

Destino i la cultura catalana a les acaballes del franquisme (1966-1975)

Ramon Civit Llord

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

***Destino* i la cultura catalana a les acaballes del
franquisme (1966-1975)**

Programa: **Mon Contemporani**

Bienni: **2004 - 2006**

Director de la tesi: **Dr. Carles Santacana Torres**

Autor de la tesi: **RAMON CIVIT LLORT**

Juliol 2012

Destino 1966-1975: La decadència d'una icona cultural

Un doble debat, polític i cultural, a Catalunya a través de *Destino*

Índex

0.- Introducció 5

1.- Estructura de la revista 16

Primera part:

2.- Debat Polític

2.1.- Llei de Premsa de març de 1966 22

2.2.- La política nacional des de la perifèria de l'Estat .

2.2.1.- La successió: Forma d'Estat (Monarquia o República) 26

2.2.2.- Els grup polítics: De pressió, partits polítics, sindicats 37

2.2.3.- Punts d'inflexió:

2.2.3.1.- Manifest de Palamós 62

2.2.3.2.- MATESA 67

2.2.3.3.- Mort de Carrero Blanco 70

2.2.3.4.- Mort de Franco 72

2.2.4.- Influència internacional:

2.2.4.1.- Maig68 78

2.2.4.2.- Mercat Comú i Europa 83

2.2.4.3.- El Marroc 92

2.2.4.4.- Portugal. 95

2.2.5.- Universitat i ensenyament 107

2.2.6.- Vessant religiosa: Vaticà II, Assemblea de bisbes,
nomenament dels bisbes, 123

2.2.7.- La crítica social: Situació de la dona, "Humanae vitae",
explotació laboral, especulació,... 133

2.3.- La persecució a Destino 140

2.3.1.- Des de la Llei de Premsa fins a la suspensió de la
revista. 142

2.3.2.- L'armistici amb el poder 159

2.3.3.- A partir de la suspensió	162
2.4.- El pensament liberal: (Madariaga,...)	169

Segona part:

3.- Debat Cultural

3.1.- La cultura catalana feta en castellà:	177
3.1.1.- Revista, Premis literaris, edicions de llibres,..	179
3.1.2.- Situació de la cultura catalana a la dècada dels Seixanta.	186
3.1.3.- Defensa i divulgació de la cultura catalana en castellà	197
3.1.4.- L'ensenyament del català	209
3.2.- La literatura en castellà: Divulgació de la gran literatura mundial	219
3.3.- La literatura i la política: Els Premis Nobel (Solzenitzin, Neruda,...)	234
3.4.- La controvèrsia Josep Pla i el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes	240
3.4.1.- Josep Pla, reflex d'una personalitat	243
3.4.2.- Josep Pla, l'escriptor	253
3.4.3.- L'Òmnium Cultural	260
3.4.4.- La polèmica: Abast en intensitat i extensió social i geogràfica.	267
3.5.- Els números monogràfics (històrics, commemoratius,...).	284
3.6.- La literatura de viatges (Pla, Porcel, Luján, Vázquez Figueroa,...);	303
4.- La decadència i venda de la revista :La polèmica como eina de vendes; el control de l' OJD.	314
5.- Conclusions	325
6.- Annex documental	334
7.- Fonts documentals i bibliografia consultada	405

0.- Introducció

Destino fou una de les revistes d'informació general més importants del segon terç del segle XX, i el setmanari cultural català per excel·lència. Fou una publicació destinada a un tipus de lector amb inquietuds, no només polítiques sinó també culturals, amant de les arts i que volia estar informat dels corrents intel·lectuals de més enllà de les nostres fronteres. De la importància d'aquesta publicació en donen fe els treballs que se li han dedicat, no només a la revista, sinó també a la gent que la feren possible. *Destino* ha estat una publicació que ha interessat a diferents sectors de la societat, majoritàriament catalana, tant quan es publicava i tenia la fidelitat dels seus lectors, com una vegada desapareguda, ha estat objecte d'estudi pel què representà per aquells. Curiosament, la història de la seva publicació ha corregut paral·lela a la història de la dictadura franquista, a la que tractava de combatre. Fou una publicació que nasqué a Burgos, el març de 1937, durant la guerra civil, com a revista de Falange¹, i es consolidà a Barcelona, amb l'assentament del règim franquista, quan els camins d'ambdós, règim i revista, començaren a separar-se. Aquí es transformà en una revista catalana escrita en castellà, gràcies a la tenacitat de Vergés. Encara que gaudí ja d'un gran prestigi als cinquanta del segle XX, adquirí la seva màxima difusió a finals dels anys seixanta, amb les polèmiques i les sancions, entrant en decadència ja abans de la mort de Franco. S'extingí pocs anys després.

Destino ha estat estudiada per gent de diversos col·lectius, de la literatura, del periodisme, historiadors, etc., fet que en dona fe i és un reflex de la importància que arribà a adquirir en la nostra societat. Per citar-ne només alguns, diré que Geli i Huertas Claveria ho varen veure i han traçat una panoràmica de tot el recorregut d'aquest setmanari, en la seva obra, *Las tres vidas de Destino*. Des de l'època falangista de Burgos, que fou la primera, passant per la represa a Barcelona, que fou l'etapa més llarga i fructífera, per acabar amb la tercera, força marginal dels vuitanta, i la seva desaparició

¹ Al sortir, sota el títol de *Destino*, s'hi podia llegir la llegenda "*Semanario de Falange Española Tradicionalista y de las Juntas Ofensivas Nacional-Sindicalistas*", i de seguida incorporà l'emblema falangista de "el jou i les fletxes". La publicació quedà interrompuda el gener de 1939; quan reaparegué a Barcelona, el juny de 1939, canvià la llegenda per "*Política de Unidad*", subtítol que no perdé fins el juny de 1945.

definitiva. És la primera obra, i una referència per tots els altres estudis sobre la revista. També ha merescut l'atenció de tesis doctorals, com la de la doctora Isabel de Cabo. Malgrat s'acosti més a un simple inventari d'articles, ha estudiat profundament un període molt concret, els anys 1957 a 1961, treball que titulà, *La resistencia cultural bajo el franquismo* (En torno a la revista Destino)². Aquest període arrenca amb la vaga de tramvies de Barcelona, del gener de 1957, que no es convertí amb general com la de 1951, i contempla els anys del renaixement dels nacionalismes interiors, i l'arribada, de la mà de l'almirall Carrero Blanco, dels tecnòcrates de l' Opus Dei al poder, que prepararen l'economia per sortir de l'autarquia. Tampoc podem deixar de mencionar aquí un altre tipus d'obres, com la biografia de Luján d'Agustí Pons, amb el títol de *Néstor Luján. El periodisme liberal*, biografia de la persona que va estar vinculada a *Destino* prop de trenta-cinc anys, molts dels quals com a director, i que per tant el setmanari ocupa una part cabdal en el relat. Relacionats amb aquests treballs, juntament amb *Destino*, i en concret sobre els anys 60 i 70 s'han fet estudis d'altres revistes com *Orifloma*, *Canigó*, ...però destaca la importància que va tenir *Serra d'Or*, com a referent del catalanisme resistent, sovint confessional i vinculat a Montserrat. En aquest aspecte no podem deixar de mencionar la tesi doctoral de Carme Ferré, *Intel·lectualitat i cultura resistents en el segon franquisme. Serra d'Or 1959-1977*, com a model.

Vergés fou l'ànima de *Destino*, des de la represa a Barcelona. L'acompanyaren, gaire bé des del començament Teixidor, Montsalvatge, Luján i Santiago Nadal, i també Pla, aquest com a gran estrella; Ribes portava tot el tema de la publicitat. Vicens Vives tingué un gran ascendent sobre aquest primer grup, que la mort prematura de l' historiador estroncà. Constituïen el que se'n podia anomenar el nucli dur de *Destino*. A la revista hi varen escriure els noms més variats de la cultura catalana i castellana del moment. Des d'Augusto Assía, Azorín, César González-Ruano, Joan Estelrich, Sebastià Gasch, Manuel del Arco, Manuel Brunet, Antoni Vilanova, Sempronio, Josep M. De Segarra, Enrique Badosa, Camilo José Cela, José Jiménez Lozano, Carles Soldevila, Miguel Delibes, Joan Fuster, Ana M. Matute, Joan Perucho, Alvaro Cunqueiro, Baltasar

² Las quatre obres, *Las tres vidas de Destino*, de Geli i Huertas, *La resistencia cultural bajo el franquismo*, de Isabel de Cabo, *Néstor Luján. El periodisme liberal*, d'Agustí Pons, i *Intel·lectualitat i cultura resistents en el segon franquisme*, de Carme Ferré estan citades en la bibliografia que acompanya aquest treball, al final.

Porcel, Manuel Jiménez de Parga, Juan Goytisolo, Josep Melià, Pere Gimferrer, Dionisio Ridruejo, etc., i tants com podríem citar al llarg de tots aquests anys.

Els temes que tenien cabuda a la revista no tenien més limitacions que les estrictament legals, dins els camps de la cultura, les arts, les ciències i les lletres, la literatura de viatges o la crítica social, la gastronomia, la música, el cinema, el teatre o els esports; o en l'àmbit de la política, ja fos nacional o internacional, de l'economia, etc. En principi, cap tema li era aliè. Escriure a *Destino* volia dir ser llegit, i les millors plomes nacionals d'aquells anys rivalitzaven per ésser col·laboradors habituals o ocasionals de la revista. Els millors escriptors estrangers també passaren per les pàgines de *Destino*, mitjançant referències, col·laboracions en alguns casos, o recensions de les seves obres en d'altres. Els lectors de *Destino*, a través de les seves pàgines, coneixien què passava més enllà d'aquelles fronteres imposades, les físiques i les culturals. Josep Pla fou el puntal destacat de tots aquells escriptors, amb una secció setmanal fixa, *Calendario sin fecha*, que es publicà prop de trenta-cinc anys, complementada amb les cròniques que enviava dels seus viatges arreu del món. Al voltant seu, una sèrie de col·laboracions dels millors escriptors en cada tema. I sobretot, encapçalant-les a totes elles, una extensa i brillant secció de *cartas al director*, que Vergés controlava i escollia directament, permetent-li, si més no, tractar de conduir moltes de les polèmiques que envoltaren la revista.

“Destino era una revista anglesa, escrita en castellà per a lectors catalans”.³ Aquesta definició resumeix prou bé, de forma gràfica i curta, el que volia ser aquesta publicació. I segueix dient Gomis, “era la successora del Mirador”, amb la que es sent identificada en les seves intencions.⁴ Per a Néstor Luján, Destino era una “una publicació llegida pels intel·lectuals, la burgesia mitjana i els estudiants...”⁵ Un altre dels col·laboradors habituals de Destino ho definia com “...un grup de liberals conservadors, que van escriure lliurement,

³ Gomis, Lorenzo, *El capitán de Destino. La Vanguardia*, 7.07.2001, pag. 42, per la mort de l'editor Josep Vergés

⁴ *Mirador*, 31.01.1929: 1: “No sortim per omplir un buit ni per a fer la lliçó a ningú. Ens hem ajuntat amb el propòsit de parlar amablement amb els nostres lectors, un cop per setmana, de totes les coses del món que despertin una inquietud, remoguin una idea o desvetllin una emoció. I heus aquí per què de la nostra revista en diem MIRADOR.

⁵ Porcel, Baltasar. *Néstor Luján y una visión del país. Destino*. 16.09.1967, pag 30 *Los encuentros de Baltasar Porcel*. I segueix dient: “...¿Qué qué quiere ser la revista? Una puerta abierta...”

sense fer elogis del règim, per construir un pont de llibertat, que permetés sobreviure intel·lectualment...”⁶

Carreras fa una descripció més acurada de la revista i dels qui la varen fer possible: “...Un grupo de personas, unas pocas ideas generales y un inconfundible estilo, fueron la clave de su enorme influencia. Y Vergés fue su alma, su motor infatigable. Sobre Destino han circulado muchas leyendas, obviamente falsas. La más equivocada: que era una revista falangista. Fue otras muchas cosas: pero nunca falangista. Sólo había que conocer a su núcleo duro: Vergés, Teixidor, Luján, Montsalvatge...En los inicios, quizás alguna veleidad tuvieron Ignacio Agustí y Juan Ramón Masoliver, aunque les pasó rápido. Además de los ya citados, estaban los colaboradores habituales: grandes escritores (Pla, Sagarra), intelectuales (Vicens Vives, más tarde Fuster), jóvenes críticos (Perucho, Espinás, Vilanova, de la generación de Néstor Luján), periodistas clásicos (Santiago Nadal, Augusto Assía, Tristán La Rosa), periodistas de antes de la guerra, muchos de ellos provenientes de la revista “Mirador” (Brunet, Gasch, Sempronio, Cortés, Palau, Llorens Opisso), algunos grandes escritores de fuera de Cataluña (Azorín, Ridruejo, Cela).

Destino partía de un conjunto de ideas básicas: liberalismo conservador, interés cosmopolita por el mundo, sentido de la continuidad con la cultura catalana, esperanza en Europa, humor escéptico. Estas ideas aglutinaban a los que escribían en la revista y a sus lectores. Y de estas ideas brotaba un cierto tono cultural que infundía carácter al semanario: gusto por el arte, por la música, por la literatura, por la canción. También por las innovaciones de la época: por ejemplo, tomarse en serio el cine. Su patrocinio de determinados estrenos de películas constituía en la Barcelona de la época un importante acontecimiento cultural: esas sesiones nos dieron a conocer el neorrealismo italiano, la *nouvelle vague francesa*, Bergman, el free cinema británico. También innovó en periodismo: fue la primera publicación en tener una sección fija de “*Cartas al director*”, utilizó la fotografía en la portada. Todo ello daba a “*Destino*” una personalidad propia y única.”⁷

⁶ Carreras, Francesc de, en entrevista personal amb l'autor d'aquest treball.

⁷ Carreras, Francesc de: *El señor Vergés de Destino*. ** Respecte a l'afirmació de Carreras de que “*Destino* nunca fue falangista...alguna veleidad tuvieron Ignacio Agustí y Juan Ramón Masoliver, aunque les pasó rápido”, cal recordar que nasqué a Burgos com a setmanari de Falange i la

Ja se'm disculparà una cita tan llarga només començar, però m'ha semblat que emmarca de forma força prou ajustada què fou Destino. Per altra banda, és evident que qualsevol d'aquestes descripcions poden resultar parcials per explicar el complex fenomen que representà *Destino* en el món cultural del nostre país, al llarg de tots els anys que van des de la guerra civil fins a la transició democràtica. En els aspectes cultural i polític, la dictadura mantingué fins al final una fèrria repressió, però no pogué impedir que noves forces socials anessin sorgint, al temps que noves generacions reclamaven llibertat. La revista encara va sobreviure uns quants anys més a la seva venda a un altre grup i a la mort de Franco, però ja molt lluny de ser aquella icona cultural d'una part de la societat catalana. En aquest últim període arrossegà una existència totalment residual, i sense el predicament i la capacitat d'influència que havia gaudit.

Destino, des dels anys quaranta i sobretot en els cinquanta i primers seixanta del segle XX, mitjançant una fórmula culta, va protagonitzar, crec que conscientment, un doble debat, *polític* i *cultural*. **Polític**, en defensa de més llibertat i d'un cert liberalisme europeu, encara que no tant nacional o de país. **Cultural**, en defensa d'una cultura castellana, molt precària per una postguerra ferotge, i catalana⁸ feta aquí, però majoritàriament en castellà (premis Nadal, Brunet de periodisme, etc.). Aquest doble debat anava adreçat a una societat bàsicament catalana, culta i amb inquietuds intel·lectuals, que desitjava tenir una finestra oberta al què passava al món, en tots els camps, de les arts, de la cultura, de la literatura, de la música, del cinema o de la política, etc., i que no ho trobaven en altres mitjans de comunicació, ni molt menys en la cultura oficial del règim. Aquest era partidari d'una cultura de pensament únic, claustrofòbica, que ofegava qualsevol testimoni o iniciativa que s'apartés de la clara línia oficial marcada. I no ho feia només amb propaganda i consignes; si havia d'emprar la violència per aconseguir-ho, no dubtava en aplicar-la, com tindrem ocasió de constatar ben aviat. Ambdós debats caminen molt paral·lels, ja que des de la política es fa cultura, i des de la cultura es van posant bases pel pensament

represa a Barcelona mantingué alguns símbols d'aquella ideologia, tal com he explicat en aquesta introducció. A mesura que s'anava desmarcant del regim i dels seus postulats, la Falange ho considerà una traïció, i més per què consideraven a Ignasi Agustí un home seu dins la revista. En aquestes diferències d'orientació es troben les causes del assalt a la redacció per part del comando armat de Falange el 1944, com veurem més endavant, en aquesta introducció.

⁸ L'ordre en que venen citades no és gens arbitrari.

polític, i destriar-los no és gens fàcil. Però per una qüestió analítica i de claredat d'exposició d'aquest treball, tractaré de presentar-ho així.

Com diu Agustí Pons: “Per descomptat, la revista més influent en el camp cultural. *Destino* és l'aparador per excel·lència de la literatura castellana, i si més no, fins a l'aparició de *Serra d'Or* a final de l'any 1959, de la literatura catalana, per les seves crítiques i ressenyes, per les entrevistes que publica, per les polèmiques que genera, per les col·laboracions que acull.”⁹ *Destino* s'arribà a constituir en una icona cultural, en les dècades dels cinquanta i seixanta del segle XX en el marc de la dictadura, dins la societat catalana, i amb certa mesura, també en la castellana. Era un setmanari culte, seriós, gens sensacionalista i els seus seguidors, subscriptors i lectors, en complicitat amb els redactors, estaven convençuts que les informacions que s'hi publicaven eren raonables, ponderades, obertes, lliberals, en definitiva creïbles. Però si així ho creien els lectors, també l'Administració estava convençuda de la credibilitat de *Destino*, i precisament era això una de les vessants que més li preocupava al règim, sobretot quan la revista gosava intentar la crítica.

Per Guillamet, “*Destino* era la revista política i intel·lectual de més pes a tota Espanya en aquests anys, amb una difusió real de cap a 50.000 exemplars i estava lligada a l'editorial que convocava el més important dels premis literaris en llengua castellana. S'imprimia als tallers de *La Vanguardia Española*, el comte de Godó n'era un dels propietaris, hi escrivien periodistes destacats i tractava els temes amb una gosadia que els diaris no tenien.”¹⁰ *Destino* va saber omplir aquest buit en la cultura i el pensament, imposat pel règim, des del començament, quasi sempre vorejant la indefinida i borrosa línia que imposava la censura, i moltes vegades convertint-se en subjecte de repressió per haver traspassat aquells límits imposats. I tot això d'una manera important, amb caràcter, arribant a convertir-se en la revista més influent, no només de Catalunya, sinó també de tot l'estat, en la formació de l'opinió pública i d'un pensament més obert, més lliberal, en definitiva més europeu. Només cal recordar aquell primer article de Josep Pla “*La sonrisa española*”, el 30 de setembre de 1939, en el que defensava la tesi de què a Espanya li convenia la

⁹ Pons, Agustí: *Nèstor Luján, el periodisme liberal*. pág. 89

¹⁰ Guillamet, Jaume: *Prensa, franquisme i autonomia. Crònica catalana de mig segle llarg (1939-1995)*, pag. 114

neutralitat, dins el conflicte europeu que s'estava iniciant.¹¹ Era un article molt agosarat per l'època, perquè en ell s'hi defensava una opinió contrària al sector falangista del règim, que en aquells temps acarona la possibilitat d'entrar en el conflicte europeu, de forma activa, en defensa de l'Eix. O el de Santiago Nadal, un altre dels col·laboradors habituals de *Destino*, des dels inicis fins a la seva mort, "*Verona y Argel*"¹², en el que s'hi podia deduir un paral·lelisme entre la justícia aplicada en aquestes dos ciutats, una de cada bàndol en lluita, -que més que justícia, Nadal la qualificava de revenja i odi- i la que aplicava el règim franquista en el interior. Escrit que fou motiu de l'empresonament del seu autor, havent d'intercedir davant la primera autoritat civil de la ciutat, l'alcalde Mateu, per resoldre l'ensurt, i no sense greus dificultats, ja que el governador civil d'aleshores Correa Veglisson no estava disposat a fer-se enrere de la seva decisió.

Acabada la segona Guerra Mundial, amb la victòria dels aliats, la implantació a tota l'Europa occidental de règims democràtics i la progressiva consolidació de l'estat del benestar -el *Welfare state*- la península ibèrica, amb règims dictatorials a cada estat, es trobà aïllada políticament i socialment. El règim de Franco, sortit d'una victòria militar, amb l'ajut dels perdedors d'aquella gran guerra europea, es veié sol però disposat a resistir, no permeten cap tipus d'oposició interna, ni dissensió en el terreny polític, ni en l'econòmic, ni en el social, ni tan sols en el religiós. S'implantà, amb mà de ferro, sense complexos, el règim del *nacionalcatolicisme*, o amb paraules d'Unamuno, que feren fortuna, es duqué a terme "*el maridaje de la sacristía y el cuartel*". Els partits polítics absolutament prohibits, l'oposició dispersada, en la seva major part en l'exili exterior, i en l'interior, l'omnipotent *censura* ofegava tota crítica i tota divergència política. En aquest context transcorregueren els anys quaranta i cinquanta del segle XX. La societat espanyola vivia immersa entre els discursos triomfalistes oficials, les consignes, i el desafecte forçat de la política per part de la ciutadania. Només es podien permetre expressar opinions, tot i amb molta cura, mitjançant els medis privats escrits, prèvia despietada revisió per part de la censura, i sempre amb el risc de patir sancions administratives, sense descartar-ne les agressions físiques, portades a terme sempre per grups d'*incontrolats*.

¹¹ Pla, José. *La sonrisa española*. *Destino*, 30.09.1939 (115), pág 1

⁸ Nadal, Santiago. *Verona y Argel*. *Destino*, 25.03.1944 (349), pág. 1

Era la única possibilitat d'expressar, tímidament si es vol, opinions polítiques que no fossin només lloances i apologies del règim. I la societat, prohibits el partits polítics, amb una censura implacable que campava arreu, era la única font que trobava per escapar del pensament oficial o intuir opinions divergents. Es tingué d'aprendre a llegir entre línies, ja que s'insinuava més que no pas s'escrivía. Per això és tant important l'estudi de les revistes en l'època franquista, ja que, malgrat les limitacions que imposava la censura, permeten conèixer l'evolució del país. El règim no deixava lloc a gaires expansions. L'empresonament de Nadal, per l'article "*Verona y Argel*", el gener de 1944; l'assalt de la redacció de *Destino*, en el 1943, per part d'un comando armat de Falange¹³, que destrossà mobles, fitxers i papers; o l'agressió física a Jiménez de Parga a Sabadell, el novembre de 1966, en són bona mostra de com funcionava aquest ordre establert. L'estratègia consistia, dons, en superar la censura, convencent-la de què no hi havia dobles intencions en el que es publicava. Vergés i la seva gent arribaren a adquirir, per força, un gran mestratge en aquest art. *Destino*, entre d'altres tàctiques, fins i tot arribà a publicar un llibret de poesia d'un dels seusensors, Bernabé Oliva, tot i convencent-lo de la seva "alta qualitat", a fi de facilitar-ne la tramitació dels setmanaris. I si un article quedava prohibit, el que calia era tenir-ne un altre de recanvi per omplir l'espai que havia deixat buit la tisora. En aquest lúgubre ambient transcorregueren les dos primeres dècades de la postguerra. *Destino*, en aquest escenari, aconseguí situar-se com una referència intel·lectual per una bona part de la societat catalana; la que tenia més inquietuds culturals, la més sensible als corrents culturals que s'anaven obrint camí pel mon.

Però en aquesta situació, l'ofec econòmic, la creixent pressió interna de generacions joves que no havien viscut la guerra, i la coexistència tolerant però hostil de l'exterior, obligaren al règim a rectificar el rumb de la política. El poder tingué d'obrir, en primer lloc l'economia a començaments dels seixanta, i en aquesta tímida obertura, s'obriren també, de mica en mica, algunes escletxes per les que aniria entrant aire fresc per la cultura, la societat i la política.

¹³ Geli, Carles i Huertas, Josep M. *Las tres vidas de Destino*. pag 60. Sembla que no hi ha unanimitat en la data de l'assalt, que Geli i Huertas fixen en el 18 de juliol de 1944, citant a Vila-Sanjuán, J.L. en la seva *Historia de Destino*. Guillamet, en la seva obra *Prensa, franquisme i autonomia*, recolza la data de juliol de 1944, encara que la situa en el dia 8. Vergés i Ruibal, en canvi, creuen que fou el 1943, quan Agustí estava a Suïssa.

L'arribada de Fraga al ministeri, i la famosa "Llei de Premsa" de març de 1966, atorgava, teòricament al menys, més llibertat d'expressió. El sorgiment d'altres publicacions (*Serra d'Or*) i de grups socials (*Òmnium Cultural*), en els anys immediatament anteriors als que tracta aquest treball, donaven més contingut a la "identitat nacional" d'aquesta mateixa societat. Aquests fets van anar desplaçant lentament a *Destino*, com a referència, fins a portar-la a la marginalització, per acabar extingint-se. Les disputes amb aquells grups, que utilitzaven la cultura catalana com a "eina per la recuperació de la dignitat i la reconstrucció nacional del país", en uns moments en que creixia el sentiment nacionalista en el sí de la societat, els enfrontaments amb el règim, la situació perifèrica de *Destino*, i l'aparició a Madrid de revistes com *Tiempo o Cambio16*, de caire més modern i d'àmbit estatal i situades més prop del centre dels esdeveniments i del poder, exercint una sistemàtica oposició política que no va fer mai aquella, varen fer lenta però no menys inexorable la seva desaparició. Vergés ho va veure, n'era conscient i pels motius que siguin, no va voler o no va poder reaccionar, per recuperar l'espai que anava perdent, i només ho feu amb la venda total de la revista, a finals del 1974. Del que s'ocupa aquest treball és de tota aquesta decadència.

El Pla d'Estabilització tingué com a funció primordial, modificar l'economia per un posterior relançament. Es modificaven les aparences econòmiques. La modificació de les aparences polítiques es deixava per més endavant. I aquestes darreres aparences començaren a bellugar-se el 1966, amb la Llei de Premsa al març, i amb la Llei Orgànica de l'Estat al novembre, amb les que el règim es tractà, òbviament sense èxit, de perpetuar en essència, però canviant les formes, vista la decadència física evident que iniciava Franco. A la mort d'aquest, totes les estructures construïdes –el *atado y bien atado*- s'esfondraren com empeses pel vent. Aquest treball contempla, des de la òptica de *Destino*, l'evolució política i cultural d'aquests deu anys –des de la Llei de Premsa fins a la mort de Franco, el novembre de 1975- un dels períodes més interessants i intensos de la història recent de la nostra societat, i per extensió de la nostra revista. Aquest treball no tracta de com varen passar els fets, sinó de com els van veure, els van viure i els van descriure la gent que escrivia a *Destino*. El canvis de mentalitat i de cultura, des del començament fins el final d'aquests deu anys, es fan evidents, donant la impressió que entre un extrem i l'altre han passat molts més anys. La societat no

sembla la mateixa i el què llegeix tampoc. La supressió de la censura prèvia, que comportà la Llei de Premsa, fou un gir molt important pels mitjans de comunicació escrits, encara que no sempre per a millor. Totes aquestes raons són les que estan al darrere del per què d'haver escollit aquestes dos fites per posar els límits en aquest treball, *Destino i la cultura catalana a les acaballes del franquisme (1966-1975)*. A més considero que aquest treball complementa els altres citats, ja que aprofundeix en uns anys en què es començaren a posar els fonaments per l'extraordinària transformació que ha sofert la nostra societat, fins arribar al moment actual.

Per un tema de mètode i malgrat sigui possible crear debat i polèmica amb qualsevol dels camps enumerats abans, el debat polític que pretén abordar aquest treball, es circumscriurà a la política nacional, la de l'Estat espanyol, malgrat fer incursions ocasionals a tres països veïns, França, el Marroc i Portugal, en moments puntuals, quan la seva trajectòria política afectà de manera important a Espanya. És evident que aquest debat polític té moltes cares, i tractaré de donar, també una pinzellada a altres vessants, com la religiosa (L'Església catòlica anava de la mà del règim, recolzant-se mútuament. La separació Església-Estat no existia), o la crítica social (La universitat fou un pou de maldecaps per a l'Administració i una font d'enfrontaments en aquests anys; la situació de la dona, el feminisme que començava a créixer al nostre país, l'especulació immobiliària,...). Tanmateix, limitaré el debat cultural al voltant de la literatura, en castellà i en català; la llengua com a vehicle d'una cultura. La defensa del català i de la cultura catalana feta en castellà esdevindrà un tema recurrent en les pàgines de la revista al llarg d'aquests anys, com tindrem ocasió de comprovar.

Què defensaven, com ho defensaven i per què ho feien serà fil conductor d'aquest treball, que ens portarà pel recorregut d'aquesta etapa, des del 1966 fins la mort de Franco. Els dos primers punts, *Estructura de la revista*, i la *Llei de Premsa de març de 1966*, no pretenen ser exhaustius (sobretot el segon), sinó simplement referències per emmarcar el veritable objectiu del treball, que comença a partir del tercer punt.

Per acabar aquesta introducció, és de justícia incloure un paràgraf d'agraïments, en el que voldria destacar, en primer lloc al director d'aquest treball, el doctor Carles Santacana, de la Universitat de Barcelona, que sempre m'ha fet costat, sobretot en els moments de defalliment inherents a tot projecte; a l'Arxiu Històric de la Ciutat (Casa de l'Ardiaca) de Barcelona, per les facilitats que m'han donat sempre per consultar els documents físics, quan s'havia d'anar allí personalment per fer-ho; als col·laboradors que foren de *Destino*, Francesc de Carreras, company de col·legi, bon amic i molt interessat en aquest tema, Amparo Moreno, Albert Mallofré i Josep Mª Muntaner, per les seves valuoses informacions i ajudes en moments importants; a Rafael Nogueras, del personal administratiu de la Universitat de Barcelona, pel seu interès mostrat sempre envers el meu treball; al doctor Ramon Poch, per haver-me facilitat informació i ajuda en diversos temes del treball. A tots ells el meu agraïment.

1.- Estructura de la revista

El primer que ens salta a la vista és l'absència d'article editorial, que la revista mai va portar, excepte en molt escasses ocasions. Vergés ho defensava dient: "Si poso una pàgina editorial el règim m'obligarà a fer editorials a favor seu. Prefereixo no tenir-la i així evito dir mentides"¹ Tanmateix la selecció de les fotografies de la portada era també cosa del mateix Vergés. Les *Cartas al director* sortien al davant de tot, i com ja he dit era una secció extensa i brillant, que donà força joc a les polèmiques, i que també escollia l'editor, entre totes les que arribaven a la redacció. Fou una secció molt innovadora, ja que pràcticament no hi havia cap altre tribuna a la premsa on els ciutadans poguessin escriure i discutir al voltant dels seus problemes. Aquesta secció es mantingué fins al final del període. Entremig d'aquesta, s'intercalava un *Sumario*, a manera d'índex, per que el lector es pogués orientar sobre els continguts que podia esperar, fora de les seccions habituals.

El gruix de les col·laboracions, es a dir, el contingut de cada numero és força heterogeni i molt variable en el temps. Malgrat això, es possible veure que els articles es distribueixen en uns grans blocs, seguint una certa lògica, i que els he denominat **seccions estables**, per què mantenen una certa regularitat d'aparició setmanal, encara que la seva durada en el temps es molt desigual, i ni tots ells apareixien cada setmana:

- 1) *Política internacional i nacional*: Hi col·laboraven escriptors com Tristán La Rosa ("El mundo y la Política"), Santiago Nadal ("Hechos y Figuras"), Mateo Madrideo ("El mundo cada semana"), Manuel Brunet i en especial M. Jiménez de Parga ("Noticias con acento") i Francesc de Carreras. Ja més endavant, Josep Melià, Josep Carles Clemente,...
- 2) *Cròniques de corresponents*: Jorge Marín ("Al pie del Big Ben"), Ángel Zúñiga ("Gentes" des de Nova York), Alberto Oliveras, Josep Mª Massip,

¹ Vergés, Josep C.: *Un país tan desgraciat. Memòria compartida amb l'editor de Destino*. Sd edicions. pàg.257

- 3) *Crítica social, economia, religió*: Huertas Clavería, Elisa Lamas, Amparo Moreno, Josep Mª Muntaner, Josep C. Vergés (fill de l'editor),... Baltasar Porcel ("*Encuentros*" entrevistes a diferents personatges de la política, la cultura, l'art,...), José Jiménez Lozano ("*Cartas de un cristiano impaciente*").

- 4) *Culturals*, sota el titular de *Panorama de Arte y Letras*: Rafael Vázquez Zamora, Antoni Vilanova, Joan Fuster i Joaquim Marco (Els llibres catalans), Daniel Giralt-Miracle, Francesc Miralles, Mª Lluïsa Borràs (Secció d'art), Pere Gimferrer (*Letras catalanas*), Robert Saladrigas,... Aquesta secció es complementava amb dos columnes de recomanacions ("*Libros recomendados por Destino*, una en castellà i un altra en català). Les crítiques de teatre (Federico Roda, Santiago Sans), cine (Josep Palau, Miquel Porter Moix, Antonio v. Kichner), musica (Xavier Montsalvatge, Alberto Mallofré). Arribaren a ser molt populars les classificacions de les pel·lícules amb estrelles ("*Destino recomienda*") i de música.

- 5) *Seccions varies*: Esports (A. Mercé Varela, Carlos Pardo), escacs (Jordi Puig), consells mèdics (Cianófilo, pseudònim del metge Josep Espriu, fundador d'Assistència Sanitària Colegial, i germà del poeta), gastronomia (Pickwick, pseudònim de Néstor Luján), astronomia (P. Mateu Sancho), i a l'estiu del 1968 varen començar una secció lleugera "Concurso de anécdotas gráficas de vacaciones", fotografies curioses de l'estiu, enviades pels lectors.

He deixat pel final la secció fixa de Josep Pla *Calendario sin fecha*, per què realment no es pot englobar en cap d'aquests grups, per la seva singularitat, i per què fou l'anima cultural de la revista, perllongant-ne la seva aparició setmanal prop de trenta cinc anys, pràcticament sense cap interrupció. Fou el col·laborador més destacat, més prolífic i de més durada de tots els que passaren per la redacció.

Aquesta relació no pretén ser exhaustiva, ni molt menys; només pretén donar una idea de com estava compost un **número normal** de la publicació. La

nomina dels escriptors que varen veure publicat algun article seu, en un moment o altre, és clarament superior als que he citat, i la no inclusió dels altres noms no pot obeir a cap tipus de prelatió. Escriptors com Camilo José Cela, Miguel Delibes, Ana Mª Matute, Francisco Umbral, Álvaro Cunqueiro o Salvador de Madariaga; catedràtics com Manuel Sacristán o José Mª Valverde; historiadors com Joan Reglà, J. de Camps Arboix o Josep Termes, periodistes com Sempronio, foren altres noms a destacar, i amb ells, molts d'altres.

Periòdicament, amb una freqüència variable, apareixia el **numero extraordinari**, als que també s'hi afegiren els **monogràfics**. Un nombre variable d'escriptors, des de dos fins a vuit, i en alguns casos més, preparen i escriuen sobre un tema concret, coordinats tots ells per Néstor Luján, que normalment feia també la presentació i escrivia algun article. Aquestes sèries d'articles les podem agrupar en:

- 1) *No temporals*:
 - a) *Grans sèries*: “*La Historia que sobrevive*”, o bé “*Extra ciudades*”.
 - b) *Sèries menors*: Entre les que hi trobaríem, “*El vino*”, “*Navidad*”, “*Placeres de la sobremesa*”, “*Juegos y deportes*”, “*Las grandes cocinas*” (Italiana, china, catalana), “*Rostros del siglo XX*”,...
- 2) *Commemoratives* (Lligades a una data): Aniversaris, centenaris,...de grans figures de la història, la música, la cultura,...o de fets destacats.
- 3) *Cròniques de viatges*: Reportatges sobre els viatges arreu del món, que es constituïen en veritables sèries d'autor, amb un article setmanal: Josep Pla, Néstor Luján, Baltasar Porcel, Vázquez-Figueroa,...foren alguns dels escriptors que utilitzaren aquesta fórmula.

Així s'anaven alternant, amb una freqüència variable, els números normals amb els “extra” i els monogràfics. Al llarg d'aquests anys, i per diferents causes, hi hagué uns punts d'inflexió en la presentació de la revista i en la distribució de totes aquestes seccions. Es van tingué que donar uns quants cops de timó en la configuració de la revista, en funció d'uns condicionants, dels quals no eren aliens la pressió política en algun cas, la competència cada cop creixent

o el interès dels editors per impulsar determinats temes en detriment d'altres. Veurem quins son aquests punts d'inflexió, i els motius pels que es varen donar:

- 1) *Número 1582 de 2.12.1967*: S'inicia la suspensió de *Destino* per dos mesos. Acaben les seccions “*Noticias con acento*” de Jiménez de Parga, i “*Pulsaciones del Observador*” que coordinava i escrivia Francesc de Carreras, per imposició de l'Administració. Jiménez de Parga no hi tornarà a escriure, de manera habitual, encara que sí ho farà Carreras en altres seccions. Reapareix el 03.02.1968, amb el número 1583, i amb una nota de la direcció, agraint la fidelitat del lectors, i rebaixant notablement el to de la crítica, com el mateix Vergés admetrà.²

- 2) *Número 1645 de 12.04.1969*: Néstor Luján deixa la direcció de *Destino*, pel rebuig del Tribunal Suprem al recurs contra la sentència del TOP, que el condemnà a vuit mesos de presó, multa de deu mil pessetes i la inhabilitació per qualsevol càrrec directiu dins la professió. La direcció a partir d'ara l'ocuparà Xavier Montsalvatge (al principi “en funcions”, i a partir del 3 de maig, queda ja com a “director”), i la revista canvia d'aparença, potser més literària, però seguint les seccions habituals. A la vegada s'accentua la imatge de revista culta i de presentació gens estrident, que va dirigida a un públic d'elevat nivell cultural.

- 3) *Número 1743 de 27.02.1971*: *Destino* anuncia que vol emprendre una important renovació, potenciant els números monogràfics, “...es donen en quasi tots els números a partir d'ara, ampliant els temes a cinema, literatura, història dels moviments artístics, personalitats destacades de tots el camps culturals,...”³ Luján diu, “Se trata de añadir semanalmente al número ordinario el desarrollo de un tema que juzguemos interesante. Seguiremos con las series de *La historia que sobrevive...Las ciudades...* otros muchos temas serán tratados también: ciencia, arte, deporte, religión...no se trata, por tanto, de cambiar nada, sino de

² Vergés, Josep C.: *Un país tan desgraciat. Memòria compartida amb l'editor de Destino*. Sd edicions. pàg.153, en carta de l'editor Vergés al seu fill: “...Ja portem dues setmanes de sortida de *Destino* que espero reps amb regularitat. Sortim sense crítica, naturalment, però no pas abandonant-la del tot, com podràs veure. De totes maneres és inútil voler donar-se cops de cap a la paret i tota prudència és ara poca.”

³ Pons, Agustí: *Nèstor Luján, el periodisme liberal*. Barcelona. Columna Edicions, S.A. 2004. pág. 232

añadir.” I Manuel Ribes afegeix, “...daremos entrada en nuestra publicación a las programaciones de anuncios en color...lo que pretendemos es un extraordinario cada semana a todo color.”⁴ Més que una veritable renovació sembla, més aviat una operació comercial per no perdre posicions davant la competència, ja que aquestes innovacions no semblen tan espectaculars.

- 4) *Número 1915 de 15.06.1974*: Es desferma tota la polèmica sobre Josep Pla i el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes. Sembla que *Destino* vol recuperar el pols perdut en el interès dels lectors, amb articles més incisius i polèmics, i desfermant polèmiques.

- 5) *Número 1965 de 29.05.1975*: En una nota, *Destino* informa dels canvis en la direcció i el consell de redacció de la revista. Aquest fou el gir més important de la revista. Baltasar Porcel assumeix la funció de director-editor, i Josep Carles Clemente passa a exercir com a director de *Destino*, i justifica aquests canvis per “...adecuación a una nueva realidad política y social más viva y abierta al futuro, defensa de la libertad política, del progreso y de la democracia sociales e inequívoca afirmación de catalanidad...en cualquier caso lamenta la dimisión de Néstor Luján, tan unido a *Destino* durante toda su vida...”⁵ Desapareixen les col·laboracions d'Elisa Lamas i Amparo Moreno, que darrerament havien adquirit certa rellevància, i es reestructuren totes les seccions de la revista. Inicia la seva col·laboració Josep Melià, per donar més pes als temes de política nacional, i substituint en certa manera a Nadal, mort uns mesos abans. En Josep Pla segueix escrivint, malgrat indicar-li deixar els temes polítics, “Semana tras semana, la firma de Josep Pla constituye una de las piezas fundamentales de nuestro semanario. Estas últimas semanas en especial los artículos de Pla han adquirido una calidad entre lírica y realista extraordinaria, pudiendo cada uno de ellos figurar entre las más significativas páginas surgidas de su pluma”⁶ Un interès clar per apartar-lo dels articles polítics, en especial sobre Portugal, del que havia fet últimament alguns articles, elogiant la dictadura de

⁴ *Destino*, 27.02.1971 (1743), pag 19. Nota de la Direcció

⁵ *Destino*, 29.05.1975 (1965), pag 9. Nota de la Direcció

⁶ *Destino*, 21.06.1975 (1968), pag 7. Sumario

Salazar, per l'estabilitat monetària. L'estabilitat monetària fou una de les dèries que acompanyaren a Pla durant tota la seva vida, des que va viure la hiperinflació alemanya de la república de Weimar. Aquests articles havien caigut molt malament al nou grup propietari.⁷

A partir dels canvis anunciats en el numero 1965 de 29 de maig, es nota un interès en ser més incisiu, multiplicant els articles polítics (reflex clar de la situació del país i de la creixent competència per part d'altres publicacions) i en destacar el caràcter cultural i literari d'altres (subratllat fet en els articles d'en Josep Pla, potser per anar separant-lo de la revista), impulsat per la nova direcció. Hi ha una voluntat de desmarcar-se de la línia seguida els últims mesos, acabant amb les diferències internes, canviant molts dels col·laboradors i fer-ho evident als lectors. Augmenten les seccions de contingut polític (incorporació de Josep Melià el 29 de maig, per a la política nacional; apareix una secció nova dedicada a Catalunya, a càrrec de Josep Carles Clemente), en detriment de les culturals, i malgrat tot en aquest trànsit no aconseguirà situar-se com a publicació política, continuant amb una deriva important. Destino mai va deixar de ser una revista cultural i en castellà, i ara els temps demanaven una revista política i en català. Tanmateix la impressió de la publicació és més senzilla (a una tinta, i els titulars en vermell, jugant amb positiu i negatiu) que la de la competència. Aquesta revifalla fou força efímera.

⁷ Pujol, Jordi: *Memòries. Història d'una convicció (1930 – 1980)*. Barcelona. Proa. 2007. En les seves memòries, Jordi Pujol diu: "...el canvi d'amo de *Destino* no va agradar a Pla. Va començar a fer rebequeries. Per provocar-nos, escrivia articles elogiant el dictador portuguès Salazar en els moments en que l'opinió catalana i espanyola havia rebut esperançada la Revolució dels Clavells que havia posat fi a la dictadura portuguesa i que havia deixat el franquisme sol...Pla hi insistia. Li vam dir que escrivís del que volgués menys de política, i al final Pla va plegar."

PRIMERA PART

2.- EL DEBAT POLÍTIC

2.1.- Llei de Premsa de març de 1966

La promulgació de la Llei 14/1966 de 18 de març, coneguda com la Llei Fraga, canvià totalment les regles de joc entre els mitjans de comunicació escrits espanyols i l'Administració¹. Tant en el preàmbul de la Llei, com en els articles 1 ("Llibertat d'expressió dels mitjans impresos"), com sobretot els 3 i 4 que eliminaven la censura prèvia consagrada per les lleis anteriors, i implantaven el dret de consulta per part dels responsables de les publicacions. Tanmateix es va imposar el dipòsit previ de les publicacions. Aquesta llei establia també en el seu article 6, el concepte de "información de interés general" per mitjà del qual el govern podia obligar a qualsevol publicació a inserir gratuïtament notes provinents de la Direcció General de Premsa. Aquest article pretenia substituir el dirigisme informatiu des del poder, de la llei de 1938. Aquestes informacions "de interés general" es fan patents en les visites de Franco a Barcelona, de les que la revista tenia que publicar en un lloc preferent.² De tota manera, amb tot plegat semblava que s'obria un nou escenari de més llibertat per la premsa en general. Però això no fou més que un miratge que va durar ben poc. El que realment va

¹ Llei 14/1966 de 18 de març, que en el seu preàmbul declarava: "Los cuerpos legales donde en la actualidad se encuentra contenido, en nuestra Patria, el ordenamiento jurídico de la Prensa y la Imprenta están constituidos fundamentalmente por la Ley de 26 de junio de 1883 y la de 22 de abril de 1938. La mención de estas fechas pone de relieve la necesidad de adecuar aquellas normas jurídicas a las actuales aspiraciones de la comunidad española y a la situación de los tiempos presentes. Justifican tal necesidad el profundo y sustancial cambio que ha experimentado, en todos sus aspectos, la vida nacional, como consecuencia de un cuarto de siglo de paz fecunda; las grandes transformaciones de todo tipo que se han ido produciendo en el ámbito internacional; las numerosas innovaciones de carácter técnico surgidas en la difusión impresa del pensamiento; la importancia, cada vez mayor, de los medios informativos poseen en relación con la formación de la opinión pública, y, finalmente, la conveniencia indudable de proporcionar a dicha opinión cauces idóneos a través de los cuales sea posible canalizar debidamente las aspiraciones de todos los grupos sociales, alrededor de los cuales gira la convivencia nacional".

Article 3 "De la censura": La Administración no podrá dictar la censura previa ni exigir la consulta obligatoria, salvo en los casos de excepción y de guerra expresamente previstos en las leyes.

Article 4 "Consulta voluntaria": La Administración podrá ser consultada sobre el contenido de toda clase de impresos por cualquier persona que pudiera resultar responsable de su difusión. La respuesta aprobatoria o el silencio de la Administración eximirán de responsabilidad ante la misma por la difusión del impreso sometido a consulta.

² Exemples d'aquestes informacions d'inserció obligada les tenim en la visita que va fer Franco a Barcelona, a finals del juny de 1966, i que *Destino* publicà, "Bienvenida al Jefe del Estado", en els números del 25.06.1966 (1507), 02.07.1966 (1508) i 09.07.1966 (1509), generalment una fulla entre fotografies i text. El no compliment d'aquest requisit comportava automàticament sanció administrativa. *Destino* es limitava a satisfer aquest punt de la manera més asèptica possible.

fer fou traspassar la responsabilitat de la censura a les pròpies empreses; es dir, substituir la censura prèvia per una enorme inseguretad jurídica.

Destino s'ho va creure, però no només ells, sinó també la majoria dels mitjans de comunicació. No tardarien en adonar-se de l'error i tornar a la realitat. *Destino* continuà publicant sota la nova legislació, com si realment a partir d'ara és permetés la llibertat d'expressió. Aquesta nova situació li provocà força maldecaps, fins al punt de condemnar-la a dos mesos de suspensió i una forta multa econòmica, a finals de l'any 1967. Unes setmanes més tard de la promulgació de la llei, Santiago Nadal ja malfiava d'aquesta pretesa llibertat, en l'article *¡Todos somos liberales!*. Passat l'estiu critica la poca llibertat que dona la nova llei de premsa de Fraga, i l'escàs o nul cas que en fa el poder polític de les crítiques d'aquesta premsa, ja que ningú els demana explicacions. I conclou que la premsa segueix sotmesa al poder polític: "El cambio que ha habido en nuestros periódicos, a raíz de la entrada en vigor de la nueva Ley de Prensa ha sido notable. Muy notable...el tono y extensión de los comentarios ha bajado pasados los primeros momentos de euforia...mientras ciertas personas e instituciones no sean atacadas, hay libertad de crítica..lo menos que podría hacer la personalidad o entidad aludidos es dar una explicación..."³ Tindrem ocasió de comprovar que no li faltava raó.

El març de 1975, amb nou anys de funcionament de la llei, Carreras en fa una valoració: "En la primavera de 1966 se promulga la Ley de Prensa. Fundamentalmente aporta un hecho enormemente positivo: la supresión de la censura previa...es, sin duda, el paso político liberalizador más serio y trascendente que ha dado el régimen desde sus inicios...Sin embargo, la ley es mucho más restrictiva de lo que podría suponer...El artículo 2º de la ley establece unas limitaciones tan imprecisas que dan posibilidades a la Administración para las interpretaciones más diversas: *Son limitaciones: el respeto a la verdad y a la moral; el acatamiento a la Ley de Principios Fundamentales del Movimiento Nacional y demás Leyes Fundamentales; las exigencias de la defensa nacional, de la seguridad del Estado y del mantenimiento del orden público interior y la paz exterior; el debido respeto a las instituciones y a las personas en la crítica de la acción política y administrativa;*

³ Nadal, Santiago: *Diálogo de sordos*. Destino 24.09.1966 (1520) *Hechos y figuras*, pàg. 12

la independencia de los Tribunales y la salvaguardia de la intimidad y del honor personal y familiar... Sin embargo, pasando de la censura a la cautela se ha dado un paso.⁴ Malgrat tot, la legislació liberalitzadora retrocedí en els mesos i anys posteriors, com ho reconeix el propi Carreras, “En 1967 se procedió a la *reforma del Código Penal* y entre otros artículos se incluyó uno nuevo por el que constituía delito transgredir determinadas limitaciones de las contenidas en el artículo 2º de la Ley de Prensa. En 1968 se promulga la *Ley de Secretos Oficiales...* También en 1968 se restableció el decreto de 21 de septiembre de 1960 sobre *represión del bandidaje y terrorismo* cuyo artículo 2º considera reos de delito de rebelión militar a los que *difundan noticias falsas o tendenciosas con el fin de causar trastornos de orden público interior, conflictos internacionales o desprestigio del Estado, sus instituciones, Gobierno, ejército o autoridades.*”⁵ Contemplant tota aquesta complexa legislació, conclou Carreras, “...un periodista puede estar sometido a las siguientes jurisdicciones: a la jurisdicción ordinaria (propaganda ilegal y los artículos reformados del Código Penal), al Tribunal de Orden Público, al Ministerio de Información y Turismo (por la Ley de Prensa), a la jurisdicción castrense y a expediente disciplinario, en caso de funcionarios. Como se ve son demasiados celos como para que uno se tranquilice y confíe en la generosidad y amplitud de miras de la Administración.”

L'any 1975, any de la mort de Franco i d'inici del desmantellament polític del règim, la llei Fraga encara continuava vigent i produint estralls entre els mitjans de comunicació. Des de la seva promulgació, el número anual d'expedients incoats a diaris i revistes periòdiques no va baixar mai de cent. “Tras el hito marcado en 1968 con 210 expedientes, los años 1972 y 1973, con 144 y 141 respectivamente, representan dos de los picos más importantes en la curva de causas abiertas, tan sólo superados por los 149 de 1967. Sin embargo, el año 1974, con 110 expedientes y, sobre todo 1975, con 85 suponen un punto de inflexión en la severidad con que se aplica la ley. Este descenso parece ir ligado a los ya citados hechos históricos que, sutilmente, en una primera etapa y de forma más acusada, en octubre de 1975, indican un cierto debilitamiento del régimen: asesinato de Carrero Blanco (diciembre 1973), primera enfermedad de Franco (1974) y hospitalización definitiva (octubre 1975). Resulta especialmente

⁴ Carreras, Francesc de: *Prensa, libertad limitada*. Destino, 15.03.1975 (1954), pag. 11

⁵ Carreras, Francesc de: *Ibidem*. Pag. 11

significativo que de los 85 expedientes incoados en 1975, los más graves se abren entre el mes de febrero y julio, sin que quede constancia de sanciones importantes por artículos publicados en el último cuatrimestre del año en el que, no en balde, convergen hechos tan cruciales y potencialmente conflictivos como los fusilamientos de septiembre, o la larga agonía de Franco, que representa el final del franquismo y la consiguiente pérdida de poder de aquellos que lo habían ostentado durante más de tres décadas.”⁶

⁶ Muñoz, Javier (1999): *Prensa y franquismo. “Nuevo Diario”: un ejemplo de la escasa apertura de la Ley Fraga*. Revista Latina de Comunicación Social, 20

2.2.- La política nacional des de la perifèria de l'Estat

2.2.1.- La successió: Forma d'Estat (Monarquia o República)

A partir del juliol de 1965, el govern dissenyat amb criteris del Opus Dei, segons afirma l' historiador Preston en la seva biografia de Franco, tenia en López Rodó i Carrero Blanco els màxims arquitectes de la política. "Dueños ya de los resortes de la reproducción económica,...tratarían ahora de convencer a Franco para que agilizara la promulgación de leyes sobre la remodelación del Estado y, sobretudo, la de Sucesión...nada que cuestionara su poder, en el presente y en el futuro, sería admitido por el Caudillo. Sin embargo, era consciente de la necesidad de un proyecto sucesorio."¹ D'aquesta manera el debat successori començà a entrar, de manera força tímida, això sí, en els mitjans de comunicació, i com no podia ser d'altra manera, en el debat també hi entraren els col·laboradors de *Destino*.

Jiménez de Parga fou dels primers que va sortir al pas per dir la seva, assegurant que per damunt de la fórmula, el que importa establir és on resideix la sobirania. Fent distinció dels "órdenes por concurrencia" propis de les democràcies modernes, front dels "órdenes per sumisión" de tots els sistemes autoritaris, afirma que "el rey de una monarquía democrática ostenta un poder constituido...lo que de verdad interesa es dar continuidad al poder constituyente...Y el titular de este máximo poder, el sujeto de la soberanía, no es el rey, sino el pueblo en los regímenes democráticos"²

No tardarà gaire Santiago Nadal, monàrquic confés, a entrar també al debat (de fet serà el que més hi entrarà, entre els col·laboradors de *Destino* i en farà bandera del tema), aprofitant l'entrevista a un antic republicà i notable historiador, Ramon d'Abadal, que afirma que "el cambio será presidido por el conde de Barcelona, y lo será automáticamente".³ Abadal reclama una monarquia constitucional i democràtica pel canvi, sense confiar-ho a eleccions,

¹ Muniesa, Bernat: *Dictadura y Monarquía en España. De 1939 a la actualidad*. Barcelona. Editorial Ariel, S.A. 1996: pag. 97

² Jiménez de Parga, Manuel. *Monarquía o República*. Destino, 07.05.1966 (1503), pag 51. *Noticias con acento*

³ Nadal, Santiago: *Conversaciones al margen*. Destino, 11.06.1966 (1505), pag 12

ni referèndums. I afegeix més endavant, "...no se trata de si esto es o deja de ser mi preferencia. Se trata de dejar bien sentada la opinión, que como historiador,...sobre los hechos que van a pasar." I de passada aprofita per criticar al regim, sense que la censura digui res, on es demostra, una vegada més, l'arbitrarietat en que es situa la frontera del què és pot dir i del què no, "...la democratización exige el respeto a la opinión pública...Nada existe más contrario a ello que el régimen representativo de partido único. La dictadura personal o la colegiada de partido único, caracterizan los regímenes no democráticos"⁴

Jiménez de Parga, sempre amb aquell to professoral que tant molestava a les autoritats del règim, anirà més enllà en la crítica, fent-ho al voltant de la formació que rep el príncep Joan Carles per part del règim de Franco, per anticonstitucional i antidemocràtica. Basa les seves acusacions en unes cartes que un dels seus preceptors, Angel López-Amo, va escriure al príncep durant el curs acadèmic 1955-1956, en les que li recomana que la monarquia ha de governar per damunt de les institucions, no fent cas de les càmeres parlamentàries. Jiménez de Parga, que titula l'article, *las cartas que no debieron escribirse, pero debieron publicarse*, conclou que en el missatge d'aquests escrits s'hi defensa no fer cas del Parlament, ja que "...es otro disparate que el poder constituyente resida en cámaras representativas...Los Parlamentos son, por definición, un desastre, y, además legislan *principalísimamente* contra la Iglesia Católica...Hasta ahora sospechábamos que don Juan Carlos de Borbón había recibido unas lecciones mal orientadas...Ya no sólo sospechamos, sino que sabemos, lo que al príncipe se le ha enseñado."⁵

En la línia de trobar una solució acceptable al projecte successor, el tàndem Carrero Blanco-López Rodó preparen la Llei Orgànica de l'Estat, que portaren a referèndum el 14 de desembre de **1966**. Aquesta llei "definía el Movimiento Nacional como *comunidad de los españoles en el ideal que dio vida a la Cruzada*...excluía cualquier otra opción política: el Movimiento como cauce único. Se preveía el diseño de una Monarquía controlada por un Gobierno

⁴ Nadal, Santiago: *Conversaciones al margen*. Destino, 11.06.1966 (1505), pag 13

⁵ Jiménez de Parga, Manuel. *Las cartas que no debieron escribirse*. Destino, 18.06.1966 (1506), pag 15. *Noticias con acento*. I acaba dient "Por fortuna, otros consejeros de la familia real se esfuerzan por marcar rumbos distintos a la Monarquía. Don Ramón de Abadal dijo cosas acertadísimas en su entrevista con Santiago Nadal, que se publicó en estas mismas páginas. El discurso de Carlos Ollero, en la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, es otro ejemplo de buen sentido."

autoritario y unas Cortes legislativas fiscalizadoras.”⁶ El referèndum donà una participació del 90%, amb un 96% de vots afirmatius i un 4% entre negatius i nuls. Santiago Nadal destaca que la gran majoria de **sí** implica una gran massa immobiliària del país, la més gran d’Europa. “Esta gran masa de voto afirmativo lo ha sido precisamente bajo la idea de que nada debe cambiar...la inmensa masa de la fracción afirmativa que en el referèndum se ha limitado a votar para que todo siga igual, no sabe que esto es, en suma, imposible...esa voluntad de no cambiar sería, a la larga, irrealizable”⁷ Es una valoració suau dels resultats del referèndum la que fa Nadal, ja que no diu res de les consignes, rumors i amenaces velades que es varen fer córrer per poder obtenir aquests resultats. És evident que no era fàcil denunciar-ho. En canvi, sí es fa ressò de l’editorial de *La Vanguardia* del 16 de desembre, que destaca el fet de que una quarta part dels votants de la ciutat foren contraris al referèndum “...la ciudad de Barcelona...entre los que se han abstenido, los que han votado que **no** o con sufragio nulo, suman trescientos cuatro mil, alrededor de una cuarta parte del total.”⁸ No deixa de ser, si més no, curiós el percentatge del 25% de contraris a Barcelona front del 4% del resultat general; quasi bé la meitat de tota Espanya es dona a Barcelona (un 39% del total).

Aquesta fórmula de successió, la monàrquica, va desfermar una polèmica entre José Mª Pemán, un dels primers articulistes polítics del país per aquells dies, president del Consell Privat del Comte de Barcelona, favorable a la dinastia Borbón-Battenberg, i el diari oficial del Movimiento, *Arriba*, contrari a ella. Els monàrquics començaren a crear opinió pública favorable a aquesta fórmula. Segons Pemán, la Llei Orgànica de l’Estat preveu com a primera possibilitat de successió la forma monàrquica, i cap dinastia millor que aquella; i ho fa en un article al diari *ABC*, també monàrquic, del 21 de desembre de 1966. *Arriba* contesta en un editorial, i per tant marca una postura oficial, negant a la pràctica aquesta possibilitat. Nadal aprofita la polèmica per alinear-se amb els monàrquics, recolzant Pemán, *ABC*, i de pas carregar contra *Arriba*, manifestant que aquest diari s’ha de mantenir neutral i no tancar cap possibilitat. “...*Arriba* órgano oficial del Movimiento ha publicado un editorial, es decir, ha expresado

⁶ Muniesa, Bernat: *Dictadura y Monarquía en España. De 1939 a la actualidad*. Barcelona. Editorial Ariel, S.A. 1996: pag. 98

⁷ Nadal, Santiago: *Después del 14 de diciembre. Política posreferendum*. Destino, 24.12.1966 (1533), pag 9

⁸ Nadal, Santiago: *ibídem*. pag 9

oficialmente una posición para negar a un particular...el artículo está en la línea de aquellos equívocos que, de seguir así, sólo tienden a entenebrecer el futuro...Como órgano oficial de Movimiento, al periódico madrileño le competiría solamente mantener una posición central...”⁹ Diferències en el centre del poder.

“Las Monarquías europeas en el horizonte español” és una obra de Jiménez de Parga, en la que repassa les diverses fórmules emprades per les monarquies europees, posant de relleu les diferències entre elles. Aquest llibre s’afegeix al debat obert dins la societat espanyola, al voltant del problema successori. Francesc de Carreras en fa el comentari, posant de relleu la tesi de Jimenez de Parga, de que la monarquia no es una forma de govern, sinó una forma d’Estat. Conclou afirmant, “...en el futuro español, la monarquía será democrática, al estilo europeo, o no será.”¹⁰

Nadal, sempre que té l’oportunitat, aprofita la tribuna de col·laborador de *Destino*, per recolzar l’opció monàrquica de D. Joan de Borbón. Així ho torna a fer el maig de **1967**, quan es fa ressò del discurs del pretendent, amb motiu del casament de la seva filla, la infanta Pilar, en el que Don Joan reitera, una vegada més, la seva voluntat de ser rei de tots els espanyols. El règim havia definit la monarquia com a fórmula successòria, però encara no s’havia pronunciat sobre quina persona ocuparia el tron, malgrat tota la parafernàlia oficial de la preparació del príncep Joan Carles. El Comte de Barcelona seguia jugant el seu paper, i no havia renunciat en cap moment als seus drets dinàstics: “La legitimidad que yo represento es algo irrenunciable y la considero, tal como dijo mi padre en su solemne y dolorosa despedida al pueblo español, *un depósito acumulado por la Historia de cuya custodia ha de pedirme cuenta rigurosa.*”¹¹

Nadal també comenta, en la seva secció setmanal, “Las monarquías europeas en el horizonte español”. Seguint la coneguda tesi de Jiménez de Parga, Nadal destaca i recolza les afirmacions del catedràtic de Dret Polític: “La Monarquía es un *orden*...El orden esencial es una *orden por concurrencia*. Así

⁹ Nadal, Santiago: *La polémica Pemán-“Arriba”*. Destino, 14.01.1967 (1536), pag 15. *Hechos y figuras*

¹⁰ Carreras, Francesc de: *Textos políticos: La Monarquía democrática*. Destino, 11.02.1967 (1540), pag 44. *La semana literaria*.

¹¹ Nadal, Santiago: *El discurso de Estoril*. Destino, 13.05.1967 (1553), pag 12 i 13. *Hechos y figuras*. Reproduint fragments del discurs de D. Joan de Borbón.

que los pilares básicos de tal organización política son múltiples, si todos los individuos y los grupos de una nación toman parte de alguna forma, directa o indirectamente, en los acuerdos públicos fundamentales...Para Jiménez de Parga, como para Ollero, la Monarquía de esta hora histórica es la Monarquía constitucional. Una Monarquía apoyada en un *sólido consenso social*.¹² Jiménez de Parga és favorable a la Monarquía i Nadal és un convençut, que a més en fa apostolat. “Por mi parte, y en el terreno concreto, quisiera yo invitar a los republicanos que existen en el país, a reflexionar pausadamente esa faceta del tema...”¹³

El mateix Jiménez de Parga, contestant a unes declaracions de Ramon d'Abadal a Baltasar Porcel, fetes en un dels seus *Encuentros* (del 11 de novembre de 1967), sobre el futur polític, si Monarquía o República, defensa, “...el rey tiene que ganarse -en su día- el apoyo popular...Esta es mi utopía: *Una Monarquía democrática sostenida e impulsada por quienes hoy son –tienen que ser- republicanos...*Mas no caigamos en el error de defender que nuestra utopía excluye la utopía de los demás. Sólo cuando muchos puedan hacer valer públicamente, y en igualdad de condiciones, sus respectivas fórmulas utópicas, la *Utopía* (con mayúscula) se realizará en este lugar.”¹⁴

Un altre llibre, aquesta vegada del cap de la CEDA, José Mª Gil Robles, “No fue posible la paz”, aparegut a principis de **1968**, li permetrà a Nadal seguir difonent les bondats de la Monarquía enfront de la República, la primera, la segona o qualsevol altra.. El llibre de Gil Robles dona la seva visió dels anys de la II República Espanyola, “...aquellos fueron tiempos de abierta, violenta y muchas veces cruenta pugna entre *derechas* e *izquierdas*...dio vida y dio muerte a la II República Española: la ruptura del pacto de paz en que se fundamentaba la Restauración...”¹⁵ Nadal fa una reafirmació de la seva fe monàrquica, li permet defensar la falsedat de les acusacions que, segons Nadal, habitualment es fan contra la Monarquía, i concedeix al llibre de Gil Robles la virtut de desenganyar a joves republicans, “...su libro de memorias políticas...cortará el intento de

¹² Nadal, Santiago: *La Monarquía, fuera y en España*. Destino, 24.06.1967 (1559), pag 15. *Hechos y figuras*

¹³ Nadal, Santiago: *ibídem*. pag 15

¹⁴ Jiménez de Parga, Manuel. *Segunda carta abierta a don Ramón de Abadal*. Destino, 02.12.1967 (1582), pag 15. *Noticias con acento*

¹⁵ Nadal, Santiago: *Gil Robles: una experiencia republicana*. Destino, 06.04.1968 (1592), pag 10. *Hechos y figuras*. Nadal evocant frases del llibre de Gil Robles.

idealización del período 1931-1936 que empieza a ser lanzado entre los jóvenes...”¹⁶

A les poques setmanes, Nadal insistirà sobre el tema monàrquic al voltant del llibre de Gil Robles, davant l'allau de cartes que rebé com a conseqüència que el seu comentari anterior provocà entre els lectors. Encara que de seguida reconeix que el llibre interessà més a Madrid que a Barcelona, admet que “...el libro ha despertado, además, interés por sus digamos *alusiones internas* al futuro...en mi modesta opinión, la cuestión de la futura forma de gobierno es también *esencial*...es decir, Monarquía o República...”¹⁷ Finalment, basant-se en el llibre “No fue posible la paz”, i atenent la necessària convivència entre els espanyols, conclou que la institució monàrquica, sense ser una *panacea*, es la forma de govern més convenient en aquest moment. En un altre apartat, i al fil de tot això, fa evident que no només no té cap simpatia per republicanisme, sinó que la figura de Manuel Azaña la fa responsable de la caiguda de la II República, per la seva política contra l'exèrcit. Diu d'aquest personatge “...no puede negarse que fracasó rotundamente en su cometido...pensaba mejor los problemas de España de lo que los abordó...hubo de contar, de manera predominante, con el apoyo socialista únicamente. Así no pudo realizar una política propia...excepto en la cuestión militar...su política militar consistió en irritar al Ejército sin desarmarle, moral ni materialmente. Y el Ejército acabó por alzarse contra la República y derribarla.”¹⁸ Nadal considera a Azaña una persona de gran cultura i excel·lent orador, però faltat de caràcter en el pla personal, i que com a polític tingué una actuació desastrosa.

L'article “La sucesión de Franco” de Juan Fernández Figueroa, propietari i director de la revista *Índice*, recollit per *El Correo Catalán* els primers dies de **1969**, indignarà a Nadal, que contestarà des de *Destino*, en un to correcte però que deixa transpirar la seva ànima monàrquica, i es dol de que *El Correo* fes seves les afirmacions d' *Índice*. Aprofita per carregar contra el republicanisme, contra la figura de Manuel Azaña i contra la moda creixent d'alguns periodistes que darrerament feien tot el possible per reivindicar i enlairar aquesta figura, que per Nadal fou nefasta. “La revista *Índice*...ha adoptado una postura franca y

¹⁶ Nadal, Santiago: *ibídem*. pag. 10

¹⁷ Nadal, Santiago: *La panacea monárquica*. Destino, 18.05.1968 (1598), pag 10. *Hechos y figuras*

¹⁸ Nadal, Santiago: *Gran estadista*. Destino, 18.05.1968 (1598), pag 10. *Hechos y figuras*

abiertamente republicana...Para mí es odioso el republicanismo de *Índice*...evitar el error capital que representa el empeño de una *reglorificación* de don Manuel Azaña y Díaz...uno de los principales responsables de la caída de la República...Y el juicio es, en mi opinión, completamente negativo...él irritó al ejército, sin desarmarle; y el Ejército, derribó a la Republica”¹⁹

Però de fet, segons l'article d' *Índice*, que tractava sobre la successió de Franco, Alfonso XIII renuncià lliure i espontàniament al tron, per ell i els seus descendents, la qual cosa *atenua* molt la legitimitat que qualsevol persona d'aquesta dinastia cregui tenir. Això ja fou massa per Nadal, que respongué: “¡Aquí no! Aquí ya entra la mala fe y, con ella, la falsedad...” Nadal es reafirma en que, al sortir d'Espanya el 14 d'abril de 1931, Alfons XIII no renuncià a cap dret, ja que no eren seus, sinó que els tenia en custòdia. “Lo que hizo don Alfonso fue, años después, *abdicar* esos *derechos* en su hijo, don Juan de Borbón y Battenberg. Ello se realizó en documento del 15 de enero de 1941, firmado en Roma.”²⁰

El tema de la monarquia seguia present a l'opinió pública espanyola a mitjans de 1969; i a mida que els mesos anaven passant, el projecte successori anava massa de pressa per uns i massa poc a poc per altres. Així a l'abril sorgí una altra polèmica sobre el tema, en les fulles del diari *ABC*, aquesta vegada entre Gonzalo Fernández de la Mora, un dels ideòlegs més importants del règim, del que en feu un elogi exaltat, per una banda, i el marquès de Luca de Tena, director del diari i monàrquic, per una altra. No cal dir que Nadal prengué part en la polèmica, per recolzar l'article de Luca de Tena, *El mejor derecho*, i afegí, coincidint amb ell: “Se puede ser monárquico o republicano, o lo que se quiera... Pero lo indispensable es que cualquiera de las instituciones que se prefiera, debe ser admitida con las leyes intrínsecas que la rigen...Lo que no se puede es admitir la monarquía y prescindir del principio hereditario. Porque entonces, en sustancia, se prescinde de la misma monarquía.”²¹ Les discussions sobre monarquia o república eren força habituals a l'època.

¹⁹ Nadal, Santiago: *La mentira como instrumento político*. Destino, 04.01.1969 (1631), pag 11. *Hechos y figuras*. El subratllat està també en l'original.

²⁰ Nadal, Santiago: *La mentira como instrumento político*. Destino, 04.01.1969 (1631), pag 11. *Hechos y figuras*. El subratllat està també en l'original.

²¹ Nadal, Santiago: *Polémica sobre la monarquía*. Destino, 12.04.1969 (1645), pag 9. *Hechos y figuras*.

“Don Juan Carlos de Borbón y Borbón, hijo de Don Juan de Borbón y nieto de Don Alfonso XIII, será proclamado rey de España cuando se produzca la vacante en la Jefatura del Estado. Tal es la voluntad de Franco refrendada por las Cortes Españolas, reunidas en Madrid, en sesión extraordinaria y solemne, el 22 del corriente mes...”²² Amb aquestes paraules comença l'article *La Monarquía del Movimiento Nacional*, en el que es fan unes consideracions al nomenament del príncep Joan Carles, com a successor a títol de rei. L'article destaca l'èmfasi posat per Franco en que no es tracta d'una *restauració monàrquica*, sinó d'una *instauració*, es a dir, del naixement d'una nova Monarquia. I continua l'article, “Franco afirmó que continuará de por vida en su Jefatura del Estado. Don Juan Carlos, su sucesor, será el primer rey con una nueva monarquía, la monarquía del Movimiento Nacional. De esta forma, como dijo Franco, *el Movimiento se sucede a sí mismo*.”²³ El to lleugerament irònic de l'article, delata que a Nadal no li agradà el nomenament del príncep, pel que representava de salt en la línia successòria.

Una vegada nomenat el príncep Joan Carles com a successor de Franco a la *Jefatura del Estado*, a títol de rei, i acceptat per les *Cortes Españolas*, la polèmica s'apaivagà força, al menys a les fulles del *Destino*. El règim començà a passejar al príncep per totes les reunions polítiques internacionals que podia, amb el doble objectiu de donar-lo a conèixer al món i a la vegada, observar quina era l'acceptació que aquest tenia en aquells escenaris. Malgrat tot, passats uns mesos, al febrer de **1971**, Nadal torna a treure el tema de la conveniència de la monarquia pel país. En un article, que titula *De rege et regis institutione*, Nadal segueix recolzant la institució monàrquica, ni que sigui aquesta com a mal menor. “Después de tantos años de ausencia, la idea de un rey se va imponiendo en el ánimo general mucho más aprisa de lo que pudo haberse pensado. En el extranjero la idea ya está definitivamente impuesta...De puertas adentro, el reconocimiento empieza a ser general...Digo reconocimiento *general*, no digo *entusiasta*...en el caso de España una institución *atemporal* será necesariamente válida. Y dentro de esta institución los Borbones son su

²² *La Monarquía del Movimiento Nacional*, Destino, 26.07.1969 (1660) pag 12. Article anònim, probablement escrit per Santiago Nadal, segons afirma Agustí Pons, cosa molt probable, ja que tots els articles relacionats amb la monarquia de Destino, els firmava Nadal.

²³ *La Monarquía del Movimiento Nacional*, Destino, 26.07.1969 (1660) pag 12

actualización perenne más segura...”²⁴ L’articulista no dubta en recolzar-se en altres escriptors per reforçar les seves tesis, com és, en aquest cas, el de l’escriptor italià Ludovico Garruccio, que sosté que, “No obstante su carácter adventicio, casi casual, los Borbones de España fueron siempre para el país el *mal menor*”²⁵

“La monarquía limitada” és un treball de Rodrigo Fernández Carvajal, catedràtic de Dret Polític de la Universitat de Murcia, que sortí a la llum a l’octubre de **1972**. En aquest treball s’analitza l’encaix de diverses institucions (Monarquia, “Movimiento Nacional”, Parlament, “Consejo del Reino”,...) i reformes (liberalització, democratització,...) dins la legalitat vigent, a la mort de Franco, un futur que es veia força proper. Aquestes reflexions eren molt freqüents en aquelles èpoques. Les que es feien públiques, sempre partien del manteniment del *corpus legislatiu*, les lleis orgàniques. La hipòtesi de reforma total i període constituent, que fou el que acabà succeint, no es contemplava, o si es contemplava, no es podia publicar. No cal dir que la ruptura, que demanaven alguns era il·legal. El citat treball li permet a Nadal afirmar, “La conclusión que se alcanza leído el interesantísimo trabajo del profesor Fernández Carvajal, es la necesidad para el futuro político español, de proceder evolutivamente, dentro de las instituciones vigentes.”²⁶

El 12 de febrer de **1974**, el cap del govern Arias Navarro pronuncia davant les Corts un discurs lleument *aperturista*, segons Nadal, en la que destaca la nova definició de sobirania i la reafirmació del projecte monàrquic, com no podia ser d’altra manera. Aquest discurs fou batejat pels comentaristes polítics com “*el espíritu del 12 de febrero*”, data del discurs. “Si, pues, el gobierno Arias Navarro afirma que las Cortes son *cotitulares de la soberanía nacional*, estas solas breves líneas constituyen de por sí un hecho trascendental dentro de la política del país en los últimos casi cuarenta años...el presidente ha hablado de *re-instauración*; adviértase la diferencia con la hasta ahora palabra usual, *instauración* ...el nuevo orden institucional no es el mismo que el dramáticamente quebrado el 14 de abril de 1931...No es tampoco la instauración

²⁴ Nadal, Santiago: *De rege et regis institutione*. Destino, 20.02.1971 (1742), pag 14. *Hechos y figuras*

²⁵ Nadal, Santiago: *Ibidem*. pag 14, citant l’escriptor italià. Els subratllats ja figuren en el text original.

²⁶ Nadal, Santiago: *La “monarquía” limitada*. Destino, 14.10.1972 (1828), pag 14. *Documentación*

de una Monarquía de nueva planta, porque tal pretensión no se conllevaría con el apelativo de *tradicional* que los principios del Movimiento atribuyen a la Monarquía...”²⁷ El discurs va decebre moltes esperances, malgrat l’apreciació de Nadal; fou una crida a la participació ciutadana tan tímida (sempre dins les estretes lleres del “Movimiento”) que, en aquelles alçades de l’efervescència política, fracassà totalment. Declarar que la sobirania ja no era exclusiva del cap d’Estat, sinó compartida amb les Corts, fou una novetat; però fins arribar a situar-la en el poble, la distància era immensa, possiblement insalvable, i aquest govern mai la va salvar. Per altra banda, la definició de la monarquia que devia encetar el príncep Joan Carles, a la mort propera de Franco, és força complicada; i el trobar paraules que expliquin el que no és, encara ho és més. Així es parla de “instauración”, “re-instauración”, “tradicional”,...Nadal en aquest article no va estar a l’altura d’altres comentaris anteriors. La seva màxima preocupació fou com quedava el projecte monàrquic dins el discurs.

L’antropòleg José A. Jáuregui va fer unes reflexions, basades en una anàlisi antropològica, sobre la monarquia anglesa, que son aplicables a qualsevol altra, i em semblen força interessants i innovadores, al menys en aquest moment històric. Seguint la línia de pensament d’Emile Durkheim, defensa la monarquia anglesa per la seva funció totèmica. “El emblematismo es necesario tanto para permitir a la sociedad el tomar conciencia de sí misma, como para asegurar la continuidad de esta conciencia” diu Durkheim a la seva obra *Les formes elementaires de la vie religieuse*. Per Jáuregui, “...Durkheim intuyó certeramente en qué consiste la quintaesencia misma del emblema social. Un emblema de esta suerte viene a ser un objeto o persona que es venerado por la sociedad, no por sus cualidades o méritos intrínsecos, sino, simplemente, por encarnar o representar simbólicamente a la sociedad”²⁸ Malgrat això, Jáuregui ens adverteix que és indispensable que tòtem i líder no coincideixin en la mateixa persona, i que en els països civilitzats, ambdós figures estan absolutament dissociades. Per l’antropòleg, la funció totèmica justifica la monarquia com a institució i allunya el perill de l’aparició del tirà, al separar-la del líder. “La historia nos advierte del peligro real que existe cuando tótem y líder coinciden en la misma persona...el rey se convierte en un déspota intolerable y

²⁷ Nadal, Santiago: *Un discurso histórico*. Destino, 16.02.1974 (1898), pag 15. *Hechos y figuras*

²⁸ Jáuregui, José Antonio: *Reflexiones sobre la monarquía inglesa*. Destino, 23.03.1974 (1903), Pág. 27 i següents

llega a cometer toda suerte de abusos y atropellos”²⁹ I ens posa com exemples en que coincideixen tòtem i líder a Stalin i Hitler.

Un fet fortuït, la hospitalització de Franco per una tromboflebitis a l'estiu de 1974, provocà la cessió temporal del poder al príncep Joan Carles; “una especie de *ensayo general con todo*”, diu Nadal. Aquest fet li dona ocasió per fer un altre article, glosant les virtuts de la institució monàrquica i la visió de Franco al escollir-la per succeir-lo. “Nadie podrá negar a Francisco Franco unas dotes políticas extraordinarias...su idea de que a su magistratura personal...debe suceder no otro hombre sino una institución...la *institución mas institución* en España es la Monarquía...En su discurso, el Jefe del Gobierno afirmó que el Príncipe es titular de una doble legitimidad...A esta afirmación (la de la legitimidad surgida el 18 de julio de 1936), se yuxtapone, enriqueciéndola aún más, la venturosa circunstancia de que en el Príncipe Don Juan Carlos recaerá también la titularidad de la legitimidad histórica”³⁰ No es pot negar que la fórmula successòria *imposada* per Franco al país, li encanta a Nadal, que en els últims articles va perdre molta de la capacitat crítica que havia tingut.

A mida que la Monarquia, com a fórmula de successió es va consolidant, el debat va desaparèixer dels mitjans. La mort de Santiago Nadal a l'octubre de 1974, màxim defensor d'aquesta solució dins la redacció de *Destino*, fa que aquelles reflexions també deixin d'aparèixer a la revista. Ja, més que debat, a partir d'ara el que hi ha és la constatació de fets consumats; la presència del príncep Joan Carles en la vida pública espanyola és cada vegada més freqüent. De fet, en aquests mesos, veien imminent el final de Franco i del seu règim, les preocupacions dels polítics i dels grups passaven més per prendre posició davant del canvi, que en polemitzar sobre la Monarquia.

²⁹ Jáuregui, José Antonio: *Ibidem*. Pag 27 i següents

³⁰ Nadal, Santiago: *El Príncipe-Jefe del Estado en funciones*. Destino, 27.07.1974 (1921), pag 6 i 7. Documentación

2.2.2.- Els grup polítics: De pressió, partits polítics, sindicats

A mesura que l'economia deixava de ser la principal preocupació del país i anava donant més marge de maniobra a la política, el poder començà a pensar en modificar la forma de l'Estat i l'estructura de la societat, en un esforç per donar-li una aparença més acceptable en el concert internacional de les nacions. Esforç que, per altra banda, esdevingué estèril, ja que Franco no estava disposat a cedir en res que s'oposés a la seva autoritat. Això tingué un reflex en els mitjans de comunicació, i els debats sobre formes d'organització política començaren a fer acte de presència en la premsa escrita de tot el país. Molt poc a poc la societat anava recuperant el ritme, i tractava d'anar-se situant en la nova perspectiva. Els partits polítics, com a tals, estaven prohibits des de la guerra civil. Respecte als sindicats, estaven prohibits els de classe, però no així el sindicat vertical, franquista, quina afiliació era obligatòria. Qualsevol iniciativa col·lectiva era mal vista. Malgrat això, la societat s'anava organitzant en grups amb afinitats determinades, ja fossin culturals, econòmiques o religioses, en la mesura en que ho anaven permeten les autoritats, i amb la finalitat, entretant, de poder influir en aquelles, a favor dels seus interessos.

El poder tampoc es mostrava monolític; si al principi la línia d'autoritat estava ben definida, mica en mica es manifestaren diverses faccions i les lluites al seu voltant es feren evidents. Potser el cas més cridaner d'aquest període fou l'assumpte Matesa, però n'hi van haver d'altres. Els successius governs tractaren d'incloure dins el marc jurídic de la dictadura, els interessos polítics de les pressions internacionals i els que s'anaven manifestant en la societat, però sense sortir del marc del *Movimiento*. Tot el tema de les associacions polítiques és l'exemple més clar; diferents opcions polítiques sense partits polítics. Frases com *concurrència de criterios*, o bé el *natural contraste de pareceres*, van aparèixer en la majoria de discursos oficials. És evident que no es podia arribar enlloc; eren dos camins divergents; per un costat les pressions socials, cada vegada més evidents, per l'altre la voluntat oficial de lligar dos extrems oposats: immobilitisme i evolució. Les situacions que es donaren foren més aviat patètiques, sinó hagueren estat tràgiques, ja que a mesura que avançava la decadència física evident del dictador i s'acostava el final del règim, aquest anava endurent la repressió. Llegir avui algunes d'aquestes afirmacions poden

semblar força innocents; no obstant, en el context polític en que es varen escriure i publicar, la dècada dels seixanta del segle XX, eren tota una gosadia.

Ja he dit que a partir de 1965, l'Opus Dei començà a fer-se cada cop més present a la vida pública espanyola, i ocupant, poc a poc, més parcel·les de poder. No com a tal institució, la qual cosa no entrava en els seus objectius declarats, i els mateixos integrants s'encarregaven de desmentir-ho, sempre que els ho preguntaven o malgrat no els ho preguntessin. Eren les persones que hi tenien algun tipus de vinculació o hi simpatitzaven, o bé se les relacionava públicament amb la institució, les que anaven cobrint càrrecs, com és el cas del ministre López Rodó.

Aquest fet no passà desapercbut pels observadors i articulistes polítics del moment, i així ho començaren a publicar els mitjans de comunicació de l'època. Las *noticias con acento*, que firmava Jiménez de Parga no perd l'oportunitat de recollir un comentari de l'editorial del 10 de maig de **1966**, del diari *Ya*, de Editorial Catòlica, en el que es constata la creixent presencia al país de *grups de pressió*. Jiménez de Parga afegeix en aquest comentari, "España es hoy un terreno excelente para los grupos de presión...Sólo existe un medio eficaz para detener a los grupos de presión: un sistema bien articulado de fuerzas políticas...En España, por último, advertimos la presencia de un *grupo de presión dominante* –el Opus Dei-, hecho que no se da en ningún otro régimen del mundo...Lo nuestro es original: un *régimen de grupo de presión dominante*."¹

No es va fer esperar massa la resposta, a través del mateix mitjà, a aquests comentaris. Vingué de part de l'empresari Sebastián Auger, propietari del *Grupo Mundo* (Mundo Diario, Tele/expres, semanario Mundo) que sortí en defensa del Opus Dei, en una *carta al director*, queixant-se del fons i la forma de l'article. "Atribuye al Opus Dei manifestaciones políticas que no tiene...con un tono que parece chocar con el propio de la mayor parte de los artículos de

¹ Jiménez de Parga, Manuel: *El grupo de presión dominante*. Destino, 28.05.1966 (1503), pag 17. *Noticias con acento*. L'editorial del *Ya* que li donà peu a Jiménez de Parga, deia : "Hay quien dice que estamos en el país de los grupos de presión, que con frecuencia actúan en la sombra. No lo creemos así. Más o menos como en todas partes. Lo que quizás nos falte sean los contrapesos que en otros países contribuyen a neutralizar sus efectos." De orientació conservadora, el diari *Ya* fou un dels més populars i influents d'Espanya durant el franquisme. El 1975, any de la mort de Franco fou el diari més venut de Madrid, amb 177.000 exemplars.

Destino, se expresa usted de una manera dogmática. Llama a sus opiniones, puntualizaciones...”²

A partir de les crítiques d'un diari madrileny, a les declaracions fetes per Jiménez de Parga a Salvador Paniker, i recollides per aquest en el llibre *Conversaciones en Catalunya, sobre les dretes i les esquerres*, distinció que el cronista madrileny titllava de “decimonònica”, el catedràtic de Dret Polític no només refusa aquesta qualificació pejorativa, sinó que considera que son paraules vives que defineixen realitats contemporànies. Encara que admet que tenen un valor relatiu, defensa que ambdues son ideològiques, i per reforçar els seus arguments, porta a l'actualitat un antic article seu de *La Vanguardia*, del 25 de març de 1964, en el que caracteritzava les posicions, “1.- Son de *derechas* todos los que, en una sociedad determinada, quieren conservar, cuanto sea posible, el orden existente; y son de *izquierdas* todos los que aspiran a cambiar este orden. 2.- Están en la *extrema derecha* quienes usan todos los medios, incluso la violencia, para impedir cualquier mutación; pertenecen a la *extrema izquierda* los que propugnan transformar revolucionariamente lo que existe...3.- Forman el *centro-derecha* los conservadores de lo esencial, que están dispuestos a ceder en algunos detalles; y forman el *centro-izquierda* los que abogan por una transformación progresiva mediante reformas...dejemos sentado que son vocablos de valor circunstancial...”³ Es evident que no és igual un esquerrà als Estats Units, que lluitarà per canviar el capitalisme, que a la URSS, que ho farà per canviar el socialisme.

Els “sindicats verticals” del franquisme també foren objecte de polèmica. *Noticias con acento* recull les declaracions que Alonso García, catedràtic de Dret del Treball de Barcelona, va fer al diari *Ya*, demanant la transformació radical del sindicalisme espanyol, substituint els sindicats verticals per veritables sindicats de classe, per tal de sincronitzar les lleis amb la realitat social. Diu Alonso García: “El problema sindical, entre nosotros, no se arregla con pequeños retoques...¿Por qué no reconocer de una vez y para el futuro, que el camino a seguir es el del reconocimiento de verdaderos sindicatos patronales, por un lado,

² *Destino*, 25.06.1966 (1507), *Cartas al director*. Los grupos de presión.

³ Jiménez de Parga, Manuel. *Derechas e izquierdas. Una distinción superada? Vocablos de un valor relativo*. *Destino*, 25.06.1966 (1507), pag 13. *Noticias con acento*

y obreros por otro? ...verdaderamente *representativos* en todas sus escalas y planos, *libres* en su base de integración...”⁴

Davant el ja mencionat proper referèndum del 14 de desembre de 1966, comencen a sovintejar les reflexions públiques sobre la divisió de poders i la representació de la sobirania popular mitjançant partits polítics. Antonio Garrigues, en un article al diari ABC sobre la “Institucionalización”, descriu com hauria de ser aquest desdoblament del poder, que sembla respondre més a un propòsit futur, que a una realitat present. Nadal, comentant aquest treball, hi afegeix “...pero este ejecutivo nace del Parlamento; y el Parlamento nace de la inapelable decisión popular.” I defensa que aquesta decisió popular no es pot donar sense partits polítics, “...la existencia o no de partidos políticos va ligada, de modo inexorable, a la vigencia o no de la llamada libertad política...Si ha de haber libertad política, es indispensable admitir la existencia de partidos diversos. Si no se quiere admitir a los partidos, ello equivale a no querer admitir la libertad política.”⁵ Cada vegada eren més les veus que demanaven partits polítics, i aquí queda prou clara la posició de Nadal respecte als partits polítics.

La llei Fraga permetia una certa crítica a les institucions oficials, per part de la premsa escrita, encara que mai se sabia on era el límit. Per això *Destino* es fa ressò d'altres publicacions, a *ecos de la opinión*, emparant-se en el fet que ja havia estat publicat. Entre elles, la de l'editorial del *Ya*: “En el sindicalismo español existe una línea representativa que, en realidad, se halla sometida a una línea de mando...los elegidos carecen de atribuciones decisorias...no pueden decidir nunca...” O bé d'Antonio Garrigues, al ABC: “Las asociaciones obreras tienen que ser libres y representativas...los sindicatos no deben depender del Estado...es el Estado el que tiene que ordenar y garantizar esa libertad...”⁶ Jiménez de Parga tornarà a reclamar un sistema de forces polítiques de caràcter plural, després del referèndum per articular l’*orden por concurrencia*” prescrit per la llei, compartint l’opinió amb el diari *Madrid*.⁷

⁴ Jiménez de Parga, Manuel: *Sindicatos nuevos*. Destino, 27.08.1966 (1516), pag 15. *Noticias con acento*

⁵ Nadal, Santiago. *Más sobre la Institucionalización*. Destino, 12.11.1966 (1527), pag 13.

⁶ Destino, 19.11.1966 (1528), *Ecos de opinión*. Pag 53

⁷ Jiménez de Parga, Manuel: *El problema urgente*. Destino, 17.12.1966 (1532), pag 15. *Noticias con acento*. “Cuando los grupos de naturaleza política son prohibidos en un régimen, aparecen de inmediato grupos de naturaleza no política (económicos, religiosos, profesionales, etc.) que realizan las funciones de los partidos. Pero de una forma más imperfecta...”

Nadal, recordant les Corts de Cadis de 1812 i la història d'Espanya dels últims 150 anys, en un article el gener de **1967**, manté la tesi de l'existència d'una constant històrica *lliberal* en el país, al costat d'una altra constant històrica-política de tipus reaccionari, conservadora. La qual cosa el porta a afirmar, per tant, "...Yo no creo que nadie se atreva a sostener sinceramente, en serio, que no existen derechas e izquierdas entre los que piensan en política en la España actual...que la dualidad derecha-izquierda ha sido superada. Me parece más prudente pensar que persiste en el fondo de la sociedad, de los problemas y de los hombres."⁸

No tardarà gaire Jiménez de Parga en alinear-se amb els que demanen sindicats democràtics i partits polítics, declarant la inutilitat dels sindicats verticals, franquistes, com en aquest cas ho feu *Cuadernos para el diálogo*, revista cultural fundada per Joaquín Ruiz-Giménez, el 1963. Citant aquesta revista, "Después del largo período de sindicatos verticales, únicos y obligatorios, se puede decir que estos *no han cumplido*...no son suficientes los *retoques* de lo actual, sino que se requieren cambios profundos..." No només subscriu aquestes paraules, diu Jiménez de Parga, sinó que hi afegeix, "el sindicalismo democrático no excluye a los partidos políticos, sino que *los necesita*. El sindicato es un *grupo de interés*, de una base social más homogénea que el partido, que se proyecta en la vida política como un *grupo de presión*...La eliminación legal de los partidos únicamente produce frutos abundantes a los grupos sin ninguna relación con los sentimientos y las opiniones del pueblo...según la caracterización de Edmund Burke, *grupos de intriga*."⁹

Una discrepància interna entre dos grups d'accionistes de FACES, empresa editora del diari *Madrid*, li permetrà a Jiménez de Parga tornà sobre un dels seus temes preferits, l'*Opus Dei*. Els uns favorables a seguir en la línia d'independència marcada pel director del diari, Rafael Calvo Serer, son l'oposició; els altres, els discrepants, més inclinats a lloar el poder, son la col·laboració. És una lluita interna per decidir la línia a seguir, que acabà en plet. Més que un assumpte mercantil, Jiménez de Parga que hi veu una qüestió

⁸ Nadal, Santiago. "*¡Constitución o muerte!*". Destino 28.01.1967 (1538), pag 13.

⁹ Jiménez de Parga, Manuel: *Sobre los sindicatos. Sindicatos y partidos políticos*. Destino, 8.04.1967 (1548), pag 13. *Noticias con acento*

política, afirma, "...esta escisión del Opus (políticamente hablando) puede influir mucho en la marcha de las cosas públicas españolas..." I citant un paràgraf del seu llibre *Las Monarquías europeas en el horizonte español*, continua, "A mi juicio, en España existe un grupo de presión dominante: el *Opus Dei*...", per continuar insistint "...ese grupo religioso sólo se proyectó eficazmente en la vida política española de un cierto modo y con una sola orientación. Fue, usando otra vez términos rotundos, *colaboracionista*."¹⁰ Aquest plet entre els dos grups d'accionistes el porta a considerar que l'*Opus Dei* ha entrat en un delicat període de prova.

Fins i tot en un setmanari religiós com *Vida Nueva*¹¹, Eduardo Cierco escriu sobre els sindicats a Espanya; critica l'actual organització sindical vertical, per ésser contrària a la doctrina de l'Església i opta no tant per la reforma de la llei sindical, com la supressió de la mateixa, suprimir la "*línia de mando*", i donar entrada als sindicats de classe creats pels mateixos treballadors, retornant el patrimoni sindical als seus veritables propietaris.¹² *Lo que dicen*, a l'abril de 1968, recull les declaracions de Ruiz Giménez, parlant de Comissions Obreres, com una realitat natural sorgida del cor mateix de la massa treballadora, representant les seves aspiracions.¹³

Com es veu, van sovintejant les veus discrepants amb la línia del pensament oficial. De tota manera, sembla que aquest debat s'apaivagà, davant els esdeveniments internacionals, dels que l'any 1968 fou força pròdig: maig francès, primavera de Praga amb la intervenció de les tropes del Pacte de Varsòvia, promulgació de l'encíclica *Humanae Vitae*,...esdeveniments que ja tindrem oportunitat de comentar més endavant, en altres apartats. Passat unes setmanes, el juliol de 1969, *Nuevo Diario*¹⁴ torna a posar d'actualitat el tema dels partits polítics, en un editorial en el que es dol del fet que les forces més

¹⁰ Jiménez de Parga, Manuel: *El "affaire" del diario "Madrid". El "Opus Dei" en periodo de prueba*. Destino, 20.05.1967 (1554), pag 15. *Noticias con acento*. El diari *Madrid*, sota la direcció de Rafael Calvo Serer, membre destacat de l'Opus Dei, inicià una línia d'independència política, que li ocasionà no pocs maldecaps i problemes amb el regim, que desembocaren en el tancament definitiu del diari el 1971.

¹¹ Setmanari fundat el 1958, tradicional i conciliar després del Vaticà II, segons el seu director José Luis Martín Descalzo, defensa la necessitat de reformar l'Església, tornant a les arrels evangèliques.

¹² Cierco, Eduardo: *Sobre los sindicatos de España*. Destino, 09.09.1967 (1570), pag 11

¹³ Destino, 06.04.1968 (1592), *Lo que dicen*...pag. 11

¹⁴ *Nuevo Diario* era propietat de gent pròxima al Opus Dei. El seu director, en aquests moments, José Luis Cebrián prové de la direcció del diari *El Alcázar*, del mateix grup.

regressives del règim frenin tota possibilitat a les associacions per transformar-se en partits polítics, arran d'un debat sobre les associacions en el sí del *Consejo Nacional del Movimiento*. "Nadie ha pedido el reconocimiento de los partidos políticos. Pero el temor a las asociaciones aparece traspasado por una actitud cerrada y hostil a todo pluralismo, secuela de la mentalidad de partido único y amparada en una sedicente prevención frente a toda posibilidad de resurrección de los partidos políticos." Nadal recull aquest editorial, va més enllà en les seves lamentacions i afegeix que "...es una cuestión absolutamente sustancial... Partidos políticos y libertad política van unidos positiva y negativamente...el último recorte a las posibilidades de las asociaciones, se basa, en efecto, en una prevención frente al pluralismo."¹⁵ El indissoluble lligam entre partits polítics i llibertat política ja l'havia defensat tres anys abans, el desembre de 1966.

De tant en quant saltaven a la premsa notícies, si més no curioses, com la que recull Nadal, amb força ironia, de la crònica del corresponsal a Lleida del diari *Hoja del Lunes* de Barcelona, sobre els actes de commemoració del XXXVI aniversari de la fundació de la Falange. Diu Nadal, "...no deja de despertar la curiosidad del que, conociendo aquella provincia, piense que las preocupaciones de sus habitantes estén distraídas respecto a tal recuerdo histórico."¹⁶ En canvi, pocs dies després de la presa de possessió del nou govern, arran de les lluites polítiques al voltant de Matesa, Nadal recull l'acte en un article, "*El ministro de la camisa blanca*", un fet que no només no passà desapercbut, sinó que volia ser indicatiu d'una voluntat d'anar deixant enrere el passat. Fou el canvi d'actitud de Torcuato Fernández-Miranda –camisa blanca i no blava, discursos,...- al prendre possessió com a Ministre Secretari General del *Movimiento*. l'objectiu d'una part del poder, per Nadal, era acabar d'enterrar la *Falange*. "Don Torcuato Fernández-Miranda, joseantoniano de vieja fecha, llamó la atención presentándose a tomar posesión de sus puestos... vistiendo camisa blanca y no

¹⁵ Nadal, Santiago: *Documentación: "Asociaciones y partidos políticos"*. Destino, 05.07.1969 (1657), pag 11

¹⁶ Nadal, Santiago: *Documentación: Lérida conmemora la fundación de la Falange*. Destino, 01.11.1969 (1674), pag 13. La *Hoja del Lunes* formava part de la premsa del *Movimiento*. L'estiu de 1969 va ésser testimoni d'una lluita política dins el govern entre Falange (Solís) i Fraga, contra el sector afí a l'Opus Dei, tenint com escenari Matesa, que acabà amb la derrota d'aquells i la sortida del govern de Fraga i Solís. La *Hoja del Lunes* devia considerar que era bo recordar els orígens.

azul de la Falange...gesto simbólico perfectamente entendido por todo el mundo...siempre habla de la Falange en tiempo pasado.”¹⁷

A mesura que les discrepàncies polítiques anaven augmentant de to, el polítics del règim seguien remenant el tema de l'associacionisme, de forma demagògica això sí, i amb exclusió explícita del partits polítics, ja que eren conscients que Franco mai els acceptaria. Entretant els debats continuaven en els plens del Consejo General del Movimiento. El diari *Pueblo*,¹⁸ defensava aferrissadament la postura oficial del poder, atacant amb violència qualsevol desviació. En aquest cas ho feu contra l'ex-ministre Fraga, per haver defensat les associacions com a mitjà per conduir el que en deien “*natural contraste de pareceres*”. Tot això ho recull Nadal en el seu article habitual, “...en verdad no acaba de parecer que la persona mejor indicada para señalar, y en forma asaz dura, al señor Fraga Iribarne las incongruencias en que pueda haber caído según el juicio de ese crítico sea, en modo alguno, Emilio Romero. Del cual me parece por lo demás injusta la apreciación sobre Ruiz-Giménez...difícil problema de encontrar un sustituto a los partidos políticos, cuando se ve la realidad de que hay diferencias de opinión y necesidad de que se manifiesten...”¹⁹

Coincidència o no, la *Falange*, conscient de la seva pèrdua definitiva d'importància dins el poder, intenta aparèixer en el mitjans de comunicació per seguir estan present en el debat polític nacional. Intents que resultaran absolutament inútils, quedant relegada a un paper testimonial. A aquest fi respon el llibre d'Álvarez Puga, “Historia de la Falange”, prologat per Manuel Hedilla, un històric dels primers dies, i que comenta en un article, Antonio Padilla Bolívar, el gener de 1970. El comentarista destaca els capítols V, VI i VII, en els que l'autor explica les relacions de la Falange amb l'exèrcit de Franco, durant els primers mesos de 1936, fins al 18 de juliol.²⁰ Un altre llibre que intenta posa llum a la nebulosa del poder, però des d'una òptica diferent, es el del periodista J. Bardavio, “La estructura del poder en España”. Mitjançant la recensió que fa

¹⁷ Nadal, Santiago: *Documentación: El Ministro de la camisa blanca*. Destino, 22.11.1969 (1677), pag 12

¹⁸ Diari de la tarda, propietat dels sindicats verticals franquistes, dirigit aleshores per Emilio Romero, fou un dels tres més importants de l'època.

¹⁹ Nadal, Santiago: *Documentación: El laberinto del “asociacionismo”*. Destino, 27.12.1969 (1682), pag 15

²⁰ Padilla Bolívar, Antonio: *Documentos de Historia: Falange Española en la crisis de 1936*. Destino 03.01.1970 (1683), pag 37. El llibre a que fa referència és: Eduardo Álvarez Puga: “Historia de la Falange”. Colección: Documento Periodístico. DOPESA. Barcelona 1969.

Alberto Míguez, es constaten una sèrie de qüestions sobre la *realitat del poder* (“Sólo una persona, el Jefe del Estado y presidente del Consejo de Ministros, determina el *cuándo* y el *quién* de los relevos ministeriales...”), la *successió* (“...cuarenta y ocho horas antes de que Franco convocara las Cortes... ministros del Gobierno desconocían la importante noticia...”), els *ministres* (“...las relaciones del Jefe del Estado con sus ministros... su norma, en líneas generales, ha sido la de dejar hacer, en la seguridad de que le serían consultadas cuestiones importantes... una relación cordial, pero distante y protocolaria...”), el *Movimiento* (“FET y de las JONS, partido único hasta su desaparición legal en la nueva Constitución que supuso la Ley Orgánica del Estado...”), o la *classe política* (“...a lo largo de casi tres décadas las Cortes Españolas se han visto concurridas por parlamentarios política y hasta económicamente dependientes del Estado...”).²¹

I enmig de tota aquesta aparent desorientació política, el diari madrileny *ABC* publica, el 2 d'abril de 1970, un article titulat “*Un poco de formalidad*”, que portava la firma de Ginés de Buitrago, i que Santiago Nadal reproduïx íntegrament en la seva columna setmanal. Aquest article, després d'una introducció anecdòtica sobre el senyor Fernández, al qui els seus amics volien aconsellar malament, pretén sortir al pas de tot aquest debat que es mantenia en els mitjans de comunicació sobre l'evolució futura del país, partits polítics, sindicats,...; fa una defensa aferrissada del franquisme i del “Movimiento Nacional”, “A los españoles, cuando se pretende convencernos de las deliciosas bondades del sistema demoliberal de democracia inorgánica sobre la base fundamental de los partidos políticos nos sucede lo que al señor Fernández... ¿Quién mejor que nosotros sabe lo que nos conviene?...”²² A continuació l'article fa una relació detallada de les desgràcies que, segons el firmant, el sistema liberal de partits polítics ha portat a Espanya durant els segles XIX i primera part del XX, fins al 1936; i marca de forma rotunda la línia a seguir als parlamentaris de les Corts espanyoles, així com als mitjans de comunicació. Defineix quina és

²¹ Míguez, Alberto: “*La estructura del poder en España*”. Destino, 24.01.1970 (1686), pag 33. El llibre del que se'n fa la recensió és: Joaquín Bardavío: “*La estructura del poder en España*”. Ibérico Europea de Ediciones. Madrid. 1969.

²² Nadal, Santiago: *Documentación: El caso del “señor Fernández”*. Destino, 11.04.1970 (1697), pag 15 *Hechos y Figuras*. Reproducció íntegra del article publicat al diari *ABC*, “*Un poco de formalidad*” signat per Ginés de Buitrago. El pseudònim de “Ginés de Buitrago” fou emprat per l'almirall Luis Carrero Blanco, per escriure als diaris, a l'època en que era vicepresident del govern.

l'orientació present i futura del poder: *seguir amb el franquisme i el "Movimiento Nacional"*. Per Nadal, aquest article, que no dubta de qualificar d'històric, per la firma que du, té la voluntat de marcar el to que els procuradors a Corts hauran de donar als treballs, a partir d'ara, en els projectes de llei que estan discutint en el present o que ho puguin fer en el futur. És un article que dona poc marge a l'especulació; bé, de fet no en dona cap marge.

No cal dir que l'article "*Un poco de formalidad*" caigué com una llosa sobre les esperances dels que pensaven en una evolució del règim cap a postures més democràtiques. Des del nomenament de príncep Joan Carles, com a successor a títol de rei, eren molt freqüents les elucubracions i propostes, inclús des de sectors propers al poder (Diari "*Arriba*"), sobre la forma que hauria d'adoptar l'Estat (Areilza al "*ABC*"), en un futur que es veia ja proper. L'article de Ginés de Buitrago (Carrero Blanco) i el posterior nomenament, com a ministre, de Gonzalo Fernández de la Mora marquen quina és la intenció del poder: *immobilisme total*. Aquesta petita crisi es desenvolupa, per Nadal, amb la seqüència següent: Areilza escriu al *ABC* un article que titula "La vía española a la democracia", en el que s'hi pot llegir, "se propugna la necesidad de que España evolucione hacia una forma plenamente democrática..." Poc després un conseller nacional per Osca, Ballarín, suggereix, mitjançant un article al diari *Ya*, una solució intermèdia; es dir, arribar al sufragi directe dels procuradors en Corts, "sin tocar para nada los principios fundamentales del Movimiento". La qual cosa és no dir massa, però contribueix al soroll de fons. La resposta a aquestes dos manifestacions és el contundent article de "Ginés de Buitrago", ja mencionat, que s'inclina decididament per la persistència del sistema vigent sense canvis. Finalment, arran d'un canvi ministerial, el 14 d'abril es dona a conèixer el nomenament de Gonzalo Fernández de la Mora com a ministre d'Obres Públiques i portaveu del Govern. Per Nadal, "...el nuevo ministro es un escritor político destacadísimo...dentro del sector que pudiera llamarse, para entendernos "conservador" en el sistema presente, Gonzalo Fernández de la Mora es el pensador más importante en la hora actual. Sus trabajos, especialmente *El crepúsculo de las ideologías*, son todo un programa...Con él ha entrado, en mi opinión, en el Ministerio, el más culto de los intelectuales, el más brillante de los escritores políticos, el más consistente de los pensadores de lo

que habría que calificar, para entendernos, “sector más a la derecha” en el régimen.”²³

Però el govern seguia intentant donar resposta a la incipient contestació, i ho fa publicant en el BOE. del 25 de maig de 1970, dos decrets ministerials, un sobre “Regulación de los conflictos de trabajo”; l’altre sobre “Asociaciones de acción política”. Dos intents molt tímids, absolutament insuficients per donar resposta a les veus, que des de la societat civil, demanaven, cada vegada més fort, una democratització real del país. Tot aquest diàleg no portarà enlloc, però s’anirà perllongant fins la mort de Franco, d’una forma absolutament estèril i decebedora per a la societat. En el primer dels decrets s’intenta regular els conflictes de treball, però sense arribar autoritzar el *dret de vaga*; el segon, intenta ordenar el *régimen de ordenada concurrencia de criterios*, però el decret estableix clarament “...las asociaciones de acción política en ningún caso podrán ofrecer un ideario al margen o en contra de los principio del Movimiento...”. A tot això, el comentari de Nadal també rebaixa notablement el to de crítica d’altres ocasions, i manifesta: “No había que dudar de que todas estas disposiciones legales institucionales serían aprobadas y puestas en vigor...cabe decir que la Ley Orgánica del Estado se ha venido desarrollando en las disposiciones complementarias con un rigor lógico perfecto...La orientación que se da a estas leyes y decretos complementarios es, como puede verse, de tipo conservador, con claro predominio del principio de autoridad. Y ésta será la línea maestra... que habrá de regir en lo sucesivo a España.”²⁴ D’alguna manera dona la sensació que a Nadal ja li està bé tal com s’estan desenvolupant els esdeveniments.

El mateix 25 de maig, el ministre secretari general Fernández Miranda donava a la premsa l’Avantprojecte de règim d’Associacions Polítiques. Per Nadal és, “...verdadero monumento de habilidad porque cierra herméticamente toda posible salida hacia una democracia inorgánica: al impedir de un modo eficacísimo que las eventuales asociaciones puedan llegar a convertirse en

²³ Nadal, Santiago: *Documentación: Recapitulación de un momento importante*. Destino, 18.04.1970 (1698), pag 10 *Hechos y Figuras*

²⁴ Nadal, Santiago: *Documentación: Dos textos capitalmente significativos*. Destino, 30.05.1970 (1704), pag 11

verdaderos partidos políticos”²⁵ En aquest comentari sobre aquesta llei, Nadal va estar encertat, ja que, malgrat estar impulsada des del poder, mai va tenir vida. Per altra banda no feia falta ser un observador molt despert per veure-ho, ja que, “Nada menos que doce veces, en el articulado, se exige explícitamente fidelidad a los *principios fundamentales del Movimiento y demás leyes fundamentales del Reino.*”²⁶ És evident que el govern només anava tractant de guanyar temps, en el convenciment que Franco no acceptaria cap proposta de cap dels seus ministres que suposés una disminució del seu poder, ni res que s’apartés de la seva concepció de país.

Per acabar d’aclarir-ho, uns dies més tard, Gonzalo Fernández de la Mora fa unes declaracions a *Nuevo Diario*, recollides per Nadal en la seva secció habitual, en les que diu que els partits polítics no només no són necessaris, sinó contraproductius. Manté Nadal que el ministre “No cree en el contraste de pareceres a escala de masas para hallar la verdad política... En cuanto a los partidos políticos, dice que éstos no funcionan bien en casi ningún país del mundo: en algunos funcionan mediocrementemente y en España han funcionado muy mal. *A mí no me parece una fórmula muy recomendable...* la politización suele ser síntoma de desequilibrio social”²⁷ Ara ja està clara la posició del govern, i es fa pública, per què tothom sàpiga a que s’ha d’atendre; s’ha acabat amb la indefinició de les associacions. Nadal accepta l’evidència i conclou que “Gonzalo Fernández de la Mora lleva al Gobierno una extraordinaria aportación doctrinal.”

Més endavant, Nadal torna sobre les declaracions del ministre a *Nuevo Diario*, i les recull en la seva secció habitual, en les que Fernández de la Mora deia, “En España hemos tenido...vamos, la primera oposición del mundo. La gente no suele saber que el país de Europa que implanta por primera vez el Estado demoliberal, es España en 1812. El primer país de Europa que implanta el sufragio universal inorgánico, con la excepción de Francia, es España... Fíjese: varios decenios antes que Inglaterra. Así es que...vamos...¡somos unos pioneros!”. Nadal, que es sorprèn per aquestes declaracions, comenta “...Y digo que me ha sorprendido porque esas alusiones a la antigüedad de la idea y de las

²⁵ Nadal, Santiago: *Documentación: Sin partidos políticos*. Destino, 06.06.1970 (1705), pag 17 i 18

²⁶ Nadal, Santiago: *Ibidem*. Pag 18

²⁷ Nadal, Santiago: *Documentación: Confirmación doctrinal de unos hechos políticos*. Destino, 20.06.1970 (1707), pag 13

posiciones liberales en España, en *boca de uno de sus más cultos detractores*, es para extrañar.”²⁸ Observacions, a les que respondrà Fernández de la Mora, en *cartas al director*²⁹, rebutjant les insinuacions de Nadal i reafirmant-se en la seva fe democràtica; però, a la vegada, considerant el règim franquista com el més avantguardista i eficaç de quants n’hi han pel mon. Realment és la demagògia al servei del poder. D’alguna manera totes aquestes rèpliques i contrarèpliques, en molt poques dates, mitjançant la tribuna que oferia *Destino*, és indicatiu del pes que aquest mitjà encara tenia en l’opinió pública espanyola d’inicis dels setanta del segle XX.

Sembla que tot aquest debat quedà tancat amb posicions ben definides i força allunyades unes de les altres; de moment no tornarà a aparèixer, al menys a la tribuna de *Destino*. Malgrat tot, des de la crisi de *Matesa*, amb la remodelació del govern (octubre de 1969), que afavorí l’entrada de tecnòcrates del *Opus Dei*, mai hi havia hagut tants ministres vinculats a l’obra. En la següent remodelació (juny de 1973), estendran la seva influència a àrees polítiques, com ara Afers Exteriors, Indústria, etc. Això feia que articulistes polítics vinculessin l’*Opus Dei* amb el govern, i, com a reacció, diverses persones vinculades al Institut, inclòs el seu fundador, neguessin periòdicament el seu interès en assumptes terrenals i en anar guanyant cada cop més cotes de poder,³⁰ creant un debat prou viu al voltant de l’existència o no d’aquest lligam.

Aquelles declaracions de monsenyor Escrivà, fetes al octubre de **1972**, foren motiu d’un article d’Elisa Lamas, en el que diu que: “Monseñor Escrivá afirma que su obra no es una organización política, y afirma una realidad. Los que achacan a su hija espiritual actividades terrenas no dicen que sea una organización de tipo político, sino que es una organización *que sirve* para hacer política, que es muy diferente.”³¹ Lamas, tot i ésser creient confessa, creu que a l’*Opus Dei* s’hi acosten moltes persones per estar prop del poder, i progressar en

²⁸ Nadal, Santiago: *Documentación: ¿Por dónde es España “diferente”?*. Destino, 18.07.1970 (1711), pag 15

²⁹ Fernández de la Mora, Gonzalo: *¿Por dónde es España diferente?*. Destino, 08.08.1970 (1714), *Cartas al director*, pag 3

³⁰ Destino, 14.10.1972 (1828), *Lo que dicen*. Pag 15. Homilia de monsenyor Escrivà de Balaguer, difosa per Europa Press, agencia de notícies que, Antonio Matabosc vincula al Opus Dei: “Desde hace más de treinta años he dicho y he escrito en mil formas diversas que el Opus Dei no busca ninguna finalidad temporal política; que persigue sólo y exclusivamente difundir, entre multitudes de todas las razas, de todas las condiciones sociales, de todos los países, el conocimiento y la práctica de la doctrina salvadora de Cristo.”

³¹ Lamas, Elisa: *Las inútiles precisiones de Monseñor Escrivá*. Destino, 16.12.1972 (1837), pag 27

la carrera política, per molt que monsenyor Escrivà afirmi que no és un grup polític, cosa que Lamas accepta. Per això continua dient: “Monseñor Escrivá, incansablemente, nos explica que el Opus Dei no es un grupo político. Eso ya lo sabemos. Lo que monseñor Escrivá no puede evitar es que sirva para hacer política. El día que tengamos asociaciones políticas, el Opus Dei volverá a ser lo que era cuando se fundó en 1928: una asociación religiosa.”

A mesura que el règim s’afeblia i s’anava encaminant cap el seu final, el debat sobre grups de pressió, partits polítics, dretes i esquerres, etc. es va desplaçar del pla ideològic al pràctic; dels fonaments a les estratègies, de les ideologies a les diferències entre ells. Ningú discutia la seva existència, que ja era força evident; en tot cas l’objecte del debat era el posicionament de cadascú davant el període de canvis polítics que s’intuïa prop. La proliferació de llibres de caire polític s’incrementà de forma important, com es va poder comprovar en la Festa del Llibre de **1974**. Carmen Alcalde aprofità la coincidència d’haver publicat, cadascun d’ells, un llibre de caire polític, per reunir al voltant d’una taula rodona a quatre escriptors de diversa ideologia, Santiago Nadal (dreta monàrquica), Teresa Pàmies (comunista i exiliada), Francisco Candel (obrerista) i Rafael Borràs (de procedència lliberal, catalanista i republicana).³² Del diàleg de tots ells se’n desprèn una voluntat de superar el passat, el trauma de la guerra civil i construir un futur sobre una base de concòrdia i de respecte i acceptació de totes les idees, bases que serviren més tard per conduir la transició política cap un règim de llibertats, a la mort de Franco. Cal destacar la postura de Teresa Pàmies, que sense representar formalment a cap grup polític, formava part dels exiliats d’esquerra, recentment tornats al país, i defensa que “...los emigrados no podemos volver de ninguna manera con espíritu de revancha. Necesitamos, como por otra parte todos los españoles en general, mucha humildad y contribuir en la manera que podamos, sin aspavientos, a un entendimiento de todos...”³³ Carmen Alcalde acaba el seu article recollint l’abraçada entre els quatre capitans, tot desitjant que això sigui un assaig general de cara al futur.

Amb motiu de la visita a Barcelona del president del govern Arias Navarro, a Barcelona, al juny de 1974, *Destino* publica una nota editorial, en la

³² Alcalde, Carmen: *Capitanes de derechas y de izquierdas*. Destino, 01.06.1974 (1913), pag. 10 i 11

³³ Alcalde, Carmen: *Ibidem*. Pag 11

que es fa ressò d'aquell discurs (ja mencionat en un altre apartat d'aquest treball), que els comentaristes polítics de l'època anomenaren com "*el espíritu del 12 de febrero*". En aquesta nota destaca, paral·lelament a les promeses de continuïtat de la política d'apertura i participació amb l'aprovació del dret d'associació, tot de forma molt tímida, però el to rotundament enèrgic: "No dudaré en ejercitar el caudal de autoridad de que he sido investido para que en los programas asociacionistas que se avecinan no se produzca la más mínima desviación"³⁴ *Destino* havia de publicar aquestes visites i discursos; no fer-ho comportava perill de sanció. Però, ja que havia de complir en la legalitat, ho feia posant de relleu aquelles parts que deixaven entreveure els tics més autoritaris del poder. Per altra banda, la credibilitat del govern amb aquests projectes aperturistes tant poc generosos, en aquestes alçades de l'evolució política, era nul·la.

Era ja bastant patent que les línies d'evolució política del poder i de la societat eren divergents. Tot i que el 1966 era més bel·ligerant amb el poder, i havia anat decaient, ara sembla que *Destino* vulgui recuperar una mica el pols perdut del interès dels lectors, amb articles més incisius i polèmics, o desfermant polèmiques (p.e. la polèmica sobre Josep Pla i el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes). Es nota una certa desorientació en la direcció de la revista; és menys incisiva i va perdent *punch*.

Francisco Umbral, un altre dels col·laboradors habituals de *Destino*, amb la seva ironia característica, critica el intent tan tímid de l'esperit del "*12 de febrer*", que els mitjans oficials anomenaren "*apertura*". "Lo ha dicho Ignacio Camuñas-escriu-: La apertura ha terminado...Lo bueno que tiene o tenía el término apertura es que es un término reversible, laxo,...El cierre de la revista "*Por Favor*", así como otros cierres y clausuras, parece dar por oficialmente terminada la apertura"³⁵ El poder s'anava omplint la boca amb la paraula "*apertura*", i per darrera anaven tancant mitjans de comunicació que els semblaven excessivament rebels.

³⁴ *Destino*, 22.06.1974 (1916). Nota editorial redactada per Néstor Luján: *El presidente del gobierno en Barcelona. Se acentúa el espíritu "del 12 de febrero"*, pag. 13

³⁵ Umbral, Francisco: *La apertura ha terminado*. *Destino*, 13.07.1974 (1919), *Crónicas de Madrid*, pag. 17.

Un altra nota editorial de *Destino* es fa ressò de l'atac furibund de la revista "*Fuerza Nueva*" a la tímida apertura d'Arias Navarro, i s'exclouen ells mateixos de la política oficial del govern, de la qual cosa *Destino* se'n felicita: "...el editorial que ha publicado la revista la revista reaccionaria *Fuerza Nueva* dirigiéndose –con más ira que reflexión– al presidente del Gobierno...trae como novedad el hecho de ser el primer disentimiento público, notorio y redactado en lenguaje violento que haya aparecido contra un presidente de Gobierno en una publicación española desde 1939...pero lo raro es la personalización, la contundencia y la temeridad con que un personaje que es consejero nacional... ataque el programa de gobierno...(Nos autoexcluimos de su política. No podemos colaborar con usted, ni siquiera en la oposición.)...No podemos decir que sintamos que queden fuera; son gentes de difícil trato y de ninguna tolerancia...Es la terrible mentalidad del rencor, del egoísmo y la violencia la que les mueve..."³⁶ Al excloure's com a interlocutors, inclús des de l'oposició, *Destino* deixa prou clara quina és la seva posició, no amaga l'alegria, i se'n dona i en dona l'enhorabona.

Aquesta polèmica al voltant de l'article de *Fuerza Nueva*, "Señor Presidente", que coincideix en el temps amb la reunió a Conca de la "*Hermandad Sacerdotal*", presidida pel bisbe *ultra* Guerra Campos, fa pensar Nadal en una ofensiva conjunta, i possiblement acordada prèviament, de les forces *ultres*, polítiques i religioses, davant la modesta apertura que semblava iniciar Arias Navarro. Nadal pensa que els dos fets estan relacionats, i denuncia aquesta ofensiva, "Este movimiento corresponde al principio de la reacción por la reacción. En el momento que una muy prudente apertura se manifiesta en las alturas del poder...surgen los enemigos de toda evolución, encastillados en la nostalgia de un pasado idealizado...en los tiempos de Fernando VII los sostenedores de esta posición recibieron el nombre de "*apostólicos*".³⁷ L'atemptat d' ETA del carrer Correo de Madrid, perpetrat el 13 de setembre de 1974, havia fet 12 morts i 71 ferits, els *ultres* s'estaven posant nerviosos, i acusaven a la política del govern com la causa principal que feia prosperar el clima de la subversió. Fet que posa de relleu l'editorial del diari catòlic madrileny

³⁶ *Destino*, 05.10.1974 (1931). Nota editorial redactada per Néstor Luján: *Ni fuerza ni nueva*. pag. 7

³⁷ Nadal, Santiago: *Documentación: La ofensiva de "los apostólicos"*. *Destino*, 05.10.1974 (1931), pag 7

Ya. Defensa aquest rotatiu, “La represión de la subversión es un asunto policíaco y judicial; la evolución política es un asunto diferente”³⁸.

La mort d'en Santiago Nadal i el retret que li feren a Teresa Pàmies per donar el condol als seus familiars, provocà una *carta al director*, signada per l'escriptora, en la que explica el per què assistí als seus funerals. En aquesta carta l'escriptora i política hi diu, “He recibido una carta en la que su autor me pregunta: *¿Qué hi feies tu a l'enterrament d'en Santiago Nadal?*.” L'autora, al·ludint a la taula rodona que havien compartit uns mesos enrere (article “Capitanes de derechas y de izquierdas”, de Carmen Alcalde, *Destino*, 01.06.1974), continua escrivint, “...se estableció entre nosotros esa corriente inexplicable que impulsa a jugar limpio, a respetar la opinión del otro...todo el mundo coincide en calificarlo de hombre de diálogo, bueno, lúcido y educado... *Ens tornarem a veure*, dijo Santiago Nadal el mes de mayo pasado...Esperé fuera a que terminaran, para dar el pésame a sus familiares. Y fue un pésame sincero. Teresa Pàmies”³⁹ Un gest i una actitud que la honoren, i que jo aquí no he volgut deixar passar. Més tard ho repetirà amb Josep Pla. Aquest fou l'esperit que va permetre la transició política al nostre país.

En canvi, *Fuerza Nueva* no es va poder estar d'escriure una necrològica titulada “Santiago Nadal (Epitafio)”, plena de rancúnia i amb insinuacions insidioses, de tenir una mentalitat decadent i en funció dels seus amos, de redactar els articles “*más denigrantes para quien los escribió*”. En una nota editorial, *Destino* intenta desmuntar aquesta maniobra feta contra un dels seus col·laboradors més propers, “En *Fuerza Nueva* tuvieron una magnífica ocasión para ejercer las virtudes del silencio respetuoso. No la han aprovechado...Nada podía mejorar sus razonamientos que este vivo ejemplo de lo que podría llegar a ser España, si en lugar de triunfar las nobles concepciones de Santiago Nadal se impusieran el fanatismo y la alucinante crueldad, de momento mental, de esta revista que inspira Blas Piñar”⁴⁰ Realment en aquests moments el grup liderat pel notari Blas Piñar feia força soroll.

³⁸ Nadal, Santiago: *Ibidem*. Pag 7

³⁹ Pàmies, Teresa: *Recuerdo de Santiago Nadal*. *Destino*, 09.11.1974 (1936), *Cartas al director*, pag. 5

⁴⁰ *Destino*, 07.12.1974 (1940). Nota editorial redactada per Néstor Luján, pag. 9

L'entrada de Jordi Pujol a *Destino* va marcar els importants esdeveniments de la revista durant el **1975**. Pujol tenia el 47% de les accions des del 1 de gener de 1973, però va ser a finals de 1974, quan es va quedar amb les accions de Josep Vergés. I el gener d'aquest any 1975 pronuncià una conferència a ESADE, sobre el futur de Catalunya, cridada a tenir força ressò en els mitjans de comunicació i en tota la societat catalana. Néstor Luján en la seva columna habitual ("*el paso de los días*") dona cabuda a un recull d'aquest programa de centre progressiu, comparant a Jordi Pujol amb el malaurat Vicens Vives, "...tenía la rara virtud de unir, con su autoridad clarividente, los criterios más opuestos. Exactamente lo que Jordi Pujol nos ha demostrado ser en su conferencia, hablando con conocimiento, claridad y firmeza...El hombre conservador no verá con buenos ojos el que la nueva política tenga que ser eminentemente social y económica...Y el extremista de izquierda lo encontrará quizás excesivamente conservador. No es mala señal que así sea."⁴¹

Destino segueix tractant de recuperar el pols perdut, i es torna més incisiu; els temes de denuncia social, política, moral,...es fan més presents. *Destino* és conscient de que, l'evolució del país, de la societat, de la competència, demanen unes majors informació i implicació en el temes polítics interns. Però sembla donar la impressió que no arriba a temps, i se li nota una certa inflació d'articles polítics, de tota inclinació política, majoritàriament des del centre fins a l'esquerra.

El joc de les associacions polítiques encara donarà que parlar, i que escriure, fins el punt que *Destino* li dedicarà un número monogràfic: "*El juego de las asociaciones*."⁴² Luján presenta el tema, "Desde este ángulo catalán de la península, como desde tantos otros de la periferia, el tema tiene un aire, si no de ausencia, sí de contemplación, entre remota y curiosa, de lo que acaece en Madrid." Antonio Franco analitza els moviments de la dreta per integrar-se en el associacionisme d'Arias Navarro ("Ocho casi iguales para hoy"); i Francesc de Carreras ho fa mirant el futur, en un joc de política ficció ("Las asociaciones políticas ante el futuro").

⁴¹ Luján, Néstor: *Jordi Pujol: la política de Cataluña*. Destino, 1.02.1975 (1948), *El paso de los días*. pag. 13.

⁴² Destino, 8.03.1975 (1953)

Però l'article que no deixà a ningú indiferent fou el de Josep Ramoneda, aparegut en el numero del 12 d'abril de 1975, "**El PSOE-aperturismo**". Ramoneda (PSUC) denuncia una possible maniobra entre els sectors aperturistes del règim i el PSOE, entre gent propera a la presidència del govern i Pablo Castellanos, fent d'intermediari Emilio Romero, que afavorint als dos sectors -i per tant a tots els grups entre ambdós (nacionalistes, democratacristians,...)- de cara a un canvi de règim, deixaria fora de joc a l'extrema dreta i als comunistes. Aquesta sospita, feta pública, en un "article objectivament calumniador cap al PSOE, al que tracta d'oportunista i ingenu, indignà tant als dirigents semi tolerats socialistes, com a Jordi Pujol, que defensava la necessitat de comptar amb un partit socialista fort i democràtic."⁴³ Ramoneda fa, entre altres suposicions, "...la posibilidad de que estemos asistiendo a una operación política de largo alcance...un acuerdo, gracias al cual los socialistas jugarían el papel de oposición oficial: tolerada primero, quizá legalizada más tarde...sobre la base de neutralizar los sectores más ultra de la derecha, por una parte, y de excluir a los comunistas...Es conocida la posición de los responsables del PSOE dispuestos a ganar, cueste lo que cueste, un tiempo de legalidad -o de tolerancia- a las demás fuerzas políticas clandestinas...y como tantas veces hemos visto, está dispuesto -con tal de *tocar poder*- a acudir en socorro de quien sea que se lo pida...una hábil política de confusión informativa manejada por el nuevo delegado nacional de Prensa del Movimiento, destinada a crear malos entendidos entre las fuerzas de oposición democrática...Y el PSOE con su eterna preocupación oportunista de ganar terreno a los demás habría picado en la trampa..."⁴⁴

En el numero del 24 d'abril, *Destino* publica tres cartes de comunicants, Enrique Moral, Pablo Castellano i Rafael Ballesteros, protestant per l'article de Ramoneda. En la seva carta, Ballesteros diu, "Creo sinceramente que un ataque tan injusto y difamatorio...no ayuda en nada a dos cosas tan necesarias y urgentes en nuestro país como son la clarificación ideológica y el entendimiento de las fuerzas políticas que desean una España democrática para todos."⁴⁵

⁴³ Pons, Agustí: *Nèstor Luján, el periodisme liberal*. pág. 256

⁴⁴ Ramoneda, Josep: *El PSOE-aperturismo*. Destino 12.04.1975 (1958), pag 17. Emilio Romero havia estat nomenat *Delegat Nacional de Premsa del "Movimiento"*, amb la intenció de canviar aquest instrument ideològic amb un instrument polític, segons la tesi de Ramoneda.

⁴⁵ Ballesteros, Rafael: *Sobre el PSOE*. Destino, 24.04.1975 (1960), *Cartas al director*, pag 60

Aquest article fou l'espurna que inicià la separació definitiva de Luján de *Destino*, i l'ascens de Baltasar Porcel al càrrec de director-editor de *Publicaciones y Revistas, S.A.*, empresa propietària de la capçalera, i que la revista informa abastament en una editorial.⁴⁶ Això feu aflorar les diferències de visió política entre l'equip de redacció encapçalat per Luján i el nou grup propietari, des de l'entrada d'aquest. La nova direcció admet que fou un error la publicació del article de Ramoneda (numero 1958), i ho diu. I també admet que ho fou la portada del numero 1963, amb el títol *La suerte de ser mujer*, acompanyat per la foto del cos d'una dona en biquini, per què entén que és barrejar política i sexe. S'entén que pogués molestar l'article de Ramoneda; però el tema de la portada és prou innocent, banal, inclús per la moral de l'època. Sembla més aviat que fou l'excusa per fer esclatar el conflicte.

Però hi hagueren més diferències entre ambdós postures que venien de més enrere, sobre articles que no es varen arribar a publicar, essent substituïts per altres més d'acord en la línia de pensament dels nous propietaris, i que la nota editorial ara enumera i ho fa públic. Els articles substituïts foren: a) Un article sobre el Sàhara, de Antonio Franco. b) Article sobre Portugal, favorable a les tesis de Cunhal, de Francesc de Carreras, substituït per un de Roca Junyent. c) Un altre article contrari al PSOE. d) Article sobre eleccions sindicals, de Alfonso C. Comín, per la seva identificació política. A més, la nota informativa declara que el motiu de les substitucions fou el que les tesis sostingudes en aquests articles no responen en absolut a la línia que *Destino* havia defensat. Tanmateix en aquest numero 1965 ja figura Baltasar Porcel com a director-editor, fent una manifestació pública d'il·lusió per les noves responsabilitats, que no amaga una certa alegria, poc continguda, per haver arribat a la direcció de *Publicaciones y Revistas, S.A.* Porcel presenta a Josep Carles Clemente, nou director de *Destino*, com un gran periodista, detallant un currículum que vol superar àmpliament al de Luján; es a dir, deixar clar que *Destino* hi surt guanyant amb tots aquests canvis. Un altre intent de posar de manifest aquesta millora: tots els grans col·laboradors tornen: "...hemos recibido la adhesión de una serie de colaboradores que fueron cesados en los últimos meses..."⁴⁷

⁴⁶ *Destino*, 29.05.1975 (1965), pag 9

⁴⁷ *Destino*, 29.05.1975 (1965), pag 9. Sobre els detalls i conseqüències de la marxa de Luján de *Destino*, en torno a parlar en el apartat 4 que tracta de la decadència i venda de la revista, al final d'aquest treball.

El nou director Josep Carles Clemente s'estrena a la setmana següent del seu nomenament, el 5 de juny de 1975, amb un article en el que fa un repàs a les posicions, mitjançant les seves conferències públiques, de 6 polítics catalans, de fora del sistema, Trías Fargas, Solé Barberá, Antón Cañellas, Jordi Pujol, Josep Pallach i Joan Reventós. L'article resumeix les posicions sobre quatre qüestions de l'actualitat política, és a dir, la qüestió socialista, l'enteniment amb els comunistes, la construcció de l'estat i la qüestió catalana. En un moment en el que tothom s'anava posicionant, Clemente destaca la diferent capacitat de convocatòria d'aquests, respecte d'altres polítics catalans de dins del sistema. Ressalta les seves coincidències, que son moltes – catalanisme, democràcia, autonomia dins l'estat espanyol- i les seves discrepàncies, que també en tenen, sobretot en la qüestió comunista, de la que Trías Fargas i Pujol desconfien amb la seva col·laboració. A més Pujol fa una crítica negativa a la deriva comunista de la revolució de Portugal.⁴⁸

També a Madrid, en aquests mesos de 1975, veient imminent el final de Franco, tots els polítics es bellugaven buscant una posició intermèdia entre la gent del búnker i l'oposició d'esquerra (bàsicament socialistes i comunistes). Una forma enginyosa la varen constituir els polítics de la dreta, vinculats en un moment o altre amb el règim, i que no varen voler entrar en el joc de les associacions d'Arias Navarro: es varen constituir en societat anònima: *FEDISA (Federación de Estudios Independientes, S.A.)*. Pretenien ocupar una posició de centre, que finalment no varen assolir. La crònica de Josep Melià, periodista i polític mallorquí que més endavant s'integrà en la UCD⁴⁹, des de Madrid repassa aquest esdeveniment, i en fa la seva valoració: "Frente a una derecha irracional que proclama y asume el inmovilismo, y frente a una izquierda que plantea una ruptura rotunda y sin matices, el centro enarbola la ideología del cambio, es decir, la transición de la guerra civil a través de una reconciliación... las reformas no las pueden hacer los hombres del búnker. Están deslegitimados, no tienen credibilidad y para colmo ni siquiera son sinceros..."⁵⁰ En canvi com a

⁴⁸Clemente, Josep Carles: *Cataluña, oposición: Los almogávares fuera del búnker*. Destino, 5.06.1975 (1966), pag 26 i 27.

⁴⁹ UCD son les inicials de Unión de Centro Democrático, el partit polític que creà Adolfo Suárez per concorre i guanyar les primeres eleccions democràtiques, des de la mort de Franco.

⁵⁰ Melià, Josep: *Fraga y el fraguismo vuelven a encontrarse*. Destino, 13.07.1975 (1972), *el irreal Madrid*, pag. 8 i 9. FEDISA, amb 72 membres entre fraguistes, tàctics, socialdemòcrates i monàrquics liberals, tenia en el consell d'administració a personatges com Álvarez Álvarez, Areilza,

comentarista polític del moment, Melià falla de forma important en la valoració que en fa de Fraga, “Le guste o no le guste, la suerte de Fraga está echada. Ya no le van a llamar a Londres...Ahora Fraga no está mejor situado que nadie. Incluso entre todos los políticos del Régimen, está en situación de inferioridad. Lo que está bien situado es el fraguismo, es decir la tendencia política que Fraga definió...”⁵¹ De fet, Fraga fou l'únic polític en actiu 35 anys més tard, havent tingut un paper força rellevant en la transició política espanyola, fundant el Partit Popular (refundació del primer: Alianza Popular) i reconduint tota la dreta.

Malgrat tot, les manifestacions de militants de partits polítics s'havien de fer amb molta cautela, ja que fàcilment podien incórrer amb segrest del mitjà i una sanció administrativa. Aquest és el cas de les declaracions que el destacat militant socialista Gregorio Peces Barba va fer a Jorge Marín, sobre el PSOE i el seu immediat futur polític: “...es un partido realmente socialista-marxista...es un partido de clase en un sentido amplio...abierto a aquellos sectores de la clase media que están crecientemente proletarizándose en nuestro país...los socialistas no pueden tomar en consideración la invitación del señor presidente del Gobierno...porque no existen condiciones de participación de los demás sectores políticos, incluso los excluidos, lo cual para los socialistas es una condición *sine qua non*...los socialistas quitarán efectivamente gran parte de las banderas que los comunistas puedan reivindicar...eso exige que los comunistas estén en la legalidad...”⁵²

Hi havia una certa creença en la tesi de Ramoneda, de que els socialistes podien fer política de forma oberta, per deixar fora de joc als comunistes, en connivència amb el govern. Per això el periodista insisteix en el tema. Però en tota l'entrevista, Peces Barba reclama una presència lliure i efectiva dels comunistes, que el govern Arias, per coherència, però també per convicció, condemnava juntament amb els nacionalistes (separatistes, en deia el règim). Aquestes declaracions, malgrat haver superat *Destino* el tràmit del dipòsit previ, foren motiu del segrest de la revista i la sanció administrativa corresponent.

Cabanillas, Calvo Sotelo (que més tard fou president del govern, el 1981), Escudero Rueda, Fernández Ordoñez (que fou ministre d'Hisenda), Fraga, Oreja, Rosón, Ruiz Navarro.

⁵¹ Melià, Josep: *Ibidem.*, pag 9

⁵² Marín, Jorge: *Gregorio Peces Barba*. Destino, 18.09.1975 (1981), *Las entrevistas de la BBC*, pag 8. Jorge Marín és el pseudònim del periodista Josep Manyé.

El règim, completament incapaç d'oferir cap solució efectiva, s'estava anquilosant en una paràlisi progressiva, mentre Franco iniciava la seva llarga agonia. En aquest entorn d'un poder que es disgregava, *Destino* publica una portada, amb les fotografies de Franco i el príncep Joan Carles, i un editorial titulat: *El cambio*, en el seu numero 1987, de 30 d'octubre de 1975. Editorial fet per la nova direcció de la revista sota la línia de pensament de Baltasar Porcel i convergent amb els interessos de l'empresa editora. Aquest editorial, amb una clara voluntat d'influir, de formar opinió i decantar-la cap a la democràcia, està dirigit als polítics del règim, aperturistes, indecisos, que no veuen clar cap on han d'anar; té la intenció de fer-los decidir. Però no intenta convèncer als del búnker, per que dona per suposat que son irreductibles. "...el hecho cierto y fundamental es que políticamente vamos a asistir al inicio de un nuevo período, profundamente distinto del anterior...son dos posibilidades que la nueva situación va a producir: la de una regresión *bunkeriana* (que no creemos posible) y la de una evolución clara hacia la instauración de un sistema plenamente democrático...la *bunkerización* no cuenta ni con apoyo popular sustancial, ni con ninguna posibilidad de legitimación...no hay más camino válido que éste, el de la democracia. El otro puede parecer al principio más llano, pero está minado...Por esto, cuando se acerca el cambio y en aras a la solidez de la futura democracia, es necesario proclamar la esperanza en el futuro, la fe en el pueblo español, la voluntad de servicio a la colectividad, y hacerlo, nosotros, desde unas renovadas e inequívocas posiciones de exigencia democrática y de afirmación catalana."⁵³

Aquest numero fou segrestat per part de la Delegació Provincial del Ministeri d'Informació i Turisme, tal com informa la revista, en una nota en el numero següent, malgrat haver passat el dipòsit previ preceptiu; i sense que se'ls comunicés el motiu, que suposen que és per l'editorial *El cambio*.⁵⁴

Davant la desorientació política del poder, i tenint clar que Franco estava al final del seu cicle vital, el govern decideix endurir la repressió, tant física com ideològica, amb les sentències de mort dictades per tribunals militars que

⁵³ Destino, 30.10.1975 (1987), *El cambio*, pag 6

⁵⁴ Destino, 6.11.1975 (1988). Nota informativa: *Secuestro del numero 1987de DESTINO*, pag 9

acompanyaren el seu final del seu mandat, com tindrem oportunitat de comentar, en l'apartat corresponent.

2.2.3.- Punts d'inflexió: Manifest de Palamós, MATESA, mort de Carrero Blanco, mort de Franco.

Aquest esdeveniments foren fets puntuals, però marcaren d'alguna manera, de menys a més, la trajectòria política lineal que venia seguint el poder, obligant, uns fets a pensar, i d'altres a introduir canvis de rumb, que conduïren, no sense dubtes, vacil·lacions i passes enrere, a la transició política i finalment desembocaren en la democràcia. Aquests fets son d'una importància desigual, és evident; però tots ells representaren un toc d'atenció, una campanada a la sensibilitat d'una societat que se l'havia acostumat a creure que en aquest país, políticament no passava mai res. Una frase molt de l'època i dels cercles més propers al poder era "*España es la reserva espiritual de Occidente*". Sens dubte, de fets se'n podrien trobar més, però aquests m'han semblat prou significatius.

El "Manifest de Palamós" fou tot un programa polític alternatiu, que donà a conèixer als espanyols que una altra política, diferent de la que aplicaven els governs de la dictadura, era no només possible, sinó en general més justa i equitativa. "MATESA" era una empresa de maquinària tèxtil que exportava arreu del mon, i fou denunciada per la Direcció General de Duanes l'estiu del 1969, i intervinguda com a conseqüència del fet; però en realitat fou l'escenari d'una lluita despietada pel poder, entre diverses faccions ("blaus contra tecnòcrates") en disputa. Carrero Blanco era el successor escollit per Franco per seguir mantenint el règim amb els seus valors originals; era també el seu col·laborador més proper i més fidel. La seva mort violenta, a l'atemptat més audaç d'ETA, produí un gran trasbals en l'entorn immediat de Franco, obligant a prendre decisions inèdites fins aquell moment, com la de nomenar, per primera vegada des de l'any 1939, com a cap del govern a un civil, enlloc d'un militar. Realment representà el punt d'arrencada del final del règim, malgrat encara incrementà la violència d'estat, en un intent desesperat per resistir. Ens referim als consells de guerra contra presumptes terroristes, força habituals en els immediats mesos a la mort del dictador. La mort de Franco marcà el final d'aquesta etapa i desencadenà tot el període de la transició política. Analitzarem tots aquests fets, no com varen ocórrer en la realitat, ni tant sols com varen aparèixer en els mitjans de l'època, sinó com els va veure i descriure *Destino*, i per tant lligats a la pròpia evolució i punts de vista de la revista.

2.2.3.1.- Manifest de Palamós

“*Problemas políticos españoles*”, que aquest és el seu nom original, és un programa polític, que partint de la situació econòmica i social del país en els anys seixanta del segle XX, pretén reestructurar la convivència civil sobre les bases de la llibertat, de la justícia i de la solidaritat. Publicat a *Cuadernos para el diálogo*, porta la firma de l'ex-ministre d'Educació, Joaquín Ruiz-Giménez, president de la Junta de Fundadors de la revista, recollit, batejat com “Manifiesto de Palamós” i resumit per Jiménez de Parga, l'octubre de **1967**, en la seva secció habitual *Noticias con acento*: “...hay que reformar a fondo...Una empresa que sólo puede resultar fructífera si es auténticamente colectiva y radicalmente transformadora. Tal revisión profunda del sistema de vida español debe afectar a todos los órdenes: el social, el económico y el político”¹

A continuació, Jiménez de Parga fa un resum, extret del original, d'aquest programa, d'un fort accent socialista, per l'època:

a) *Desarrollo económico*: ...auténtica transformación de estructuras, que abarque desde la propiedad territorial, rústica y urbana a la propiedad de las grandes empresas industriales...

b) *Reestructuración social*: ...transformar el sistema de explotación agraria... gradual socialización y transferencia a entidades públicas de aquellos complejos fabriles o industriales que entrañan gran poder económico...municipalizar suelo urbano...huelga no política como medio lícito...

c) *Desarrollo cultural*: ...la enseñanza sea un gran servicio público abierto a todos los ciudadanos de cualquier nivel...detener la hemorragia de intelectuales que emigran...y la hemorragia de los royalties...

d) *Reordenación fiscal*: ...más intensa imposición directa sobre rentas de capital, una aguda desgravación de las rentas de trabajo...poner punto final de forma severa a las defraudaciones de los contribuyentes...transformación del actual servicio militar en servicio social obligatorio.

e) *Descentralización administrativa y territorial*: ...fórmula de convivencia de perfil federativo...reconocimiento legislativo de la silueta específica de cada región...

¹ Jiménez de Parga, Manuel: *El Manifiesto de Palamós*. Destino, 14.10.1967 (1575), pag 17. *Noticias con acento*.

mayor conciencia de su personalidad, como Cataluña y el País Vasco...garantizarles el libre cultivo de la lengua y de la literatura vernáculas...

f) *Reordenación jurídico-constitucional*: ...la meta es una democracia política que sea, al mismo tiempo democracia económica...representación sindical y política a través de cauces asociativos que garanticen la libertad y responsabilidad de los gobernados.

g) *Revisión de la legislación*: ...requieren enmiendas: leyes de asociación y de libertad religiosa; leyes de Movimiento Nacional y de Representación Familiar; ley de Prensa...

h) *Iglesia y Estado*: Revisión del Concordato de 1953 y un régimen de pacífica separación y neto deslinde...

i) *Política internacional*: Pleno ingreso de España en el Mercado Común Europeo, relaciones diplomáticas con Israel, con la URSS y con los demás países de la Europa Oriental...

j) *Clima espiritual de diálogo*: ...es urgente la reconciliación nacional con una amnistía para las viejas culpas de unos y de otros, y con una garantía para todos los ideales religiosos, sociales o políticos que respeten la dignidad, la libertad y los derechos básicos de la persona humana..."²

Aquest programa econòmic, polític i social, tant allunyat del que estaven aplicant els successius governs de la dictadura, no podia passar despercebut en els mitjans intel·lectuals i polítics del país, no ho va fer i a més adquirí en el seu moment una certa ressonància. *Destino* tampoc pot deixar passar una ocasió com aquesta, per donar la màxima difusió possible a un programa que està per la defensa de les llibertats i el reconeixement de la personalitat de Catalunya, ideals que també eren presents al setmanari. I tots els seus comentaristes polítics habituals donaran la seva opinió, favorable a la majoria de propostes, sobre el "Manifest".

Baltasar Porcel aprofita l'ocasió, en la seva secció habitual d'entrevistes, *Encuentros*, per polsar l'opinió del historiador lliberal i monàrquic, Ramon d'Abadal, que a més es declara defensor del neocapitalisme, enfront del programa de tendència cristianodemòcrata i socialitzant de Ruiz-Giménez. Òbviament, no podia estar massa d'acord, encara que utilitza alguns tòpics

² Jiménez de Parga, Manuel: *Ibidem*, pag 17

propis de l'època, emprats habitualment pel poder, com el fet de creure que els espanyols no es poden governar democràticament. "Estos dos señores son dos personalidades considerables...aunque no acaben de convencerme muchos de sus razonamientos...se trata de España y de los españoles, ciudadanos no demasiado maleables ni con excesiva conciencia del bien común..."³ El seu neocapitalisme surt de seguida, ja que a continuació afegeix, "...se diría que a base de socialización tiene que mejorarse todo...lo que no dice, sin embargo, es el coste de las transformaciones,...ni cómo podrían pagarse..." Abadal es dol per les intel·ligències que tenen que emigrar, i pels royalties que es tenen que pagar, però no sembla disposat al sacrifici de la generació actual, per intentar l'esforç de la innovació!: "...padecemos la hemorragia de intelectuales todos los países libres europeos. Norteamérica lo chupa todo y después vuelve a expandirlo en forma neocolonialista...en cuanto a la hemorragia de dinero a causa de licencias y patentes, será muy sensible, pero es forzosa sino quiere condenarse el país a un atraso crónico...Querer ser cabeza de león en el campo técnico supondría una capacidad de progreso, un esfuerzo y un tiempo que no es posible pensar... y aún nos encontraríamos con que seguiríamos atrasados..." Tema de la recerca i la innovació, que avui encara no està resolt, ni hi ha una direcció clara, per part dels governs democràtics. Abadal no es partidari d'una reforma agrària –ell és un propietari rural–, però sí ho és del reconeixement jurídic de Catalunya, i de la separació Església-Estat. No està d'acord amb la socialització de l'economia, que propugna el "Manifest", i a més el temps li ha donat la raó, "la propuesta de socializaciones y más socializaciones cuando los grandes partidos socialistas europeos las marginan de sus programas...tres años de progreso económico proporcionan más a los asalariados de lo que añadiría a la renta de cada uno de ellos la distribución igualitaria de toda la renta del capital..."⁴

Santiago Nadal surt en defensa d'Abadal en les crítiques d'aquest al "Manifest" per socialitzant, però nega que Ruiz-Giménez sigui socialista, "Don Ramón de Abadal, utilizando el sentido común, desmitifica muchas cosas. El socialismo, por ejemplo. No está de acuerdo con las propuestas de socialización que contiene el "Manifiesto de Palamós"...no es negar que puedan existir socialistas y que estos socialistas deban ser oídos y tenidos en cuenta

³ Porcel, Baltasar: *Ramón d'Abadal y el "Manifiesto de Palamós"*. Destino, 11.11.1967 (1579) *Los encuentros de Baltasar Porcel*, pag. 22 a 25.

⁴ Porcel, Baltasar: *Ibídem*, pag 22 a 25

políticamente...el programa queda de “centro-derecha”. Y que existen posiciones más “de izquierda” dentro del juego político legal, normal y que “se lleva” en Occidente.”⁵ Per acabar concluent que qualsevol programa d’aquest tipus requereix l’existència de dretes i esquerres, enllaçant amb altres articles seus en els que reclama l’existència de partits polítics, i parafrasejant a Areilza, “sólo una derecha progresista puede producir una izquierda moderada.”

No tardaren massa a sortir veus contra el neocapitalisme d’Abadal. A *cartas al director*, un lector que firma com Felip Cid li diu, criticant el seu neocapitalisme i l’emmirallament amb els EUA, “...quizá será conveniente recordar que el mundo es un vasallo de Estados Unidos...el neocapitalismo es tan rico que puede comprarlo todo...exponerlo con ribetes de sarcasmo otorga una tristeza en nombre de los pobres y oprimidos...la pérdida del respeto del hombre no es el medio para buscar una concepción más actual de la realidad...”⁶ I un altre lector, que firma Guillermo Alsina, critica la manca de propostes alternatives en les declaracions d’Abadal sobre el *Manifest*, “Personas de la categoría del señor d’Abadal no basta con que contradigan, tienen que definir para crear opinión y controversia...A los jóvenes hay que hacerles llegar planes taxativos, para que analicen y hagan después lo que más les convenga...a ellos pertenece el futuro.”⁷

Però la crítica més argumentada a les objeccions d’Abadal, serà la de Jiménez de Parga, encarregat de defensar les nacionalitzacions del *Manifest de Palamós*, amb la mentalitat del socialisme humanista: “...usted ha afirmado que no le parece bien el socialismo dominante...Yo desconfío mucho más que usted del capitalismo y de ese neocapitalismo...Las nacionalizaciones que nosotros deseamos son transferencias a la colectividad de ciertos bienes y servicios *esenciales*... Con las nacionalizaciones no se busca sólo una mayor prosperidad material; en el horizonte hay un *objetivo metaeconómico*: el desarrollo integral de la persona...Insisto en esa doctrina conocida del socialismo humanista”⁸ De tota manera aquesta argumentació de Jiménez de Parga peca d’un idealisme, potser

⁵ Nadal, Santiago: *Necesidad de una derecha “abierta”*. Destino, 18.11.1967 (1580) *Hechos y figuras*, pag 13

⁶ Destino, 25.11.1967, (1581), *Cartas al director*, pag 3

⁷ Destino, 25.11.1967, (1581), *Cartas al director*, pag 3

⁸ Jiménez de Parga, Manuel: *Primera carta abierta a don Ramón de Abadal*. Destino, 25.11.1967 (1581), pag 15. *Noticias con acento*

una mica exagerat, propi de l'esquerra de l'època. El "*Manifest de Palamós*" planteja, i Jiménez de Parga defensa, una *economia molt intervinguda*, amb una gran presència d'un estat intervencionista, molt allunyat del model d'*economia de mercat*, que es definí en la Constitució de 1978, només 10 anys més tard. I insisteix, "En el *Manifiesto de Palamós* se dice con claridad: Hay que proceder a una gradual socialización o transferencia a entidades públicas de aquellos complejos fabriles...que entrañan un gran poder económico-social...hay que municipalizar el suelo urbano..."⁹ I deixant-se portar per aquell somni, més propi dels socialistes utòpics, afegeix, "...es probable que en el futuro sorprenda a nuestros hijos que hoy los bancos, las minas, inmensas tierras, las compañías eléctricas y de seguros, ciertos transportes, etc. sean propiedad privada de un número reducido de personas." Realment el temps no li donarà la raó, i serà el primer govern socialista de Felipe González qui farà les transformacions de les estructures econòmiques, contemplades en aquest programa, però les farà en sentit contrari: enlloc de nacionalitzacions, *privatitzacions*.

A la setmana següent Jiménez de Parga, a partir de l'observació d'Abadal sobre els espanyols i la seva falta de consciència pel bé comú i la governabilitat, fa una dura crítica contra la classe política del moment, en el que serà el seu últim article de la secció habitual. A més afegeix que la dificultat de governar, no és deguda precisament a la falta d'educació política de la població, sinó a la incomprensió dels seus dirigents: "Usted desconfía de la viabilidad de nuestra fórmula política porque tiene poca fe en España y los españoles...Para mí, únicamente cabe afirmar, *Es muy difícil gobernar con los españoles*...coloco el centro de la dificultad en el grupo o clase dirigente –gobernar *con los españoles*...Se marcha, colectivamente, al ritmo que se impone desde arriba y se sigue el rumbo que acuerda el Gobierno. Si no salió bien este o aquel plan, no fue, ciertamente, por déficit de sumisión popular."¹⁰ Al deixar d'escriure Jiménez de Parga a *Destino*, desaparegué el màxim difusor del "*Manifest de Palamós*" a la revista.

⁹ Jiménez de Parga, Manuel: *Ibidem*, pag 15

¹⁰ Jiménez de Parga, Manuel: *Segunda carta abierta a don Ramón de Abadal*. *Destino*, 2.12.1967 (1582), pag 15. *Noticias con acento*

2.2.3.2.- MATESA

Ja hem dit que *MATESA (Maquinaria Textil del Norte de España, S.A.)* era una empresa de maquinària tèxtil, que fabricava un teler sense llançadora, sota una llicència francesa, i que exportava arreu del món. Aquesta empresa fou denunciada per la Direcció General de Duanes davant el Tribunal de Delictes Monetaris, el 23 de juliol de **1969**, per irregularitats financeres vinculades a aquestes exportacions, amb evasió de capitals. L'empresa fou intervinguda per aquell tribunal, i revocats els poders dels seus administradors. Fou l'escàndol, no només econòmic, sinó polític de l'estiu de 1969, i el més important des del començament de la dictadura, que es feu públic. Aquell hivern anterior, el seu president i màxim accionista, Joan Vilà Reyes, era presentat pels mitjans de comunicació públics (televisió) i institucions privades (IESE, escola de negocis vinculada al Opus Dei) com a empresari model. *MATESA* fou la punta de llança de les lluites internes dins el govern entre Fraga i el sector dels blaus, amb Solís al capdavant, per un cantó, i els "tecnòcrates" del Opus Dei, encapçalats per López Rodó, per l'altre. Va ser la primera lluita entre diversos sectors polítics dins el govern que es feu pública, saltant als mitjans de comunicació.

A mitjans d'agost, veien que no hi havia cap comunicació oficial sobre *MATESA*, *Destino* publica un editorial, en el que fent-se ressò d'aquests fets, critica la prepotència en que es presentava l'empresa a l'opinió pública, i aquell to professoral emprat "...los órganos oficiales y privados presentaban a *MATESA* como un ejemplo de organización, impecable, audaz,...la emisión que Federico Gallo realizó presentando a don Juan Vilà Reyes como personificación del empresario moderno...una maquinaria que, por lo menos en España no mereció ninguna acogida. Asombraba leer que esta misma patente tuviera una aceptación unánime y clamorosa en el exterior..."¹¹ *MATESA* no havia venut cap màquina a la indústria tèxtil catalana. I al temps reclama aquesta declaració oficial que no acabava d'arribar, malgrat les manifestacions d'alts funcionaris implicats en l'assumpte, "Esperamos una declaración oficial que podrá tener lugar dentro de unos días.", frase pronunciada por el vicepresidente del Banco de Crédito Industrial...Nos extraña y nos sorprende esta manifestación del vicepresidente de la entidad que daba los créditos...¿Quién debe darla? No lo

¹¹ Destino, 16.08.1969 (1663) *Muy poca luz sobre el asunto MATESA*, pag 15

sabemos ni nos incumbe...También nosotros esperamos una declaración oficial.”¹²

Muntaner ens introdueix en la manera d'operar que tenia l'empresa, “...el procedimiento de las filiales exteriores ha sido uno de los instrumentos principales de las posibles operaciones fraudulentas...ventas de telares a empresas deficitarias que sólo podían pagar en acciones y que así eran absorbidas. Aunque, ante el crédito español las máquinas figuraran como vendidas en metálico” I al temps, també s'estranya del fet que *MATESA* no aconseguís vendre telers a Espanya, i en canvi tingués un èxit tan fulgurant al exterior, “...no interesó con su telar a la inmensa mayoría de los empresarios textiles españoles.” I que tot això no cridés l'atenció de l'Administració, i si més no, la curiositat, “...cualquiera puede darse cuenta inmediatamente del contraste casi milagroso que debía presentar para el menos perspicaz la expansión de aquella empresa. No es demasiado explicable que un éxito de este tipo no atrajera el interés científico de la Administración, para divulgar en lo posible la receta.”¹³

Pel advocat Torres de Cruells, expert en dret mercantil i concursal, a *MATESA* se li podien exigir diversos tipus de responsabilitats, derivades de la seva actuació: “obtener créditos del Estado –de los ciudadanos- aparentando bienes o empresas que no existen, constituye delito de estafa...Aún se ha incurrido, parece, en otro delito, el de falsedad en la redacción de documentos... los créditos concedidos a *MATESA* son superiores al presupuesto anual del Ministerio de Agricultura o del de Justicia.”¹⁴ Entretant les explicacions oficials no arribaven. No eren temps d'explicacions oficials.

Fraga obre la mà de la censura i la permissivitat, deixant que el mitjans de comunicació parlin del assumpte *MATESA*. Al cap i a la fi, com més surti a la premsa aquest tema i més soroll es faci, més a favor en el seu enfrontament amb als tecnòcrates. En tot aquest cas, veurà la llibertat de premsa com una

¹² Destino, 16.08.1969 (1663), *Ibidem*, pag 15

¹³ Muntaner Pascual, J: *MATESA y la exportación industrial española*. Destino, 30.08.1969 (1665), *Economía y Sociedad*, pag. 10 i 11

¹⁴ Torres de Cruells, Joaquín: *Dictamen jurídico sobre el “caso MATESA”*. Destino, 30.08.1969 (1665), pag 11

aliada. Malgrat tot, les coses no seran tan planeres, ja que els tecnòcrates també mouran les seves fitxes.

Nadal compara la importància de dos fets polítics recents, com son la designació del príncep Joan Carles com a successor del Cap d'Estat i l'assumpte *MATESA*. I així com el primer fou rebut amb indiferència per la societat espanyola, el segon fet despertà força interès. Per altra banda, Nadal veu un lligam entre el tancament del diari madrileny, falangista exaltat, *SP*, del que recull l'editorial i la crisi de *MATESA* (Falange contra Opus Dei). Nadal se'n adona del joc de Fraga en aquest assumpte. Diu el diari, en el seu últim editorial: "La entidad que nos negó el legítimo auxilio financiero, previamente otorgada su preferencia por el Consejo de Ministros, fue el Banco de Crédito Industrial, la misma entidad que ha concedido a *MATESA* hasta 13.000 millones de pesetas de crédito. La fuente de inspiración para tan arbitrarias decisiones, en el caso de *SP* y en el caso de *MATESA*, ha sido la misma." Fins aquí l'editorial; per Nadal, "...la acusación contra el Ministerio de Hacienda es rotunda, clara y terminante."¹⁵ Tot i admetent que hi ha hagut un increment de la llibertat d'opinió amb aquest assumpte, que ha permès que els mitjans de comunicació en poguessin parlar amb una difusió força ampla, reconeix que "el *affaire* pone de relieve la necesidad de una revisión desgarradora de casi toda la orientación pública que se ha seguido hasta ahora". El diari que acusa al ministeri d'Hisenda (tecnòcrata) és el *SP* (falangista).

Franco va saldar la lluita amb una solució salomònica, remodelant el govern al octubre d'aquell any, fent fora als ministres implicats Juan José Espinosa San Martín, d'Hisenda, i Faustino García Moncó, de Comerç, per la banda dels tecnòcrates i ambdós del Opus Dei; i a Manuel Fraga Iribarne, d'informació, i José Solís Ruiz, Secretari General del "Movimiento", per l'altra banda. Més endavant, també fou substituït en l'entorn del cas, Mariano Rubio, Governador del Banc d'Espanya. Una vegada donada la solució política, la justícia va fer el seu camí, però l'assumpte perdé virulència davant la premsa i l'opinió pública. Fraga no se'n havia sortit en el seu interès per desplaçar els tecnòcrates del poder. Haurà d'esperar a la transició política, iniciada a la mort de Franco per tornar al primer pla de l'escena política. En la següent

¹⁵ Nadal, Santiago: "*L'affaire*". Destino, 6.09.1969 (1666), pag 9

remodelació del govern, al juny de 1973, els tecnòcrates del Opus Dei varen estendre el seu poder a àrees polítiques (Afers Exteriors, Indústria,...)

2.2.3.3.- Mort de Carrero Blanco

El 20 de desembre de **1973**, quan la societat espanyola estava encarant les festes de Nadal, un fet tràgic, molt ben planificat, va colpejar el mateix nucli del poder, i va sacsejar les consciències d'aquesta societat, que no estava acostumada a esdeveniments d'aquest caire. Feia cinquanta anys que no es donava un fet violent d'aquesta naturalesa. El president del Govern, almirall Carrero Blanco fou assassinat per ETA aquell mateix dia, amb una bomba que feren esclatar al pas del seu vehicle –un Dodge Dart oficial- pel carrer de Claudio Coello, de Madrid. Aquell dia moria el més fidel col·laborador de Franco, i l'home designat per aquest per succeir-lo en el poder.

Destino publica una portada amb fotografia de Carrero Blanco i en una nota editorial, una necrològica d'urgència: “Una personalidad cuya natural modestia velaba su dimensión de gobernante en el que convergían dos cualidades egregias: la del hombre de acción y la del hombre de ideas.”¹⁶ Acompanyava una síntesi de la seva biografia, “Esta vida sacrificada es difícil resumirla en los estrechos límites de una biografía periodística”, diu en una altre apartat d'aquesta nota d'urgència. I Luján ens recorda els altres quatre assassinats anteriors de presidents de Govern: “Con la muerte del presidente del Gobierno, don Luis Carrero Blanco, son cinco los atentados consumados contra jefes de Gobierno en España, en algo más de un siglo, desde que en la noche del 27 de diciembre de 1870 unos desconocidos asesinaron a Prim en la calle del Turco madrileña. Cinco muertes que jalonan dramáticamente la historia contemporánea: Prim, en 1870; Cánovas del Castillo, en 1897; Canalejas, en 1912 y Eduardo Dato, en 1921.”¹⁷

¹⁶ Destino, 29.12.1973 (1891), *En la trágica muerte de don Luis Carrero Blanco*, pag 7

¹⁷ Luján, Néstor: *Cinco presidentes del Gobierno mueren violentamente*. Destino, 29.12.1973 (1891), pag 8 i 9.

Una petita nota informativa sobre el nomenament de Arias Navarro, ministre de la Governació des del juny de 1973, com a substitut de Carrero Blanco i les frases més formals tanquen la informació oferta per la revista, de tot aquest tema: “De su biografía y de su personalidad se han de esperar los mayores éxitos en el cargo de presidente del Gobierno para el que el Jefe del Estado le ha designado y para el que reúne las máximas cualidades políticas y personales.”¹⁸

El nomenament d'Arias Navarro comportà també el nomenament d'un nou govern, el 3 de gener de 1974, que Nadal qualifica “de dretes” (malgrat excloure l'extrema dreta), civil (respecte als anteriors militars, “la absoluta lealtad de don Carlos Arias a Franco es una verdad *civil*; la lealtad del almirante Carrero era una lealtad *militar*. Con la misma intensidad, pero con este matiz”¹⁹), i per tant, polític, es a dir, obligat a fer política. Aviat farà un plantejament polític, encara que molt conservador i tímid, que els comentaristes polítics anomenaran “*espíritu del 12 de febrero*”. Amb aquestes dos notes informatives i dos articles tanca *Destino* la mort violenta d'un president de Govern.

“*Destino* comença a anar amb el peu canviat...ja no pot competir amb els diaris que publiquen pàgines senceres sobre l'assassinat de Carrero Blanco, i amb els setmanaris que llancen edicions especials sobre una mort que ha sacsejat Espanya.”²⁰ Agustí Pons destaca el fet que la revista *Destino* gairebé no es va fer ressò d'aquesta mort; simplement una necrològica i un repàs als assassinats de quatre presidents anteriors, molt poc bagatge per un fet tan important i per un setmanari que pretenia estar al capdavant. Probablement el seu propietari, Josep Vergés també n'era conscient que el model de *Destino* s'estava esgotant.

¹⁸ Destino, 05.01.197 (1892), *Don Carlos Arias Navarro, nuevo presidente del Gobierno*, pag 6

¹⁹ Nadal, Santiago: *Un Gobierno “de derechas”* Destino, 12.01.1974 (1893), *Hechos y figuras*, pag 17

²⁰ Pons, Agustí: *Ibidem.*, pag 240

2.2.3.4.- Mort de Franco

La mort de Franco no fou un fet sobtat, com la de Carrero Blanco. El declivi físic del dictador era força evident i notori en els darrers mesos, i els rumors públics, sempre desmentits, sobre la seva salut eren continus. El final es veia venir. La mort li sobrevingué com a conseqüència d'un procés progressiu de deteriorament i agreujament de les seves malalties cròniques, seguit d'un acarnissament mèdic i terapèutic insòlit, en un intent, que es demostrà estèril, per perllongar la seva vida, més enllà de les condicions clíniques. El primer episodi, fet públic pel poder, de que la salut de Franco s'anava debilitant, fou a l'estiu de **1974**, quan una tromboflebitis obliga a la seva hospitalització i, més notori encara, a la cessió temporal dels seus poders al príncep Joan Carles. Nadal ho recull de forma bastant superficial, "...acaba de celebrarse la conferencia de prensa del director de la clínica en la que el Jefe del Estado, Francisco Franco, se encuentra hospitalizado. El dr. Hidalgo Huerta ha afirmado que el Jefe del Estado está en disposición de ser dado de alta inmediatamente... que puede hacer vida normal y reanudar sus funciones..."²¹ Malgrat aquesta aparent falta de gravetat, que volia oferir la versió oficial d'aquell episodi, la interinitat del príncep es perllongà durant mes i mig, des del 19 de juliol fins al 2 de setembre d'aquell any.

Ja hem dit que, ben entrat l'any **1975**, veien prop el final, el règim prem l'accelerador de la violència d'Estat, tan física com intel·lectual. Consells de guerra amb condemnes a mort als membres d'ETA, Garmendia Artola i Otaegui Echevarría, a membres del FRAP, condemnes de presó a periodistes (Huertas Clavería a dos anys de presó per suposats insults al exercit), i segrests de setmanaris (*Destino*, *Posible*, *Cambio16*, *Doblón*)²² eren actuacions que marcaven el prelude d'aquest final. La imatge de que la situació se li estava escapant de les mans al govern era clarament evident; i com més evident es feia, més enduria la repressió.

Arran la reestructuració de *Destino* del maig, i tenir a Josep Melià, com a col·laborador destacat a Madrid, dedicat a seguir de prop els temes de política

²¹ Nadal, Santiago: *El Príncipe-Jefe del Estado en funciones*. *Destino*, 27.07.1974 (1921), *Documentación*, pag 6

²² *Destino*, 04.09.1975 (1979), pag 5

nacional, li permetrà recuperar una mica aquell pols perdut de l'evolució política i social del país. En aquest escenari, Melià segueix informant de les sentències de mort que dicten els tribunals militars, en els consells de guerra contra terroristes del FRAP i ETA (a data 23 de setembre, sumaven ja 11), quina execució es transformava en un problema per a qualsevol govern: "Son once, en efecto, a la fecha del martes 23 las condenas a muerte dictadas por los tribunales militares ...no hace exagerada la hipótesis de que esta cifra se elevará...Lo que está fuera de toda duda es que once sentencias de muerte son un problema para cualquier gobierno del mundo. Máxime si proceden de diversos juicios y se han de ejecutar de forma escalonada y sucesiva."²³ El règim de Franco començà amb sang i acabava de la mateixa manera.

La repulsa mundial a aquesta deriva violenta del règim fou unànime, mentre aquest s'anava descomponent ràpidament, de forma clara. Hi va haver una retirada massiva de ambaixadors estrangers de Madrid, que recordava els primers anys de la dictadura. Davant les protestes arreu del mon, el búnker, tancat en sí mateix, convocà una manifestació de recolzament a Franco, el 1 d'octubre, tractant, inútilment, de donar una imatge d'unitat i força, tant a l'interior, com a l'exterior, imatge no cal dir totalment inexistent. L'extrema dreta tensava la corda, sense cap mirament, per tornar a les essències del 18 de juliol com a resposta a les accions violentes del terrorisme, i a les manifestacions públiques de l'esquerra. Enmig de tot aquest ambient enrarit, amb el govern incapaç de controlar mínimament la situació, una notícia informa al país que Franco patia una grip. Tothom està convençut que era el final. El 22 d'octubre començava la llarga i aspra agonia de Franco (partes mèdics que començaven amb una grip banal); el 30 d'octubre el príncep Joan Carles assumia la *Jefatura del Estado* en funcions; el 20 de novembre moria Franco.

Melià des de Madrid informa abastament de la llarga agonia en la que entrà Franco: "Lo que había empezado como una gripe sin trascendencia dio paso a una bola de nieve...Durante cuatro días claves no se facilitó un solo parte médico...han existido dos fases en el tratamiento político que ha sufrido el tema de la enfermedad de Franco. En la primera se ha tratado de quitarle

²³ Melià, Josep: *¿De dónde procede el terrorismo?* Destino, 25.09.1975 (1982), *el irreal Madrid*, pag 10

importancia...A partir del jueves 23 de octubre...a partir de situaciones sucesivas de insuficiencia cardíaca el proceso era realmente irreversible...el desenlace final parecía ya inevitable.”²⁴

Els comentaristes i els polítics en general estan convençuts de que el final és irreversible i molt prop. L’hermetisme informatiu s’imposa; els partes mèdics es van espaiant. El senyal clar de que Franco és mort el donarà la reunió del Consell de Regència. Es vigilen els moviments dels tres components, especialment al bisbe Cantero Cuadrado, que viu a Saragossa. “Rodríguez Valcárcel y el general Salas viven en Madrid. De ahí que sus movimientos no tuvieran nunca una significación especial...Cantero, en cambio, seguía en Zaragoza. Y los observadores pensaban que cuando se le enviara un avión *Mystère* sería señal inequívoca de que los hechos finales se acercaban”²⁵

En el convenciment de que la situació no tenia marxa enrere, i en funció de l’evolució de la malaltia de Franco, Melià explora els possibles camins per la cessió del poder al príncep Joan Carles, en compliment de la Llei de Successió de 1969. “Cuatro eran las hipótesis legales de las que había que partir: 1) La transmisión provisional de poderes. Parecía obligada...2) La renuncia a los poderes... el sueño de su personaje fue ser Caudillo durante toda su vida...3) La incapacidad...debe ser adoptada por el Consejo del Reino, a partir de un parte médico...4) El fallecimiento...el Consejo de Regencia asume el poder y convoca al Consejo del Reino y a las Cortes para tomar juramento a su sucesor...”²⁶ També valora Melià les possibilitats d’Arias de continuar (Espanya no es una democràcia parlamentaria, i per tant només necessita la confiança del Cap d’Estat per continuar), o de substituir-lo, per que posa el càrrec a disposició, o per cessament. Melià pensa que el rei hauria de començar amb un equip nou, ja que el vell està gastat. De fet, el rei Joan Carles tardarà encara sis mesos en fer aquest canvi, i substituir Arias Navarro per Adolfo Suárez.

En tot aquest *impasse* de la *successió* s’hi afegí un tema, per complicar-ho més, i avui encara no resolt; el tema del Sàhara, el Marroc i el Front Polisari,

²⁴ Melià, Josep: *La lenta agonía de Franco*. Destino, 30.10.1975 (1987), *el irreal Madrid*, pag 7 i següents

²⁵ Melià, Josep: *Ibidem*. Pag 7

²⁶ Melià, Josep: *Ibidem*. Pag 8

que lluitava per la independència del Sàhara Occidental. El paper que va jugar Espanya en aquest afer fou llastimós, “Cortina, rígido y frío, llevaba el tema del Sahara con un exceso de jurisdicción...a pesar de que Hassan nos ofreció en su día el 60% de los fosfatos y olvidarse de Ceuta y Melilla, sólo después de la *marcha verde* hemos reaccionado...la ONU no quiere asumir riesgos en el territorio...Pero parece que ha ido a insistir en la necesidad de aceptar una solución negociada.”²⁷

Franco va morir el 20 de novembre de 1975. En el seu article setmanal Melià dedica uns paràgrafs de lloança, més que de justificació, que probablement no haurien figurat mai a les pàgines del *Destino* de Vergés i Luján. “Y no deja de ser curioso que en el testamento de Franco no se mencione para nada ni el 18 de Julio ni el Movimiento Nacional, palabras que tampoco figuran en el discurso de la Corona, y que en cambio Franco sí pidiera para el Rey *el mismo afecto y lealtad que a mí me habéis brindado*...La manera de dirigir Franco el país se apoyo siempre en el pragmatismo...Lo hizo con una gran habilidad. Y sólo finalmente el sistema cayó en el error de tratar de evolucionar más lentamente que la sociedad”²⁸ Melià, diputat a Corts per les Illes Balears des de 1974, manifesta una clara defensa del règim de Franco, el justifica i el tracta amb certa benevolència, amb la complaença del director Baltasar Porcel.

La majoria d'Estats expressaren el rebuig al règim, no assistint al acte de coronació del Rei, per què fou previ al enterrament de Franco, fet que ressalta Melià, “...el orden de los actos ha privado a muchas cancillerías europeas de su deseo de expresar inicialmente su confianza en el período de vida española que ahora principia.”²⁹ I també destaca dels actes de coronació la malfiança del sistema cap al Rei i la seva solitud, “...existió una autèntica *toma de juramento* e incluso la formulación de la frase ritual, *Si así lo hacéis, que Dios os lo premie y si no, que os lo demande*...No fue agradable, desde luego, el tono funeral de la Cortes Españolas. Era demasiado color negro para una coronación...pero se forzó el negro para evitar la imagen que habrían dado ante Europa los uniformes del partido”³⁰ Finalment dona un tímida recolzament al Rei en el seu discurs oficial

²⁷ Melià, Josep: *Ibidem*. Pag 9

²⁸ Melià, Josep: *España sin Franco*. Destino, 27.11.1975 (1990), *el irreal Madrid*, pag 11

²⁹ Melià, Josep: *Ibidem.*, pag 12

³⁰ Melià, Josep: *Ibidem.*, pag 13

de coronament, “Don Juan Carlos dijo su discurso con contenida seguridad, con majestad. Discurso muy calculado, el suyo, meditado hasta la última palabra, creo que constituye una pieza de difícil superación,...discurso no especialmente grato a los ambientes ligados al bunker...”³¹ I finalment, Baltasar Porcel saluda la nova etapa política que s’obre per Espanya amb un “*caminemos...*”

³¹ Melià, Josep: *Ibidem.*, pag 13

2.2.4.- Influència internacional: Maig68, Mercat Comú, Marroc, Portugal

La dictadura de Franco intentà mantenir-se al marge dels esdeveniments internacionals, evolucionant amb el seu propi ritme, es a dir, la seva pròpia idiosincràsia, com ho fan altres règims autoritaris, tractant de perpetuar-se en el temps. Malgrat estar Espanya situada en un extrem d'Europa, la qual cosa li permetia un cert grau d'aïllament, si més no geogràfic, els anys seixanta i setanta del segle XX, en tot el mon, però en especial en el mon occidental, foren anys de gran efervescència cultural, de grans inquietuds polítiques, i d'un gran increment de tot tipus de comunicacions i de moviments de masses, que posaren la llavor de les profundes transformacions socials i polítiques que s'iniciaren en el continent americà en els anys setanta, i europeu en els vuitanta. I malgrat també els esforços del règim per mantenir-se al marge de totes aquestes influències externes, que segons ells anaven en contra dels seus principis, aquells esforços resultaren al cap i a la fi estèrils, i els corrents ideològics i culturals que circulaven arreu, paulatinament acabaren per penetrar en el sí de la societat espanyola.

Frases com ara, *España es la reserva espiritual de Occidente*, o bé, *el contubernio judeomasónico*, eren aposti-les que es repetien una i una altra vegada en els discursos oficials. La por al enemic exterior. La pròpia situació econòmica del país ja obligà el regim a sortir de l'autarquia en que s'havia instal·lat, després de la guerra civil i al llarg dels anys quaranta i cinquanta, i a començar a obrir les seves estructures econòmiques al exterior. Espanya, que s'havia quedat socialment i políticament fora d'Europa els darrers vint anys, s'obrí al turisme a començament dels seixanta, als grans moviments de persones i, per tant també, al moviment de les idees; els espanyols començaren a viatjar al estranger i veieren un mon diferent i molt més atractiu, en molts ordres, del que se'ls havia dibuixat des de l'interior. Els estrangers que venien portaven altres idees polítiques, culturals i també, per què no, una altra moral. Finalment els espanyols començaren a descobrir la llibertat, llibertat d'opinar i llibertat d'actuar; i com no podia ser d'altra manera, a exigir-la.

Les influències externes a la societat espanyola li vingueren de tot arreu; malgrat però la proximitat i el veïnatge sempre juguen un paper molt important. La societat espanyola i la catalana en particular, s'emmirallaven amb França. Eren anys en els que al nostre país triomfava la cançó francesa i italiana. La literatura en anglès i en francès feia temps que es coneixia a casa nostra, -en certs àmbits, és cert- i en això *Destino* hi té força a veure, com podrem comprovar en l'apartat corresponent del *debat cultural*. Europa estava prop, i a la vegada lluny. Era el somni d'un mon millor. El Mercat Comú començava a donar les seves primeres passes. En aquest entorn la societat espanyola i catalana en particular, començaven a despertar d'aquella llarga nit que representà la postguerra.

Tal com he fet en l'apartat anterior, destacaré uns fets que tingueren força influència, ja sigui en els mitjans oficials o en el imaginari col·lectiu que s'estava construint aquesta societat, per substituir el del pensament únic de la dictadura. I ho faré, naturalment, des de la òptica de *Destino*, com ho van veure, com ho van viure i com ho van explicar a aquesta societat.

2.2.4.1.- El Maig del 68

És el nom en que es coneixen els esdeveniments succeïts a França la primavera del any **1968**. Aquest moviment, que nasqué com una protesta dels estudiants d'esquerres, contraris a la societat de consum, de la universitat de Nanterre, a les afores de París, a principis d'aquell any, s'estengué ràpidament per tot França. El punt d'inflexió fou la nit del 19 de maig, coneguda con la *nit de les barricades*, en la que es produïren forts enfrontaments entre els estudiants i la policia. L'endemà el govern francès ordenà sortir els tancs pels carrers de París, la qual cosa encengué més els ànims i provocà que la protesta s'estengués al mon del treball, donant lloc a una vaga general recolzada per més de nou milions de treballadors de tot França, constituint la protesta més nombrosa des de la II Guerra Mundial. Fàbriques com la Renault pararen totes les seves instal·lacions, situant pràcticament contra les cordes al govern del general De Gaulle, que tingué que sortir al pas amb la convocatòria d'eleccions

generals per finals de juny d'aquell any. El moviment revolucionari es va evaporar tan ràpid com havia sorgit.

Aquest moviment de protesta s'estengué pels sectors estudiantils més polititzats del món; Estats Units, la República Federal Alemanya, Suïssa, Txecoslovàquia (aleshores encara formaven un sol país), Espanya, etc. foren altres països en els que prengué cos la protesta. Els moviments contraculturals i una sèrie de filòsofs i escriptors, com ara Wilhelm Reich (*"La revolució sexual"*), Herbert Marcuse (*"El hombre unidimensional"*), Guy Debord (*"La societat de l'espectacle"*) o Louis Althusser estan molt lligats a la base ideològica d'aquestes protestes. A partir d'aquesta *revolució*, les coses ja no varen ser iguals; van néixer els ecologistes i els verds (com a força política independent). La seva influència ens arribat fins avui. El líder de les protestes de París, Daniel Cohn-Bendit actualment és eurodiputat pels Verds, des de 1994. El moviment dels "*indignats*" del 15-M ensorra les seves arrels en el maig del 68, encara que aquell molt més pacífic que aquest. Ambdós pretenent canviar el sistema, però cap d'ells vol conquerir el poder.

Al començament no semblava que aquesta protesta acabes adquirint la importància que va tenir. "La agitación de los *corpúsculos anarquizantes* de la Facultad de Nanterre, dirigidos por el estudiante Daniel Cohn Bendit, se transformó en crisis de la conciencia nacional ante los problemas de la Universidad...las autoridades académicas y gubernativas cometieron el tremendo error de hacer entrar a la policía en el recinto *sagrado* de la Sorbona..."¹ Així ho descriu el col·laborador habitual de *Destino* en política internacional, Mateo Madrideo des de París, com un acte de protesta d'estudiants contra el sistema acadèmic. Encara que observa que diaris d'esquerra, com *L'Humanité*, estaven en contra de la revolta i continua dient, "Días antes, *Le Figaró* y *L'Humanité* vituperaban a los aventureros izquierdistas...Y el Barrio Latino se llenó de barricadas...Los estudiantes bajo el lema *De la revuelta a la revolución* se sintieron solidarios de sus compañeros de otras latitudes..."² La portada de *Destino* publica una fotografia prou explícita

¹ Madrideo, Mateo: *La batalla de la Sorbona*. Destino, 18.05.1968 (1598), *El mundo cada semana*, pag. 12

² Madrideo, Mateo: *Ibidem.*, pag 12

d'un carrer del Barri Llatí de París, després de la batalla campal entre la policia i els estudiants, cotxes bolcats i cremats, i tot trencat al pas d'uns i altres.

Passats uns dies, Madrideojos, aleshores corresponsal a París pel diari *Tele/Exprés*, ja planteja aquesta revolta, com una protesta enfront de la incapacitat del govern del general De Gaulle i de les demés forces polítiques, només preocupades pels equilibris del poder, de fer front als nous reptes de la societat. Després de fer un balanç de les posicions, tant del govern com dels partits de l'oposició, conclou que, "En cualquier caso, todas las fuerzas políticas tradicionales salen debilitadas tras la *revolución*...Los huelguistas han evitado la anarquía y han asegurado la continuidad de los servicios médicos, mientras que las autoridades eran incapaces de recoger las basuras; han ocupado las fábricas, pero las han protegido. Sólo dos muertos en tres semanas turbulentas. Esperemos que la no-violencia produzca frutos abundantes."³

Josep Pla, el col·laborador i comentarista polític de més pes dins *Destino*, també fa la seva anàlisi del fets del "*maig francès*", però ho fa des de la òptica de l'actuació del general De Gaulle, al qui fa responsable d'una política capriciosa, tant interior com exterior, una política de "*grandeur*" amb una mal dissimulada gelosia envers Anglaterra i els Estats Units, als que intenta empetitir, per què França aparegui, per contrast, més important. "Ha sido un hartazgo de reticencia olímpica, de mitomanía vaga y petulante, de nasalidad fenomenal que ha producido un vómito de unas proporciones generales...la cuestión universitaria y estudiantil era el fermento inicial para plantear el verdadero problema, o sea, el político...Durante los últimos diez años, el general ha tratado de pasar las cuentas personales pendientes con Inglaterra y los Estados Unidos...¿Fue un fenómeno de *grandeur*? ¿Fue una furiosa reacción mitomaniaca originada por el estado de relativa pequeñez en que quedó Francia...? Pero, en fin, no terminaríamos nunca. Durante estos últimos diez años, la política del general francés ha tenido un sentido antioccidental europeo de toda visibilidad."⁴

³ Madrideojos, Mateo: "*Revolución de mayo*" y *partidos políticos*. Destino, 08.06.1968 (1601), *El mundo cada semana*, pag. 12

⁴ Pla, José: *El importante general De Gaulle*. Destino, 08.06.1968 (1601), *Calendario sin fecha*, pag. 14

En les eleccions convocades per finals de juny, el general De Gaulle prometé una reforma de la Universitat i de les condicions laborals dels treballadors francesos, amb la paraula màgica *participació*; es a dir, tots aquells que formin part d'una comunitat seran cridats a compartir la responsabilitat de la direcció. Nadal es pregunta, amb força incredulitat, si això és així, vol dir que “en la Universidad obligará a admitir a los estudiantes a tomar parte activa en la dirección de la misma...en las empresas económicas los empleados y obreros de las mismas deberán intervenir en su dirección y gestión”⁵ I dubta que el nou Parlament pugui o vulgui dur a terme tan dràstiques reformes socials, contant a més, amb un president de la República d'edat avançada i d'idees molt allunyades a aquestes aspiracions. És evident que algunes dècades després no només no s'ha progressat en la participació, excepció feta de la Universitat, sinó que la revolució neoliberal dels vuitanta feu retrocedir totes aquestes tendències.

Passades algunes setmanes de les primeres revoltes, els “*grans pensadors*” francesos del moment començaren a fer les seves valoracions dels fets. Madridejos ho recull dels mitjans de comunicació, en el seu article setmanal. “Raymond Aron...en *Le Figaro*...la revolución cultural de La Sorbona ha supuesto la *abdicación de la democracia ante la muchedumbre*...”⁶ Aron defensa una Universitat en la que els estudiants vagin a aprendre dels que ignoren una mica menys que ells, sense comitès d'acció, ni assemblees plenàries, i mostra un cert rebuig per tot el que ha succeït. Pel sociòleg de La Sorbona, Duverger, l'originalitat del moviment surt del fet que per primera vegada, estudiants i organitzacions obreres han superat les seves prevencions mútues per l'excel·lent mal destresa del govern. “...el proletariado representa el explosivo esencial: pero se encuentra privado de detonador...los estudiantes están en la situación inversa: constituyen un detonador eficaz, pero sin explosivo suficiente...Marcuse se equivoca cuando dice que la acción de los grupos marginales puede transformar a las masas populares.”⁷ Per Jean Daniel, el fet més important és la politització de milions de joves que busquen donar un sentit a la seva vida; i ho veu com una tendència irreversible. Però la valoració més lúcida per Madridejos, és la que fa l'ex-ministre André Philip, afirmant que la crisi

⁵ Nadal, Santiago: *Francia: Unas elecciones trascendentales*. Destino, 22.06.1968 (1603) *Hechos y figuras*, pag. 6

⁶ Madridejos, Mateo: *Reflexiones sobre la “Revolución de mayo”*. Destino, 22.06.1968 (1603), *El mundo cada semana*, pag. 8

⁷ Madridejos, Mateo: *Ibidem.*, pag 8

de la universitat té diverses causes, que s'han de resoldre, "...la esclerosis de las estructuras, el mandarinato de muchos profesores, y la burocratización de la Administración..."⁸ Però el veritable problema és el polític; l'esquerra recolzant les demandes demagògiques s'ha desprestigiat i pel president De Gaulle, si no reforma totalment el sistema, malgrat guanyi les eleccions, serà el seu final.

Les eleccions de juny, amb el triomf dels gaullistes a la primera ronda de les eleccions franceses, significant un gir cap a la dreta, Madridejos, que ho equipara a un Termidor per a la *revolució de maig*, creu arribat el moment, per les demés forces polítiques d'esquerra i de centre, de fer una profunda reflexió. "Si la izquierda hace examen de conciencia, quizá comprenda la necesidad de renovarse para escapar a la ineluctable condena que le auguran los giros de los tiempos. Sólo así el fracaso político de la *revolución de mayo* no significará un retroceso del pueblo francés en su camino hacia una sociedad más justa y más libre, en la que los estallidos de descontento social no desemboquen necesariamente en el agrupamiento de todos los que, de una forma ilusoria, se creen en la obligación de defender unos privilegios que no les pertenecen"⁹

Però la interpretació més original d'aquests fets, al meu entendre, l'aporta Maurici Serrahima. Serrahima, prenent com a punt de partida revolucions anteriors i les filosofies que les sustentaven i explicaven, tracta d'explicar el món actual, que malgrat la seva confiança absoluta amb la tècnica i la ciència, segueix mantenint les situacions injustes que estan a la base dels moviments del maig francès. Però aquest està faltat d'una filosofia que li doni llum; i suggereix si aquesta filosofia necessària pot estar en els Evangelis. "Aunque Comte fracasara en sus tentativas de *sociedad positiva*, los hechos le han dado toda la razón...Las filosofías que han servido de base a la ideología liberal y capitalista y a la ideología socialista y marxista han tomado expresamente como fundamento la ciencia, la ciencia positiva...El prestigio de la ciencia actual se convierte así en un obstáculo para que aparezca un pensamiento nuevo...Tal vez el descorazonamiento que ello produce –unido a la persistencia de las situaciones injustas y de las absurdas imposiciones de la sociedad de consumo- sea la causa profunda del sorprendente tipo de revolución que, en todo el mundo, se

⁸ Madridejos, Mateo: *Ibidem.*, pag 8

⁹ Madridejos, Mateo: *Fracaso político de la revolución de mayo*. Destino, 29.06.1968 (1604), *El mundo cada semana*, pag. 13

está dibujando...hace falta que sea explícitamente formulado un pensamiento, una filosofía. Y para llegar a ello es indispensable contar con un punto de partida, con unos principios...A veces pienso que tal vez haya llegado la hora de una utilización, ya no acomodaticia, sino integral, del contenido de los Evangelios.”¹⁰

2.2.4.2.- El Mercat Comú i Europa

El Mercat Comú, que fou un dels primers passos per formar la Unió Europea actual, té el seu origen en la firma del Tractat de Roma de 1957, en el que es creà la Comunitat Econòmica Europea. Aquest tractat fou firmat i ratificat per Alemanya, França, Itàlia, Bèlgica, Holanda i Luxemburg. Espanya ho va veure sempre com un desig, que sabia inabastable, ja que era condició indispensable i prèvia per poder entrar-hi, gaudir d'un règim democràtic. Malgrat tot, el ministre d'Afers Exteriors de l'època, Fernando Mª Castiella, va fer una primera sol·licitud d'ingrés el febrer de 1962, que evidentment fou denegada. Els polítics del règim sabien que qualsevol intent d'apropar-se, per aspirar al èxit, passava per canviar el sistema polític, cosa impensable i a més, ningú s'atrevia a plantejar-ho obertament. Haurien de passar uns anys fins el segon intent.

De seguida Josep Pla marcà la seva postura d'europista convençut, que ja des del primer moment va defensar la idea de la unitat d'Europa. En el llunyà **1957** ja va escriure el següent, “...hay que desechar la idea de que el movimiento de federación económico europeo es la consecuencia de la decadencia económica de este Continente. No hay tal decadencia...lo que va pésimamente es la política, la organización política, atomizada, del Continente...Pero en el ánimo de las personas que han creado, mantienen y dirigen esta corriente, todo esto no es más que un principio para llegar con el tiempo que se precise –es decir, cuanto antes- a la federación política que ha de consistir básicamente en lo siguiente: una Europa federal, un gobierno federal europeo, un parlamento federal europeo, una sola moneda, un ejército europeo...Si se logra esta integración, la integración política aparecerá una cosa naturalísima...”¹¹

¹⁰ Serrahima, Maurici: *Sucedo algo nuevo*. Destino, 13.07.1968 (1606), *Tribuna abierta*, pag, 9

¹¹ Pla, José: *Ante la Europa que nace*. Destino, 23.03.1957 (1024) pag. 18

Cinquanta anys després s'han recorregut algunes de les etapes que veia Pla, per arribar a la unió europea; potser amb més temps del que ell imaginava, però és evident que encara queda molt camí per recórrer, i les dificultats avui semblen importants.

Al cap d'uns anys, a finals de **1968**, Pla celebra els progressos que va fent el Mercat Comú, i es lamenta del poc interès que aquest fet desperta a Espanya, sobretot en els cercles oficials del poder: "Con un adelanto de año y medio sobre el calendario establecido por el Tratado de Roma, el primero de julio del año 1968, se ha producido la Unión Aduanera entre los seis países que forman el Mercado Común...La unión aduanera es, pues, la primera etapa en la historia de la Comunidad...ha pasado en nuestro país absolutamente desapercibida...es un hecho que el interés de los estamentos de España por el movimiento de la integración es prácticamente nulo...Nos encontramos a muchos años de distancia de las ideas imperantes en la Europa de esta época..."¹² Realment era desinterès dels estaments polítics, com diu Pla, o bé, ja sabien que era una batalla perduda, mentre visqués Franco? Josep Pla fa aquests i altres comentaris, amb l'aparença del home que està de tornada de moltes coses.

El canvi de govern d'octubre de **1969**, suposà el canvi de ministre d'Afers Exteriors. Gregorio López Bravo substituï a Castiella, un canvi de prioritats en la política exterior, i si més no, de declaracions d'intencions d'aquesta política. I ara torna a sortir el següent intent d'Espanya, per apropar-se a Europa, i amb ell, una declaració explícita d'intencions. En unes declaracions al diari *ABC*, López Bravo assenyala les línies generals de la política exterior; prioritats que no són les del seu antecessor. Aquestes declaracions les recull Nadal en la seva secció habitual: "Toda la política que ha esbozado el señor López Bravo en sus declaraciones tienen una orientación preferentemente europea...*Europa es Mercado Común*. Por eso el señor López Bravo ciñe su intenso europeísmo en una aproximación a los seis. Y dice: *Ya están trazadas las grandes líneas de un acuerdo preferencial que, a la larga, podría desembocar en la integración...*"¹³ Amb aquestes declaracions López Bravo demostra una certa impotència per

¹² Pla, José: *Juicio del 68: Regular, tirando a mal*. Destino, 28.12.1968 (1630), pag. 15

¹³ Nadal, Santiago. *Política exterior española*. Destino, 27.12.1969 (1682), *Hechos y figuras* pag 14

progressar en la integració europea, degut a la situació interna; impotència, per altra banda, no exempta de demagògia per aparentar, el que sap que no es pot aconseguir, sense un canvi radical del règim. Encara que Nadal no ho vol veure de forma pessimista i afegeix: “Lo que dejan en conjunto como impresión más clara las palabras del titular de Asuntos Exteriores es la de un gran cambio. La aguja de nuestra brújula en la política exterior se orienta decididamente hacia el norte: es decir, hacia Europa.”¹⁴ Però aviat es comprovarà que Lopez Bravo substituïa l'eficàcia negociadora per una activitat frenètica de viatges i discursos, amb els que tractava d'amagar, sense massa èxit, la seva impossibilitat d'avançar en la integració. Nadal s'encarrega de posar-ho de relleu.

Europa estava tancada davant la dictadura de Franco, i ambdós parts s'anaven donant temps amb acords preferencials. Així ho deixa clar Nadal, al recollir les declaracions del premi Nobel d'Economia 1968, el holandès Han Tinbergen en visita per Espanya, a primers de **1970**, “No se trata sólo de una cuestión económica, sino también política.”¹⁵ En la seva reflexió sobre aquestes paraules, Nadal conclou, “...es un hecho que la política de integración a Europa está condicionada en buena parte, mientras no cambien las circunstancias actuales, por una determinada política interior. En eso, de momento, por lo menos no se puede escoger ni cambiar las cosas de como son. La integración a Europa requiere la adopción de unos patrones comunes en la política interior entre los pueblos que han de integrarse.”¹⁶

Mesos després, López Bravo davant l' ONU pronuncia un discurs en el que segueix pels mateixos camins de vaguetats, germanor amb l'Amèrica llatina, amb els països àrabs, etc., com els seus antecessors en al càrrec, la qual cosa defrauda una mica les expectatives generades de renovació de la política exterior, que havia despertat en els observadors polítics. Nadal ho reflexa així: “Tradicionalmente, la palabra *hermandad* ha servido para cubrir el vacío práctico de nuestra política hispanoamericana. Me parece impropio del dinamismo y sentido práctico del actual inquilino del palacio de Santa Cruz, que siga el camino trillado, y limite a la *hermandad* la motivación y en realidad programación

¹⁴ Nadal, Santiago: *Ibidem*. pag 15

¹⁵ Nadal, Santiago. *Hacia una encrucijada: Mercado Común, desde fuera y desde dentro*. Destino, 21.03.1970 (1694), *Hechos y figuras* pag 14

¹⁶ Nadal, Santiago: *Ibidem*. pag 14

de nuestras relaciones con la América hispana. Pero lo que ya me resulta totalmente incomprensible es que se quiera explicar nuestra política árabe en un *convencimiento* de la justicia de las aspiraciones de los pueblos árabes y en un *sentimiento de fraternidad* con los mismos.”¹⁷

El març de 1970, Espanya i el Mercat Comú firmen un acord de comerç preferencial, que Muntaner i Pascual passa a desgranar en detall, però que no és més que això; un *tractat preferencial*. “A pesar de las repetidas declaraciones oficiales sobre unas ocultas posibilidades políticas de integración a largo plazo con la nación europea, lo cierto es la que la letra del tratado no se presta a demasiadas filigranas. Una seca enumeración de mutuas rebajas arancelarias con el correspondiente calendario para su entrada en vigor no constituye precisamente el preámbulo esperanzador en el cual se nos quiso hacer confiar y que muchos europeístas de buena fe esperaban.”¹⁸ Com es pot veure, malgrat les declaracions oficials optimistes, de cara a una propera integració, tots els analistes, tan polítics com econòmics, donaven per descomptat que aquesta integració no es produiria mentre durés la dictadura de Franco. Muntaner acaba per insinuar-ho, però no ho vol dir clarament: “Decididamente algo hay en España que no despierta entusiasmo en Europa.” Més endavant Muntaner tornarà a insistir sobre el tema, però ara posant l'èmfasi únicament en l'aspecte econòmic, i aquí és evident que s'equivoca, "En nuestra opinión, sin embargo, el factor más esencial para resolver los problemas de nuestro acercamiento a Europa es una actuación pública decidida para la europeización y racionalización económica de nuestra Administración.”¹⁹

Entretant, el ministre d'Afers Exteriors seguia intentant donar una imatge de progrés en les negociacions per la integració del nostre país a la Comunitat Econòmica Europea. En unes declaracions a la *BBC*, el gener de **1971**, recollides per Nadal, López Bravo afirmà: “Europa es nuestro objetivo. Europa es el continente al cual pertenecemos y estamos orgullosos de ser europeos...”²⁰ I

¹⁷ Nadal, Santiago. *¿Demasiados “hermanos”?*. Destino, 24.10.1970 (1725), *Documentación*, pag 15

¹⁸ Muntaner Pascual, J.: *¿De camino hacia Europa? ¿Un tratado-preámbulo?* Destino, 28.03.1970 (1695), *Economía y Sociedad*, pag. 14

¹⁹ Muntaner Pascual, J.: *El acuerdo con el Mercado Común*. Destino, 11.07.1970 (1710), *Economía y Sociedad*, pag. 15

²⁰ Nadal, Santiago. *Palabras (¿muy?) significativas*. Destino, 06.02.1971 (1740), *Documentación*, pag 15

també tractava de donar, tant a l'interior com a l'exterior, la imatge d'una Espanya moderna i evolucionada, ja que seguia afirmant, "Nosotros seguimos una evolución...ahora estamos entrando en la últimas etapas, con una forma muy moderna de monarquía en que el rey tiene poderes limitados, pero reales, existentes." Malgrat tots els esforços, la imatge d'Espanya que té Europa no és aquesta, sinó més aviat la que manifesta López Rodó, home fort d'aquell govern, en un discurs durant una reunió a Murcia, per tractar del transvasament Tajo-Segura. Manifestà als assistents, "Una vez más les reitero mi agradecimiento por la cooperación que todos ustedes han prestado a esta apasionante y prometedora empresa que garantiza un brillante futuro a esta noble tierra, hermanada con las demás tierras de España en su unidad de destino que intuyó José Antonio Primo de Rivera, que nuestro Caudillo conquistó y consolidó a lo largo del período más dilatado de paz de nuestra historia..."²¹ Un discurs ranci, que recorda els temps de la postguerra, i que Nadal recull en la seva secció setmanal. Com és possible que el 1971 es puguin fer discursos d'aquest caire?. És evident que amb aquest tipus de discurs, per part d'un home com López Rodó, les possibilitats d'Espanya d'entrar en el concert europeu havien de ser nul·les. I de fet, Espanya no entrarà a la Unió Europea fins el 1 de gener de 1986.

Per altra banda, Muntaner seguia reclamant l'adopció de mesures estructurals en economia, i no simplement conjunturals, "Si queremos conseguir un puesto honorable en el concierto del bienestar europeo no podemos contentarnos con índices de crecimiento que son los normales en países mucho más avanzados. Al ritmo actual lo único que conseguiremos es mantener nuestra posición de cola."²² López Bravo seguia amb la seva intensa activitat, explicant dins i fora del país les línies mestres del seu ministeri, en aquesta ocasió a Barcelona, la qual cosa el diferencia dels seus antecessors, que Nadal lloa pel que suposa de canvi en les maneres de fer, però adverteix, "El límite de las posibilidades europeas de nuestro país es la salvaguardia de las *esencias nacionales*...Si llegado el término del plazo de nuestro acuerdo preferente con el Mercado Común fuera preciso alterar las aludidas *esencias nacionales*, entonces

²¹ Nadal, Santiago: *Ibidem.*, pag 15

²² Muntaner Pascual, J.: *El señor Estapé a Madrid*. Destino, 13.02.1971 (1741), *Economía y Sociedad*, pag. 10

sería más bien necesario retroceder en el camino de nuestro europeísmo.”²³ Es evident que, malgrat els esforços del ministre per convèncer a la societat dels progressos d'Espanya en la integració europea, l'escepticisme d'aquella era general. Sembla doncs que tothom tenia força clar que integració europea i manteniment de Franco al capdavant de l'Estat eren absolutament incompatibles.

Més endavant reflexiona Nadal, acusant al ministre de viatjar molt, però amb una certa desorientació, i amb poc interès per Europa, “Un estudio atento de la política del señor López Bravo en el Palacio de Santa Cruz me lleva a sospechar una cierta contradicción...se advierte una laguna importante en este dinamismo vital...esa laguna es Europa. Pocas visitas a capitales europeas... ¿Se ha logrado dar los pasos necesarios para que esa aproximación a Europa marche hacia su realización más posiblemente completa?...La respuesta a este problema no depende únicamente de don Gregorio López Bravo.”²⁴ Nadal insisteix en que, si Espanya vol influir en el món, s'ha d'integrar a Europa, que no hi ha un altre camí, encara que reconeix que això no depèn només de López Bravo, i que aquest és més voluntariós que efectiu.

La visita a Espanya del ministre francès d'Afers Exteriors M. Schumann, li serveix a Nadal per tornar a reflexionar sobre la integració d'Espanya a Europa, provant fórmules intermèdies, ja que la propera ampliació de la Comunitat Europea de sis a deu membres, deixa obsolet l'acord preferencial, i posa de relleu la necessitat de buscar fórmules alternatives, “...entre un simple tratado comercial por una parte y la adhesión pura y simple a la Comunidad, había fórmulas intermedias...Nos encontramos, pues, ante una situación en que nos aproximamos al punto crucial. Habrá que escoger cuál va a ser el futuro de nuestro país ante la inevitable integración de Europa...habrá que escoger. Llegará un día en que será preciso decidir. Y este día se aproxima a una velocidad acelerada.”²⁵ En el missatge del ministre francès, i així ho reflexa

²³ Nadal, Santiago. *En Barcelona: El señor López Bravo se define*. Destino, 15.05.1971 (1754), *Documentación*, pag 59

²⁴ Nadal, Santiago. *La política de López Bravo y Europa*. Destino, 31.07.1971 (1765), *Hechos y figuras*, pag 17

²⁵ Nadal, Santiago. *España, Francia y la CEE: Se busca una nueva “fórmula intermedia”*. Destino, 04.12.1971 (1783), *Hechos y figuras*, pag 17

l'article de Nadal, plana la idea d'estar a l'espera de que Espanya resolgui el tema del règim i decideixi la direcció en que vol anar en el futur.

Unes setmanes més tard, ja l'abril de **1972**, Nadal tornarà a insistir en que Espanya té un problema polític que s'ha de plantejar, si vol progressar en la seva integració europea, "...dos aspectos capitales de la problemática actual del Mercado Común: a) El carácter democrático que habrán de tener sus instituciones; b) ...el proceso unitario se dirige, por el momento, hacia un *sistema confederal*...No se puede seguir objetando que no hay problema político..."²⁶ Nadal parteix de la base, tal com veu les manifestacions dels màxims representants europeus, que Espanya té un problema polític per integrar-se en el Mercat Comú; que pot debatre quina ha de ser la direcció a seguir (integració o quedar-se al marge, com Suïssa). Però s'ha de plantejar el problema seriosament i s'ha de veure si tot el corpus jurídic que va creant (projecte d'associacions) conflueix amb les exigències del Mercat Comú. No fer-ho és posar el cap sota l'ala.

Dionisio Ridruejo, més agosarat, va més enllà de Nadal, i reclama ja el 1972 una *Europa política*, que superi els estats nacionals sorgits de la Revolució Francesa. No defineix com ha de ser; si una Europa de regions o remodelada per criteris, que ell en diu geoeconòmics, però en cap cas una Europa únicament econòmica, integrada per empresaris amb inclinacions d'oligopolis. S'hi juga la seva existència, com a entitat, i el seu paper en el concert mundial: "La Europa-Estado. ¿Cómo componerla? En términos de acción inmediata, por acuerdos entre los Estado existentes. En términos de proyección futura, por la potenciación de la naciones-regiones, anteriores a los Estados nacionales, o diferenciadas en ellos, y remodeladas por criterios racionales de carácter geoeconómico. ¿Que esa Europa está muy por detrás del año 2000? No lo dudo. Pero soy un militante de ella. Cuando no se milita ya en el futuro, no se está en la historia."²⁷ Realment en el 2011 encara estem en el intent, que no es veu proper, ni molt menys, malgrat s'ha anat progressant força.

²⁶ Nadal, Santiago. *El Mercado Común y España: El caimán debajo de la cama*. Destino, 22.04.1972 (1803), *Hechos y figuras*, pag 10

²⁷ Ridruejo, Dionisio: *¿Qué Europa?* Destino, 27.05.1972 (1808), pag 9

Un document subscrit per tretze entitats econòmiques de Barcelona, demanant l'adhesió d'Espanya al Mercat Comú Europeu, li dona ocasió a Nadal per manifestar-se favorable a aquesta adhesió (...no se trata de *tener relaciones con*, sino de *formar parte de...*) i demanar a la societat, en general, que es pronunciï sobre el tema, per fer ben patent quina és la posició de cadascú i de la majoria. "Sería inconcebible que en este momento alguien que deba hablar guarde silencio. Las trece entidades que han suscrito el documento de Barcelona son conscientes de dos cosas: el carácter crucial del problema que representa nuestras relaciones con el Mercado Común, y la necesidad de que todo el que tenga algo que decir en esta materia lo diga."²⁸ En aquests moments hi havia sectors de la societat clarament favorables a la integració –superat el problema polític, es clar- mentre d'altres tenien reticències i una certa por a la desaparició de les fronteres duaneres i a la lliure competència. Sectors empresarials que s'havien format en el proteccionisme de la dictadura, mostraven les seves pors a la desaparició de les fronteres comercials, i pressionaven en contra.

Els discursos per "l'interior" deixaven clar que Espanya no canviaria (o no podia canviar) el seu model polític, el règim franquista. Per tant haurien de canviar els altres, Europa, acceptant a Espanya tal com era, per anar construint la Unió Europea. Aquesta mena de discurs tan ranci era habitual pel consum intern, i que Nadal posa en evidència. Torcuato Fernández Miranda, ministre secretari general del *Movimiento*, en una sessió de les *Cortes*, del 6 de novembre de 1972, manifestà: "Sí, hay una cuestión política entre España y la eventualidad de su ingreso en la CEE...La contestación para mí es nítida y clara. España no acepta, y el pueblo español no aceptará nunca, condicionamientos políticos... Mi contestación es nítida y clara. Cuando un pueblo con dignidad quiere lograr algo en una mesa de negociaciones en beneficio de su propio pueblo, no hay más remedio que mantenerse firme en su dignidad. España lo demostró el año 1945..."²⁹ Per dos vegades recalca que la contesta és "*nítida y clara*". Està clar que el que falla és la primera premissa; no estan en una taula de

²⁸ Nadal, Santiago: *La petición de trece entidades económicas*. Destino, 22.07.1972 (1816), *Hechos y figuras*, pag 13 l'afegeix, "Varias veces me he referido a la necesidad de un gran debate nacional acerca del ingreso o no de España en el Mercado Común...El tema del Mercado Común tendrá necesariamente para nosotros una repercusión histórica formidable. Se trata, por lo que se apunta más arriba, de quedar *fuera o dentro*."

²⁹ Nadal, Santiago. *España y el Mercado Común: Miremos la realidad frente a frente*. Destino, 16.12.1972 (1837), *Documentación*, pag 9.

negociacions, sinó que és Espanya la que truca a la porta i pretén imposar el seu criteri. És també evident que aquest tipus de discurs només es pot emprar per consum intern; qualsevol responsable polític que hagués pretès emprar-lo a l'exterior, hauria estat considerat com un esperpent. Nadal conclou, "...no hay más que una consecuencia a deducir: por ahora no se va a dar un paso hacia una eventual vía de ingreso de España como miembro de pleno derecho en la Comunidad Europea. La única vía de ingreso será...que los países actualmente miembros...acaben aceptando el punto de vista español."³⁰

El ministre López Bravo presentà un informe a les *Cortes* sobre la política internacional, al maig de **1973**. *Destino* se'n fa ressò, mitjançant la secció habitual de Nadal, que se'n lamenta de la poca informació que facilita l'agència *Cifra*, que és la que dona la informació oficial. Malgrat la vaguetat, torna a acusar aquesta política de "dispersa i molt poc efectiva", per una nació mitjana com Espanya; això sí, tot amanit amb una certa pretensió de "grandesa", amb aires de dinamisme i amb un discurs grandiloqüent, amb la línia de la manera de fer de López Bravo Respecte al Mercat Comú manifesta el ministre, segons ho recull Nadal, "...su propósito de integración en Europa como primer objetivo de la política exterior de España. Lo cual es un planteamiento absolutamente correcto. Pero...el señor López Bravo se ha limitado al campo económico, sin aludir al político..."³¹ La grandiloqüència del discurs la manifesta el ministre quan afirma que, "...España está obligada a tener una política internacional, universal, dinámica e independiente." Afirmació que Nadal matisa, "España no es una gran potencia...En estas condiciones, quizá sea un poco exagerado hablar de una política *universal*."³²

La remodelació del govern del juny de 1973 comportà la substitució de López Bravo per López Rodó, membre de l'Opus Dei i molt vinculat a la figura del president Carrero Blanco, veritable home fort del poder, la qual cosa es manifestà amb una declaració d'intencions més possibilista de cara al Mercat Comú. López Rodó donarà un aire de més prudència i reserva a tota la política d'Afers Exteriors, tot esperant que canviïn els temps. "Todo parece indicar que la

³⁰ Nadal, Santiago: *Ibidem.*, pag. 9.

³¹ Nadal, Santiago. *Informe...a medias: La política exterior española*. Destino, 26.05.1973 (1860), *Hechos y figuras*, pag 14.

³² Nadal, Santiago: *Ibidem.*, pag 14

política que se propone la nueva composición ministerial lleva consigo un fondo de reserva, de repliegue político...y en espera de otros tiempos.”³³ Nadal veu més realista la posició de López Rodó, respecte a la del seu antecessor López Bravo, al que acusa una vegada més de voler substituir una política exterior impossible –per la immobilitat del franquisme- per declaracions retòriques, una activitat viatgera frenètica i molta dispersió.

Aquest tema, davant la impossibilitat de progressar per la permanència de Franco al poder, quedà apartat definitivament, fins la seva desaparició física. La mort de Franco, la transició i el triomf dels socialistes en les eleccions de l'octubre de 1982, seran les passes necessàries per reprendre les negociacions i poder arribar a la plena integració d'Espanya a la Unió Europea, com ja he dit, el 1 de gener de 1986.

2.2.4.3.- El Marroc

El Marroc és aquest país tan proper, només el separa d'Espanya els 14 quilòmetres de l'estret de Gibraltar, però a la vegada tan llunyà, cultural i políticament, d'arrel i cultura islàmiques, però que el nostre país hi ha estat, i encara hi està vinculat. És la porta d'entrada per Espanya, de l'Àfrica i de tot el món musulmà, al llarg de la història d'ambdós països, i en la dècada dels setanta del segle XX, pràcticament acabada la descolonització europea de l'Àfrica, mantenien la disputa sobre la sobirania d'un territori de 250.000 quilometres quadrats de sorra, ric en matèries primeres, al sud del Marroc, el Sàhara Occidental, sobre dues ciutats costaneres força estratègiques, Ceuta i Melilla, i una certa remor de fons sobre les illes Canàries. Assolí la independència el 1955, organitzant-se en forma de monarquia constitucional, reinstaurant en el tron alauita a Mohamed V, pare de Hassan II. Espanya, com a país veí i amb interessos a la zona, era molt sensible, en aquest període, a qualsevol trasbals que li pogués venir del sud. No quedaven tan lluny en la memòria, tant dels polítics del sistema, com de la societat catalana i espanyola en general, els maldecaps que aquest país els causà en el primer quart del segle XX. Espanya,

³³ Nadal, Santiago. *Cuatro problemas para el señor López Rodó*. Destino, 23.06.1973 (1864), *Hechos y figuras*, pag 9

si més no, mirava de reüll qualsevol esdeveniment del Marroc, sempre que pensés que el podia afectar.

El 10 de juliol de **1971** salta la notícia d'un cop d'estat fracassat al Marroc, que Nadal qualifica de *terremoto en Marruecos*. L'articulista fa unes consideracions sobre les repercussions que el pronunciament fallit hagués tingut sobre Espanya, -sobirania de Ceuta i Melilla, problemes del Orient Mitjà traslladats a les nostres fronteres,...- i en una primera estimació conclou que és preferible el manteniment del *statu quo*. "Se trata de una vecindad bastante complicada...Hay los problemas del Sahara y su implicación mauritana...Ceuta y Melilla, este es el problema más importante, más de fondo, a que nos enfrentamos, a un plazo más o menos largo...el nacionalismo marroquí aspira a que Ceuta y Melilla sean integradas en el territorio marroquí, bajo la soberanía marroquí...El mantenimiento del régimen actual en Marruecos es, pues, de un claro interés para la conservación del *statu quo* en el Mediterráneo occidental... la alteración de este *statu quo* nos hubiera situado a los españoles en plena *tempestad* política."³⁴ Es una primera valoració d'urgència la que fa Nadal, sense saber si realment aquest atemptat respon a un malestar profund de la població o és només una acció aïllada d'algun grup descontent.

Passats uns dies, *Destino*, en un article sense firma, interpreta el intent de cop d'estat com la culminació d'un procés de presa de consciència d'un grup d'oficials de l'exèrcit marroquí, vista la incapacitat del règim de donar satisfacció a les demandes socials. Hassan II, enlloc d'avançar cap a una monarquia democràtica, com havia promès el seu pare, Mohamed V, incrementà la repressió i el judicis als caps de l'oposició. "...el juicio de Marrakech aparece como un nuevo intento de silenciar y desprestigiar a la oposición, ante la reiterada incapacidad del régimen para presentarse ante el pueblo como una monarquía constitucional...El palacio y el general Ufkir pretenden acreditar la tesis de que el complot fue dirigido por un pequeño grupo de oficiales ambiciosos..."³⁵ Aquest mateix general, apareixerà com a instigador d'un altre cop d'estat l'any següent. Nadal interpreta que Hassan II sortí il·lès de l'atemptat gràcies a la seva imatge polític-religiosa –descendent del profeta i cap espiritual

³⁴ Nadal, Santiago. "Terremoto" en Marruecos. Destino, 17.07.1971 (1763), *Hechos y figuras*, pag 21

³⁵ Destino, 17.07.1971 (1763) *El general Ufkir protector de la monarquía*, pag. 22

del seu poble-, es a dir, a la *baraka*; i preveu que no serà l'últim, com així va ser. “¿La situación está definitivamente liquidada? Es de temer que no, ni mucho menos. La situación económica, social y política, en cuyo cuadro se ha producido la feroz intentona de Rabat, persiste.”³⁶

El 16 d'agost de **1972**, quan Hassan II torna en avió des de Paris, uns avions de l'exèrcit tracten, sense èxit, de fer caure el del rei. El general Ufkir, que l'any anterior fou el defensor de la monarquia, aparegué mort en el palau reial, i tota la seva família detinguda. La repressió s'intensificà sobre els partits polítics de l'oposició. Aquest nou atemptat li permet a Nadal tornar a reflexionar sobre el fet de si és millor que caigui la monarquia alauita o no. Nadal defensa la teoria del *mal menor*; pensa que és millor la monarquia feudal de Hassan II, que la substitució per un règim *progressista* militar, fruit d'un cop d'estat. Millor tant pel Marroc com per Espanya. “El sistema de gobierno que sucedería sería un régimen militar-coránico-socialista...con la probabilidad, además, de que el nuevo sistema acabaría siendo bastante corrupto a su vez...En política existe ciertamente la posibilidad de un ideal. Pero existen, ante todo, las realidades y la política es el arte de realizar aquella parte del ideal que es posible en la realidad.”³⁷ És prou clar que Nadal defensa la monarquia per damunt de qualsevol altre sistema de poder; el monàrquic convençut li torna a sortir. En el que s'equivoca Nadal és en la previsió que fa sobre la monarquia alauita, “Teóricamente, Hassan II, a la corta o a la larga, está perdido...salvo la *baraka*, claro está...” I la *baraka* va protegir, no només a Hassan II, sinó també al seu fill Mohamed VI, fins avui (2012), en que es veu obligat a introduir canvis, apropant la monarquia a la societat, en el marc de la *primavera àrab*.

Paral·lelament Espanya feia temps que estava en litigi amb el Sàhara, per la descolonització, a la que el nostre país s'hi resistia, encara que va recórrer a l'ONU. El Marroc havia dut l'assumpte al tribunal de La Haia, per dictar sentència, en base a suposats llaços de vinculació de les tribus saharauis al sultanat marroquí. Però entretant els enfrontaments armats entre ambdós bàndols es donaven força sovint. El Marroc i Mauritània, cadascun per separat, en reclamaven l'annexió, i el Front Polisari volia la independència. El Marroc jugava

³⁶ Nadal, Santiago. ¿*Gracias a la baraka?* Destino, 24.07.1971 (1764), *Hechos y figuras*, pag 10

³⁷ Nadal, Santiago. ¡*Viva Hassan III!* (¿) Destino, 09.09.1972 (1823), *Hechos y figuras*, pag 19

les seves cartes, pressionant a la comunitat internacional, per obtenir-ne la seva annexió. Espanya, enmig, estava al final del seu règim, i era incapaç de prendre cap decisió sobre aquell territori. I així ho reconeix Roca Junyent, al agost de 1975, “Abiertamente, en el Sáhara estamos en guerra...enfrentamientos armados que se producen entre las tropas del Ejército español y las del Ejército marroquí o las guerrillas saharauis...el fin de esta guerra será el fin de la presencia española en el Sahara. Ganará el Frente Polisario o el anexionismo marroquí, pero España deberá marcharse, sabiendo –además- que en el interior se aceptará la marcha con un alivio.”³⁸ Hassan II, per reforçar el seu tron amenaçat, munta una operació de pressió contra Espanya i el referèndum que defensava l’ ONU, mobilitzant 350.000 marroquins de marxa pacífica per ocupar el Sáhara, i transformant el problema en internacional. Melià ho veu de forma preocupant, “No hay duda de que la gran marcha de Hassan representa un problema para la paz mundial...Para nosotros, el Sáhara no vale no ya una guerra sino ni un solo hombre. Pero no ocurre lo mismo con Hassan ni con la poderosa alianza de los intereses estratégicos y capitalistas de los americanos.”³⁹ Franco estava agonitzant al Pardo i amb ell el seu règim, i el Marroc va pressionar en el moment oportú. Espanya involucrada en el *impasse de la successió*, va acceptar una negociació amb el Marroc que deixava pràcticament l’antic territori colonial del Sáhara en mans de Hassan II.⁴⁰

2.2.4.4.- Portugal

Portugal es aquest altre país de la península, sobre el que Espanya no hi ha parat mai gaire atenció al llarg de la història en comú, excepte en contades ocasions. Espanya i la societat espanyola han viscut en els darrers temps gaire bé sempre d’esquena a la realitat portuguesa, amb la convicció de que aquell

³⁸ Roca i Junyent, Miquel: *El Sáhara: nuestra guerra colonial*. Destino, 14.08.1975 (1976), *España*, pag 9.

³⁹ Melià, Josep: *Tiempo perdido tras un slip*. Destino, 23.10.1975 (1986), *el irreal Madrid*, pag 11

⁴⁰ Melià, Josep: *La lenta agonía de Franco*. Destino, 30.10.1975 (1987), *el irreal Madrid*, pag 9, que afirma, “Sobre el papel todos los tantos y razones están a favor de la tesis Cortina. Pero ello, por desgracia, no hace que la independencia del Sáhara sea viable ni quita de la circulación el hecho innegable de que los americanos están cubriendo a Hassan en su intento. de hacerse con la colonia española del Sáhara Occidental.” Cortina era el ministre d’Afers Exteriors en aquells moments.

poble era el germà pobre, endarrerit, en l'entossudiment per mantenir un imperi colonial africà. Quan pràcticament totes les potències europees havien procedit a concedir la independència a llurs colònies, Portugal, més aviat amb menys que de més bon grat, s'havia obligat a destinar-hi molts esforços humans i econòmics, empobrint la metròpoli. En el interior Portugal, governat també per una dictadura, semblava evolucionar seguint, a distància, les passes de la societat espanyola.

La aparició sobtada d'un llibre el febrer de **1974** a les llibreries de Lisboa, *Portugal e o futuro*, del general A. de Spínola⁴¹, que s'atreveix, no només a discutir la tesi oficial de la dictadura salazarista portuguesa, des que començà la guerra de guerrilles, uns anys enrere, ("*las provincias africanas no se discuten, se defienden*"), sinó que subscriu la postura contrària a la que havia mantingut aquell govern els últims anys, provocà una sacsejada de tal magnitud en aquella societat, que desembocà en la caiguda del règim, en la que s'anomenà la *revolució dels clavells*. Espanya, amb la seva dictadura donant senyals clares d'esgotament, d'haver iniciat temps ençà el tram final, debatent-se entre una tímida apertura –*l'esperit del 12 de febrer*– i el retorn a la caverna, girà els ulls, encuriósida, per primera vegada cap el seu veí del oest. Madrdejós és el primer col·laborador de *Destino* en recollir aquest fet, però molt aviat s'hi apuntaran diversos col·laboradors, Nadal, Álvaro Cunqueiro o el mateix Pla, convertint-se amb un tema de referència, tant pel setmanari com per la nostra societat, que es demanava si era possible per nosaltres, una sortida semblant. Els lectors seguien, amb força expectació i molta simpatia els esdeveniments de Portugal.

Madrdejós, en una primera valoració d'urgència sobre el llibre de Spínola, destaca una sèrie d'afirmacions que, segons ell, encerten el diagnòstic del general envers el problema portuguès. "*La victoria es imposible por medios exclusivamente militares*" afirma Spínola, "...lo que equivale a decir que Portugal consume casi el cincuenta por ciento de su presupuesto y las energías de su juventud en un combate sin esperanza."⁴², interpreta Madrdejós. Més endavant reclama el general, "...un Portugal renovado por todos y para todos...una vasta

⁴¹ El general Antonio de Spínola havia estat comandant en cap de les tropes portugueses a Guinea-Bissau, i actualment segon cap de l'Estat Major portuguès.

⁴² Madrdejós, Mateo: *El libro que conmueve a Portugal*. Destino, 23.03.1974 (1903), *El mundo cada semana*, pag. 16

comunidad lusitana...,si no, nos encaminamos inevitablemente hacia la desintegración y perderemos nuestros territorios africanos uno después del otro.” La valoració d’aquesta obra que en fa el col·laborador de *Destino*, no pot ser més positiva, “El libro está escrito por un hombre que tiene experiencia colonial... sus afirmaciones, aunque no aportan grandes novedades, son bastante lúcidas... el aliento democrático es innegable, lo que constituye una agradable sorpresa viniendo como viene de un general que demostró una extraordinaria energía en el combate contra las guerrillas...”; per acabar dient, “El libro contiene una requisitoria en regla contra el *establishment* portugués, de consecuencias imprevisibles.”⁴³ Absolutament d’acord amb la visió del comentarista; tan imprevisibles foren, que s’endugueren per davant amb poc temps la dictadura portuguesa.

Als pocs dies, Nadal s’afegia a les valoracions de la crisi portuguesa desfermada per l’aparició del llibre de Spínola. En el seu article lliga l’acarnissada defensa de les colònies africanes per part del govern de Portugal, quan altres països d’Europa com França, Gran Bretanya o Alemanya havien concedit la llibertat a les seves, a un concepte de supervivència com a país petit i empresonat entre Espanya i l’oceà Atlàntic. La propaganda portuguesa, en temps de Salazar era *Portugal nao es um país pequeno*. Sense les colònies, Portugal quedava reduït a franja de territori occidental de la Península Ibèrica constreta entre Espanya i el mar. Nadal en fa la seva interpretació, “Contra lo que creen generalmente los españoles, Portugal no tiene *manías de grandeza*. Es un país, un pueblo humilde. Si quiere jugar a *no ser un país pequeño*, lo hace para romper su mano a mano geográfico-histórico con España...Portugal necesitaba históricamente ser alguien para imponer respeto al vecino español”⁴⁴

Pla, com a periodista d’opinió internacional, i persona que coneix molt bé el país veí, també entra en aquest debat, donant una raó diferent de la de Nadal, per el manteniment de les colònies per part de Portugal: El colonialisme

⁴³ Madridejos, Mateo: *Ibidem.*, pag 16

⁴⁴ Nadal, Santiago. *La crisis profunda*. Destino, 30.03.1974 (1904), *Hechos y figuras*, pag 15. Nadal justifica la resistència de Portugal a abandonar les colònies amb les següents frases: “La política interior, es decir la forma de gobernar Portugal, se encuentra estrechamente ligada con la cuestión de los territorios ultramarinos. El mantenimiento indefinido de una política salazariana en Ultramar, exige una política interior autoritaria...Y el propio general Spínola lo da a entender en *O livro*, al afirmar que la primera de las razones fundamentales por las que Portugal no puede pura y simplemente abandonar los territorios de Ultramar, es ésta: “Porque afecta a nuestra supervivencia como nación libre”.

portuguès està basat en el *mestissatge*, sistema defensat pel sociòleg brasiler Freires. “Portugal ha mantenido sus colonias de una manera impávida...¿Por qué lo ha hecho? Por una razón muy sencilla: porque los portugueses creen que su manera de colonizar es la mejor de todas las que se han practicado...porque esta basada en el mestizaje”⁴⁵ Pla està d’acord amb Spinola en la impossibilitat de Portugal de defensar les immenses fronteres de les colònies davant les guerrilles, i considera interessant, encara que difícil de portar a la pràctica, el plantejament del general portuguès, que enfronta la creació d’un estat multinacional, federal, cadascun amb les seves particularitats, al intent ineficax de Salazar d’uniformar totes les colònies, convertint-les amb províncies. “A mi modesto entender, la parte analítica del libro *Portugal e o futuro* es difícilmente atacable. La segunda parte representa una labor de unas proporciones gigantescas –para un país, se entiende, como Portugal, país, en definitiva modesto, pero con una clase política de primer orden...”⁴⁶ Aquesta admiració per la classe política portuguesa, la repetirà Pla moltes vegades en els seus articles. L’evolució de la situació política de Portugal es convertirà, per Josep Pla, amb un tema recurrent, que comentarà moltes setmanes, en la seva secció habitual. A més d’una certa debilitat pel país, se li uneix la seva vocació de comentarista polític internacional de la seva joventut.

A començaments de maig de 1974, *Destino* dedicà un número monogràfic a Portugal, que titulà: “*Portugal: La caída de un régimen*”, amb fotografia a la portada. La caiguda de la dictadura portuguesa li donarà ocasió a Nadal d’escriure un article en el que, sense dir-ho obertament, fa un paral·lelisme evident entre aquella i l’espanyola. En aquests moments Espanya anava remenant el tema de l’apertura política, amb l’*esperit del 12 de febrer*, i donava una passa endavant i dos enrere, com ja hem dit, intentant deixar contents tant als aperturistes com als del bunker, i evidentment fracassant amb ambdós. “Los acontecimientos portugueses constituyen una gran lección a aprender: no hay que perder las ocasiones históricas cuando se impone un cambio y hay manera de efectuarlo pacífica y evolutivamente. El período Caetano en Portugal ha sido una lamentable pérdida de tiempo...El inmovilismo se ha roto en un día, en unas horas...el único camino es la evolución franca y

⁴⁵ Pla, José: *El libro del general Spinola sobre el mundo portugués*. Destino, 27.04.1974 (1908), *Calendario sin fecha*, pag 9

⁴⁶ Pla, José: *Ibidem.*, pag. 9

constructiva...*El que quiera entender que entienda, el que quiera ver que vea, el que quiera oír que oiga. Y el que quiera y pueda evite la ceguera que dan los dioses a quienes quieren perder*⁴⁷ Queda prou clar que aquestes advertències no van pels polítics portuguesos, sinó pels espanyols, en especial pel govern, i apurant el terme, per Arias Navarro, president del govern, que s'estava bellugant en un mar de dubtes, entre el que els dictava el cap i el que els demanava el cor. Les advertències no es varen escoltar i finalment guanyà el cor; el immobilisme només es pogué trencar amb la mort de Franco.

Per a Madrdejós, la caiguda de la dictadura portuguesa és esperançadora, i pensa que Europa, majoritàriament ho prefereix, malgrat el recels que pugui tenir de cara al futur, "...el golpe militar y la liquidación del salazarismo han sido acogidos con satisfacción entre la opinión pública de la Europa occidental, aunque algunos gobiernos se muestran alarmados por las consecuencias que podrían tener para la OTAN y el África meridional, el establecimiento de un régimen democrático...en cualquier caso, resulta positivamente aleccionador que los militares lusitanos hayan salido de los cuarteles para denunciar la dictadura y condenar la política colonial."⁴⁸ Setmana rere setmana, Madrdejós anirà explicant i comentant a *Destino* l'evolució dels esdeveniments de la *primavera portuguesa*, tractant de traslladar als lectors dels seus articles, la simpatia que li mereixia aquell moviment. Amb aquesta mateixa simpatia es veia a tota Europa, però en especial a Espanya, immersa com estava en la confusió política, i que la sortida portuguesa no feia més que alimentar l'esperança dins la nostra societat.

No ho veurà així Josep Pla, aquesta transformació de Portugal, que des d'un bon començament li desperta un cert recel, recel que traslladat als articles, li acabarà per crear problemes amb la direcció de la revista, sobretot quan Pujol agafarà la propietat i Porcel la direcció. Pla, que coneixia molt bé la realitat portuguesa, on el seu germà Pere havia treballat uns quants anys, i havia viscut la hiperinflació alemanya de la República de Weimar, la qual cosa afegida als problemes econòmics que visqué a casa seva durant la joventut, el marcaren de una manera que el van fer sempre sobrevalorar l'estabilitat econòmica dels

⁴⁷ Nadal, Santiago. *La lección de Portugal*. Destino, 04.05.1974 (1909), *Hechos y figuras*, pag 16. El subratllat no està en l'original; és meu.

⁴⁸ Madrdejós, Mateo: *Portugal: La caída de un régimen*. Destino, 04.05.1974 (1909), pag. 41

governos per damunt de tot. “Parece que el régimen novato en Portugal ha tenido una gran prensa favorable. Es natural. Siempre ocurre que los países realmente consolidados hacen grandes elogios de sus países vecinos cuando éstos entran en un camino equívoco y extraño. Es natural que la prensa suiza -el *Journal de Genève*- haya constatado el hundimiento del régimen de Salazar, porque le consta que durante aquellos años nadie en Portugal envió dinero a Suiza. Ahora lo enviarán, no les quepa duda. Lo mismo ha sucedido en Francia, Inglaterra y los Estados Unidos...”⁴⁹ És el reflex del Pla desenganyat, instal·lat sempre en el possibilisme, que prefereix l'ordre malgrat sigui injust, al desordre temporal, encara que pretengui una societat més justa.⁵⁰

La publicació al setembre de 1974 del llibre *Testimonio*, obra de Marcelo Caetano, depositat el passat 25 d'abril i exiliat al Brasil, li permetrà a Pla exposar les justificacions de la política colonial seguida per la part perdedora del conflicte portuguès. No el té a les mans, però Pla fa les reflexions mitjançant la síntesi feta pel *Times* de Londres. Aquest diari critica la independència sense condicions de les colònies africanes donada per l'actual govern, pel que significa de precedent per altres nacions, fet que també reprova Caetano en el seu llibre. Caetano també critica en el llibre la política del nunci vaticà a Lisboa, critica als Estats Units “...por la tendencia que este país tiene a utilizar la descolonización en su propio beneficio...”, i segueix tractant a les colònies portugueses com a *menors d'edat*, que aprecien al blanc (mite del bon salvatge), “Las colonias portuguesas no son colonias, sino provincias de Portugal...son trozos de Europa en el inmenso espacio africano”⁵¹ Realment aquestes afirmacions estan absolutament fora de lloc, reflex d'una mentalitat eurocèntrica i colonialista fora del temps, i Pla es pregunta si “lo que está ocurriendo con las colonias portuguesas no es más que un resabio de *sebastianismo*...” De tota manera, Pla acaba l'article lloant la meravellosa moneda, suportada per Angola, que ha tingut Portugal amb Salazar i Caetano. El tema de l'estabilitat de la moneda és una fixació que es repeteix.

⁴⁹ Pla, José: *La cosa colonial portuguesa*. Destino, 11.05.1974 (1910), *Calendario sin fecha*, pag 17

⁵⁰ El apartat corresponent del “Cas Josep Pla...” en la segona part (Debat cultural) d'aquest treball, inclou una mena de biografia, una caracterització de Josep Pla, que profunditza en el caràcter desenganyat, del que està de tornada de tot, en que es va envoltar l'escriptor, des del final de la Guerra Civil espanyola, aïllat en el seu mas de Llofríu.

⁵¹ Pla, José: *Habla Marcelo Caetano*. Destino, 28.09.1974 (1930), *Calendario sin fecha*, pag 19

Pla fa unes reflexions sobre la caiguda de Spínola, sobre la deriva comunista del nou govern, i de pas troba l'excusa per fer una lloança a Oliveira Salazar, al qui qualifica de "polític considerable". De Spínola arriba a dir, "El general Spínola cayó. Cayó porque retrasaba el movimiento de descolonización y porque proclamó que Portugal era un caos...El hecho de que el general Spínola no haya visto que el mantenimiento del escudo por Salazar ha sido obra de las colonias no tiene perdón"⁵² Sempre l'estabilitat de la moneda com a valor suprem de qualsevol govern. Jordi Pujol sosté que Pla escrivia aquests articles elogiosos cap a la dictadura portuguesa, per provocar a la nova propietat de *Destino*. Però, ho fes intencionadament o no, jo crec que la dèria de l'estabilitat monetària és una fixació en Pla, que li ve de molt més lluny. Cada article que escriu sobre Portugal surt a relluir l'estabilitat de la moneda com un fet cabdal.

Els integrants del consell de redacció de *Destino* també entren a fer les seves valoracions dels esdeveniments de Portugal i la seva evolució, en un monogràfic, amb fotografia de portada i un titular *Portugal hacia la izquierda*, del 22 de març de 1975. I cadascun des de la seva òptica, presentant els fets amb menys o més simpatia. Xavier Roig, de tendència socialista, en fa la seva interpretació política, "Porque es importante tener en cuenta que el Estado que sobre una estructura elemental y provisional se comienza a construir al día siguiente del golpe es la expresión de un pacto político entre un amplio abanico de fuerzas sociales que no excluyen más que a la derecha fascista y nostálgica de la dictadura. La revolución del 25 de abril no es una revolución social, sino una revolución política. El golpe de Estado abre paso a una alteración radical de la fórmula de convivencia política, pero no supone la apertura inmediata de un proceso de reforma de la estructura social y económica..."⁵³ Roig sosté que el ràpid acord entre les diverses forces pel canvi polític és fruit d'una coincidència d'interessos; la dreta burgesa, que creia que la dictadura s'havia convertit amb una rêmora insuperable per la integració europea; i per l'esquerra, el nou sistema polític democràtic era un marc més favorable pel seu desenvolupament i actuació.

⁵² Pla, José: *Portugal: algunas noticias*. Destino, 19.10.1974 (1933), *Calendario sin fecha*, pag 7

⁵³ Roig, Xavier: *Portugal hacia la izquierda*. Destino, 22.03.1975 (1955), pag. 7

No hi podia faltar la valoració de Francesc de Carreras, que troba l'evolució de Portugal enormement positiva, cap un règim de llibertats, homologable amb els països europeus. Per ell, el desencadenant dels fets es fruit de la confluència de tres factors: "...en el 25 de abril confluyeron fundamentalmente tres crisis: un descontento en el seno del ejército, una situación límite de las colonias ante la acometida de los movimientos de liberación, y un estrangulamiento de la economía que afectaba no sólo a las capas populares, sino a amplios sectores de la burguesía"⁵⁴ La revolució fins el moment havia aportat dos fets molt positius, al temps que defensa que la descolonització no es pot considerar una mesura d'esquerres, sinó una mesura que han de fer els governs en un moment determinat, no importa quina sigui la seva orientació política, "...la descolonización lograda con notable éxito...; la puesta en marcha y consolidación de libertades democráticas que culminarán próximamente en elecciones libres: en este sentido la rápida evolución portuguesa no representa otra cosa que un acercamiento a los sistemas políticos de la Europa occidental." Per Carreras ara era l'hora de l'economia, "...Portugal debe integrarse en su natural zona económica, es decir, en Europa occidental. Un acuerdo de integración con el Mercado Común podría orientar a la sociedad portuguesa hacia envidiables perspectivas de bienestar, igualdad y progreso."⁵⁵ I això constituïa el mirall en el que es mirava Espanya, inquieta, impacient, tot i esperant que els mesos a venir fossin iguals d'esperançadors per la seva societat. El temps li ha donat la raó a Carreras. ¡Quina visió més diferent dels mateixos fets, vista per Carreras, aleshores militant del PSUC, de la d'en Pla! Tant per la propietat, com per la direcció, en tot el tema de Portugal, Pla estava defensant una posició completament fora de lloc.

Malgrat tot, Pla segueix incrementant el to de crítica contra la "revolució dels clavells". Coincidint amb la visita dels Prínceps Joan Carles i Sofia al mas Pla de LLofríu, promoguda per Vergés -en realitat la visita fou el dia de san Josep; la coincidència es de la ressenya de la visita amb l'article- apareix un nou escrit, que Pla titula: *Portugal: el proceso de miseria y dictadura va en aumento*. "La situación de Portugal es cada vez más pésima. Que esta situación es cada

⁵⁴ Carreras, Francesc de: *Portugal: la hora de la economía*. Destino, 22.03.1975 (1955), pag. 9

⁵⁵ Carreras, Francesc de: *Ibidem.*, pag. 9 Respecte a la descolonització portada a terme per Portugal afirma, "...no puede considerarse como una medida socialista, ni siquiera izquierdista: recuérdese que en Francia e Inglaterra la hicieron gobiernos conservadores..."

vez más pésima, no sólo en el terreno económico, y por lo tanto en el político, lo dicen a menudo en sus declaraciones los propios ministros del gobierno. Portugal ha entrado en una etapa de grandes sacrificios, de acentuada miseria. Toda aquella literatura de los primeros meses, típicamente iluminista...ha desaparecido prácticamente...”⁵⁶ Desqualifica els qui varen escriure a favor de Portugal, sobretot a Espanya, tractant-los de tontos i ignorants, “Ustedes se acordarán, sin duda, de la exaltación que se hizo, en España no digamos, de la revolución de los claveles. ¡Menudos claveles en la presente época! Pura y simple literatura iluminista realizada en general por tontinas y por ignorantes...” Irreductible Pla. “Naturalment, aquest punt de vista xocava frontalment amb el que mantenien Xavier Roig –que havia presenciat pràcticament in situ, i de forma entusiàstica, la revolució portuguesa- i els altres comentaristes de la revista.”⁵⁷

Al 25 d’abril de 1975, un any després d’iniciar-se la revolució dels clavells, es celebraren les primeres eleccions democràtiques, que *Destino* recull amb un monogràfic, el 1 de maig, amb fotografia de portada i titular “*La lección de Portugal*”, titular que reproduïx l’article de Baltasar Porcel. Porcel lloa la lliçó donada pels portuguesos i encoratja als espanyols a actuar de forma similar, “Hace un año los portugueses sorprendieron al mundo derrocando con pacífica y alegre contundencia los estúpidos y hinchidos coletazos del salazarismo que continuaban imperando sobre el país. Pero no ha sido en modo alguno menor la inesperada lección de civismo, de orden, de voluntad democrática, que manifestaron el último 25 de abril, acudiendo a las urnas y depositando en ellas determinadas papeletas: las que han conferido una abrumadora mayoría al socialismo... La lección portuguesa ha sido precisa: pugna por un progresismo diáfano, tan contrario al caos como al totalitarismo, y apoyado por la inmensa mayoría. Lección ésta que deberíamos todos tener en cuenta; ojalá en cada uno de nosotros florezca un *portugués*.”⁵⁸ Xavier Roig també entra a valorar les eleccions portugueses; i també ho fa l’escriptor catòlic Jiménez Lozano, des del punt de vista de l’Església; diferents visions de l’evolució política i electoral de Portugal, en un moment en el que Espanya s’hi mirava, intentant esbrinar el seu propi futur. Portugal constituïa un mirall per Espanya en aquests moments.

⁵⁶ Pla, José: *Portugal: el proceso de miseria y de dictadura va en aumento*. Destino, 29.03.1975 (1956), *Calendario sin fecha*, pag 16

⁵⁷ Pons, Agustí: *Nèstor Luján, el periodisme liberal*. Barcelona, Columna Edicions, S.A. 2004 pág. 249

⁵⁸ Porcel, Baltasar: *La lección de Portugal*. Destino 01.05.1975 (1961), pag.8.

Polítics, com Roca Junyent també aposten per empènyer el país cap a la democràcia en tots els seus articles, que en aquests darrers mesos es convertí en un col·laborador habitual més de *Destino*. Els seus escrits, sempre actuals, defensaven l'únic camí possible tant per Espanya com per Portugal, la democràcia. I abans d'entrar a fer la valoració de les eleccions portugueses, en les que guanyaren els socialistes de Mario Soares, comença per una afirmació rotunda, "Portugal ha votado, y ha votado bien. Vaya por delante esta primera manifestación, porque de lo contrario se corre le riesgo de que en la valoración se caiga en el confusionismo o en la vaguedad...los españoles no podemos sustraernos de nuestra condición y hemos intentado enjuiciar las elecciones portuguesas desde nuestra óptica..."⁵⁹ Acaba afegint, "Lo cierto es que Portugal ha votado por una democracia pluralista y por un socialismo democrático: que lo ha hecho conscientemente y con madurez política. Lo estimulante es que ello se ha producido después de cuarenta y ocho años de dictadura...Los portugueses han votado bien: han votado, por abrumadora mayoría, por la democracia." L'efecte mirall és inevitable, i la impaciència també es nota en tots el racons de cada escrit.

Al temps que a la secció de *cartas al director*, augmenten les cartes contràries a les opinions de Josep Pla, que defensava la dictadura de Salazar. En una d'elles, signada per cinc persones, s'arriba a lamentar que un setmanari com *Destino*, al que qualifiquen de "*tan democrático e independiente*", doni cabuda a articles com l'últim de Pla. A la setmana següent *Destino* dona cabuda a una carta, firmada per A. Noguera Pales, que defensa Pla i a la revista, i al dret d'expressar qualsevol opinió.⁶⁰ Uns i altres tindran oportunitat de tornar a llegir un article d'en Pla sobre Portugal; l'últim abans no se li comunicués, tant per part de Pujol, propietari, com de Porcel, director, de *Destino*, que escrivís sobre el que volgués, excepte de política. Diferències que portaran a Pla, que havia estat l'ànima de *Destino*, a separar-se definitivament de la revista, al cap de poques setmanes. En aquest article, "**Portugal: Quiebra de la democracia**", Pla qualifica molt durament a la revolució militar, "...en Portugal no hay en las alturas

⁵⁹ Roca Junyent, Miquel: *Portugal por la democracia*. 01.05.1975 (1961), pag. 11

⁶⁰ José Pla y Portugal. *Destino*, 01.05.1975 (1961), *Cartas al director*, pag.68; i *Destino* 08.05.1975 (1962), pag. 5

más que una dictadura militar de carácter comunista notorio y claro”⁶¹. Acusa al règim militar d’implantar la *cogestió* com a primer pas per la nacionalització de tots els elements de producció, “Ello significa que la propiedad de muchas empresas huyó o fue encarcelada por las razones naturales...De manera que no hubo más remedio que entrar en el segundo acto...en las nacionalizaciones que lleva por sus pasos al comunismo estatal y burocrático, o sea, total.” Compara el Portugal de 1975 amb la Catalunya de la segona meitat de 1936, la Catalunya que el va veure exiliar. Pla tracta de forma despectiva al guanyador de les eleccions, qualificant-lo com “el gordo Soares”; tracta els militars de la *revolució dels clavells*, de malgastadors, “...es natural que la balanza con el exterior sea cada vez más negativa...La revolución encontró en los sótanos del Banco de Portugal mucho dinero: divisas y oro, amontonado por Salazar y Caetano... ¿Cuánto tiempo durarán estas reservas?...como máximo un par de años...” Altra vegada torna a insistir amb les virtuts estalviadores d’aquells dictadors. I per acabar posa en el mateix sac els militars i els comunistes de Cunhal. Com es pot veure, no hi ha res dels esdeveniments de Portugal que sigui de la mida del seu gust. Deixa malament a tothom, i en algun cas, com és el de Soares, ho fa de forma barroera i de mal gust, titllant-lo de “el gordo Soares”. Sembla que aquí Pla ha perdut la perspectiva, el error és enorme i crec que no hauria d’haver cedit mai a escriure un article tan fal·laç i malintencionat, siguin quines siguin les seves raons o conviccions. Entenc que aquest article el desacredita com observador polític. A més el temps no li donà la raó, i les negres previsions de Pla no arribaren a produir-se. Pla encara escriurà algun article més, a partir de la reestructuració de *Destino*, però d’una forma absolutament testimonial, fins que abandonarà la revista. El tema de l’evolució dels esdeveniments de Portugal serà tractat, a partir d’ara, per altres analistes més afins a les tesis socialdemòcrates i lliberals.

Malgrat tot, encara apareixerà un darrer article de Pla sobre Portugal, incidint amb els mateixos punts de vista habituals, es a dir, lloances a la política econòmica duta a terme per Salazar. No deixa de ser, si més no curiós, que en el numero 1965 de 29 de maig, es produí un canvi en la direcció de *Destino*, i se li prohibís a Pla escriure de política, segons hem informat oportunament, encara

⁶¹ Pla, José: *Portugal: Quiebra de la democracia*. Destino, 14.05.1975 (1963), *Calendario sin fecha*, pag 27

se li acceptés i publicqués aquest últim sobre Portugal, origen de les diferències entre Pla, per un costat, i Pujol i Porcel, per l'altre. Però bé, el fet es que Destino publicà un últim article de Pla sobre Portugal. Tot l'article és nostàlgic, i torna a recordar la política econòmica assenyada de Salazar. Parlant de la situació actual, diu, "Ha sido el total desastre económico...el derrumbe económico les ha caído encima...Pero lo curioso es que los militares que mandan hoy no han tenido más remedio que hacer lo mismo que hicieron medio siglo atrás los militares portugueses...hace cincuenta años, la clase militar, harta ya de golpes de estado...fueron también a Coimbra a pedir que el profesor de Economía de aquella universidad, que era exactamente el Sr. Oliveira Salazar, se encargara de poner un poco de orden..."⁶² En aquest tema de Portugal Pla demostra, una vegada més, que és una persona de conviccions inamovibles.

El tema de Portugal, lluny d'esgotar-se, encara fascinarà al nostre país, i més donada la situació terminal del règim franquista, que en aquests dies de final d'octubre de 1975, amb Franco entubat, es feia palesa. Escriuran articles Verde Aldea ("Portugal: El rompecabezas armado", el 16 d'octubre) sobre la divisió de l'exèrcit portuguès per entrar a la política; Pons Prades ("Última versión portuguesa", el 16 d'octubre) insistint en la situació de Portugal, en la que equipara Lisboa del setembre de 1975 amb una barreja del 14 d'abril de 1931 barcelonès i del maig de 1968 parisenc; i Baltasar Porcel ("Las barbas del vecino", el 16 d'octubre, i "Debate portugués" el 23 d'octubre) en els que comenta la situació en la que es troba Portugal.

⁶² Pla, José: *Portugal: algunas noticias*. Destino, 14.08.1975 (1976), *Calendario sin fecha*, pag 15

2.2.5.- Universitat i ensenyament

L'ensenyament, en general, i la Universitat, en particular, son temes recurrents en un setmanari cultural com *Destino*. Son moltes les setmanes que aquest tema forma part d'una de les preocupacions dels col·laboradors de la revista. Coneixedors d'aquest mon, aporten les seves reflexions sobre la situació en que es troba l'ensenyament a Espanya, tractant d'acostar el focus al problema, de centrar l'atenció, i a la vegada aportar alguna idea per millorar-la, si és possible. Aquests anys son anys de molta inquietud entre els estudiants de tot el mon occidental, de grans canvis, dels que el maig del 68 francès fou, potser, la manifestació més cridanera, però no la única. Al nostre país, el règim portava ja més de vint-i-cinc anys d'existència i la part més dura i repressiva de la dictadura quedava enrere. Espanya havia viscut els darrers anys força aïllada políticament, i la seva societat havia sofert aquest aïllament, entre d'altres aspectes, en el cultural. L'ensenyament no havia estat impulsat, sinó més aviat intervingut i controlat des del poder, especialment en el districte universitari català, amb el rector García-Valdecasas. Però a mesura que s'afluixa la pressió, comencen a sortir veus que reclamen més llibertat i millor qualitat per l'ensenyament. Els docents i els estudiants formen el grup social més receptiu a qualsevol idea nova, a qualsevol canvi. En ells està la mateixa llavor del canvi; son els que empenyen les renovacions, no només al nostre país, sinó a qualsevol societat. L'estat en que es trobava l'ensenyament a Espanya en aquests anys, des de l'escola primària fins la Universitat era força lamentable, segons aquests col·laboradors de la revista. En aquest capítol volem tractar l'ensenyament com a política d'estat, no com a cultura, que ho farem en la segona part d'aquest treball, es a dir, la part cultural.

Al maig de **1966**, Huertas Clavería denuncia la falta d'escoles i de mestres, recollint un estudi fet a la ciutat de Barcelona, en el que es conclou que en nou dels dotze districtes de la ciutat falten col·legis, i cada vegada son més els mestres que abandonen la seva professió. A més, "De las 959 escuelas dedicadas a la enseñanza primaria que hay en Barcelona, 639 –las dos terceras partes- son de tipo privado o religioso, lo cual viene a traducirse en escuelas donde se suele pagar una cuota por cada niño que estudia, y que siempre es

más de lo que se abona en una escuela municipal o del Estado...”¹ I es lamenta del grau d’abandonament de les escoles públiques i els pocs diners que dedica l’Administració en aquest ensenyament. Son poques i estan abandonades. Mes endavant, al novembre d’aquest any, Huertas Clavería reclama universitats nocturnes, es a dir, universitats en horari de tarde-nit, pels estudiants que han de treballar.

El maig de **1967**, Jiménez de Parga es fa ressò del número extraordinari publicat per *Cuadernos para el diálogo*, la revista impulsada per Joaquín Ruiz-Giménez, dedicat a la Universitat. Jiménez de Parga es sentia molt proper a les tesis d’aquesta revista i del seu mentor principal. I diu “extraordinario, ciertamente, en dos sentidos: porque queda fuera del orden mensual de la revista y porque tiene un valor excepcional...destaco dos ideas fundamentales: a) La idea de una íntima relación de la Universidad con la Sociedad...b) La idea de que es necesaria la libertad para la labor universitaria”² Reclama una Universitat per ensenyar amb llibertat i per a la llibertat. Aranguren, Latorre, Martín Retortillo, García de Enterría, Sampedro, Morodo, Laín Entralgo, etc., son alguns dels que opinen sobre la qüestió. Citant aquest últim, Laín Entralgo, pregunta, “Una Universidad rectamente entendida, ¿no debería ser un vivero ejemplar de hombres social y políticamente capaces de *convivir en libertad*?” I el mateix Laín contesta, “He aquí algo que la actual Universidad española dista mucho de enseñar.” Aquí voldria fer esment que els números extraordinaris de *Destino*, en aquest moment, eren molt més suaus, dedicats a temes menys delicats, més impersonals, com les ciutats o la història (“La historia que sobrevive”).

Huertas Clavería ja denuncia al juliol de 1967, el sistema de valoració del progrés dels estudiants, que estigui només basat amb exàmens finals. Aquest mètode permet que docents mal pagats i estudiants dediquen el menor temps possible, a la que hauria de ser la seva tasca fonamental, amb el resultat d’una gran quantitat de suspensos, fruit d’una feina mal orientada i mal executada. Huertas, encara que admet que alumnes i professors tenen la seva part de

¹ Huertas Clavería, J.M.: *La escuela, en crisis*. Destino, 14.05.1966 (1501), *De mediodía a medianoche*, pag 26. Huertas Clavería és un periodista especialitzat en temes de denuncia social.

² Jiménez de Parga, Manuel. *La Universidad como tema*. Destino, 20.05.1967 (1554), pag 15. *Noticias con acento* recollint l’extra de *Cuadernos para el diálogo* dedicat a la Universitat.

culpa, i carrega contra el sistema d'ensenyament, "...se puede llegar a la conclusión de que profesores y alumnos son únicos culpable al alimón de este malestar del mundo estudiantil, que queda evidenciado, una vez más, al llegar la época de los exámenes. Más importante es la pésima estructuración de la educación en España, que hace que todo se resienta y que los exámenes sean la piedra de toque de un problema que puede volverse, día a día, más candente."³

El 30 de març de 1968, un article de Francesc de Carreras, *Nuestra Universidad: La expulsión de cerebros*, enllaça amb el tema del primer expedient a la revista i a 69 professors numeraris de la Universitat, i fou motiu de segrest per a *Destino*. Carreras denuncia l'insuficient pressupost dedicat a l'ensenyament i a la investigació, "Sin una política de grandes inversiones de enseñanza no hay desarrollo...Se pretende desarrollar sin invertir lo necesario en enseñanza. O bien no se pretende desarrollar...En el terreno de la investigación el problema es todavía mayor...se puedan entrever las irrisorias cantidades que los responsables de nuestro presupuesto dedican a una de las bases de todo desarrollo: a la enseñanza y a la investigación"⁴ Tanmateix recorda i denuncia que l'expedient als 69 professors, enlloc de temporal per 2 anys, s'ha convertit en expulsió definitiva, "...se disponía taxativamente que no podrán los departamentos proponer para profesores encargados de curso como ayudantes aquellos que en el ejercicio de su labor hubiesen sido objeto de sanción académica en el mismo Distrito Universitario." Deixa entendre que el poder no té cap interès per resoldre el problema de la Universitat, o al menys no fa cap pas per apropar-se, i reclama per intentar arreglar el problema, "Amnistía general, reconocimiento de instituciones representativas para los alumnos, reforma universitaria, democratización de la enseñanza, mayor dedicación del presupuesto a educación y, en definitiva, abrir cauces para el diálogo constructivo." Es a dir, una solució política no repressiva, sinó comprensiva. A la secció *lo que dicen*, segueixen les cites d'altres mitjans de comunicació, sobre els problemes de la universitat, en la línia de Carreras. Cal dir que la responsabilitat d'aquesta secció era del propi Carreras. El diari "*Madrid*" de

³ Huertas Clavería, J.M.: *Los suspensos buscan un culpable*. Destino, 08.07.1967 (1561), *De mediodía a medianoche*, pag 20.

⁴ Carreras, Francesc de: *Nuestra Universidad: La expulsión de cerebros*. Destino, 30.03.1968 (1591), pag., 11

Rafael Calvo Serer, publica “La problemática universitaria española es reflejo de las cuestiones políticas generales que tiene planteadas el país...el principio de la participación social en las decisiones de la vida colectiva...”⁵ La reclamació de més diàleg a la Universitat és força unànime.

Davant l’anunci per part de l’Administració, de la creació de tres noves universitats, Salvador de Madariaga publica a *Destino* les seves reflexions de com hauria de ser l’organització universitària d’Espanya, i proposa algunes idees.⁶ La proposta de Madariaga es pot concretar amb diversos trets: a) Separar l’ensenyament de la investigació; un bon investigador no és necessàriament un bon professor, “Las dos funciones, la docente y la investigadora se han desarrollado por senderos tan divergentes que ya no las puede atender bien la misma persona.” b) L’ensenyament hauria d’estar integrat i dirigit per la universitat. “La enseñanza es un todo y la división en tres pisos – elemental, segunda y superior- es tan artificial como la de la historia en tres edades.” c) Crear dos categories d’universitats, “nacionales y zonales” especialitzades. En les nacionals (Salamanca, Madrid i Barcelona) l’ensenyament hauria de ser en castellà, encara que admetent càtedres d’idiomes català, basc i gallec, per que és bo que tothom conegui altres idiomes d’Espanya. d) El punt més important és el de la dedicació, “...el meollo de toda universidad es la relación profesor-alumno, y aquí es donde nuestra universidad es más floja. La relación profesor-alumno no es buena.” I cita tres aspectes, quantitatiu (aquí la relació és 1 a 50, quan hauria de ser 1 a 10), actitud dels docents (A Anglaterra el mestre està a disposició dels estudiants), i actitud dels estudiants (A Espanya l’estudiant vol aprovar més que aprendre). Encara que Madariaga es va diplomiar en enginyeria a França, la seva proposta d’Universitat s’apropa més al model tutorial anglosaxó, que també coneix, que al model napoleònic centralista francès.

Malgrat les pessimistes previsions de Carreras, el poder feu un pas endavant per intentar apropar la Universitat als estudiants, amb la creació, l’any

⁵ Destino, 04.05.1968 (1596), *Lo que dicen*, “Amnistia universitaria”, diari *Madrid*, pag. 13

⁶ Madariaga, Salvador de: *La Universidad*. Destino, 28.09.1968 (1617) *Tribuna abierta*, pag. 8 i 9. Madariaga fou un dels col·laboradors, de pensament lliberal, més destacats de *Destino*. Col·laborà amb Friedrich von Hayek, Walter Lippman, Milton Friedman, Michael Polanyi i Karl Popper, entre d’altres, a la fundació de la *Societat Mont Pelerin*, considerada com el bressol del neoliberalisme, fita important en la fundació de la *Internacional Liberal*, de la que fou el primer president. És un dels fundadors del *Col·legi d’Europa*, a Bèlgica.

1968 de la Universitat Autònoma de Barcelona⁷, entre elles, recuperant el nom que tingué la Universitat de Barcelona durant la II República. La recuperació del nom volia rememorar l'esperit de llibertat i democràcia que gaudí aquella. És un gest cap al món estudiantil i a la societat en general. Aquest fet es recollit i celebrat per Néstor Luján, entre altres aspectes, per que cada facultat contractarà els seus professors, entre els millors que pugui, i els mantindrà mentre siguin competents. “Cada Facultad escogerá sus profesores, los contratará según su calidad y su capacidad docente y los mantendrá en tanto que esta capacidad y esta calidad se mantengan. Una Universidad que escoge con seriedad su profesorado nos merece, de entrada, una confianza.”⁸

De tota manera, les relacions del rectorat de la Universitat de Barcelona, amb la persona de García Valdecasas, i els estudiants s'havien deteriorat greument (recordem els expedients a professors i alumnes), fins el punt que *Destino* publica una nota, el desembre de 1968, celebrant el nomenament del nou rector, Manuel Albadalejo, catedràtic de Dret Civil, i acomiadant l'anterior, amb aquestes paraules: “Hace dos años nos dirigimos al rector hoy saliente para pedirle que, conocida su actitud intransigente, tuviera el gesto de dimitir en bien de la Universidad...que la actitud del entonces rector influyó tremendamente en la evolución del problema general de la Universidad española, con un endurecimiento incluso de la persona del titular de la cartera de Educación y Ciencia, ya que en ninguno de los otros distritos universitarios se obró con tanta destemplanza ante hechos análogos...”⁹ A la vegada saluda l'arribada del nou rector amb un to esperançat, “No hemos de regatear nuestra gratitud a quien no ha rehuído este cargo de rector...que hoy se enfrenta con una problemática compleja...una confiada esperanza sobre la eficacia de su gestión.” Malgrat aquest canvi de rector, el 17 de desembre es produïren uns fets violents, molt greus, amb l'assalt del rectorat de la Universitat de Barcelona per part d'alguns estudiants, una cinquantena, un grup d'exaltats trencant cadires, vidres i el que

⁷ El projecte de la Universitat Autònoma de Barcelona es distingí bàsicament per quatre punts: Lliure elecció del professorat; lliure admissió d'alumnes (numerus clausus); lliure redacció dels plans d'estudi; i lliure administració dels diners a disposició.

⁸ Luján, Néstor. *La nueva Universidad Autónoma*. Destino, 05.10.1968 (1618), *Al doblar la esquina*, pag 16.

⁹ Destino, 14.12.1968 (1628), *El nombramiento del nuevo rector de la Universidad de Barcelona*, pag. 9 Les relacions del rector García-Valdecasas amb els estudiants fou la causa del primer expedient a *Destino*, a partir de la llei de Premsa. En el apartat corresponent amplio aquestes informacions.

varen trobar; tot i que el nou rector havia aixecat els expedients disciplinaris, imposats per l'anterior.

Una anàlisi clar, elaborat de forma pedagògica, de la situació real i els problemes que afecten a la Universitat en aquests moments, és el de Jesús Mosterín, publicat a *Destino*, el 25 de gener de **1969**, com a resposta i explicació al que ha pogut conduir fins aquells incidents del desembre anterior. De forma raonada i senzilla va avançant en la caracterització dels problemes que afecten a la Universitat de Barcelona. Parteix de la base que "...el estado de la Universidad es la resultante y el reflejo del estado de la sociedad a la que pertenece."¹⁰ Comença analitzant la situació dels docents, segueix amb els estudiants, la progressiva politització de la Universitat i el deteriorament de l'antiga *normalitat* universitària. "Los problemas de la Universidad son muchos y graves. Y no pueden ser considerados con independencia de la sociedad en que se insertan... Algunos de estos problemas son, por así decir, de organización universitaria... otros son económicos... otros problemas, finalmente, son de tipo socio-político..." Respecte a les destrosses fetes per aquests estudiants, la postura de Mosterín es que, "Cincuenta gamberros bastan para deshacer sillas, romper vidrios y saquear oficinas... Pero no bastan para transformar las estructuras caducas de una Universidad anquilosada, para establecer la democracia en las aulas, ni para elevar el nivel científico del país... Para resolver sus problemas específicos, la Universidad necesita autonomía, participación y libertad." Una vegada enumerats i definits aquests problemes, Mosterín es pregunta si hi ha solució; manifestant-se esperançat davant les noves perspectives obertes, i acaba expressant el desig pel futur, "Los problemas de la Universidad no son sino una parte minúscula de los problemas de nuestra sociedad... necesitamos una Universidad abierta. En una Universidad cerrada no se realizan reformas, los problemas se pudren y las dificultades sólo se aplazan. Una Universidad cerrada es un monumento fúnebre a la falta de imaginación."¹¹ Realment una crítica demolidora a la situació de la Universitat espanyola de finals dels anys seixanta, defensant el diàleg entre totes les parts –Administració, professorat i estudiants– com la única via per resoldre els problemes, ja que fins aleshores la resposta del poder només havia estat la repressió. També se'n farà ressò Santiago Nadal

¹⁰ Mosterín, Jesús: *La actual crisis de la Universidad*. Destino, 25.01.1969 (1634), *Tribuna abierta*, pag.8 i 9. Mosterín és catedràtic de lògica i filosofia de la ciència de la Universitat de Barcelona.

¹¹ Mosterín, Jesús: *Ibidem.*, pag. 9

dels fets de desembre de la Universitat; es lamenta de l'assalt al rectorat, de la falta d'interès polític dels estudiants en general –aquí Nadal penso que equivoca l'apreciació- que contrasta amb la forta radicalització de petits grups, com confirma també Emilio Romero del diari *Pueblo*.

Unes declaracions al diari *ABC* per part del director general d'Ensenyament Primari, don Eugenio López y López, afirmant que a finals de 1971 o com a molt a primers de 1972, el problema d'aquest ensenyament estaria totalment resolt al nostre país, provoca un article de Joaquim Ventalló, absolutament crític amb les paraules del director general. Ventalló presenta una situació dramàtica al nostre país, en un article publicat el 25 de gener de 1969, *El pavoroso problema de la enseñanza primaria en España*.¹² “...en los últimos treinta años se ha descuidado mucho la enseñanza...hasta la llegada de Lora Tamayo, el tanto por ciento del presupuesto que se dedicaba a la enseñanza era una vergüenza. Este presupuesto era una vergüenza porque los maestros eran – y son- los funcionarios peor pagados del país.” En un altre apartat d'aquest article, reflexa, mitjançant diverses opinions, la desesperança en la reivindicació d'un salari digne pels mestres, manifestacions que inclouen fonts del propi ministeri, amb una demostració més d'impotència per trobar solucions al problema. La qual cosa contrasta amb el triumfalisme de les manifestacions oficials, del director general d'Ensenyament Primari Joaquín Tena, al setembre del 1967, “Somos el quinto país del mundo de libros escolares, lo cual indica un progresismo didáctico; somos también *el primer país del mundo* en gastos de educación.” Un altre punt de discussió important està en el nombre d'escoles que s'haurien de construir per escolaritzar a tots els nens, “...para escolarizar los dos millones del señor López y López se necesitaría construir e inaugurar 50 escuelas semanales...”. Y Ventalló es pregunta, “¿Cómo es posible que se diga tan alegremente que para finales de 1971 o comienzos de 1972 el problema de la enseñanza primaria en España estará totalmente resuelto, si aparte el hecho material de la construcción imposible de tantas escuelas, hay el problema de los maestros...?” I acaba apuntant la solució, que per ell, passa per resoldre el problema dels honoraris del mestres, i per tornar, als ajuntaments de tots el pobles d'Espanya, el dret a crear les seves escoles, com abans del 1936.

¹² Ventalló, Joaquim: *El pavoroso problema de la Enseñanza Primaria en España*. Destino, 25.01.1969 (1634), pag. 30 i següents. Els subratllats en cursiva ja figuren en l'original.

La resposta, en forma de carta que publica *Destino*, del director general d'Ensenyament Primari no es feu esperar. A la setmana següent, apareixia la contestació, admeten que si bé existia un problema amb l'Ensenyament Primari, les dades del dèficit no eren les que exposava Ventalló; deia el director general, "Evidentemente existe ese problema...Jamás se ha ocultado al país esta realidad...en las previsiones normales del II Plan de Desarrollo, se resolverá una parte importantísima de la enseñanza primaria...respecto a la llamada educación preescolar de 2 a 5 años, jamás se ha manifestado que se resolvería en ese período...En síntesis, la escolarización total de 6 a 14 años es la cifra prevista de 306.181 puestos..."¹³ Rebat la dificultat de construcció d'escoles, convertint escoles amb aules; agafa les dades d'un mes, 4.184 noves aules acabades l'octubre de 1968, i les extrapola a tot el quadrienni, per fer quadrar els números, d'acord amb el discurs oficial. Respecte a la mala fama que arrossegaven les Escoles Nacionals, el director general les defensa dient, "Es cierto que aún hay quien no valora suficientemente las Escuelas Nacionales, pero cada día es menor y mi conocimiento a través de los medios de información de que dispongo y mi contacto con las provincias españolas me permite afirmar que esta apreciación no corresponde con la realidad...las Escuelas Nacionales constituyen un magnífico elemento educativo y con un gran prestigio". En aquesta resposta hi ha una barreja de voluntarisme i demagògia, com era habitual en els discursos del règim en aquesta època.

Ventalló recull la resposta, comenta el contingut i intenta que el director general concreti la xifra donada, -la inauguració de les 4.184 aules al octubre de 1968-, donant a conèixer a la premsa la relació d'aquestes escoles, i poder comprovar si aquest numero és real, si existeixen, ja que, en el seu moment, la premsa no es va fer ressò d'aquestes inauguracions; o també és demagògia. I acaba afegint, també amb certa demagògia per part seva, "...quiero esperar que sus buenas intenciones alcancen el resultado óptimo que el país desea y también espera...El interés que ahora ha empezado a aparecer para que la enseñanza media y la superior dejen de ser un privilegio de clase y la juventud de condición modesta pueda acceder a ellas sin discriminación merece

¹³ Destino, 22.02.1969 (1638), *Una carta del director general de Enseñanza Primaria, D. Eugenio López y López*, pag. 35

alabanza, pero antes hay que prestar toda la atención a la enseñanza primaria...”¹⁴

Quan Albadalejo es traslladà a Madrid, per ocupar plaça a la Universitat Complutense, el substituí com a rector a finals de 1969, un català, Fabià Estapé. Luján el saluda i li dona la benvinguda, amb paraules molt similars al anterior, però subratllant en aquest cas, la catalanitat i el diàleg. “...nos agrada que este nuevo rector reivindicara la catalanidad de la Universidad barcelonesa...Es un universitario barcelonés, un catedrático de Barcelona, que quiere dialogar con los estudiantes barceloneses a quienes conoce y quienes pueden conocerle... Sean cuales fueren los resultados de la actuación de Fabián Estapé, vaya por delante nuestro homenaje a su entereza moral cuando...otros puestos más lisonjeros se le ofrecían...”¹⁵ Aquesta vegada el poder va escollir un català per, si més no, intentar recompondre el diàleg perdut amb els estudiants i recuperar la pau en el districte universitari.

Davant la situació de la Universitat, Trías Fargas aporta la seva reflexió, teòrica en aquest cas, per donar llum a les possibles solucions per fer-la viable i efectiva, fer una Universitat competent, amb un article que titula, *Bases para una convivencia universitaria*.¹⁶ Entre els que aporten els diners i els joves hi ha una guerra oberta des de fa temps, i els docents no encerten a adoptar una postura integral coherent. Identifica a la Universitat tres grups de persones. a) Els que aporten els diners (*mecenes*), sense importar que siguin del sector públic o privat, han de garantir, que la Universitat tingui els mitjans materials necessaris per progressar, que el intel·lectual pugui despreocupar-se dels diners, i en cap cas els diners han de coartar la llibertat de pensament. b) Els *joves*, dels que pensa que estan obligats a ser contestataris. Els joves han de discrepar, i han d'exigir llibertat per poder discrepar. c) Els *docents*, malgrat admetre que es mouen amb recursos limitats, s'han de comportar abans que res amb humilitat; han de proscriure el coneixement per autoritat (no poden ser dogmàtics i han de tenir curiositat intel·lectual); actuar en l'educació com una empresa col·lectiva (treball en comú); i si tenen aquestes disposicions necessàries per educar,

¹⁴ Destino, 22.02.1969 (1638), *Ibidem*, pag. 35

¹⁵ Luján, Nèstor. *El nuevo rector de la Universidad*. Destino, 29.11.1969 (1678), *Al doblar la esquina*, pag 22.

¹⁶ Trías Fargas, Ramón: *Bases para una convivencia universitaria*. Destino, 06.12.1969 (1679), pag. 40 i següents. Destino, 13.12.1969 (1680), pag. 36 i següents

també han de tenir clar quins objectius es pretenen assolir, al educar. Per concloure la seva reflexió, Trias Fargas, cita a Milton, “Por eso vale, a mi juicio, ahora más que nunca, la definición que de una educación generosa hacía Milton como aquella que *permite al hombre desempeñar con justicia, con competencia y con magnanimidad cualquier puesto, público y privado en guerra o en paz...* Ante la evidente necesidad de una conciencia colectiva en conexión con cambios tecnológicos radicales en perspectiva...es nuestro objetivo esencial formar hombres para un mundo inédito e imprevisible.”

En aquests moments, de tanta desorientació amb l'ensenyament, i en els que es discutia una nova Llei d'Educació, el caputxí Jordi Llimona¹⁷ també fa les seves reflexions de com s'hauria de plantejar l'educació, amb un article el maig de **1970**. Llimona defensa una educació global, en que l'home arriba a la maduresa, només quan assoleix una intel·ligència crítica, una voluntat lliure i un sentiment de solidaritat humana. “La educación sólo puede ser global. Lo contrario la hace fracasar en su misma raíz. Pero, a esa educación global, en el espíritu de crítica, de libertad y de solidaridad, tenemos que contribuir todos: la familia, la escuela, la sociedad y el Estado”¹⁸ Però posa dos suggeriments previs: *Coeducació*, que hauria de ser no només permesa, sinó obligatòria, “El chico y la chica se necesitan mutuamente para educarse, y su coexistencia es igualmente necesaria para que su sexualidad sea normal y no obsesiva.” El segon suggeriment es refereix a l'ensenyament en la *llengua materna*, “...enseñar en lengua materna durante la primera edad escolar e ir después progresivamente enseñando la lengua general del Estado, sin dejar nunca la enseñanza de la lengua materna a todos los niveles.” L'educació en la llibertat, l'esperit crític i la implicació de tots els estaments de la societat son una constant en totes les reflexions.

Al octubre de **1971**, *Destino* decideix publicar un numero monogràfic dedicat als problemes de l'ensenyament al nostre país. L'ocasió la dona l'aprovació i posta en marxa de la nova Llei d'Educació, encarregant els estudis a diferents professionals i periodistes especialitzats en el tema. El monogràfic es titula lògicament, *Los problemas de la enseñanza*, i fa una mirada a tot

¹⁷ Jordi Llimona, caputxí, llicenciat en Teologia, pensador en la línia de Teilhard de Chardin, fidel a la cultura i a la nació catalana.

¹⁸ Llimona Jordi: *Hacia una educación global*. Destino, 16.05.1970 (1702), pag. 9

l'ensenyament, des de Primària fins la Universitat. Antoni Jutglar, professor de la Universitat Autònoma de Barcelona, aboca les seves reflexions sobre la recentment aprovada llei, fent un recorregut de la funció de l'educació dins la societat, "...la problemática educativa aparece como una realidad de características sumamente complejas, vinculada a fenómenos y cuestiones fundamentales de cada sociedad concreta...Es preciso, por tanto, tener en cuenta –en el análisis de la problemática de la educación- la realidad de la interrelación entre los diversos niveles y sectores que forman el conjunto social... Una planificación y una eficacia de la educación que solamente adquieren su correcto significado cuando tienen por finalidad servir al hombre concreto. A todos los hombres."¹⁹ El periodista Sánchez Costa recorda la influència dels sistemes educatius en la formació de la personalitat dels nens, "...no se trata de ir a dramatizaciones exageradas con el fin de denunciar una situación. Es el análisis de una realidad que, desgraciadamente, no ha merecido la atención que requiere. La vertiente negativa de la influencia de unos malos métodos escolares es doble: por un lado, la que afecta al desarrollo psíquico del niño; de otro, la que se proyecta sobre su vocación profesional...Afortunadamente hay una influencia familiar, unas dotes de observación y otros muchos elementos más que pueden actuar –y de hecho actúan- como elementos correctores de rumbo..."²⁰ Es una visió, certament, poc optimista de la situació actual de l'educació, però parteix de la base de la fallada endèmica d'aquest sistema escolar. Isabel Llácer aborda els problemes de, l'anomenat fins ara, *ensenyament mitjà*. "Desde un punto de vista histórico, la llamada enseñanza media o secundaria tuvo su origen en una preparación exclusiva para los estudios universitarios. Como ellos, nace reservada a una exigua minoría destinada a desempeñar funciones dirigentes en el Estado o la Iglesia...Tanto su concepción como sus contenidos vienen dados por una visión humanística y clasicista que considera la transmisión de la herencia griega y latina como exclusiva forma de cultura...Hoy, ello no es ya posible porque el número de actividades que exigen una cualificación amplia y compleja va en aumento y las técnicas y procedimientos evolucionan con una rapidez que sobrepasa con

¹⁹ Jutglar, Antoni: *La educación en una sociedad en desarrollo*. Destino, 23.10.1971 (1777), pag 46 i següents

²⁰ Sánchez Costa, Juan-José: *La escuela y su influencia en la personalidad del niño*. Destino, 23.10.1971 (1777), pag 50

mucho la vida activa de los individuos...”²¹ Aquest tipus d’ensenyament mitjà és insostenible i s’ha de reformar, ja que no s’adequa a les necessitats de la societat del moment, i és en aquest sentit que va la nova llei, però Llácer adverteix que “...el éxito de cualquier reforma educativa en nuestro país pasa necesariamente por un análisis realista de las condiciones concretas en que se ha de implantar...Dado el contexto de nuestra pertenencia, pese a todo, a la Europa del siglo XX, el aplazamiento de las soluciones podría tener consecuencias fatales.”

Lluís Sánchez i Josep M. Soria parteixen de la crisi actual de la Universitat en tot el món occidental, com un axioma fonamental, i tracten de trobar-li les causes i enfocar el futur. Per ells, “la presente crisis arranca fundamentalmente de la llegada al poder de ideologías burguesas con caracteres socializantes e integradores, consecuencia de las necesidades de la tecnificación económica y laboral, y no tanto de objetivos de igualitarismo social. La masificación universitaria, proceso general en todo el mundo occidental, es el primer síndrome de la crisis. La llegada a la Universidad de capas sociales anteriormente imposibilitadas *de facto* de acceder a ella, provocó un colapso en la institución universitaria, de tal forma que incapacitó la continuidad de seguir desempeñando su papel de escuela de las clases dirigentes.”²² I donen la seva explicació de la contestació dels estudiants i els moviments de protesta, -maig del 68- a aquesta Universitat “...el estudiantado rechaza la Universidad y el sistema que la ha creado. La alternativa que opone a esta Universidad es quizá lo más confuso de todo el movimiento...El estudiante rechaza de la Universidad su carácter clasista. Clasista en cuanto a composición social y clasista en cuanto a institución al servicio de una clase...” Es a dir, aquests moviments rebutgen la divisió del treball entre manual i intel·lectual, entre Fàbrica i Universitat, la qual cosa comporta annexa programes polítics de base anarquista.

La resta de treballs d’aquest número monogràfic estan dedicats a *La educación especial* (Antoni Julià), que és l’educació aplicada a aquells subjectes als qui els hi és impossible adaptar-se a les condicions habituals de vida o

²¹ Llácer, Isabel: *La encrucijada de la enseñanza media*. Destino, 23.10.1971 (1777), pag 51 i següents

²² Sánchez, Lluís i Soria, Josep M.: *La crisis de la Universidad*. Destino, 23.10.1971 (1777), pag 55 i 56

estudi. *El largo camino hacia la educación electrónica* (Armando Segura), descriu una evolució de les teories pedagògiques. *La educación para los "segundos puestos"* (Carmen Alcalde), sobre la discriminació de la dona en l'ensenyament; i per acabar, *Problemática general de los docentes* (Ramón Fusté), descriu la problemàtica en que es troben els professors que es dediquen a l'ensenyament. Tot un recorregut a la problemàtica actual que afecta a l'ensenyament, des de Primària fins la Universitat. Cap d'aquells treballs pretén donar una solució als problemes, que per altra banda no existeix una solució global, sinó moltes, en funció de cada societat, de cada moment històric i de quins son els objectius que es persegueixen amb l'ensenyament. Cada un d'ells aporta la seva visió i les seves reflexions sobre aquests problemes, no tant per aportar solucions, com per ajudar a reflexionar. El que si es pot extreure és el denominador comú de tots ells, que coincideixen amb dos punts bàsics per millorar el sistema educatiu: ***llibertat i diàleg***.

Al novembre de 1972, *Destino* recull, amb certa ironia, la notícia de les oposicions, a catedràtic d'Economia de la Universitat Autònoma, del doctor Josep M. Bricall, que es varen *declarar desertes*. "Después del primer ejercicio, consistente en la exposición de méritos por parte del aspirante, el tribunal, por tres votos contra dos, decidió declarar desierta la plaza...ha figurado desde el inicio de las actividades de la Facultad de Económicas de la Universidad Autónoma de Barcelona como catedrático contratado...con la estima de los profesores y estudiantes...el tribunal no se tomó la molestia de comprobar el nivel del doctor Bricall, al no cumplir éste los requisitos previos ni las adscripciones a los clanes académicos requeridas..."²³ Malgrat totes les bones intencions i les successives reformes del sistema educatiu, les maneres endogàmiques de la Universitat costen bastant més d'eradicar. Bricall era un nou vingut, aliè al sistema. L'evolució està en que ara ja es pot parlar de *motivacions extraacadémiques* en les oposicions a catedràtic d'Universitat, i no passa res. No està tan lluny l'època del rectorat de García-Valdecasas, en que tocar un tema així, amb aquests termes, hauria representat un expedient a *Destino*.

²³ Guillén, Roger: *Las oposiciones del doctor Josep M. Bricall*. Destino, 25.11.1972 (1834), pag. 27

Fabià Estapé, després del seu pas pel ministeri amb López Rodó, torna a ocupar el càrrec de rector de la Universitat de Barcelona, amb el propòsit d'empènyer aquells dos aspectes tan importants definits per la majoria d'articulistes, la llibertat i el diàleg. En aquest nou càrrec, és entrevistat per Amparo Moreno, al agost de **1974**, davant el començament del nou curs acadèmic, la qual cosa li permet subratllar les línies bàsiques que vol que delimitin la seva actuació. Respecte a la Llei de Selectivitat, "Vamos a dotar a la pruebas de aptitud, desde ahora mismo, de un organismo jurídico de reclamación." Obrir el diàleg, tant amb docents com amb els estudiants, "En octubre convocaré claustro de profesores, que no se reúne desde 1966...Las agrupaciones clandestinas de los estudiantes caben dentro de los estatutos..." Respecte a l'autonomia universitària, el rector Estapé vol implicar a la societat catalana, de la que la Universitat forma part i també serveix, i manifesta, "Tenemos autonomía para contratar profesorado, para la dotación de personal no docente, para mociones al Ministerio en cuanto nuevas instalaciones, nuevas inversiones...Para que la autonomía sea más completa, nos hace falta mayor autonomía de recursos: quiero hacer un llamamiento a la sociedad catalana para que tome la tarea universitaria como algo que le es propio."²⁴Tot un discurs molt diferent al de García-Valdecasas. La llibertat i el diàleg poc a poc es van imposant en el sistema educatiu.

De tota manera el camí que havia de fer el sistema educatiu del nostre país, no estava exempt de dificultats, i els problemes i errors comesos pels polítics es varen anar succeint. Cada nou ministre feia el seu nou Pla d'Estudis, derogant totalment l'anterior i començant una altra vegada; aquesta manera de fer no ajudava gens a la millora de l'ensenyament. Al febrer de **1975**, *Destino* li dedica un altre numero monogràfic, aquesta vegada amb un títol molt diferent del de tres anys enrere, *Quiebra en la enseñanza*. Luján, en una enumeració dels problemes, conclou que la dificultat principal està amb que la societat es prengui l'ensenyament seriosament; d'altra manera és inútil qualsevol projecte, qualsevol pla: "Mientras no existan medios suficientes y ganas de proporcionarlos es inútil que hagamos nuevos planes ni esbozemos grandes proyectos. El mal está en la raíz, es decir, en tomar en serio la enseñanza, y en

²⁴ Moreno, Amparo: *Don Fabián Estapé y la participación*. Destino, 31.08.1974 (1974), pag. 8 i següents

que la Administración sepa que éste es un asunto profundamente nacional y no sólo del Ministerio....”²⁵ Amparo Moreno, davant dels greus problemes que travessa el curs acadèmic, amb universitats, com les de Valladolid, Málaga o Sevilla, parades, insisteix amb el mateix punt –prendre’s seriosament l’ensenyament: “...la preocupación insistentemente manifestada por el actual ministro de Educación y Ciencia se centra en la *calidad de la Enseñanza*...La *calidad* ha de partir de mayores recursos económicos para la creación de la plazas escolares necesarias y para que los centros estén bien dotados; pasa por retribuir dignamente al profesorado para que pueda dedicarse plenamente a sus tareas; pasa también por unos planes de estudio racionales, elaborados de acuerdo con las exigencias de la sociedad y con la participación de todos los estamentos; pasa, en fin, por una enseñanza no clasista, a todos los niveles.”²⁶

Elisa Lamas, també torna a reclamar que l’ensenyament passi al primer pla de les preocupacions de la societat, “Desde el último al primer peldaño, todo respira malestar, problemas y lo que es peor, nadie parece atisbar, por el momento la menor solución...Lo grave es que la educación es una cosa muy seria...Sin una educación adecuada no son posibles el bienestar ni el progreso...Los gravísimos problemas con que tropieza el Ministerio de Educación y Ciencia, empezando por el fundamental y ni siquiera abordado racionalmente de obtener suficientes recursos financieros, se inscriben dentro de la problemática general de la marcha del país.”²⁷

Per acabar, dos reflexions diferents sobre el mateix problema; més periodística, la de A. Moreno, més profunda, la de Carreras. Arribat el maig, A. Moreno fa una crònica de la desorientació, vagues i tensió dins els ambients estudiantil i del professorat, tan numerari com no numerari, a tots els nivells, des de l’Ensenyament General Bàsic fins la Universitat, i que desembocà en el tancament de nombroses facultats a tot el país, la pèrdua del curs escolar, i sense arreglar rés!! “Es interesante señalar hasta qué punto el Ministerio de Educación y Ciencia, a través de los diferentes equipos que lo han regido, se ha mostrado incapaz de aplicar coherentemente una ley elaborada por el mismo.”²⁸

²⁵ Luján, Néstor: *Quiebra en la enseñanza*. Destino, 22.02.1975 (1951), pag. 7

²⁶ Moreno, Amparo: *La calidad empieza por uno mismo*. Destino, 22.02.1975 (1951), pag. 8

²⁷ Lamas, Elisa: *El sistema educativo, espejo de la sociedad*. Destino, 22.02.1975 (1951), pag. 9

²⁸ Moreno, Amparo: *Un curso perdido*. Destino, 08.05.1975 (1962), pag. 14

Això ho intentarà explicar Francesc de Carreras, que fa una reflexió al voltant dels problemes de la Universitat, i els vincula a un canvi d'estructures de la societat i a una assignació adequada de recursos. "Con la Ley de Educación de Villar Palasí se intentaron algunos esfuerzos para acercar la Universidad a la sociedad...la ley Villar tenía un claro talón de Aquiles: su financiación...una vez la Universidad tenga los recursos necesarios para plantear la reforma, debe empezar la reforma en sí misma. Y ella creo debe tener como puntos centrales los siguientes: 1) *Autonomía*; 2) *Autogestión*...Sólo falta una política que sepa recoger estas aspiraciones y lanzarlas, sólidamente, hacia delante."²⁹

És la crònica de la impotència d'un Ministeri atrapat entre una societat en efervescència i un règim fossilitzat. Al sistema educatiu espanyol encara li quedaran moltes dificultats que vèncer i resistències que trencar en el seu camí de progrés fins a convertir-se amb un dels puntals bàsics, com és condició prèvia i necessària en tota societat, si pretén arribar a majors cotes de benestar.

²⁹ Carreras, Francesc de: *Universidad: La necesidad de un cambio*. Destino, 08.05.1975 (1962), pag., 15

2.2.6.- El debat polític des de la vessant religiosa

L'Església Catòlica espanyola, entesa com el conjunt del bisbat i del clergat, es posà quasi unànimement, al costat del règim de Franco, ja des del començament de la Guerra Civil. Cal recordar la declaració del cardenal Gomà, primat de Toledo, recolzada pels bisbes espanyols, excepció feta del cardenal català Vidal i Barraquer i del bisbe de Vitòria, el juliol de 1937, "*Por Dios y por España*", en la que ajuntaven religió i política, en una definició d'Unamuno que havia fet fortuna, com *el maridaje de la sacristía con el cuartel*, que atorgava legitimitat a l'aixecament militar de Franco. Aquest recolzament vindria confirmat, al acabar la guerra, amb el famós telegrama de Pius XII a Franco en el que, a més de fer patent l'alegria per la victòria de la fe catòlica sobre l'ateisme materialista, confirmava que, "El Caudillo Franco es el hijo predilecto y el más querido de la Iglesia entre los jefes de Estado." D'aquesta manera es començà a forjar el que es coneixeria com *nacionalcatolicisme*, Església i Estat de la mà fins a la mort de Franco.¹ L'any 1953 fou important pel règim; fou l'any de la firma del Concordat amb la Santa Seu, que comportà la confessionalitat definitiva de l'Estat, llibertat d'acció per l'Església, amb exempció total d'impostos i ajut econòmic garantit; per la seva part, Franco mantenia la prerrogativa del nomenament dels bisbes, en la forma medieval, que incloïa jurament de fidelitat al règim. Aquesta situació es mantingué monolítica durant el papat de Pius XII, i només començaren a obrir-se escletxes amb el següent papa Joan XXIII, i el Concili Vaticà II, acabat el 1965 pel seu successor Pau VI. El Concili incidí amb temes de vida litúrgica, relacions socials, l'Església i el mon modern. L'aplicació de la doctrina emanada del Concili començà a dividir el clergat i la comunitat cristiana al nostre país; aquella estreta unió Església-Estat es començà a discutir, fins a convertir-se en un altre àmbit de la lluita política, i de vegades força aferrissada, com tindrem ocasió de comprovar, des de la tribuna que representava *Destino*. Aparegueren en el clergat dos sectors força diferenciats, els "aperturistes", que seguien la doctrina del Concili, i els "reaccionaris o ultraconservadors", que posaven tots els esforços en que aquell maridatge seguís invariable.

¹ Muniesa, Bernat: *Ibidem.*, pag 8

El primer indicati de que l'aplicació de la doctrina del Concili Vaticà II podria topar amb resistències a l'Estat espanyol apareix ja a l'entrevista, que Nadal feu, al abril de 1966, al jesuïta Díez-Alegría, aleshores catedràtic de Doctrina Social de l'Església a la Pontifícia Universitat Gregoriana de Roma. Preguntat sobre les perspectives de l'etapa post-conciliar a Espanya, el jesuïta manifestà: "Al catolicismo español, en efecto, los grandes problemas se los plantea el Concilio, sobretodo en la *Declaración sobre la libertad religiosa* y la *Constitución sobre la Iglesia y el mundo actual*. La mayor tentación en este terreno sería que las personas más responsables del catolicismo español quisieran eludir estos problemas...En este sentido, el Concilio viene a demostrarnos que el sueño de muchos era una auténtica pesadilla y que es hora de despertar."²

Jiménez Lozano, col·laborador de la revista en temes religiosos, defensa l'oportunitat del Concili Vaticà II, enfront del catolicisme reaccionari del nostre país, que basa la seva fe en qüestions d'estatus, diferents de la caritat. El Concili posa d'actualitat la defensa que feia Erasme del laic dins l'Església. Fa una comparació amb les tesis d'Erasme, que no foren escoltades en el seu temps, per aquestes mateixes raons, encara que aleshores aquell catolicisme espanyol era sostingut per la Inquisició, "...me parece que debemos realizar nuestra tarea de ponernos en línea del Concilio comenzando por plantearnos la cuestión misma de nuestra creencia católica para purificarla de los motivos que puedan trascenderla, de esos intereses vitales que nos hacen inasimilable el Vaticano II, que hacen a España *diferente*..."³ En qualsevol cas, és un article crític contra l'immobilisme catòlic espanyol. Més endavant, Jiménez Lozano torna a insistir en la necessitat d'aplicar íntegrament la doctrina del Concili Vaticà II, allunyant-se de *reaccionaris* i *revolucionaris*, "...actitudes católicas ante el Concilio ha encontrado,...dos de estas actitudes, por lo menos son erróneas: una la actitud *revolucionaria* que trata de romper radicalmente con la tradición...la otra, los que no tienen ojos más que para el pasado...El Vaticano II me parece entonces que ya resulta de por sí bastante revolucionario, si no se le quita un punto ni una coma...Y nadie tiene derecho a mostrar como peligrosos revolucionarios a

² Nadal, Santiago. *Conversaciones al margen*. Destino, 16.04.1966 (1497), pag 12. Díez-Alegría referint-se a Espanya, afegeix, "Hay el peligro...de traicionar descaradamente la letra y el espíritu del Concilio."

³ Jiménez Lozano, José: *Primera mención de Erasmo*. Destino, 07.05.1966 (1500), *Cartas de un cristiano impaciente*, pag. 35 El subratllat en cursiva figura en l'original.

quienes solamente tratan de que el Vaticano II se conozca entre nosotros entero y verdadero y se aplique, en consecuencia, sin interpretaciones.”⁴

Poc a poc es comencen a alçar veus, tant de laics com d'eclesiàstics, contra aquell maridatge Estat-Església, que cobria tota la vida espanyola. Elisa Lamas escriu sobre les jornades de la XXVI Setmana Social de Màlaga, al abril de 1967, i recull les declaracions de falta de democràcia (Bisbe de València), i de falta d'exemplaritat (Cardenal Herrera Oria) en l'organització de la vida pública espanyola. Lamas, en la seva crònica, demana separació Església-Estat, que cadascú tingui el seu propi àmbit, “La autoridad es absolutamente necesaria. Cada autoridad debe tener su propia esfera de acción. Cuanto más evolucionada se halla una sociedad, más clara está la esfera de cada sociedad...*Dad al César lo que es del César y a Dios lo que es de Dios.*”⁵ El bisbe capitular de València afirmà que, “...donde no haya diálogo entre ciudadanos y Gobierno, ni existe democracia ni tal sociedad se puede llamar cristiana...”, paraules a les que Lamas afegí, “...lo que ya resulta tristísimo es tener que pedir que siga, que ayude, que diga lo que los ciudadanos no saben, no quieren o no pueden decir.” I el cardenal Herrera Oria dirigí una carta als seminaristes, en la que preguntava, per incitar a la reflexió, “¿Qué ha producido España que pueda ser ejemplo para el mundo en la organización de la vida pública? ¿Qué ha producido en las instituciones de la vida económica social? En ambos aspectos estamos lejos de ser un modelo.”

El nomenament de bisbes per part del règim, començà a ser un tema discutit, sobretot pels dirigents de l'Església espanyola, que demanaven que l'Estat renunciés a aquest vell dret de patronat. Jiménez Lozano, partint de la base d'un Estat *confessional*, defensa que si l'Església manté uns privilegis (exempcions tributàries, censura, educació), l'Estat també els ha de mantenir (nomenament de bisbes), i censura als sectors catòlics que protesten contra aquest privilegis, tractant-los de fariseus. “Porque no se ve por ninguna parte por qué un Estado va a renunciar a sus privilegios, si la Iglesia no renuncia a los suyos... Así son las cosas y si todavía resulta herético entre nosotros la

⁴ Jiménez Lozano, José: *El Vaticano II es ya una revolución*. Destino, 15.10.1966 (1523), *Cartas de un cristiano impaciente*, pag. 43

⁵ Lamas, Elisa: *El infantilismo de una sociedad*. Destino, 29.04.1967 (1551), pag. 57 Lamas recull les declaracions fetes per alguns bisbes, en aquestes jornades. I es pregunta ¿Quants n'hi han? No se sap, però lo important és que es diguin aquestes coses.

separación de Iglesia y Estado...hay que aguantarse con que ese Estado tenga intervención en el nombramiento de obispos y hasta en la remoción de los mismos.”⁶ I en fa responsable a l'Església per preferir un règim *sòcio-religiós* de tipus medieval, en lloc d'un altre modern, en que Església i Estat estiguin delimitats, “...un régimen socio-religioso de tipo medieval que parece que es el que prefiere nuestra Iglesia lleva consigo esta hipoteca de tener que contar con el Estado para muchas cosas...Y un régimen socio-religioso de tipo moderno supone, en efecto, que el Estado se inhibe totalmente de las cuestiones eclesiásticas, pero también deja de ser brazo secular de la Iglesia y no le permite la más mínima ingerencia en la educación o en el status matrimonial, por ejemplo.”

Al octubre de 1968 mort a Barcelona dom Aureli M. Escarré, abat que fou de Montserrat, des del 1946 fins al 1966, en que les pressions del règim aconseguiren apartar-lo de l'abadia, amb un exili forçat a Milà fins al 1968. El motiu foren unes declaracions fetes al diari francès *Le Monde*, contràries al règim. La seva postura crítica el convertí en símbol i representant de l'Església catalana. *Destino* recull el fet de la seva mort publicant una necrològica força asèptica de la direcció, glosant la seva figura com impulsor de la gran abadia, tant des del punt de vista constructiu, donant-li la configuració actual al monestir; com cultural, fent de Montserrat un centre d'irradiació de la cultura catalana, amb les publicacions de l'abadia, *Germinàbit*, *Serra d'Or*, *Qüestions de Vida Cristiana*, etc. “Visto con la perspectiva que permite el paréntesis de los últimos tiempos, el abad Escarré nos aparece ya como una de las grandes figuras que ha dado Cataluña de treinta años a esta parte.” Un article de José Tarín-Iglesias sobre la seva figura i obra va en la mateixa línia.⁷

De tota manera, la lluita entre el sector mes ultraconservador de l'Església espanyola i l'aperturista es mantingué quasi sempre en un segon pla, més discret; encara que no sempre fou així..El setembre de **1971** es celebrà a Madrid la I Assemblea Conjunta de Bisbes i Capellans, amb una conclusió determinant: *l'Església es tenia de separar de l'Estat*. L'Assemblea representà

⁶ Jiménez Lozano, José: *La retórica cuestión del nombramiento de obispos*. Destino, 25.05.1968 (1599), *Cartas de un cristiano impaciente*, pag. 33

⁷ Tarín-Iglesias, José: *Dom Aurelio María Escarré, el abad de la expansión montserratina*. Destino, 02.11.1968, (1622), pag. 12 a 15.

una ferma voluntat d'apertura de l'Església espanyola, en la línia del Concili, sobretot en dos ponències, *Iglesia y mundo en la España de hoy*, i *Ministerio sacerdotal y formas de vivirlo*.⁸ Però les coses no serien tan fàcils; el sector més conservador de l'Església es disposà a fer front i resistir les maniobres dels aperturistes. Antoni Matabosch ens fa la relació dels fets. Un grup de capellans presents envià una carta, avalada per 11 bisbes, en la que es posava en dubte la representativitat de l'Assemblea. El febrer de **1972**, l'agència de notícies *Europa-Pres* donava la notícia de que la Santa Seu, mitjançant la Sagrada Congregació del Clergat de Roma, havia enviat al Bisbat espanyol un document amb importants observacions i advertències sobre les ponències i conclusions de l'Assemblea; document que desconeixien tant el cardenal Tarancón, en tant que president de la Conferència Episcopal, com la Comissió Episcopal del Clergat. Malgrat tot, una sèrie de mitjans de comunicació, alguns oficials i d'altres molt propers a certa organització religiosa de fundació espanyola, a la que també està lligada *Europa-Press*⁹, difonen la notícia. Dies després els bisbes Marcelo González¹⁰ i Guerra Campos, aquest últim representant del sector més ultraconservador de l'Església espanyola, manifestaren que disposaven d'aquest document. El març de 1972 comença la Conferència Episcopal Espanyola amb l'elecció d'una sèrie de càrrecs, en clara mostra d'apertura i de rèplica al document. El comunicat final de la Conferència, molt matisat, però prou clar sobre la voluntat de seguir amb la línia de l'Assemblea Conjunta, manifesta sobre el tan esmentat document: "A este propósito, el episcopado español acusa respetuosamente recibo del estudio preparado por la Secretaría de la Sagrada Congregación del Clero, cuyo valor está precisado en la carta del cardenal secretario de Estado al presidente de la Conferencia Episcopal Española (cardenal Tarancón), en el sentido que dicho trabajo no fue sometido a la aprobación del Santo Padre, ni era conocido de antemano por la Secretaría de Estado, ni tiene valor normativo..."¹¹ Matabosch acaba conclouent que ha existit

⁸ Matabosch, Antoni: *Una maniobra de gran estilo El caso del documento romano sobre la Asamblea Conjunta Obispos-Sacerdotes*. Destino, 18.03.1972 (1798), pag. 15 a 17.

⁹ Aquests mitjans als que es refereix Matabosch són: *El Noticiero Universal*, *Nuevo Diario*, *Pueblo* i *Alcázar*, i l'organització religiosa de fundació espanyola, a la que està vinculada *Europa-Press* es l'*Opus Dei*.

¹⁰ El seu nomenament com arquebisbe de la diòcesi de Barcelona, el gener de 1967, desencadenà la campanya "*Volem bisbes catalans*", per part de sectors catalanistes, encapçalats per Josep Benet i Jordi Pujol.

¹¹ Matabosch, Antoni: *Ibid.*, pag 17. Després de molts estudis i viatges a Roma per discernir l'autoria d'un document, que no era oficial i que ningú havia estat informat, es poder concloure que el redactor del document era espanyol. El document conté una clara sobrevaloració de les crítiques

una maniobra de gran estil, fracassada i que es pot entreveure la responsabilitat d'algunes persones i grups civils i religiosos (alguns membres de la Congregació Romana pel Clergat pertanyen a una organització religiosa d'origen espanyol, amb contactes directes amb *Europa-Press* i els diaris *Nuevo Diario* i *El Noticiero Universal*. Un exemple prou clar de la lluita pel poder dins l'Església espanyola entre el sector més immobiliària (representat en aquest cas pel Opus Dei i el bisbe Guerra Campos) i els aperturistes (encapçalats pel cardenal Tarancón) en la línia del Vaticà II.

Jiménez Lozano també es fa ressò d'aquesta Assemblea, tot lamentant que la Congregació Romana del Clergat hagués posat en quarantena a tot el bisbat i clergat d'Espanya, per l'Assemblea Conjunta de Bisbes i Capellans, i a més ho fes mitjançant un document fet públic pels mitjans de comunicació. "Sus ribetes de política, aunque sólo sea clerical –y no sé si solamente clerical- me son antipáticos...la verdad es que lo que ha ocurrido, el que todo un episcopado y un clero de un país, o por lo menos su mayoría casi absoluta, se encuentre puesto en cuarentena, de la noche a la mañana, por una alta instancia romana y se entere por los periódicos o por una agencia de prensa no ocurrió ni en la época modernista, ni en la jansenista, y ni siquiera en la de Lutero..."¹² Així com Matabosch posa en dubte l'autenticitat del document (dubte avalat per tota una col·lecció d'estudis i viatges a Roma) i identifica culpables, Jiménez Lozano és limita a lamentar l'espectacle donat davant els fidels. "Si toda una Asamblea de obispos y sacerdotes puede errar tan tremendamente ¿en quién puede fiar?... ¿Qué puede pensar, efectivamente, el cristiano de parroquia de todo este trepe de estos días?".

Al desembre de 1972, un sector de l'Església es trobava incòmode amb el Concordat, que consagrava les relacions Església-Estat. Jiménez Lozano se'n fa ressò, considera que els concordats són anacronismes més propis del segle XIX, quan l'Església tenia la convicció, heretada d'èpoques passades, de que els règims passen i els tractats queden. Però avui no té sentit lligar les dos institucions, en un estat modern. I es pregunta, "¿Cómo es posible pretender

a l'Assemblea Conjunta de Bisbes i Capellans, des de interessos temporals, més que eclesials, a judici de Matabosch.

¹² Jiménez Lozano, José: *Un documento curial y una tragicomedia de enredo*. Destino, 25.03.1972 (1799), *Cartas de un cristiano impaciente*, pag. 9

credibilidad para una Iglesia que está rodeada de privilegios, mientras otras confesiones o familias espirituales no pueden respirar, o cómo pretender libertades para la Iglesia en un Estado en el que el resto de los ciudadanos careciese de ella? El Vaticano II, de todos modos, al haber aceptado el pluralismo filosófico y social de las libertades modernas y la libertad religiosa, da ya contestación a estas preguntas, y vuelve la página de todas estas historias.”¹³

El que demana és que aquesta ruptura es faci sense violències, posant-hi bona voluntat ambdues parts. De tota manera, aquest Concordat de 1953 es perllongaria fins l'aprovació de la Constitució espanyola de 1978, en que es tornaven a separar Església i Estat. El sector més reaccionari de l'Església es resistia a perdre privilegis.

Les veus, de dins i de fora de l'Església que denunciaven l'immobilisme d'aquesta, o al menys de certs sectors, comencen a multiplicar-se. Una d'elles, la del jesuïta Díez-Alegría, en un llibre titulat, *Yo creo en la esperanza*, editat a finals de 1972, sense que l'autor l'hagués sotmès a la censura dels seus superiors, com era preceptiu per ell. Enfront de la institució, Díez-Alegría declara, en la recensió que ens fa Álvarez-Solís, al març de **1973**, “La fe es, ante todo, liberación. Liberación frente a todo lo humano, incluso lo eclesiástico, lo *religioso institucionalizado*...la fe está por encima de todo eso y *no descansa en eso*.”¹⁴ I més endavant afegeix, “En una sociedad de clases, discriminatoria, la lucha de clases –por parte de las clases oprimidas- para superar las discriminaciones e ir a una sociedad sin clases no es contraria al cristianismo...Lo que es contrario al cristianismo es la resistencia, que parte de las clases privilegiadas opone al establecimiento de una sociedad sin discriminaciones, sin clases.” El llibre de Díez-Alegría defensa una fe i un cristianisme allunyats de les estructures de poder, i contrari a les classes discriminatòries; és una obra precursora de la *Teología de l'alliberament*. És evident que aquestes crítiques no podien caure bé als estaments de l'Església més aferrats al poder. Díez-Alegría fou expulsat, per pressions del Vaticà, de l'ordre religiosa dels jesuïtes.

¹³ Jiménez Lozano, José: *Una vez más sobre concordatos*. Destino, 09.12.1972 (1836), *Cartas de un cristiano impaciente*, pag. 17

¹⁴ Álvarez-Solís, Antonio: *El libro de un sacerdote*. Destino, 03.03.1973 (1848) “*Vuelva usted mañana*”, pag. 11

Elisa Lamas també en fa una lectura del llibre *Yo creo en la esperanza*, des de la òptica de la fe, de la seva fe. Repassa la crisi de fe en la que caigué l'autor i conclou que, "Hay una crisis de fe, pero es porque no vivimos de manera que la fe pueda crecer en nosotros. La fe, don gratuito, necesita un terreno de cultivo, el del amor auténtico al prójimo, ejercido, vivo, eficaz...A los que hemos sido educados en un sistema clasista nos dice que nuestro deber de cristianos, hoy, es luchar activamente por el advenimiento de una sociedad sin clases. Difícil objetivo, si se toma en serio."¹⁵ Què lluny queden aquestes paraules del discurs oficial de l'Església espanyola, sobretot la més conservadora. Al tornar a Espanya, fora de l'ordre dels jesuïtes, Díez-Alegría se'n anar a viure al Pozo del Tío Raimundo, una barriada obrera de Madrid.

"*Tarancón al paredón*" és un eslògan de la ultradreta que feu fortuna en algunes manifestacions cíviques a Madrid, al finals del règim. Elisa Lamas denuncia a aquests sectors de l'extrema dreta, identificant Blas Piñar i el capellà Venancio Marcos, que servint-se de l'Església, s'oposen a l'apertura que promou el Vaticà II. "Monseñor Tarancón quiere adecuar la Iglesia del país a las directrices del Vaticano II, quiere una independencia mutua del Estado y una sana colaboración con él. Estos objetivos no les interesan a los ultras de la derecha... la ultraderecha se llama a engaño, y protesta. A sus ojos, la Iglesia es una desagradecida."¹⁶ També admet que aquest problema té el seu origen en la prohibició de fer política en el seu àmbit natural, "Se nota que es una tendencia innata en el hombre hacer política en lo religioso, cuando no le dejan hacerla en su terreno privativo...Los que piden ahora horcas y fusiles para los sacerdotes son unos grupos que se autotitulan católicos y derechistas a ultranza." És la instrumentalització de l'Església, per part de grups radicals de dins i de fora, el que tracta de denunciar Lamas. Radicalització que es feu força evident els anys finals de Franco, en un intent, infructuós per descomptat, de la ultradreta de frenar qualsevol temptació aperturista del règim, però contribuï a augmentar significativament el soroll de fons de la política espanyola d'aquests anys.

La divisió dins l'Església espanyola respecte al règim es feia cada cop més evident, a mesura que aquest s'esgotava, en qualsevol manifestació o

¹⁵ Lamas, Elisa: *Una voz de profeta*. Destino, 12.05.1973 (1858), pag. 9

¹⁶ Lamas, Elisa: "*Tarancón al paredón*". Destino, 26.05.1973 (1860), pag. 15

discurs públic dels bisbes, en els mitjans de comunicació i a la premsa, com els que feren l'octubre de **1974**, i que *Destino* se'n fa ressò a la secció, *lo que dicen*. Aquestes dissensions públiques ja no es tractaven d'amagar. El bisbe de Conca, monsenyor Guerra Campos manifestà en un document titulat *Ante el 1 de octubre: La Iglesia y Francisco Franco*: "...La Iglesia no hubiera bendecido un mero pronunciamiento militar ni un bando de una guerra civil. La Iglesia bendijo, sí, una cruzada...No tanto a declaraciones como a un lenguaje de hechos y actitudes; de ejemplaridad personal; de gobernante que da culto a Dios...y que legisla y gobierna con inspiración cristiana y la intención puesta en el bien integral del pueblo." El bisbe de Bilbao, monsenyor Añoveros, a la revista *El Ciervo*, "La búsqueda radical de una verdadera reconciliación conduce a Cristo a enfrentarse con los defensores de la ley y con la ley misma en la medida en que no está al servicio del hombre; con las tradiciones y sus defensores, en la medida en que su seguimiento implica abandono de la voluntad de Dios y desatención de las necesidades del hermano; con los que reducen la vida religiosa y moral a normas y prescripciones minuciosas, dejando de lado la justicia y el amor; con los grupos fariseos que hacen de la hipocresía y falsedad norma de comportamiento religioso y social; con una concepción absolutista del poder y con los que lo detentan que oprimen a la comunidad en lugar de servirla..."¹⁷

Aquesta instrumentalització i politització de certs sectors de l'Església espanyola és la línia argumental de les declaracions que el capellà José María Martín Patino, cap del secretariat del cardenal Tarancón, president de la Conferència Episcopal Espanyola, feu al col·laborador de *Destino*, Jorge Marín, al juny de **1975**. Preguntat sobre el important grau de politització de l'Església, i que molts capellans joves actuen com si no ho fossin, Martín Patino respon, "Son más numerosos los sacerdotes que están metidos en la política por la derecha que en la política por la izquierda. Es decir, aquellos sacerdotes que siguen enfeudando la Iglesia a un sistema político y para sostener ese sistema político están subordinando sus propios principios religiosos y hasta la obediencia a sus obispos. La politización del clero es más grave en la derecha

¹⁷ *Destino*, 28.09.1974 (1930), *lo que dicen*, pag. 17. A principis d'any, el bisbe de la diòcesi de Bilbao, monsenyor Añoveros fou apartat del seu càrrec arran d'una homilia en la que tractava sobre la unitat d'Espanya. El règim forçà la separació del bisbe; la reunió de la Comissió Permanent de la Conferència Episcopal Espanyola tingué que sortir al pas en defensa del bisbe, per que aquest pogués retornar al front de la diòcesi. (*Destino*, 16.03.1974, 1902, pag 14).

que en la izquierda, aunque no puedo negar que también en la izquierda hay sacerdotes complicados en una cierta política pequeña, una cierta política, digamos, de influencia y de conquista del poder político.”¹⁸ Martín Patino també és partidari, en la línia de Tarancón, de resoldre el Concordat, i que l'Església ha de ser absolutament lliure per nomenar els bisbes, cosa que a Espanya no ho és. Malgrat l'opinió de la cúpula de l'Església espanyola, ja hem dit que el Concordat de 1953 es mantingué vigent fins al 1978.

Jiménez Lozano, col·laborador de *Destino* en temes religiosos i eclesiàstics, de sensibilitat religiosa més aviat *jansenista i kierkegardiana*, com ell mateix es defineix, fa una crítica severa contra “*l'Opus Dei*”, situant-se en el pol oposat, amb motiu de la mort del seu fundador, mons. Escrivá de Balaguer. Treu importància al “*Opus Dei*”, com a concepció espiritual, al que qualifica de “preconciliar”, i amb alguns tics de calvinisme (sacralitat del treball, ciutat secular, negocis, comptes corrents,...). Això sí, li concedeix el ser un oasi, almenys sentimental, en temps de commoció i desolació cristiana, però no suportaria una polèmica teològica seria, amb algun teòleg de la talla d'Urs von Balthasar. “Monseñor Escrivá de Balaguer acertó a decir algo que sonaba a nuevo a la inmensa mayoría de cristianos de la época; que el laico podía llegar a la santidad en su estado...La otra gran idea clave de la Obra y de su fundador sería luego la de esa restauración de la cristiandad en pleno mundo moderno... Intellectualmente y sentimentalmente la Obra estaba delimitada por los esquemas y el talante católicos anteriores al Vaticano II...la preconciliaridad de la Obra tiene una gran seducción y ofrece un refugio a su desconcierto...”¹⁹ Cal recordar que, en els moments en que Jiménez Lozano, vaticanista convençut, va escriure aquest article, la implementació de la doctrina del Vaticà II trobava forces reticències al nostre país, tal com ja hem vist, per part de sector importants de l'Església espanyola. Per altra banda, eren moments de gran desconcert en el govern d'Arias Navarro, remodelant ministeris, posant i traient ministres del Opus i falangistes, en uns moviments pendulars constants i de desorientació política davant l'imminent final físic de Franco, amb el convenciment clar de que la situació social se'ls hi escapava de les mans.

¹⁸ Marín, Jorge: *Rvdo. José María Martín Patino*. *Destino*, 29.06.1975 (1970), *Las entrevistas de la BBC*, pag. 7

¹⁹ Jiménez Lozano, José: *En la muerte del fundador del “Opus Dei”*. *Destino*, 13.07.1975 (1972), *Hombre y época*, pag. 30.

2.2.7.- La crítica social: Situació de la dona, “*Humanae vitae*”, explotació laboral, especulació,...

Destino es preocupà no només de temes polítics o culturals. Molts dels seus col·laboradors exerciren la crítica social enfront de l'actuació dels poders públics. Sobretot des de finals dels seixanta, la crítica social fou força activa. Crítica que fou molt més permesa que la crítica política, a mesura que el règim s'anava acostant al seu final i augmentava la permissivitat de la censura en aquests temes. Situació de la dona dins la nostra societat o la moral oficial que imposava el règim, les condicions laborals dels treballadors, la situació de l'ensenyament al nostre país o l'especulació urbanística eren temes recurrents de col·laboradors habituals del setmanari, com Elisa Lamas, Huertas Clavería, Eliseo Bayo, Carmen Alcalde, Amparo Moreno o des de l'economia, com Muntaner Pascual o Josep C. Vergés, per citar-ne només alguns.

No entraré a fer un examen exhaustiu de tots aquests punts, per què això ens dispersaria de l'objectiu principal del treball, i dubto que aportés més claredat sobre la denuncia social que feia *Destino*, i que en aquest punt pretenc deixar establerta. La situació de l'ensenyament crec que ja ha estat prou analitzada en el punt 2.2.5. Però sí vull tocar dos temes, que en realitat estan molt vinculats, per no dir que són dos cares del mateix problema. El primer sobre el que voldria fer esment, és el de la situació de la dona dins la nostra societat, no només per la seva pròpia importància, que la té, sinó, a més, per què acabà per ser el disparador final de la crisi de *Destino*, amb la marxa de Luján. *L'Any Internacional de la Dona (1975)* fou objecte d'un monogràfic, tal com explico en l'apartat corresponent 3.5, que donà l'ocasió per posar sobre la taula totes les diferències que s'anaven arrossegant darrerament entre el nou grup propietari i l'antiga redacció. Evidentment, el motiu final fou força banal, però fou aquest i no un altre. Abans s'havien donat fortes diferències en diversos articles polítics, com també deixo clar, però l'espurna fou aquella. El segon tema que voldria tocar és l'efecte de la publicació de l'encíclica “*Humanae Vitae*”, que establia la doctrina moral de l'Església, sobre la regulació de la natalitat i l'ús dels anovulatoris i altres mètodes de control, per part de les dones catòliques. Als anys seixanta, les parelles volien decidir per elles mateixes quants i quan tenir els fills, i els mètodes tradicionals de control, admesos per l'Església no ho acabaven de

permetre. Molt relacionat també amb la posició de la dona en el món modern. En aquests anys els aires de llibertat i reivindicació recorrien tot Occident, estimulats per moviments contraculturals, com ara els hippies. El maig del 68 fou una de les seves concrecions. Al mateix temps, filòsofs i escriptors, com Reich, Marcuse, Debord o Althusser, hi donaven contingut a aquestes noves idees. Malgrat la situació de dictadura política i cultural en que vivia la societat espanyola, aquests aires també arribaven al nostre país per les escletxes que, inevitablement, es produïen. Era la dècada dels seixanta i el país es començava a obrir al exterior. L'educació i la moral tradicionals no donaven resposta a totes aquestes noves inquietuds que arribaven de fora, i el desconcert, sobretot entre les dones, era notable, ja que eren elles les més directament afectades. Per tot arreu sortien veus que reclamaven un major protagonisme de la dona dins la societat. *Destino* no hi podia ser indiferent.

Elisa Lamas defensa el desenvolupament de la dona, com a ésser humà, i viure cada vegada menys a través de l'altre, marit o fills. No fer-ho és perillós no només per ella, sinó també pel marit i els fills. "...durante siglos pareció una evidencia clarísima: la mujer ha nacido para tener hijos y cuidarlos, y ese es el fin total de su existencia...Hoy la situación es totalmente opuesta...el papel positivo del trabajo en el desarrollo humano de la mujer, en su equilibrio interior... la mujer necesita como ser humano un trabajo a nivel de su capacidad mental."¹, recordant les paraules de Betty Friedan, en el llibre "*The Feminine Mystique*". En un altre article, aprofitant l'aparició del llibre *La mujer en España*², Lamas dona una visió prou descarnada en la recensió que en fa del llibre, de la situació de la dona a l'Espanya dels anys seixanta. Encara que ha canviat força fins avui (2012), sobretot en l'accés a la universitat i a la cultura, queda molt camí per fer en l'equiparació (laboral, civil, penal,...) amb l'home. Acaba conclouent que "Si las mujeres españolas luchamos por una sociedad más justa, conseguiremos a la vez una situación como sexo más justa... ¡Qué duda cabe de que si elevamos el nivel de cultura, cada vez habrá más mujeres que tomen conciencia de su condición, de lo insuficiente de sus vidas!"³

¹ Lamas, Elisa: *Profesión, sus labores*. Destino, 03.02.1968 (1583), pag. 29

² *La mujer en España*, de Mireia Bofill, María Luisa Fabra, Ana Sallés, Elisa Vallés. Ediciones de Cultura Popular. Barcelona. 1968.

³ Lamas, Elisa: *Mujer y española*. Destino, 24.02.1968 (1586), pag. 13

El juliol de **1968** l'Església catòlica publica l'encíclica "*Humanae Vitae*", en la que fixava la seva doctrina sobre la regulació de la natalitat, condemnant tots els mitjans artificials, i acceptant només els naturals. Aquest fet produí desconcert i tristesa en molts sectors catòlics de la societat espanyola, dels que molt aviat sortiren veus discordants amb la postura oficial. Elisa Lamas pertany a un d'aquests sectors decebuts per l'encíclica, que es dol que el Papa no hagués fet cas de l'opinió de la majoria de la comissió elaboradora. "El criterio mayoritario de esta última comisión y el de la mayoría de los obispos del Tercer Mundo era favorable a soluciones mucho más abiertas."⁴ Intenta comprendre els motius que han portat al Papa a pronunciar-se en aquest sentit tan restrictiu, però reclama de la jerarquia eclesiàstica, inclòs el Papa, que escolti l'opinió dels laics, ja que tots junts formen l'Església, el poble de Deu. Es lamenta "que un motivo para condenar los métodos artificiales de regulación de la natalidad pueda ser que proporcionan a la mujer las mismas posibilidades de acción que al hombre, me duele profundamente.", consideració absolutament masculista per part de l'Església. Se sent decebuda per l'encíclica, que creu inspirada en el temor de perdre poder de l'Església, en la desconfiança –que compara amb la condemna de Galileu- i conclou que ha estat un error i s'hauria de corregir.

A les poques setmanes Elisa Lamas torna a insistir sobre l'encíclica. Recolzant-se amb les paraules de Hans Küng i amb la doctrina de Sant Tomàs –primacia de la consciència sobre l'Església en un acte determinat- segueix insistint en la inoportunitat de la "*Humanae Vitae*"; que no és matèria d'infal·libilitat del seu magisteri, i aprofita per seguir reclamant dins l'Església, més veu pels seglars i per les dones. "Somos los casados los destinatarios de esta encíclica...Somos nosotros los únicos que vivimos el sacramento del matrimonio...¿cuántos casados han podido hacer oír su voz en Roma?...La Iglesia, reunida en el Concilio Vaticano II, ha declarado que el seglar tiene "el derecho, y en algún caso la obligación, de manifestar su parecer..." La "*Humanae Vitae*" no es doctrina infalible, puede muy bien ser reformada."⁵

⁴ Lamas, Elisa: *Una madre de familia numerosa medita acerca de la "Humanae Vitae"*. Destino, 17.08.1968 (1611), pag. 22 i 23.

⁵ Lamas, Elisa: *Nuevas reflexiones sobre la "Humanae Vitae"*. Destino, 14.09.1968 (1615), pag. 14 i 15.

El ressò de la polèmica pujà de to amb la contestació, amb una *Carta al director*, del jesuïta Antonio Udina Martorell a les interpretacions de Elisa Lamas sobre la doctrina de Sant Tomàs. Critica l'argumentació de Lamas, basada en la doctrina del sant, per fer-ne una interpretació falsa, i li recorda que "ni considero ser lícito aceptar diálogo sobre asunto zanjado por una declaración pontificia a la que no sólo, según doctrina del Concilio, debe todo católico *religiosa sumisión de la voluntad y del entendimiento*."⁶

Des d'altres sectors també fou contestada aquesta encíclica. Alfonso C. Comín, polític d'esquerres amb un fort compromís social, i que no abandonà mai les seves conviccions catòliques, també reclama que els laics casats, en la línia de Lamas, tinguin plenitud de presència en les elaboracions doctrinals del magisteri de l'Església. Critica la falsa moral dels "poderosos", "...tantas voces autorizadas de las que hoy claman por una aceptación sumisa y sin discrepancias de la reciente encíclica, ¿dijeron acaso otro tanto cuando se publicó la "*Pacem in terris*" o cuando el Magisterio se pronunció a favor de la reforma agraria?...porque, según dijeron, *cada situación es un caso particular*."⁷ Insisteix amb els mateixos arguments de Lamas, "En la Iglesia del siglo XX la fidelidad ya no se mide por el silencio o por la sumisión...se mide por la comunión en la verdad y esta comunión exige el diálogo abierto y leal." Reclama el dret a opinar en temes de moral fora de la jerarquia de l'Església, i posa en ridícul els arguments de l'encíclica, com ¿una psicosis de cèlibes?, en la que "...subyace la vieja concepción del acto sexual como remedio para la concupiscencia, que la Iglesia tolera en el matrimonio." I conclou que "En suma, la "*Humanae Vitae*" permite comprobar a los cristianos cómo una auténtica teología del matrimonio está todavía por elaborar de pleno."

Per la mateixa via de les *Cartas al director*, Elisa Lamas contesta al pare Udina refutant de forma minuciosa totes les acusacions que li feu aquest, i conclou que "...nunca he escrito una línea sin estudiar con seriedad lo que voy a decir. Mis opiniones pueden estar equivocadas, pero mis métodos de trabajo son absolutamente honrados y se atienen al espíritu que un verdadero universitario adopta siempre en su vida: un absoluto respeto a la verdad y a la inteligencia del

⁶ Destino, 05.10.1968 (1618), pag. 7. *Cartas al director*. *Humanae Vitae*

⁷ Comín, Alfonso C.: ¿*Continuismo o historicidad del Magisterio?*. *Objeciones en torno a la "Humanae Vitae"*. Destino, 12.10.1968 (1619), *Tribuna abierta*, pag. 42 i 43.

ser humano.”⁸ Encara contestarà el pare Udina respecte a la doctrina de Sant Tomàs, sobre la primacia de la consciencia, àdhuc errònia, sobre la llei, en quant aquella és norma última de conducta, però no és superior a la llei en l'ordre objectiu. I per concloure, cita una frase d'un altre document conciliar –*Lumen gentium* n° 25– “Esta religiosa sumisión de la voluntad y del entendimiento se debe de modo particular al Magisterio auténtico del Romano Pontífice, aún cuando no hable *ex cathedra* de tal manera que...con sinceridad se adhiera (todo fiel) al parecer por él expresado según la mente y voluntad por él mismo manifestada...”⁹ I amb això dona per conclosa la disputa, que tampoc serà contestada per Lamas. No cal dir que totes aquestes polèmiques podien ajudar a aclarir conceptes en algun sector de la societat; però és evident que la immensa majoria assistia desconcertada davant la divisió tan radical d'opinions i l'accelerat canvi de normes de conducta, que s'insinuaven des de fora, enfront de la impertorbable moral oficial.

Amb motiu del llibre, “*La mujer en el cristianismo de hoy*”, del que és autora Elisa Lamas, és entrevistada per Francesc de Carreras. Lamas denuncia –una vegada més– la discriminació social que pateix la dona, especialment dins l'Església. Considera que aquesta està completament dominada per homes, que no entenen a les dones, excepció feta de Joan XXIII, i que la “*Humanae Vitae*” està totalment desfasada. “...la educación y la tradición que pesan sobre la mujer es inadecuada a la aceleración de la cultura actual...Hay que crear una cultura de cooperación y no de sumisión...veo un peligro inmenso que la Iglesia no sepa ver –como no vio en el siglo XIX el problema obrero– la importancia del mismo (papel de la mujer)...”*Humanae Vitae*. Hay en ella una filosofía del hombre totalmente desfasada...”¹⁰ Lamas encara tornarà a insistir en un altre article, denunciant la discriminació legal que pateixen les dones, per motius de sexe; discriminació que també s'observa dins l'Església, el treball i l'educació, i que només és pot corregir amb informació –jornades de París i Barcelona– i educació, per part de les dones.¹¹

⁸ Destino, 19.10.1968 (1620), pag. 3. *Cartas al director. Humanae Vitae*

⁹ Destino, 09.11.1968 (1623), pag. 3. *Cartas al director. Humanae Vitae*

¹⁰ Carreras, Francesc de: *Elisa Lamas y la humanización de la mujer*. Destino, 30.11.1968 (1626), pag. 65

¹¹ Lamas, Elisa: *Las mujeres se analizan*. Destino, 05.12.1970 (1731), pag. 9

Altres articles de denuncia social, ja en el **1971**, *Lo que fue de los chicos de Wad-Ras*¹², de Huertas Clavería, on torna a insistir sobre el tema del reformatori, amb alguns testimonis en primera persona dels protagonistes, encara sense autèntica solució. *Carnaval y cuaresma de los subnormales en España*¹³, en el que Eliseo Bayo tracta el problema dels nens subnormals al nostre país. *Sanidad y Hospital Clínico: SOS.*¹⁴, basat en un “informe mèdic”, Eliseo Bayo denuncia l’estat de la sanitat pública per falta de pressupost, centrat en el Clínic de Barcelona; denuncia també la “classe de metges” que arriben a la medecina per fer-se rics i no pas per voluntat de servei. *La industria farmacéutica y de la alimentación y la penetración del capital extranjero*¹⁵, en el que Agustí Pons, fent-se ressò dels representants d’ambdós indústries, denuncia la penetració ferotge del capital estranger, bàsicament americà, que colonitza al autòcton, i demana protecció al govern mitjançant normes reguladores. *La sociedad contra los marginados*¹⁶, en el que J. M. Huertas Clavería denuncia el barraquisme i els polígons de vivendes sense serveis. En el **1972**, *Servidumbres del siglo XX: Las criadas*¹⁷, article de denuncia, de caire feminista, de Montserrat Roig. Al maig, *Destino* dedica un monogràfic a la *polución y destrucción del medio ambiente, cáncer del siglo XX*¹⁸, que, segons el setmanari, abasten tal magnitud que es poden qualificar de veritables càncers del segle XX.

La secció de *Economía y Sociedad* també donava cabuda a articles de crítica, en general sobre urbanisme o infraestructures. Tenim un exemple, al agost de **1974**, *Un mundo feliz del Plan Comarcal*¹⁹, en el que Josep C. Vergés denuncia que Barcelona matricula el 15% dels cotxes de l’Estat i només rep de l’Administració el 1% en construcció de carreteres. Reclama més infraestructures i serveis públics per Barcelona, ciutat que compara amb Londres. L’article va acompanyat d’un editorial de *Destino*, amb reclamacions que van en la mateixa

¹² Destino, 01.05.1971 (1752), pag 20 i 21.

¹³ Destino, 29.05.1971 (1756), pag 8 i 9.

¹⁴ Destino, 10.07.1971 (1762), pag 11 i 12.

¹⁵ Destino, 24.07.1971 (1764), pag 20.

¹⁶ Destino, 31.07.1971 (1765), pag 62 i 63.

¹⁷ Destino, 26.02.1972 (1795), pag 11 i 12.

¹⁸ Destino, 20.05.1972 (1807), pag. 26 a 42: Escriuen: Santiago Quer (*El hombre, protagonista de su destrucción*); Rafael Pradas (*Un mundo polucionado, una naturaleza en desequilibrio, una tarea colectiva*); Rafael Espinós (*La contaminación en Barcelona*); Pere Pascual (*Historia de dos muertes por humo*); Josep Mª Soriano Bessó (*Turismo y contaminación: Peligra el futuro de la albufera de Valencia*); J.M. Huertas Clavería (*Con la contaminación y otros problemas de fondo: 17 ejemplos de deserción colectiva*); Ignasi Aragó (*Por una acción pública eficaz*); Rómul Gavarró (*La polución actual y sus consecuencias inmediatas*)

¹⁹ Destino, 03.08.1974 (1922), pag 24 a 27.

direcció. O bé *El milímetro de Barcelona*²⁰, en que Josep C. Vergés critica el “metro” de Barcelona, no sense una certa demagògia en la utilització de les xifres; però encerta en el caràcter lineal i no radial –al contrari de Madrid- la qual cosa fa que el barris estiguin poc connectats.

En el **1975**, segueixen sovintejant, i potser augmentant, els articles de caire reivindicatiu en favor de la condició de la dona. No per a rés aquest any estava dedicat al “Any Internacional de la Dona”. En *Una precursora feminista (Flora Tristán)*²¹, Elisa Lamas escriu sobre aquesta precursora dels moviments feministes i també socialistes. I arribem així al maig, en el que *Destino* dedica el, tantes vegades anomenat al llarg d’aquest treball, numero monogràfic *Año Internacional de la Mujer*²², amb fotografia i títol de portada, *La suerte de ser mujer*, i articles en el interior de Amparo Moreno, *El difícil camino de la liberación de la mujer*; Elisa Lamas, *Betty Friedan, Esther Vilar, dos mujeres hablan de la mujer*; i de la col·laboradora ocasional Magda Oranich, *¿Qué ha conseguido la española en el Año Internacional de la Mujer?*. Tal com he dit, aquest numero provocarà la dimissió de Luján, la desaparició de les col·laboracions de Elisa Lamas i Amparo Moreno, que darrerament havien adquirit certa rellevància, i es reestructuraran totes les seccions de la revista.

²⁰ Destino, 11.01.1975 (1945), pag. 24

²¹ Destino, 01.02.1975 (1948), pag. 19

²² Destino, 15.05.1975 (1963), pag. 35 a 39.

2.3.- La persecució a Destino

Els problemes de la revista amb les autoritats, venen ja de lluny. No és pas una cosa que s'iniciï amb la nova legislació¹. “Abans, si els articles quedaven prohibits, no sortien, i només calia tenir-ne un altre de recanvi, ampliar una fotografia o qualsevol altre recurs de composició per tal d'omplir l'espai buit deixat per la censura...Coneixent els censors, com era inevitable, se sabia de quin peu calçaven, i era fàcil sortejar, d'una forma indirecta, el control absolut de la veritat que pretenia el règim”². La supressió de la censura prèvia feia recaure la responsabilitat dels continguts dels articles amb els autors, el director i l'editor de la publicació, creant una enorme inseguretat. Malgrat tot, la vocació de *Destino* era vorejar sempre els límits establerts, límits que ja no tornaren a ser nítids i clars, -com quan hi havia la censura prèvia, i els articles quedaven aprovats, censurats o s'havien de modificar-, sinó que s'allargaven o s'escurçaven aquests en funció de criteris discrecionals i interessos del ministeri. Tal com tindrem oportunitat de comprovar, una informació sobre un tema podia passar la censura sense cap problema i a la setmana següent una altra informació similar sobre el mateix tema, ser objecte d'una forta sanció. *Destino* no va haver d'esperar massa per comprovar en pròpia carn, l'abast real d'aquesta suposada “llibertat d'opinió”.

Poques setmanes després de promulgada la Llei de Premsa, Santiago Nadal ja expressava el seus dubtes sobre l'obertura informativa real que podia representar aquesta nova llei, en l'article *¡Todos somos liberales!*³: “Todos los escritores y periódicos han aprobado con entusiasmo el espíritu en que se inspira oficialmente la nueva Ley: todos lo han calificado y alabado como de 'libertad de prensa'. Y no ha habido una sola palabra, no se ha alzado la más pequeña voz, contra el principio de libertad de prensa en sí misma...Lo más importante ha sido la actitud de la totalidad de los comentaristas de buena fe y buena voluntad. Periódicos y periodistas, considerados de tal o cual matiz, aun bajo la uniformidad que imponía la antigua legislación, se han unido en una adhesión... Quizás un espíritu liberal sería necesario para esto: apertura de espíritu, abierto a los hombres, a las cosas nuevas, a la respetabilidad de las cosas viejas,

¹ Llei de Premsa de Fraga de març de 1966.

² Vergés, Josep C.: *Un país tan desgraciat. Memòria compartida amb l'editor de Destino*. Sd edicions. pàg. 140

³ Nadal, Santiago. *¡Todos somos liberales!* Destino, 7.05.1966 (1500), pag 49 i 50.

abierto en suma al diálogo, a la comprensión, y a lo que más necesitamos: la convivencia” És tractava de poder informar objectivament de tot el que passava fora, però també del que passava dintre del país. Nadal quedava sorprès que, de sobte, ara tothom fos liberal.

La secció *Noticias con acento*, començada a publicar el 9 d'abril de 1966, i firmada per Manuel Jiménez de Parga, catedràtic de Dret Polític de la Universitat de Barcelona, va ser un mal son permanent pel ministre d'Informació Fraga Iribarne. “Las *Noticias*, que a la revista apareixen en un lloc i una tipografia destacats, eren tan importants pel que deien com per allò que deixaven entendre...tenien la virtut d'atacar la línia de flotació del règim franquista, especialment pel que feia a la seva justificació doctrinal...i ho feia amb un to professoral, de professor que descobreix una obvietat a un estudiant inepte o poc aplicat.”⁴ Els seus articles setmanals eren punyents no només en el fons, sinó també en la forma. De seguida varen connectar amb els lectors, i foren seguits amb força interès. Però no va ser aquest l'únic motiu d'irritació pel ministeri. Les seccions *Pulsaciones del observador*, que van començar a escriure Francesc de Carreras, Josep Mª Huertas Clavería i Eliseo Bayo, comentant activitats que fins aleshores havien tingut poc ressò a la revista i a d'altres mitjans de comunicació, com protestes dels estudiants, reivindicacions dels barris, activisme catalanista, vagues obreres, etc., i la pròpia bel·ligerància de Nèstor Luján, amb la seva secció *Al doblar la esquina*, foren altres motius de maldecaps per les autoritats.

No hi ha unanimitat en el nombre d'expedients que patí *Destino*, des de la promulgació de la Llei de Premsa fins a la mort de Franco, ambdós extrems d'aquest treball. Geli i Huertas, en la seva obra *Las tres vidas de Destino*, xifren en 12 aquets expedients, basant-se en els arxius de Jiménez de Parga, que actuava també com advocat de la revista. Malgrat tot, citen a José Luis Vila-Sanjuán⁵, que incrementa aquest nombre fins 15 expedients. Seguint les informacions que dona el propi setmanari, he fet arribar aquest numero fins a 16 expedients, incloent-hi tots els segrests soferts entre ambdós límits, i son els que explico seguidament. No obstant, en el tretzè expedient, potser el més estrany,

⁴ Pons, Agustí: *Nèstor Luján, el periodisme liberal*,. pag. 203

⁵ Vila-Sanjuán, J.L.: *Historia de Destino*. Destino, 03.04.1985, pag. 86 a 94.

un jutjat de Barcelona ordena el segrest del revista el desembre de 1971, ordre que revoca un jutjat de Madrid, el febrer de 1972, permeten posar a la venta el setmanari amb tres mesos de retràs. En tot cas, per ésser un altre problema amb l'Administració he preferit deixar-lo també reflectit com tal.

2.3.1.- Des de la Llei de Premsa fins a la suspensió de la revista (1966-1967):

1) Primer expedient: El problema de la Universidad de Barcelona (22.10.1966)

En aquesta nova etapa, la primera topada amb el règim va venir de la pugna que mantingué *Destino* amb García Valdecasas, catedràtic de Farmacologia i des del juliol de 1965, rector de la Universitat de Barcelona, que es destacà per la seva intransigència ideològica, la seva absència de diàleg i les seves intervencions repressives. Fou un rector molt conflictiu. Aquest any 1966 va ser un any de gran agitació estudiantil, any de la constitució de Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona (SDEUB), en un acte clandestí que tingué lloc als Caputxins de Sarrià, el 9 de març.

El 19 de maig del 1966, el diari ABC dedica el seu comentari editorial al escrit que firmat per 37 catedràtics de la Universitat de Barcelona, entre ells Jiménez de Parga, dirigeixen al seu rector, preocupats per la situació anòmala de les seves Facultats i Escoles Superiors, totes elles clausurades des del 27 d'abril. Escrit que ABC qualifica de "...modelo de serenidad, tanto en el fondo como en la forma. Nos complace ver que desde la Ciudad Condal llegan tan autorizadas voces, llenas de serenidad. La medida es una de las virtudes tradicionales del espíritu catalán. *Seny* es una palabra clave, y una piedra de toque para todo cuanto nace verdaderamente en la entraña moral de los catalanes"⁶. Y Jiménez de Parga ho recull a *Noticias con acento*.

El 8 d'octubre, una *Carta al director* firmada per Jordi Maragall, que es defineix a si mateix com persona ja d'edat, condemna els setanta i pico expedients de professors adjunts i auxiliars i altres d'alumnes, del districte

⁶ Jiménez de Parga, Manuel. *Con serenidad y con firmeza*. Destino, 28.05.1966 (1503), pag 17. *Noticias con acento* recollint l'editorial del diari ABC de Madrid, del 19 de maig.

universitari de Barcelona i reclama la llibertat de pensament a la Universitat "...la mentalidad con que se administra el presupuesto sigue condicionada, por lo visto, por idénticas cautelas y temores. ¡Los temores a la libertad de pensamiento!. Como si hubiese otras maneras de pensar que la de pensar con libertad...Porque, de hecho, ¿obedecen a otra cosa las sanciones? ¿Acaso los sancionados hicieron algo más que cumplir con su obligación, es decir, defender la libertad de pensar, y más concretamente del pensar universitario?".⁷ En un altra secció del mateix numero, Santiago Nadal en un article titulat *¿Y la futura clase política?*⁸, dirigit al rector García Valdecasas, manifesta el seu desacord amb les conclusions d'un estudi d'Amando de Miguel sobre la desafecció política dels universitaris espanyols. Nadal les lliga als recents problemes i expedients a professors i estudiants, i convida al rector a reflexionar . I, de moment, no hi ha resposta del règim.

El discurs del inauguració de l'any acadèmic, pronunciat pel rector García Valdecasas a Barcelona, també va ésser objecte de crítica per part de Jiménez de Parga: "Contra lo sostenido, pues, por el profesor García Valdecasas, los Papas admiten que una ley sea mala, y –desde luego- *la justificación de una ley, su razón de ser*, no se basa en la universalidad del mandato. Unicamente debe obedecerse la ley que sea intrinsecamente buena, aquella que contenga normas justas...Esta doctrina se enseña en la Facultad de Derecho tanto a los alumnos que acaban de entrar..."⁹ García Valdecasas havia afirmat el contrari, que la justificació de la llei era la universalitat.

A la setmana següent es publicà una crítica demolidora contra el rector. Un article de Néstor Luján, *El problema de la Universidad de Barcelona*¹⁰, del 22 d'octubre del 1966, provoca, ara sí, el **1er expedient** a la revista. L'article constitueix una defensa explícita del Sindicat Democràtic, una crítica frontal a les sancions i a l'actitud del rector "...la actitud del rector de la Universidad, hombre honesto, pero intransigente, ha sido contraproducente desde su nombramiento." Acaba demanant formalment la seva dimissió, tal com ja li havien demanat els representants dels estudiants amb un escrit "Nosotros creemos en la grandeza

⁷ Destino, 8.10.1966 (1522), pag 5. *Cartas al director*. Problema universitario.

⁸ Nadal, Santiago. *¿Y la futura clase política?* Destino, 8.10.1966 (1522), pag 13

⁹ Jiménez de Parga, Manuel. *La ley puede ser injusta*. Destino, 15.10.1966 (1523), *Noticias con acento*, pag 13

¹⁰ Luján, Néstor. *El problema de la Universidad de Barcelona*. Destino, 22.10.1966 (1524), pag 14

de los gestos y el de presentar la dimisión, por paradójico que el señor García Valdecasas lo crea, le haría recuperar esta autoridad moral que la ciudad advierte que perdió...De nada sirve -creemos- ejercer el poder inmediato si la autoridad moral no lo respalda.”

Naturalment, en època de “*adhesiones inquebrantables y fidelidades absolutas*”, la dimissió no era contemplada i el rector no ho va fer; passà a l'atac i d'acord amb allò que preveia la Llei de Premsa, envià una rèplica d'inserció obligada, que es publica el 29 d'octubre de 1966. En aquesta rèplica, *El problema de la Universidad de Barcelona. Rectificación al señor Luján por F. García-Valdecasas*,¹¹ el rector intenta desacreditar les afirmacions de Luján, per malintencionades i fent-se passar per home que aplica estrictament la llei, àdhuc democràtic, que defensa la majoria d'estudiants. “Veintisiete años de catedrático en Barcelona han acreditado una fama al que suscribe como catedrático justo... que no puede empañar su malévolas insinuación...los estudiantes universitarios no son esos cientos de activistas que provocan la anormalidad académica. Los estudiantes universitarios de Barcelona (más de quince mil) son unos jóvenes serios, trabajadores,...” García Valdecasas també contesta a Jiménez de Parga a *Cartas al director*, sobre la validesa i vigència del Dret, que aquest replica en el mateix espai.¹²

La polèmica sembla que es va apaivagant de moment. No obstant, el 17 de desembre de 1966, *Pulsaciones del observador* torna a incidir en els problemes de la universitat, criticant els expedients administratius i reclama un debat nacional per resoldre el problemes de la universitat. “Si seguimos por este camino, mucho nos tememos que nuestra vieja Alma Mater se convierta en un centro administrativo, burocratizado, donde los catedráticos-robots expenderán títulos académicos a los alumnos que se hayan portado bien según un rígido criterio técnico, infalible además, por supuesto.”¹³ Després d'unes setmanes sense cap comentari, el 11 de febrer de 1967, Jiménez de Parga fa unes reflexions sobre els problemes de la universitat, a *Noticias con acento*, considerant que no son exclusivament dels estudiants, sinó que és una

¹¹ García-Valdecasas, F. *El problema de la Universidad de Barcelona*. Destino, 29.10.1966 (1525), pag 14

¹² Destino, 29.10.1966 (1525), pag 3. *Cartas al director*. Validez y vigencia del Derecho.

¹³ Destino, 17.12.1966 (1532), pag 82. *Pulsaciones del observador*. Cada semana un tema. Universidad: Necesidad de un debate nacional.

efervescència que afecta a tota la societat, i com a tal s'ha d'enfocar si es vol trobar una solució efectiva.¹⁴ Encara apareixerà una altra carta sobre el mateix tema el 25 de febrer, a *Cartas al director*.

El 1 d'abril de 1967, *Pulsaciones del observador* es fa ressò d'unes declaracions fetes a Madrid, en las que el rector García Valdecasas defensa “una Universitat Medieval i no estatificada, i es manifesta contrari a l'ensenyament gratuït universitari dins una societat occidental capitalista”. L'observador recull aquests comentaris i els contraposa amb els de la “Hoja del Lunes” madrilenya, que també s'ha en fet ressò, i discrepa de totes les tesis del rector, demanant pels nostres fills, una Universitat del segle XX¹⁵.

2) Segon expedient: Picasso: Homenaje de los estudiantes (28.01.1967)

Les portades de la revista eren cosa d'en Verges, l'editor, així com les cartes al director, segons Agustí Pons, i corroborat pel mateix Francesc de Carreras¹⁶. Però, de la polèmica de les cartes, ja tindrem oportunitat de parlar-ne més endavant. Tornant a les portades, la del 22 d'octubre de 1966 porta una fotografia de Picasso, a manera de homenatge, amb un peu “Pablo Picasso cumple 85 años”. La portada del 3 de desembre de 1966 és una fotografia de l'exposició en “homenatge a Picasso” que la ciutat de París ret al pintor amb motiu del seu 85è aniversari; l'interior va acompanyat de dos articles, un de Joan Perucho, sobre la figura de Picasso, i l'altre, de Jorge Marín, en que repassa l'exposició de París. La premsa de Barcelona també va recollir l'efemèride i s'hi va sumar, destacant la vinculació del artista amb la ciutat. *Pulsaciones del observador* insisteix en reclamar, el 10 de desembre de 1966, un homenatge nacional a Picasso, tal com han fet a París, “Los 85 años de Pablo Picasso han sido clamorosamente conmemorados en Francia. En nuestro país –en su país–

¹⁴ Jiménez de Parga, *El epifenómeno universitario*. Destino, 11.02.1967 (1540), *Noticias con acento*, pag 15.

¹⁵ Destino, 1.04.1967 (1547), *Pulsaciones del observador*, pag 12

¹⁶ Pons, Agustí: *Op. cit.* pàg 216,: “...l'única cosa certa, corroborada pel mateix Francesc de Carreras, que en aquells moments actuava de cap de redacció, és que les cartes al director eren un tema que portava molt personalment l'editor Josep Vergés i que les revisava meticulosament abans de donar-les a la impremta.” Aquest extrem em va ser confirmat en entrevista personal amb en F. de Carreras el dia 18 de gener de 2010.

se sigue ignorando oficialmente la categoría del genial malagueño. Homenajes privados no le han faltado, pero el homenaje nacional sigue pendiente.”¹⁷

Tornarà a insistir el 28 de gener de 1967, fent-se ressò de l'acte organitzat pel Sindicat Democràtic d'Estudiants en homenatge a Picasso, a la Facultat de Dret, presidit per Joan Oliver, en el que van intervenir crítics d'art, pintors, escriptors, i professors universitaris. L'acte va comptar amb les adhesions de diversos personatges de l'art i la cultura, com ara Pere Bosch Gimpera, Joan Miró, Vicente Aleixandre, Josep Carner, Jordi Rubió, José Luis Aranguren, etc, i d'altres que varen enviar textos sobre la personalitat del artista, com Rafael Alberti, Jorge Guillén, Salvador Espriu, Manuel Sacristán i Joan Brossa. I conclou l'observador, “El homenaje fue emotivo esperanzador y significativo. Hace unas semanas pedíamos desde esta misma sección un homenaje nacional a Picasso. El acto celebrado en el Aula Magna de la Facultad de Derecho se acercó mucho a dicha categoría.”¹⁸ Aquesta nota va ser mereixedora del **2ón expedient**, amb una sanció que comportà una multa de 50.000 pessetes. El text íntegre de la resolució del ministeri d'informació informa que Nèstor Luján és sancionat per diversos motius en relació a aquest expedient: a) per vulnerar la llei de premsa, b) per atemptar contra l'ordre públic, i c) per intentar consolidar organitzacions il·lícites. Aquesta sanció fou recorreguda per la via del Dret.¹⁹

3) Tercer expedient: Poema Oliverio Gironde (01.04.1967)

Dos mesos després, el 1 d'abril de 1967 vindrà un nou expedient, potser, d'una forma més inesperada, diguem-ne no tan buscada. Pere Gimferrer escriu una ressenya per la mort del poeta argentí Oliverio Gironde, poeta mal conegut a Espanya. Per explicar la mena de poesia que cultivava Gironde, “poesía presidida, en la línea de un Quevedo, por el humor más acre y cierta desgarrada sensualidad”,²⁰ Gimferrer copia un fragment que va ser considerat per la censura

¹⁷ Destino, 10.12.1966 (1531), *Pulsaciones del observador*, pag 20

¹⁸ Destino, 28.01.1967 (1538), pag 8. *Pulsaciones del observador*. En la entrevista citada del 18 de gener de 2010, el mateix F. de Carreras em confirmà que aquesta nota informativa s'havia redactat amb tota l'intenció.

¹⁹ Destino, 29.04.1967 (1551), pag 56 i 57.

²⁰ Gimferrer, Pedro. *En la muerte de un gran poeta*. Destino, 1.04.1967 (1547), pag 46.

de l'època decididament eròtic, sinó pornogràfic, i com a tal mereixedor d'un **3er expedient**, que va comportar una multa de 50.000 pessetes.

4) *Quart expedient: La España oficial y la España real (24.06.1967)*

Jiménez de Parga seguia cada setmana, com de costum i amb força èxit, com ja he indicat abans, comentant temes diversos de l'actualitat que afectaven a la vida política, social, del Dret, etc., en la seva secció *Noticias con acento*, amb el seu estil doctrinal, acadèmic, de professor. En la del 24 de juny de 1967 comenta dues notícies: a) En *La España Oficial y la España real*, comenta el desinterès de l'opinió pública pels debats parlamentaris de les Corts, en els que es discutien tres projectes de Llei (el de la llibertat religiosa, el de representació familiar i el del "Movimiento"), i, en general, la desafecció de la societat per la política oficial. I ho fa amb paraules d'Ortega, escrites el 1914, "dos Españas que viven juntas y son perfectamente extrañas: una España oficial que se obstina en prolongar los gestos de una edad fenecida, y otra España aspirante, tal vez no muy fuerte, pero vital, sincera, honrada, la cual estorbada por la otra, no acierta a entrar de lleno en la historia." b) En *Un principio general del Derecho*, recull una sentència exculpadora en un judici d'opinió per les crítiques a un ministre; sentència que considera important per la doctrina que conté. Diu aquesta sentència "Los magistrados de la Sección Primera de la Audiencia Provincial de Barcelona han resuelto que no; han proclamado que el reo es inocente...que el ánimo de criticar, referido a políticos en general, desplaza y anula a un posible ánimo de injuriar." ²¹

Estem davant del **4rt expedient**, que de moment afecta ambdós *notícies*. La primera, considerada ofensiva per vulnerar els límits permesos per la llei de Premsa, fou objecte de l'expedient sancionador contra Néstor Luján, amb una sanció econòmica, aquesta vegada, de 30.000 pessetes. Una vegada més, el text íntegre de la resolució fou publicat a *Destino* el 23 de setembre de 1967, a tota pàgina, com si se'n fes exhibició, on es pot llegir en els "considerandos" que, malgrat la informació del desinterès pel debat parlamentari també fos recollida per *La Vanguardia Española* i *El Diario de Barcelona*, s'aprecia en la revista

²¹ Jiménez de Parga, Manuel. *La España oficial y la España real. Un principio general del Derecho*. Destino. 24.06.1967 (1559), pag 17. *Noticias con acento*

“...una manifiesta intención de deformar la opinión pública, desvirtuando los fines primordiales de la información...es evidente la tendenciosidad con que está concebido el comentario que nos ocupa...deben corresponder a las exigencias de veracidad y utilidad social, con exclusión de ataques, tanto *ad personam* como *ad institutionem* y de intenciones especulativas de cualquier clase”. La segona notícia, *Un principio general del Derecho*, malgrat ser objecte, en principi, també del mateix expedient, s’aprecià “inexistencia de infracció...no cabe duda que la Magistratura no es influenciada por los comentarios...”²² Es evident que els censors del ministeri començaven a enfilars *Destino*, ja s’hi miraven molt prim, i no passaven cap crítica.

5) Cinquè expedient: *Cartas al director: Alguien miente (15.07.1967)*

El 10 de juny de 1967, l’Observador ressaltava en un comentari l’absència del rector García Valdecasas, havent estat citat com a testimoni, en el judici que el TOP seguia contra els estudiants expedientats, dubtant de que estés realment malalt, tal com va al·legar. Recordant el discurs d’inauguració del curs acadèmic pronunciat pel rector, en el que defensava que la llei ha de ser igual per tothom, sempre, i que ja havia criticat Jiménez de Parga, l’Observador es permetia censurar l’absència d’aquell. “El último motivo de comentario que da el señor rector de la Universidad, ha sido la no comparecencia como testigo al juicio seguido por el Tribunal de Orden Público a varios estudiantes barceloneses, alegando en un telegrama que se hallaba enfermo...El señor rector debía sacrificarse y, a pesar de su enfermedad comparecer en juicio...”²³ La insinuació sembla prou clara. La censura no se’n adona o ho deixa passar, la qual cosa no semblaria massa creïble, però ¡no passa res!

Dos setmanes més tard, el 24 de juny, l’Observador torna sobre la no compareixença del rector al judici que el TOP seguia contra els estudiants, i dona un altre pas més enllà al tema. Comenta que, amb posterioritat a l’anterior informació, ha rebut una carta d’uns alumnes dient que, aquell mateix dia del judici, en el que estava citat com a testimoni, a les quatre de la tarda, el rector García Valdecasas estava examinant als alumnes de tercer curs de la facultat de

²² Destino, 23.09.1967 (1572), pag.12 i 13

²³ Destino, 10.06.1967 (1557), pag 19. *Pulsaciones del observador*. Estudiantes. La ausencia del señor rector.

Medecina, de la que és catedràtic. I afegeix, “La enfermedad del señor rector tuvo, por consiguiente, un rápido desenlace, de lo cual nos congratulamos sinceramente.”²⁴ Amb aquesta ironia, l'Observador està deixant en evidència l'actitud del rector, però tampoc va merèixer sanció!

El fet que provocarà el **5è expedient** serà una carta al director, “Alguien miente” publicada el 15 de juliol de 1967, i firmada per un advocat de Palma de Mallorca, Antonio Almansa. La famosa carta es basa en les dos informacions anteriors citades per l'Observador. I ara arriba l'expedient!. Ben mirada, la carta només diu que, o bé menteixen els alumnes firmants de la carta, o bé menteix el rector. Les dos coses no poden ser certes al mateix temps, o bé el rector té una capacitat de recuperació prodigiosa. Encara que dona a entendre de seguida que és aquest últim el que falta a la veritat. “Y me pregunto si un tribunal español que administra justicia...tiene menos categoría...como para que puedan desobedecer sus citaciones...Y eso por muy rector y muy magnífico que sea el convocado a comparecer.”²⁵ Però no hi afegeix res que no hagués posat de relleu l'Observador. La carta no és més explícita, i aquell ho feu d'una forma més suggeridora, més intencionada. Però dona la impressió que amb la carta, *Destino* volia posar a primera pàgina la conducta del rector, i per això la posa a la pàgina 3, al costat del sumari, i la primera pàgina que començaven a llegir els lectors. Sembla que no volia que aquests s'ho passessin per alt. Els censors s'inclinaren per sancionar la carta, i la multa tornà a ser de 30.000 pessetes. El text de la resolució ministerial fou publicat el 18 de novembre de 1967, i encara que aquesta vegada només se'l sanciona per “infracció del respecte degut a les persones”. En un dels “considerandos” s'hi pot llegir “...publicado con el deliberado propósito de desacreditarle ante la opinión pública, circunstancia que se evidencia no sólo en la carta objeto del presente expediente, sino en la manifiesta tendenciosidad observada por el semanario *Destino* hacia la persona del Rector de la Universidad de Barcelona, conducta que, por citar un caso, ya mereció la instrucción del expediente 376/66...por el comentario –El problema de la Universidad de Barcelona”.²⁶

²⁴ Destino, 24.06.1967 (1559), pag 19. *Pulsaciones del observador*. Universidad. Sobre justificaciones.

²⁵ Destino, 15.07.1967 (1562), pag 3. *Cartas al director*. Alguien miente.

²⁶ Destino, 18.11.1967 (1580), pag.16 i 17

Encara el 25 de novembre de 1967, en plena tempesta amb el règim, l'Observador es farà ressò de la multa de ¡ 500 pessetes !, imposada al rector García Valdecasas, per no comparèixer a un altre judici del TOP contra uns estudiants, i compara la multa amb la de les 30.000 pessetes al director de *Destino*, per autoritzar la inclusió de la carta de l'advocat Almansa.²⁷

6) Sisè expedient: *La prensa en la muerte de Prat de la Riba (29.07.1967)*

El 29 de juliol de 1967 *Destino* confeccionà un número extraordinari dedicat a Enric Prat de la Riba, amb motiu del cinquantè aniversari de la seva mort, el 1 d'agost de 1917. Hi escriuran des de Jordi Rubió, Ramón d'Abadal, Josep M^a Pi Suñer, Octavi Saltor,...fins a Santiago Nadal o J. Solé Tura, tancat la sèrie d'articles, un de Xavier Fort i Bufill. Aquest article²⁸ es limita, de forma molt prudent, a un recull de comentaris de premsa catalana sobre la figura de Prat de la Riba, publicats entre el 2 i el 3 d'agost de 1917; uns elogiosos (els favorables polítics), uns altres no tan, (els adversaris), però tots respectuosos.

D'una forma bastant increïble, aquest article serà objecte d'expedient administratiu, el **6è expedient**, i una sorpresa per la direcció de *Destino*. Al menys, no sembla una intencionalitat explícita d'anar tibant la corda, com en els altres expedients, i així ho explica Nèstor Luján als seus lectors en la nota, a manera d'editorial, que publica el 4 de novembre de 1967. "Ahora bien, dado que el último expediente incoado contra nosotros por el Ministerio de Información y Turismo era precisamente por haber reproducido una frase de un vetusto artículo (publicado en 1917) de persona tan admirada por nosotros como Joan Estelrich, en el número que rendimos homenaje a la memoria de Prat de la Riba, frase que se juzgó atentatoria contra la unidad de la Patria,...".²⁹ La frase d' Estelrich, a que es refereix Luján, compara Prat de la Riba amb Moisès i l'autonomia de Catalunya amb la terra promesa.³⁰

²⁷ *Destino*, 25.11.1967 (1581), pag.11

²⁸ Fort i Bufill, Xavier. *La prensa en la muerte de Prat de la Riba*. *Destino*, 29.07.1967 (1564), pag 53-55.

²⁹ Luján, Nèstor. *A nuestros lectores*. *Destino*. 4.11.1967. (1578) pag 23

³⁰ Fort i Bufill, Xavier. *La prensa en la muerte de Prat de la Riba*. *Destino*, 29.07.1967 (1564), pag 54. La frase tal com apareix, traduïda, "Prat de la Riba es el Moisès de la Nueva Cataluña. Como libertador, legislador y conductor del pueblo judío hacia la tierra de promisión...Pero Moisès había de morir sin haber podido entrar con el pueblo escogido en la tierra de Canaán...Y el Moisès de Cataluña ha tenido que morir, también, por ley inexorable, cuando su pueblo se halla a punto de alcanzar la deseada autonomía".

7) Setè expedient: Néstor Luján a *Encuentros* (16.09.1967)

L'enfrontament amb el Ministeri d'Informació anava pujant de to i els expedients s'anaven acumulant i, com podem comprovar, cada vegada eren més freqüents. De tota manera, *Destino* i el seu director no semblaven estar massa preocupats pel caire que anaven prenent els esdeveniments; més aviat semblaven estar-ne satisfets, com si les coses anessin rutllant tal com volien. El mateix Luján així ho manifesta a la secció *Los encuentros de Baltasar Porcel*, a la primera resposta a la pregunta que li formula Porcel, "...la revista tira ya por encima de los 50.000 ejemplares. Se tiran y se venden, ¡jojo!. El año pasado, antes de esta crecida, la difusión, según la O.J.D. era de 40.225 ejemplares"³¹ Aquesta no es la resposta d'un director amoïnats pel ritme creixent dels expedients, sinó la d'un director cofoi, content per haver augmentat considerablement les vendes de la revista. En lloc d'estar preocupat per veure com se'n sortiria, dona la impressió de treure pit. No hi ha dubte, que l'editor estava darrera, que també devia coincidir amb aquesta manera de veure les coses. I així ens ho fa notar també Agustí Pons en la biografia de Luján: "Aquesta era, possiblement, la situació secretament desitjada per Vergés: continuar tibant la corda de permissivitat del ministeri –amb seccions tan clarament d'oposició com els articles de Nèstor, les *Noticias con acento* o las *Pulsaciones del Observador*- i, a la vegada guanyar més diners que mai".³²

L'entrevista de Luján a *Encuentros*, secció que s'havia començat a publicar l'u d'abril anterior, també fou mereixedora d'un expedient, el **7è expedient**. En aquesta entrevista, Luján es declara defensor d'una cultura humanística més extensa, partidari de l'ensenyament mixt des de la infantesa, i una universitat oberta a tothom. Critica la situació política espanyola, quan li pregunten; però no diu més que el que tothom sabia, pels seus escrits anteriors, inclosa la gent del ministeri. Es mostra optimista de cara al futur; i considera que

³¹ Porcel, Baltasar. *Néstor Luján y una visión del país*. Destino. 16.09.1967 (1571), pag 30. *Los encuentros de Baltasar Porcel*. Cal diferenciar entre *tiratge útil*, que és el nombre de exemplars impresos i la *difusió total*, que correspon al nombre d'exemplars en mans del consumidor final. El que interessa és la difusió total d'un mitjà. Aquí Luján barreja els dos conceptes per donar sensació de més increment. Realment, *Destino* només superà els 50.000 exemplars de difusió total en el mes de febrer de 1968, mes de la represa de la publicació, després d'haver estat suspesa durant vuit setmanes, tal com veurem en el apartat 4, referent al control de l' *OJD*.

³² Pons, Agustí: *Op. cit.* pàg 213, i afegeix: "Perquè de la mateixa manera que Nèstor es mostra relativament tranquil, en l'entrevista amb Porcel, tot i ser en aquells moments, el director més expedientat d'Espanya, de la mateixa manera, l'editor Vergés no afluixa en res de substancial pel que fa al to creixentment crític de la revista mentre segueix caient la pluja d'expedients"

el país és absolutament governable, contràriament al que intenten fer creure altres... Però no tota l'entrevista és tan formal; també parla de temes frívols, de toros, de cuina –l'espanyola actual la considera “abominable”- i d'ornitologia.

Respecte a Catalunya, es declara “catalanista administrativa y culturalmente... he nacido en Cataluña, de un padre cuya lengua materna es el castellano y una madre de una familia cuyo idioma original es el gallego... Creo en la cultura catalana y la siento mía, aunque les pese a algunos catalanistas que me consideran poco puro.”³³

És fa evident que l'escalada de les sancions s'anava accelerant més i més. Al juny, un expedient; al juliol, dos; al agost, cap perquè la censura feia vacances aquest més. Però al setembre arriba aquest altre. S'estava consolidant l'abordatge definitiu del regim a *Destino*. Les autoritats eren conscients que aquesta política d'expedients i sancions econòmiques, lluny de castigar i dissuadir a la revista, se'ls intuïa cada cop més satisfets, en feien ostentació de les sancions, com ja hem vist, deien públicament que els feia vendre més, i els encoratjava a perseverar amb el mateix to. Els del Ministeri d'Informació no ho veien amb bons ulls, i no estaven disposats a perllongar gaire més aquesta situació. Havien de canviar, per tant, l'estratègia. I el canvi d'estratègia arribarà, no per un article d'opinió, sinó per les cartes al director, la secció que gestionava directament l'editor Vergés.

8) Vuitè expedient: “El catalán se acaba”, de Jacinto Pujol Soler (28.10.1967)

Ja hem dit que les cartes al director eren assumpte d'en Vergés, extrem aquest confirmat per Francesc de Carreras; i que també ho recull així Agustí Pons en la seva biografia de Nèstor Luján. I Josep C. Vergés, fill de l'editor, afegeix “La secció de cartes al director sortia davant de tot de la revista i era molt llegida... Al meu pare li agradava estimular els debats publicant cartes contràries al que sabia era el sentiment majoritari.”³⁴ El tema del català era molt sensible, en aquella època, i comença a treure el nas aviat en aquesta secció de *Cartas al director*. Així el 1 d'abril de 1967 apareix una carta firmada per L.P., en la que es

³³ Porcel, Baltasar. *Néstor Luján y una visión del país*. Destino. 16.09.1967 (1571), *Los encuentros de Baltasar Porcel*, pag 31.

³⁴ Vergés, Josep C.: *Op. cit.* pàg. 140

lamentada de que part de la burgesia catalana faci abandonar el català com a llengua d'expressió als seus fills.³⁵ El 22 d'abril, una altra carta firmada per M. Codina, donant la raó a l'anterior, però matisant les seves afirmacions.³⁶ Es va preparant la tempesta, però encara no arribat l'hora de descarregar.

El 16 de setembre de 1967, Nèstor Luján recull, en la seva columna habitual, *Al doblar la esquina*, titulada en aquest cas *La enseñanza del catalán*, i citant fonts de "La Vanguardia", la notícia de l'elaboració d'un pla d'estudis de llengua catalana a les escoles municipals, que està pendent d'aprovació del pròxim Ple Municipal i posteriorment, del Ministeri d'Educació. Malgrat no haver complert amb aquests requisits legals, l'ensenyament del català començarà el proper mes d'octubre, i serà voluntari i gratuït. I continua Luján, citant la font, amb cert aire de sorpresa, "...la consulta hecha a los padres de los alumnos que asisten a las escuelas municipales ha revelado hasta qué punto preocupa a los mayores el que sus hijos aprendan bien el idioma catalán. Así se advierte que un sesenta por ciento aproximadamente de la matrícula actual asistirá a las clases de catalán...Y lo que es más sorprendente, el índice de alumnos corresponde en casi un cincuenta por ciento a hijos de padres no catalanes."³⁷

Aquest comentari fou el punt de sortida, el disparador de la polèmica de les cartes, que conduí al expedient més greu de tots els que patí *Destino*, i que el portà al segrest del número 1577, i a la posterior suspensió de la revista. Així el 14 d'octubre de 1967 apareix publicada una carta, titulada *La enseñanza del catalán*, i signada per F. Vernis, en la que recollint aquella informació de Luján, es pregunta "...Y el 40 por ciento de las familias consultadas ¿no tienen el menor interés en que sus hijos aprendan a escribir y hablar bien la lengua catalana?. ¿Es que consideran que dicha enseñanza no ha de reportar beneficios prácticos a sus hijos?. ¿Ya saben estos padres de familia que el día de mañana sus hijos se encontrarán en situación de inferioridad si se deciden a estudiar idiomas?..."³⁸

Dues setmanes després, el 28 d'octubre de 1967, *Destino* publica la resposta. Una resposta absolutament airada, i en qualsevol cas, provocadora.

³⁵ Destino, 1.04.1967 (1547), pàg 5 i 7. *Cartas al director*. Descatalanización consciente

³⁶ Destino, 22.04.1967 (1550), pàg 3 i 5. *Cartas al director*. Descatalanización

³⁷ Luján, Nèstor. *La enseñanza del catalán*. Destino. 16.09.1967 (1571). *Al doblar la esquina*, pag 20.

³⁸ Destino, 14.10.1967 (1575), pàg 7 i 9. *Cartas al director*. La enseñanza del catalán.

No ha quedat mai prou aclarit del tot, el veritable origen de la carta, segons Agustí Pons.³⁹ En la nota ja citada que Nèstor Luján dirigeix als lectors, del 4 de novembre de 1967, nega que el firmant de la carta sigui inexistent, com afirma el Ministeri, i dona les dades del seu habitatge, av. José Antonio, 619. Respecte a l'autenticitat de la carta, ho afirma positivament, però remet la prova de la seva falsedat al Ministeri, que ho haurà de fer davant dels tribunals de justícia.⁴⁰ No sembla prou contundent amb l'afirmació de l'autenticitat de la carta. Per Josep C. Vergés, fill de l'editor, la carta era autèntica i l'únic que havia fet el seu pare fou canviar el títol de "La enseñanza del catalán", pel que va sortir, i que l'original d'aquesta carta, avui està en els arxius del Tribunal d'Ordre Públic (avui Audiencia Nacional), com a conseqüència del judici, que és on va acabar l'expedient.⁴¹

La carta apareix amb el títol provocador d'*El catalán se acaba*, i ve signada per un tal Jacinto Pujol Soler. I el contingut és molt més provocador, si hi cap; i és evident que, autèntica o inventada, anava destinada a encendre els ànims dels lectors, aixecant una polseguera, que no podia deixar indiferents als responsables del Ministeri, ni devia ser del seu interès que s'encengués una enorme polèmica entorn del tema. El text de la carta és el següent:

"He leído en su magnífica revista la carta del señor F. Vernis. Creo que usted me concederá el derecho de contestarla, ya que me creo aludido en la misma. Soy padre de tres hijos, los cuales asisten a las escuelas municipales, y me encuentro entre los padres que no hemos aceptado la enseñanza del catalán para nuestros hijos. Los padres debemos dar un patrimonio, especialmente cultural para nuestros hijos. No creo que sea cultura el que aprendan el dialecto catalán. Por ello me felicito y felicito a ese 40 por ciento de padres que niegan su autorización a sus hijos para que aprendan catalán. Soy catalán y creo un error el seguir hablando nuestro dialecto. Hay que aceptar los hechos: en Barcelona cada vez somos en mayor número los catalanes que hablamos en español, y los que obligamos a nuestros hijos a que hablen la lengua de Cervantes. En casa hace tiempo que hablamos español y mis hijos son castigados si hablan una

³⁹ Pons, Agustí: *Op. cit.* pàg 215 i 216, afegint "Tampoc tenim cap prova que aquesta carta sobre el català hagués estat induïda o escrita per Josep Vergés. Però resulta estrany pensar que un lector de *Destino* pogués redactar una carta en un to tan marcadament provocador."

⁴⁰ Luján, Nèstor. *A nuestros lectores*. Destino. 4.11.1967. (1578) pag 23

⁴¹ Vergés, Josep C.: *Op. cit.* pàg 141

palabra en catalán. Igualmente nuestras amistades, muchos han seguido por el mismo camino y otros, aunque ellos hablen catalán, hablan español con nosotros. Debemos aceptar que somos españoles ante todo. España es una, encabezada por Madrid. De ahí que aplauda la unión de Lérida con Aragón y juzgo muy acertado el suprimir el nombre de Cataluña por el de Región del Nordeste. Veo con alegría que el catalán se acaba. Le calculo unos 5 años de existencia. En vez de estudiar catalán, mejor será perfeccionarse en el dominio del idioma español.”⁴²

La resposta del Ministeri fou immediata i fulminant. Amb l'obligat dipòsit d'exemplars que cada setmana calia fer, va ordenar el segrest de la revista, mesura contemplada per la Llei de Premsa, i l'obertura del **8è expedient**, el més greu de tots. Ara bé, mitjançant les gestions frenètiques fetes per l'advocat habitual, Jiménez de Parga, el número 1577 va tornar a la venda, amb retràs i després de canviar la pàgina 3, retirant la carta, substituint-la per una nota inicial, que encapçalava les cartes al director, *En la calle, con retraso*⁴³, i en la que explicava al lectors que el motiu del retràs era degut al segrest de què havia estat objecte la revista.

A la setmana següent, el 4 de novembre de 1967, Nèstor Luján intenta aclarir, en un llarg article dirigit *A nuestros lectores*, tot aquest embolic, tractant de desarmar un a un els arguments i acusacions del Ministeri. Comença per dir que no els hi han comunicat el motiu del segrest, però que de la nota del Ministeri, es desprèn que la tan citada carta ha estat considerada ofensiva pels sentiments dels catalans. ¡El Ministeri d'Informació defensant els sentiments catalans! I *Destino* acusat d'anticatalà. Es reafirma en el caràcter obert de la secció *Cartas al director*, “...que no representa en absoluto la opinión de la revista, sino que cumple la misión de una puerta abierta a la opinión de todos los lectores y no lectores...”; fa declaració inequívoca i expressa de catalanitat, citant els noms dels col·laboradors d'ahir de la revista, Estelrich, Pijoan, Brunet,

⁴² Destino, 28.10.1967 (1577), pàg 3. Primera edició segrestada. *Cartas al director*. El catalán se acaba....Respecte al tema de Lleida, a que es refereix la carta, prové d'un projecte de “unidades regionales operativas” fet pel “Consejo Económico Sindical Nacional”, en que preveia una distribució pintoresca de Catalunya. Lleida es separava de Catalunya i passava a formar part d'una altra unitat “Región del Ebro”, i Catalunya, composta per Barcelona, Tarragona i Girona es passava a dir “Región del Nordeste”. La notícia d'aquest “esquema” fou recollida per “El Correo Catalán” i comentada per Santiago Nadal a *Destino*, 3 de desembre de 1966 (1530), pag. 13.

⁴³ Destino, 28.10.1967 (1577), pàg 3. Segona edició.

Sagarra, Soldevila, Vicens Vives,...i els d'avui, que no cita, perquè el seu nom ja està present a la revista cada setmana; per acabar donant les gràcies a lectors, subscriptors i companys de la premsa per la seva comprensió i recolzament, sense oblidar un toc d'ironia envers a tres diaris del "Movimiento", per "los motivos que les llevaron a escribir sus catalanísimos réspedes".⁴⁴ Tot aquest article revela un Luján més greu, més cerimonial, que se la veu venir, però encara denota un cert aire de victòria, per portar als del ministeri, al que creu és el seu terreny. És evident que si tota aquesta polèmica no està impulsada per la propietat, sí és vista, al menys, amb simpatia.

Malgrat tot, a *Destino* encara no s'acovardeixen i el 18 de novembre de 1967, reproduïxen un editorial d'*El Alcázar* en que es solidaritza amb la revista. "Nos parece fuera de dudas que cualquier ataque a la lengua catalana, a la lengua vasca o gallega, debe ser considerado como un atentado contra la unidad de España. Pero si algo nos ha sorprendido del referido secuestro es que haya recaído sobre una revista de conocido amor a las cosas de Cataluña."⁴⁵ En aquest mateix número, una columna titulada *Destino, 1577*, Nèstor Luján agraeix a lectors, reforçant llaços de complicitat, i mitjans escrits, diaris i revistes, la solidaritat que han fet pública amb els avatars de la revista.⁴⁶

"A finals de novembre, o principis de desembre, es devia conèixer la sanció imposada a *Destino* per la famosa carta: multa de 250.000 pessetes – j'estem parlant de 1967!-, suspensió per dos mesos de la revista i processament del seu director, Nèstor Luján, acusat d'un delicte de propaganda il·legal, tipificat en l'article 251 del Codi Penal, per *atacar a la unidad de la nación española o promover o difundir actividades separatistas*."⁴⁷

9) Novè expedient:

⁴⁴ Luján, Nèstor. *A nuestros lectores*. Destino. 4.11.1967. (1578) pag 23

⁴⁵ Destino. 18.11.1967 (1580). pàg 11. Cal entendre aquest editorial de *El Alcázar*, que coincideix amb l'època aperturista del diari (1966-1968) sota la direcció de José Luis Cebrián, recentment expedientat. El diari acabarà confiscat per "Prensa del Movimiento" al 1968, i adquirit al 1969 per Girón, Milans del Bosch i Moscardó.

⁴⁶ Destino. 18.11.1967 (1580). pàg 22: "...Capítulo aparte merece nuestra gratitud a los periódicos. Como símbolo de una actitud reproducimos en otra sección de este número el fraternal artículo que publicó el diario *El Alcázar*, de Madrid, el día 7 de noviembre...A ellos y a todos los periódicos que nos han manifestado su adhesión les reiteramos nuestro reconocimiento..."

⁴⁷ Geli, Carles i Huertas, Josep M. *Las tres vidas de Destino*. pàg 63

La revista publicaria l'últim número abans de començar a complir la suspensió de dos mesos, el 2 de desembre de 1967. En la columna habitual, *Al doblar la esquina*, amb el títol, aquesta vegada de "La pràctica de la humildad", Nèstor Luján, aprofitant la recent devaluació de la pesseta, aprovada en el últim Consell de Ministres, fa un paral·lelisme entre la seva manera de denunciar el problemes i la dels polítics que han informat, ara, a la societat espanyola, a la que és necessari dir sempre la veritat de la situació real, amb tota humilitat. Fa un reconeixement d'una realitat molt més dura per a ell (amb la Llei de Premsa), i per a la societat (amb la devaluació): "La toma de contacto con la realidad nos parece muy bien. Aunque la verdad sea tan dolorosa, mejor es decirlo con toda la humildad posible. Sólo así se puede tomar conciencia de las situaciones auténticas y el país puede reaccionar...Durante largo tiempo, con las incomodidades que suscita la voz del discrepante, por sincero y honesto que sea, hemos ido expresando nuestros pareceres en ininidad de aspectos que nos parecían desorbitados o posiblemente errados...Quien estas páginas dirige, y que lleva ya siete expedientes administrativos y un procesamiento, nada tiene que añadir a lo ya publicado durante un largo año en las páginas de nuestra revista". I a manera de comiat dels seus lectors, emplaça als representants de la política o de l'Administració, que ho facin amb la mateixa valentia i humilitat que ho han fet ara per informar de la situació econòmica: "Sólo en una cosa sí deseáramos insistir: en invitar a cuantos se expresan en forma oficial o de forma oficiosa sobre la Administración y la política española a que lo hicieran en lo sucesivo con este loable sentido de la realidad que ahora se ha impuesto."⁴⁸

Malgrat tot, aquest número encara comportarà un altre expedient, el **9è expedient**, per una altra *Noticias con acento*, de Jiménez de Parga, "Segunda carta abierta a don Ramón de Abadal", al voltant del "*Manifiesto de Palamós*", programa polític inspirat per Joaquín Ruiz-Giménez, del que el primer era un ferm defensor i el segon, no tant. En una de les rèpliques, Jiménez de Parga fa una crítica a la classe política del moment, i torna a parlar de las dos Espanyes "...no coloco el centro de la dificultad en el pueblo, -gobemnar a los españoles- sino en el grupo o clase dirigente, -gobemnar con los españoles-...los portavoces de estas *dos Españas* (la minoritaria, aferrada a sus privilegios; y la mayoritaria,

⁴⁸ Luján, Nèstor. *La pràctica de la humildad*. Destino. 2.12.1967 (1582). pag 22. *Al doblar la esquina*.

con hambre y sed de justicia endémicas) nunca, en nuestra historia contemporánea, han cambiado palabras de mutua comprensión y respeto.”⁴⁹ Aquesta notícia provocarà un nou expedient amb una sanció de 20.000 pessetes, i serà l'últim article de Jiménez de Parga a *Destino*.

10) Desè expedient

Encara que la informació és anterior, del 18 de novembre, la notícia de l'expulsió d'uns redactors de la revista *Cartelera Turia* de València per pressions “superiors” comportà el **10è expedient**. La notícia recollida per *Destino*, deia “...en *Cartelera Turia* han sucedido unos hechos desagradables que nos prestamos a denunciar inmediatamente. A raíz de unos comentarios publicados sobre la figura de Raimon y de determinadas críticas efectuadas a películas como *Posición avanzada*, se ha presionado al editor de *Cartelera Turia* para que los responsables fueran expulsados de la Redacción, lo cual se ha efectuado siguiendo las consignas superiores. La opinión libre ha sido ahogada, las críticas sinceras, honesta y contrarias a ninguna clase de presión han sido acalladas... los que han quedado han demostrado igualmente esta actitud servil del posibilismo jugado a ultranza.”⁵⁰ Malgrat la informació sigui anterior a la que provocà el novè expedient, no fou denunciada fins més tard, i li comportà a la revista una sanció econòmica de 50.000 pessetes.⁵¹

⁴⁹ Jiménez de Parga, Manuel. *Segunda carta abierta a don Ramón de Abadal*. *Destino*. 2.12.1967. (1582). Pág 15. *Noticias con acento*.

⁵⁰ Kirchner, Antoni v.: *La actualidad cinematográfica en Valencia*. *Destino*, 18.11.1967 (1580), pag. 68, dins la secció *Proyector*, que en un recuadre encara afegeix: “Un ejemplo de auténtica profesionalidad en la crítica cinematográfica lo teníamos en el equipo promotor de *Cartelera Turia*. Su firme posición de libertad de expresión ha sido truncada por el arribismo y el positivismo, dos armas muy usuales en estos días.”

⁵¹ Geli, Carles i Huertas, Josep M. *Las tres vidas de Destino*. pag 132

2.3.2.- L'armistici amb el poder

A partir del numero 1582, *Destino es clausurat durant vuit setmanes*. Jiménez de Parga no tornarà a escriure, de manera habitual, a la revista, encara que sí ho farà Francesc de Carreras, amb altres seccions. El grup Godó vendrà les accions que tenia de la revista, que passaran a mans de Josep Vergés, que n'ostentarà la majoria absoluta. A més *Destino* deixa d'imprimir-se als tallers de *La Vanguardia*, per fer-ho a Gráficas Industriales.¹ Vergés fill en fa una descripció força amarga d'aquests fets i del propietari del diari, a qui qualifica de poruc i mesquí: “La Vanguardia s’havia portat especialment malament. No volia problemes amb el règim i no va obrir la boca en defensa de la llibertat de premsa. El soci del meu pare, el Comte de Godó, va deixar les accions que havia comprat quan veia que Hitler perdia la guerra i li convenia un vernís liberal. Ara els liberals, sempre mal vistos, eren doble blanc del règim i dels marxistes... Les accions del Comte de Godó quedaren repartides entre la meva mare i jo mateix...”

Josep C. Vergés explica també com anà l'entrevista del seu pare amb Fraga, mitjançant una carta que l'editor dirigí al seu fill, per tenir-lo informat, poc abans de reparèixer *Destino*: “La meua visita amb el ministre fou dura i desagradable, però com que en definitiva del que es tracta és de sortir, no hi ha més remei que acceptar les seves condicions. La més important és que no vol de cap manera que Jiménez de Parga col·labori. Suposo que hi ha una qüestió d'enemistat personal en aquesta actitud, dons és posava furiós al parlar d' ell i en va fer una qüestió de confiança. Del restant, no li agrada res, és clar, però em va a venir a dir que no tindria tanta importància. Haurem de reparèixer amb un to molt diferent, traient a més de Jiménez de Parga, les seccions de l'Observador i les coses de crítica més dura...”²

En la biografia de Néstor Luján, Agustí Pons dona la seva versió de la rivalitat existent entre Fraga i Jiménez de Parga. “Nascut a Granada l'any 1929, Manuel Jiménez de Parga ocupava en aquell moment, la càtedra de Dret Polític a la Universitat de Barcelona. Era un dels professors més brillants de la

¹ Vergés, Josep C.: *Op. cit.*, pàg. 150

² Vergés, Josep C.: *Op. cit.*, pàg. 151. Carta de Josep Vergés al seu fill Josep C. Vergés, datada a Barcelona el 22 de gener de 1968.

universitat espanyola i com altres professors igualment brillants d'aquells anys – Fabià Estapé o Manuel Sacristán, en el cas de Barcelona, va congrega al seu voltant, un conjunt de col·laboradors i deixebles d'extraordinària vàlua: Jordi Solé Tura, Francesc de Carreras... Fraga Iribarne havia estat un dels seus màxims rivals acadèmics... havia guanyat la càtedra de Dret Polític a la Universitat de València, l'any 1948 i la càtedra de Teoria de l'Estat i Dret Constitucional a la Universitat de Madrid, l'any 1953. La mateixa, doncs, que Jiménez de Parga ocupava a Barcelona. Però mentre que el catedràtic gallec, número u en totes les oposicions, havia decidit fer carrera dins el franquisme, el catedràtic granadí posava els seus coneixements de dret polític al servei de la difusió de les idees democràtiques i parlamentàries. Fraga no tolerava que ningú li donés gaires lliçons de res –tampoc de democràcia-, i Jiménez de Parga estava disposat a donar-les-hi, encara que no les hi hagués demanat.”³

Pons també ens descriu la presa de partit dels col·laboradors de l'editor Josep Vergés davant els diversos expedients i finalment el tancament de la revista. Situació certament delicada, sobretot per algun d'ells. Així parla de l'esverament de Josep Pla, que d'entrada es posà incondicionalment al costat de Vergés: “He llegit amb retard tot el que diuen els diaris sobre *Destino*. Jo no vull res, perquè tu ets l'amo. No més vull dir-te que, en aquests moments i en tots els moments, joestic al teu costat i disposat a compartir tot el que es pugui presentar.”⁴ Segons Pons, Pla estava disposat a sacrificar-ho tot per la supervivència de *Destino*; i segueix explicant, “També des de Valladolid, Miguel Delibes recomana prudència a Vergés: *Cuando vuelvas a la palestra debes tener un poco de cuidado, especialmente en no amontonar cosas que les molesten*.”⁵ Quan la revista reapareix, Pla elogia la posició de *moderació* adoptada per Vergés. En tot cas, aquella posició de moderació que elogiava Pla va significar, en el moment de la reaparició de la revista, la supressió de les dues seccions més conflictives del setmanari –les *Noticias con acento* i les *Pulsaciones del Observador*- i una rebaixa general del seu to crític.”⁶

³ Pons, Agustí: *Op. cit.* pàg. 202

⁴ Pons, Agustí: *Op. cit.* pàg. 221, citant l'obra de Josep Pla, *El viatge s'acaba*. Volum 39. Obra Completa. Destino. Barcelona, 1981. pag. 542-543

⁵ Pons, Agustí: *Op. cit.* pàg. 222, citant la correspondència entre Miguel Delibes i Josep Vergés. *Correspondencia 1948-1986*. Destino. Barcelona, 2002. pàg. 310

⁶ Pons, Agustí: *Op. cit.* pàg. 222

Guillamet ens descriu aquests fets d'una forma menys dramàtica, però no menys real. “El Ministeri s'aplicà a una persecució sistemàtica de *Destino* i *Mundo*, que fora de Catalunya, esdevenien les revistes renovadores de més ressò i en el camp setmanal prenién més riscs que no pas els diaris. El pragmatisme dels editors portà a evitar els enfrontaments directes dels primers anys. Jiménez de Parga abandonà la seva secció –que tant irritava a Fraga, catedràtic de dret com ell- i *Destino* accentuà la seva dedicació als nous fenòmens socials d'aquells anys –inclòs el feminisme, de la mà de Carmen Alcalde i Elisa Lamas, muller de Jiménez de Parga-, així com la política internacional i el ressorgiment de la cultura catalana, cosa que no li estalvià encara nous segrests i expedients sota els successius ministres.”⁷

Uns anys més tard, el desembre de **1971**, amb Fraga fora del govern des del assumpte *MATESA*, en una entrevista feta per Baltasar Porcel, en la que el polític es declara reiteradament demòcrata, liberal i de centre, encara es reafirma amb la decisió que prengué sobre la suspensió de *Destino*, i a més explica les seves raons per les quals ho va fer: “¿El incidente de la suspensión de *Destino*? En aquella cuestión yo consideré probada la mala fe en un asunto muy serio que roza el problema para mi fundamental, de la unidad de España. Unidad que yo concibo naturalmente, con respeto absoluto a la sociedad en la cual yo he dicho algo y he hecho algo. En aquel incidente, quien fuese que lo provocó tuvo mala fe. Por tanto lamentándolo muchísimo, mantengo lo que hice entonces.”⁸ Porcel no pot creure aquelles manifestacions que l'antic ministre li va fent en tota l'entrevista, amb aquella convicció amb la que parlava Fraga, i es pregunta, no sense ironia: “Don Manuel Fraga Iribarne es liberal y es de centro. ¿Algún lector de *Destino*, desde su fundación hasta hoy, es capaz de opinar que esta revista...haya sido otra cosa que un papel liberal y centrista? Don Manuel Fraga Iribarne, liberal y de centro, creía y cree que el liberalismo y el centrismo son los suyos.”⁹ I Porcel acaba donant la visió que té del personatge: “Don Manuel Fraga Iribarne me pareció un hombre político inteligente y culto, duro y batallador, hábil y ambicioso. Y diría que su amistad puede ser tan peligrosa como su enemistad: en ésta le supongo notablemente implacable; en aquella, absorbente y rector.”

⁷ Guillamet, Jaume: *Ibidem.*, pag 116

⁸ Porcel, Baltasar: *Encuentro con Manuel Fraga Iribarne*. Destino, 04.12.1971 (1783), en *este mundo*, pag. 19

⁹ Porcel, Baltasar: *Ibidem.*, pag. 19

2.3.3.- A partir de la suspensió

La revista reaparegué el 3 de febrer de **1968**, amb una fotografia de la cartoixa de Montalegre i dels monjos treballant en silenci voluntari, metàfora de silenci obligat de la revista –no oblidem que les portades eren cosa de Vergés-; i malgrat totes aquelles recomanacions i crides a la prudència, no es feu esperar massa la primera ensopegada amb el règim, una altra vegada. Aquest major to contingut i la progressiva relaxació de la censura feren que el nombre d'expedients, a partir de la suspensió, fora força inferior al dels dos primers anys de la promulgació de la Llei de Premsa. Malgrat tot, s'acceleraren quan s'acostà el final del règim, amb la mort de Franco, un reflex més del intent desesperat per retenir el poder.

11) *Onzè expedient: "Nuestra universidad, la expulsión de cerebros"* (30.03.1968)

Francesc de Carreras, tal com he dit en l'apartat dedicat a la Universitat i ensenyament (2.2.5), enllaça aquest article amb l'expulsió del seixanta-nou professors numeraris i les mesures repressives per part de l'Administració. Com deia allí, en aquest article Carreras denuncia l'insuficient pressupost dedicat a l'ensenyament i a la investigació; deixa entendre que el poder no té cap interès en resoldre la problemàtica de la Universitat, o al menys, no fa cap pas per acostar-s'hi, i reclama una solució de tipus polític, de diàleg amb els alumnes. Aquest article fou motiu de *segrest* del setmanari, tal com ho comunica la revista als seus lectors en un nota editorial: "*Destino* ruega a sus lectores dispensen el retraso en la aparición de este número. Como ya informé la prensa diaria, nuestro semanario fue objeto de secuestro por la autoridad competente. Ponemos hoy a la venta este nuevo número del que se ha suprimido el artículo causante de la medida. Lamentamos las molestias..."¹⁰

12) *Dotzè expedient: Lo que dicen...*(04.05.1968)

Aquesta secció, la responsabilitat de la qual era del mateix Carreras, era un recull *intencionat*, com diu Agustí Pons, de la premsa espanyola, que venia a

¹⁰ Destino, 30.03.1968 (1591), *A nuestros lectores*, pàg. 3

substituir les *Pulsaciones del Observador*, eliminades per imposició de l'Administració. En aquest expedient, el motiu fou la reproducció d'un fragment de la carta publicada en el diari gallec, *La Región*, en la que escriptors i artistes gallecs es dirigien al rector de la Universitat de Santiago, demanant que acabín les repressions. "Estamos firmemente convencidos que la solución-fuerza no es eficaz sino más bien contraproducente... a la reanudación del Curso académico, CESE la presión policial sobre la normal actividad docente de nuestros universitarios. CESEN las represiones violentas desproporcionadas. Las detenciones domiciliarias indiscriminadas..."¹¹

A finals de maig de 1968, té lloc al Palau de Justícia de Madrid el judici contra Néstor Luján, per l'assumpte de la carta "*El catalán se acaba*", que fou el motiu del vuitè expedient. L'article de Mercé Varela, "*Destino ante el Tribunal de Orden Público*"¹², dona una informació molt detallada de la vista, en la que actuaren Manuel Jiménez de Parga, com advocat defensor i com a pèrits, Antonio Fontán, director del diari *Madrid* i Felipe Fernández Armesto, "*Augusto Assia*". A la setmana següent, una nota editorial informa als lectors de la sentència del judici: "Como probablemente ha sabido el lector por la Prensa diaria, nuestro director, don Néstor Luján, ha sido condenado por el Tribunal de Orden Público, con sede en Madrid, a penas de ocho meses de prisión y multa de 10.000 pesetas. Muchos de los amigos de *Destino* se han interesado por este asunto, y a ellos y a todos los que nos honran con su constante adhesión queremos aclararles dos cosas: primera, que la sentencia del Tribunal de Orden Público no tiene carácter de firme y definitiva, ya que se ha recurrido ante el Tribunal Supremo; segunda, que don Néstor Luján tiene ahora, más que nunca, la total confianza de la empresa editora de *Destino*, así como que están a su lado, unidos como con una piña de afecto, cuantos trabajamos en este semanario."¹³

Al abril de **1969**, *Destino* informa als seus lectors del rebuig del Tribunal Suprem al recurs de la sentència del Tribunal d'Ordre Públic, i Luján ha de deixar

¹¹ Destino, 04.05.1968 (1596), *Lo que dicen*, pàg. 13, amb el títol de Solidaridad, reproduïx un fragment de la carta dels escriptors i artistes gallecs al rector de la Universitat de Santiago, publicada al diari *La Razón*.

¹² Mercé Varela, Andrés: *Destino ante el Tribunal de Orden Público. El juicio contra Néstor Luján despertó insólito interés*. Destino, 01.06.1968 (1600), pàg. 12 i 13.

¹³ Destino, 01.06.1968 (1601), *A nuestros lectores*, pàg. 3

la direcció de la revista, que l'assumirà oficialment, encara que *en funciones*, Xavier Montsalvatge Bassols. Luján s'acomiada dels seus lectors, dels companys de redacció i de l'empresa editora, *com a director*, en una nota editorial firmada que encapçala el sumari; però no així com a periodista, anunciant que hi seguirà col·laborant, "...a tantos fieles lectores...Espero también no perder el contacto con ellos, puesto que nada dice la Ley de Prensa sobre colaboraciones y es mi deseo seguir escribiendo en estas páginas..."¹⁴ Aquesta nota ve acompanyada d'unes frases d'agraïment per part de l'empresa editora. En compliment del que disposava la Llei de Premsa, en aquest número es publica íntegra la sentència del Tribunal Suprem que desestima el recurs interposat.¹⁵ En el número del 3 de maig de 1969 (1648) ja hi figura X. Montsalvatge com a *director*, desapareixent la qualificació de "*en funciones*". A partir d'aquesta data *Destino* entra un període de més tranquil·litat en les seves relacions amb l'Administració. Malgrat tot encara es trobarà amb algun que altre ensurt.

13) Tretzè expedient: (11.12.1971)

Un jutjat de Barcelona dicta ordre de segrest del número 1784 corresponent al 11 de desembre de **1971**. Un número monogràfic, aparentment innocu, dedicat al segon centenari del naixement de l'escriptor escocès Walter Scott. El febrer de 1972, *Destino* comunica als seus lectors que el Jutjat d'Ordre Públic deix sense efecte el segrest del número 1784, en una nota en la que s'hi pot llegir: "Después de unas semanas sin noticias sobre el asunto, se nos comunicó que podíamos poner a la venta el número 1784, correspondiente al día 11 de diciembre pasado, que había sido secuestrado por orden del Juzgado de Barcelona. Al parecer ha sido el Juzgado de Orden Público, con sede en Madrid, el que ha dejado sin efecto la medida...Ante todas estas imprecisiones (pues no se nos notificado oficialmente resolución judicial escrita alguna)...Que luego se nos diga que tal medida no debió tomarse es un consuelo de índole moral, pero no remedia el grave perjuicio económico causado."¹⁶

¹⁴ Destino, 12.04.1969 (1645), *A manera de adiós*, pàg. 3

¹⁵ Destino, 12.04.1969 (1645), *La sentencia del Tribunal Supremo que confirma la condena de Néstor Luján*, pàg. 12 i 13

¹⁶ Destino, 12.02.1972 (1793), *El Juzgado de Orden Público deja sin efecto el secuestro de un número de "Destino"*. La medida había sido tomada por un Juzgado de Barcelona, pàg. 16

Al agost de **1972**, *Destino* informa de la rehabilitació de Néstor Luján –el delicte havia estat l'autorització de la publicació de la carta *El catalán se acaba*– i ja apareix en el setmanari corresponent al 19 d'aquest mes com a *director adjunt*. “El Ministerio de Justicia ha dispuesto la cancelación de antecedentes penales, con la rehabilitación de todos sus derechos a don Néstor Luján Fernández...A la rehabilitación del Ministerio de Justicia se añade generosamente por el Ministerio de Información y Turismo la rehabilitación administrativa indispensable para desempeñar cualquier puesto directivo en la prensa española...”¹⁷

14) *Catorzè expedient: “¿Terrorismo? ¿Antiterrorismo? Democracia.”*
(28.08.1975)

El final de règim es feia evident al estiu de **1975**, amb el deteriorament físic de Franco. Tots el grups polítics incrementaven l'activitat per situar-se en la millor posició de sortida possible, davant el canvi. Grups terroristes com ETA o GRAPO forçaven més atemptats, i el poder es defensava, amb un intent per retardar aquell final al qual s'encaminava de forma imminent, prement l'accelerador de la repressió. En aquest context el govern aprova un decret llei antiterrorista. Roca Junyent, aleshores ja col·laborador força habitual de *Destino*, es manifesta, sense embuts, contrari al decret llei; diu que és un pas enrere per part del règim, que no ajuda gens a la transformació d'un sistema totalitari a un altre democràtic; en dona les raons que recolzen la seva opinió, i que aquestes actuacions deixen sol al règim. És evident que tot això tenia que molestar a un govern que no sabia gaire bé cap on tirar. Malgrat tot, Roca tampoc oblidava que l'oposició democràtica té que condemnar la violència, que en cap cas es pot titllar de revolucionària (la que s'aplicava contra el règim). Es declara obertament a favor de les llibertats democràtiques, conscient de que tot això li pot ocasionar més d'un problema, en “nuestro país, donde los representantes del pueblo lo son, sobretudo porque dicen que lo son.”

Escriu Roca en el seu article: “En la presentación del Decreto Ley el ministro de Información afirmó que las medidas que con el mismo se adoptaban venían a incorporar a nuestra legislación prácticas familiares acordadas en otros

¹⁷ Destino, 19.08.1972 (1820), *Néstor Luján, rehabilitado*, pàg. 9

países europeos para combatir el terrorismo...” Davant les afirmacions del ministre, Roca pregunta, “...en qué país europeo pueden practicarse registros sin mandamiento judicial y detener presuntos delincuentes reteniéndolos por más de setenta y dos horas...¿quién dictaminará la excepcionalidad?...¿quién puede señalar un solo país europeo que en un momento de evolución política, de procesos electorales en vista –sindicales y procuradores en Cortes- los haya enmarcado con una excepcionalidad como la que el decreto consagra?...Sólo el amplio reconocimiento de las libertades democráticas europeas nos hará más fuertes contra el terrorismo...”¹⁸

Aquest article de Roca i Junyent fou motiu de segrest de la revista, que no pogué arribar a mans dels subscriptors, i així ho informa la direcció en una nota en el número següent, publicant també el text íntegre del decret llei tot seguit. “El pasado miércoles, día 27 de agosto, a primeras horas de la tarde, fue secuestrado por la Delegación Provincial del Ministerio de Información y Turismo el número 1978 de *Destino* correspondiente a los días comprendidos entre el 28 de agosto y el 3 de septiembre al presentarlo al depósito previo, en cumplimiento de las normas establecidas. El motivo de dicho secuestro fue el artículo *¿Terrorismo? ¿Antiterrorismo?: Democracia*, del que era autor Miquel Roca i Junyent, por creer que su contenido podía infringir el ordenamiento jurídico vigente en materia de Prensa e Imprenta...”¹⁹

Aquest número 1978, al haver sofert segrest, oficialment no existeix, i alguns dels seus articles es tornen a publicar en el número següent, 1979, de 04.09.1975: *Argentina, la viuda de Perón*, de Josep C. Vergés; *El polvorín irlandés*, de J. M. A.; *Salvem S’Alguer*, de Jaume Comellas; *La Seu d’Urgell, tras el Cuartel de Arapiles*, de Joan Sort; *Novedades de verano para la temporada de otoño*, de Josep Miró i Ardèvol; *El laberinto del seguro obligatorio de enfermedad*, de Juan Pedro Yañez i finalment *La final intercontinental y su futuro*, d’Andrés Mercè Varela. El mateix dia 27 d’agost segrestaren dos publicacions més, *Posible* i *Cambio16*, i encara una més el dia següent, *Doblón*.

¹⁸ Roca i Junyent, Miquel: *Terrorismo? ¿Antiterrorismo?: Democracia*. Destino, 28.08.1975 (1978), pàg. 9

¹⁹ Destino, 04.09.1975 (1979), Nota editorial de la direcció, pàg. 5

15) *Quinzè expedient: Las entrevistas de la BBC: Gregorio Peces Barba (18.09.1975)*

En una nota de la direcció, inclosa en el número següent 1982 de 25.09.1975, *Destino* informa del segrest del número anterior 1981. “El pasado jueves, día 18 de setiembre, el magistrado del Juzgado de Orden Público numero 2 de Madrid ordenó el secuestro del número 1981 de nuestra revista, correspondiente a la semana del 18 al 24 de setiembre. En virtud de esta orden, funcionarios del Ministerio de Información y Turismo y del Cuerpo General de Policía procedieron a retirar los ejemplares de la publicación que se encontraban en las dependencias de la revista y en los quioscos. Al parecer, el motivo del secuestro fue una entrevista realizada por Jorge Marín al abogado madrileño Gregorio Peces Barba, que trataba del ilegal PSOE. Dicho número había sido presentado al depósito previo... sin trabas de ninguna clase.”²⁰ I acaba dient la nota que, amb aquest, son dos els segrests soferts per la revista durant aquest mes de setembre.

16) *Setzè expedient: El cambio (30.10.1975)*

El numero 1987 corresponent al 30.10.1975 fou segrestat, sembla per l'editorial titulat *El cambio*, tal com ja he explicat en l'apartat 2.2.2 dedicat als grups polítics. La nota informativa publicada la setmana següent anuncia el fet, malgrat reconèixer que no saben les raons, encara que suposen que fou per l'editorial titulat *El cambio*: “Una vez más, lamentablemente, nosotros y nuestros lectores sufrimos las consecuencias de un secuestro: el del número 1987 de *Destino*, correspondiente a la semana pasada. Funcionarios de la Delegación Provincial del Ministerio de Información y Turismo en Barcelona se presentaron en nuestra redacción el jueves, día 30, y procedieron a extender acta del secuestro, el cual se debe, suponemos, al editorial que insertamos en dicho número, titulado *El cambio*. La revista, el día anterior, había pasado el depósito previo en la misma Delegación del Ministerio de Información y Turismo sin

²⁰ Destino, 25.09.1975 (1982), Nota editorial de la direcció, pàg. 9

contratiempo alguno. Por otra parte, pedimos disculpas a nuestros lectores por el retraso con que ha salido el presente número.”²¹

Des de la represa de la publicació, al febrer de 1968 fins al final d'aquest període al 1975, Geli i Huertas parlen de quatre expedients més, a més dels descrits, que no s'han pogut documentar, mitjançant la informació de la revista. “Con el nuevo ministro, Alfredo Sánchez Bella, cayó una multa de 40.000 pesetas por el artículo de Eliseo Bayo *Un maldito de nuestro tiempo* (mayo de 1972). En febrero de 1973, un trabajo de Ramona T. Massip comentando una sentencia del Tribunal Supremo de Estados Unidos sobre la interrupción del embarazo motivó un nuevo expediente, que sería sobreseído a los dos años. Un tercer ministro de Información y Turismo, Fernando Liñán, tampoco supuso ningún cambio en ese sentido: en setiembre de 1973, Elisa Lamas, esposa de Manuel Jiménez de Parga, publicó *El final de muchas cosas*, que motivó un nuevo expediente. Y un mes más tarde el semanario fue secuestrado por un escrito titulado *Falta de libertad*.”²²

²¹ Destino, 06.11.1975 (1988). Nota editorial de la direcció: Secuestro del número 1987 de *Destino*, pag. 9

²² Geli, Carles i Huertas, Josep M. *Las tres vidas de Destino*. pag 151

2.4.- El pensament liberal (Madariaga,...)

La col·laboració a *Destino* de persones del relleu intel·lectual i brillant trajectòria com **Salvador de Madariaga**, era especialment estimada, per que defensava el liberalisme, tant com atacava les dictadures, –sobretot la comunista- idees complementàries que lligaven molt bé amb la filosofia que animava el setmanari. Aquest tipus de discurs es podia traslladar fàcilment al interior, al que passava al nostre país; es podia establir el paral·lelisme, ja que Madariaga desqualificava a les dictadures, tant de dretes com d'esqueres. Realment entroncava amb el fil conductor de *Destino*, i Madariaga donava aquell aire de serietat i respectabilitat cosmopolita als fets o situacions que defensava o denunciava, d'aquella forma que tant estimava Vergés. Exiliat a Londres des que començà la Guerra Civil espanyola, no tornà a Espanya fins 1976; fou un dels intel·lectuals europeus més destacats dins el pensament liberal. També destacà com opositor al règim, promovent activament la reunió de Munic, de 1962, anomenada pel règim i coneguda al interior del país com el *Contubernio de Munich*. Malgrat fos qualificat per Agustí Pons, com “el conservadorísimo Madariaga”¹, els seus articles sempre defensen postures progressistes.

Començà a col·laborar a *Destino* al juny de **1968**, amb un primer article, aparentment intranscendent de cara al interior, però en el que defensava la mateixa postura que el règim de Franco sobre Gibraltar, la qual cosa podia cridar l'atenció, en contra dels interessos del govern britànic que el tenia asilat. En aquells moments, la reivindicació de Gibraltar per Espanya era el primer punt de l'agenda política de tots el ministres d'Afers Exteriors espanyols de l'època, tant Castiella com López Bravo. “El tema de Gibraltar no puede ser más claro. Lo que es oscuro es la actitud de Inglaterra para con él...hay que devolver Gibraltar a España sin más...Por si esto no bastara, Inglaterra aspira a que el mundo crea que sólo sigue en Gibraltar por amor de los gibraltareños...Nadie cree hoy en Inglaterra que sea posible seguir negándole Gibraltar a España; pero pronuncian discursos heroicos porque tienen miedo. No del general Franco, sino unos de otros. ¿Cuál de los tres partidos va a ser el primero en hablar con sentido común?...El gobierno guarda cierta reserva...La oposición se da plena cuenta de la situación, pero por cautela, habla fuerte, por si acaso. Como problema

¹ Pons, Agustí: *Los libros: Industria, ficción, placer*. Destino, 17.04.1975 (1959), pag.31

internacional, Gibraltar es una tragedia...como problema interno inglés, es una comedia. ”² Malgrat tot, aquest tema no ha avançat gens fins avui, quaranta anys després. Tot està igual; la única cosa que ha canviat és que ha deixat de ser una de les primeres prioritats dels governs espanyols de la democràcia.

Amb l’anunci de la creació de tres noves universitats per part de l’Administració, entre elles la Universitat Autònoma de Barcelona, Madariaga exposà les seves reflexions de com hauria de ser la universitat espanyola, en un article, *La Universidad*, que ja hem comentat en l’apartat corresponent. Al novembre de 1968, amb la ressaca del *maig francès* i la frustrada *primavera de Praga*, avortada amb l’entrada de les tropes del Pacte de Varsòvia, Madariaga reflexiona sobre el socialisme, amb un article, ***El porvenir del socialismo***, que resulta, d’alguna manera, premonitori del triomf del neocapitalisme i els neoconservadors de finals dels 80’s del segle XX. En aquest article ja es reflexa el Madariaga més autèntic; el Madariaga intel·lectual liberal, i comença a carregar contra una de les seves fixacions: el comunisme. Més endavant ens donarà les raons del per què. Parteix de la base que, “Justicia, libertad y paz son tres vocablos distintos y un sólo concepto verdadero...Por eso hay socialistas, que lo abordan por la justicia; liberales, que lo abordan por la libertad; y conservadores que lo abordan por la paz...”³ Agafant el concepte pel sentit de la justícia, “...hay que distinguir entre socialismo, comunismo y marxismo. El socialismo, que incluye a los anarquistas y a los sindicalistas, expresa la actitud más pura...”

Respecte al comunisme i al marxisme, no els dona cap possibilitat de futur, ni intel·lectual ni pràctica, si bé del segon accepta que és tesi de la que es pot diferir, però no menysprear. És absolutament taxatiu quan afirma, “Transformado por Lenin en tiranía política que Stalin desbocó hasta la vesania, el marxismo ha degenerado en un comunismo que ya no cabe considerar como digno de ninguna persona normal...Vale pues más eliminar al comunismo de todo debate sobre el socialismo; tanto más por haber probado ya hasta la saciedad en medio siglo de existencia que no es capaz de igualar el liberalismo

² Madariaga, Salvador de: *La tragicomedia de Gibraltar*. Destino, 08.06.1968 (1601), *Tribuna abierta*, pag. 8 i 9.

³ Madariaga, Salvador de: *El porvenir del socialismo*. Destino, 23.11.1968 (1625), *Tribuna abierta*, pag. 28 i 29.

en economía y que no se atreve a enfrentarse con el liberalismo en una discusión libre.” Fa unes reflexions sobre el socialisme, com a moviment i com a praxis; la viabilitat pràctica d'un o altre tipus de socialisme segons el caràcter de cada poble, –diferent entre Suècia i Espanya- i acaba amb unes afirmacions que, a dia d'avui (2012), no deixen de ser premonitòries i clarividents, que escoltem per tot arreu: “Todavía no nos damos cuenta clara de los desastres que nos aguardan por haber adoptado tantos países el sistema británico del Estado asistencial o *Welfare State*. Este monstruo burocrático no amenaza sólo con arruinar financieramente a todos los países que lo han adoptado. Su ponzoña es mucho más grave. Está creando masas humanas sin sentido de la responsabilidad...La salvación está en el sindicalismo. Que cada industria tenga su sindicato y que el sindicato administre la asistencia social de los suyos.” Però no només ens adverteix dels perills d'anar per un o altre camí; ens dibuixa una solució, “El secreto está en aplicar hoy lo que ayer se inventó y en estudiar hoy lo que se puede inventar mañana...” Es a dir, la solució per progressar les societats està amb innovar, el que avui està en boca de tothom; i acaba l'article fent una lloança al sistema econòmic nord-americà, que deixarà enrere, com si fossin antigalles comunisme, socialisme, lluita de classes, pobresa, etc., premonició de la revolució neoconservadora anglosaxona de dos dècades més tard. Aquestes frases foren escrites per Madariaga i publicades a *Destino*, al novembre de 1968.

En el següent article, el gener de **1970**, Madariaga ens explica de manera molt detallada les raons, amb tres nivells o eixos –econòmic, polític i humà- per les quals es **anticomunista**. A més manté, de forma contundent, que no es tolerable el comunisme soviètic: “...mi oposición irreductible al comunismo... como liberal que soy, doy la importancia mínima a lo económico, la mediana a lo político y la máxima a lo humano. El comunismo de hoy está dominado por el marxismo-leninismo...además, es una etiqueta absurda por contradictoria... apenas si hay en el leninismo nada que quepa conciliar con el pensamiento de Marx.”⁴ I a partir d'aquesta idea inicial justifica en cada eix, el per què de la seva oposició: a) “Mi oposición en lo económico: Toda vida económica gira sobre dos polos, -el individual y el social- El comunismo prescinde del polo individual.

⁴ Madariaga, Salvador de: *Por qué soy anticomunista*. Destino, 03.01.1970 (1683), *Tribuna abierta*, pag. 8 i 9.

Fatalmente lleva pues al socialismo de Estado...lleva fatalmente al absolutismo...Al no darse más que uno, la vida económica fracasa; porque hay un sector muy vasto de la vida económica colectiva que rebasa la capacidad humana y que hay que dejar a la naturaleza social.” b) “Puesto que no puede haber comunismo sin absolutismo económico, tampoco lo puede haber sin absolutismo político...En Rusia no hay libertad. El que disiente de la actitud oficial va a la cárcel o al manicomio. En Rusia no hay igualdad. La distancia que separa los ingresos más altos de los más bajos es mucho mayor que en Inglaterra...Los socios del partido comunista gozan de privilegios...pero los no-comunistas carecen no ya de privilegios, sino de derecho alguno...” I l’últim eix, i el més important per ell, tal com ho declara al començament, és l’aspecte humà, que li sembla, a Rússia, senzillament terrible; c) “La objeción más fuerte que cabe hacer contra este comunismo...es su índole inhumana y cruel...La honradez intelectual fuerza a reconocer que el comunismo tal y como lo practica Rusia arrastra aspectos de una crueldad inaudita en frío, tales que avergüenzan nuestra común humanidad...” Per reforçar el seu discurs, encara que tot el que diu és àmpliament conegut, dona uns quants casos, que no passarien de ser anècdotes, si no fossin tan tràgics. I conclou, amb la contundència habitual amb els seus articles, que “Esto es lo que ninguna persona de sentimientos humanos puede perdonar al comunismo leninista de hoy. Se trata de un sistema inhumano...que pretenda fundar su estado en la inhumanidad más general, ubicua, permanente y espantosa que la historia humana ha conocido, no puede tolerarse.”⁵

Després de dir el que no és ell, i donar les raons de per què no ho és, en un altre article, Madariaga tracta d’explicar-nos què és i què diferencia el **liberalisme** de tots el demés “ismes” tant de moda avui en dia. I que, malgrat sembli que ha perdut popularitat, la tradició liberal està darrere de totes les legislacions que han anat augmentant el nivell de vida general en tot el mon. Madariaga ens alerta no confondre el liberalisme amb capitalisme, ni amb lliure canvi; i que liberalisme no implica fer cadascú el que vulgui; nega la raó a aquells que el rebutgen argumentant que hi ha llibertats que no es poden admetre, i donen detalls d’excessos: “Como si no fuera de la misma esencia del liberalismo el reconocer los límites de toda libertad, determinados por la libertad

⁵ Madariaga, Salvador de: *Ibidem.*, pag. 8 i 9

ajena y por la libertad del ser colectivo. Lo que el liberalismo proclama es que no es la libertad la que ha de menester justificación, sino los límites que se le imponen. No niega, antes proclama que hay límites; pero afirma que estos límites tienen que justificarse, mientras que la libertad no.”⁶ En aquest cant al liberalisme, Madariaga el situa més prop del idealisme, i en qualsevol cas, a la base de tot esperit humà, malgrat les corrents empíriques i antidealistes que es barregen amb el desencís tan freqüent avui, “Pero hay que distinguir. Marxismo, socialismo, capitalismo, colonialismo, imperialismo, anarquismo, son abstracciones o teorías que buscan la reducción del paisaje del mundo a un solo color. El liberalismo es una fe, una necesidad del espíritu...que cada cual escoja su *ismo* como le parezca; pero todos debemos fidelidad al liberalismo, porque el que no es libre, se muere en espíritu.” Tota una professió de fe liberal.

Al maig de **1972**, Madariaga, seguint amb la seva pedagogia liberal, reflexiona sobre la llibertat de premsa, partint de dos premisses. Una es la manera d’abordar la informació, que pot ser objectiva, es a dir, la que aspira a presentar al públic les coses com son, i subjectiva, que les presenta amb certa intenció. L’altra, que els estats moderns es regeixen per l’opinió; per tant, es un deure de qualsevol govern modern el procurar que l’opinió del país estigui objectivament informada. De la consideració de les dos premisses, enuncia que “...nuestro primer principio es que la libertad de prensa es una condición esencial del Estado moderno...la prensa de los países modernos surge en toda su variedad del encuentro de la libertad de empresa...la mera libertad no basta para asegurarle al país la información que ha menester para su salud política y social...la libertad de prensa no podrá sostenerse tan sólo como una regla de conducta si no descansa también sobre una institución.”⁷ I per que aquesta llibertat de premsa, a més sigui objectiva, proposa dos camins; un seria multiplicitat de subjectivitats, “...llegamos quizás el modo más seguro de alcanzar la objetividad: que es hacer públicas y oficiales las subjetividades de unos y de otros.” Però per què es puguin sentir totes les veus, l’estat ha de garantir aquesta llibertat. L’altre camí, molt més utòpic, seria la regulació per part d’un Institut Internacional de Premsa. És evident que amb tota aquesta reflexió sobre la llibertat de premsa, Madariaga parteix d’un supòsit d’incapacitat de diferenciar

⁶ Madariaga, Salvador de: *El liberalismo de hoy*. Destino, 22.08.1970 (1716), *Tribuna abierta*, pag. 8 i 9.

⁷ Madariaga, Salvador de: *La libertad de prensa*. Destino, 20.05.1972 (1807), *S de M*, pag. 18 i 19.

les subjectivitats, per part de la societat que les rep, i per això encarrega aquesta funció al estat, amb la qual cosa, la llibertat individual d'informació no queda massa ben parada. D'alguna manera tracta a la societat com a menors d'edat.

En la línia de la pedagogia del liberalisme, Madariaga fa una defensa de la dignitat i llibertat humanes, contra tots els règims totalitaris, classistes i discriminadors, el setembre de **1973**. Recorda uns quants cassos del segle XX, condemnats injustament, -Dreyfus, Ferrer Guardia, Sacco i Vanzetti, Gandhi- per que no s'ajusten a l'estructura del poder establert en cada moment; i que el problema de totes aquestes transgressions i d'altres, no està tant en les ideologies ni en les lleis que governin, com en les passions humanes. "Porque el problema no está en la selección ni en la actitud conservadora, ni en la revolución, ni en la reacción. El problema está en las pasiones humanas: el apetito de poder y la arrogancia racial o profesional..."⁸ I aprofita per carregar contra la Unió Soviètica, per la tirania imposada al seu poble; els seus dirigents culpables de totes les vesànies contra la dignitat humana; contra una certa esquerra europea, que admira aquest règim contra tota lògica. "...tuvieron que conciliar la infamia Lenin-Stalin-Jruschov-Breznev con la inmaculada concepción de la izquierda;...para salvar al comunismo de su infamia hubo que condenar como infames al derecho natural, las ideas esenciales y permanentes y los mismos derechos del hombre...estos hombres heroicos que osan desafiar a la tiranía soviética son la única barrera que nos separa todavía de nuestra propia esclavitud." Considera no només un deure moral de tot ciutadà d'Occident recolzar als dissidents, a les repúbliques federades i als països satel·litzats, sinó també una operació defensiva per salvar la mitja Europa lliure, encara que "...esta política se da de bruces contra la oposición de una sedicente *izquierda* que (con la excepción de ciertos escritores alemanes como Böll y Günter Grass) erige en tabú su ingenua admiración irracional por la Unión Soviética..."

Al abril de **1974**, amb motiu de la publicació del volum 500, de la col·lecció de butxaca, d'Alianza Editorial dedicat a uns discursos d'Ortega i

⁸ Madariaga, Salvador de: *Los derechos del hombre*. Destino, 22.09.1973 (1807), *S de M*, pag. 8 i 9. Dreyfus, jueu alsacià, condemnat injustament per espionatge; Ferrer i Guardia, acusat d'instigador en els fets de la Setmana Tràgica; Sacco i Vanzetti, anarquistes italians, acusats d'assassinar el pagador d'una fàbrica; Gandhi, agredit per un guàrdia municipal blanc en una ciutat sud-africana, per fer-lo baixar de la vorera.

Gasset, **Dionisio Ridruejo**⁹ en fa una recensió, destacant l'actualitat d'aquells discursos, la seva validesa, després del temps que ha passat. El portar aquí aquest article de Ridruejo, no és tant pel seu propi pensament, malgrat evolucionà des del feixisme falangista dels prolegòmens de la Guerra Civil, -fou un dels primers seguidors de José Antonio Primo de Rivera; autor d'uns versos de l'himne falangista; director general de Propaganda del bàndol franquista durant la guerra- fins a renunciar a tots els seus càrrecs i lluitar per liberalitzar el règim de Franco, tant des de l'interior com de l'exterior, com per les idees d'Ortega i Gasset, que interpreta en aquest article. Fou desterrat a Catalunya durant la postguerra al trencar amb el franquisme, entrant en contacte amb la cultura catalana, a la que sempre més admirarà. Assistí a la reunió de Munic de 1962, el *contubernio de Munich*, com l'anomenava el règim, la qual cosa li comportà l'exili a París durant dos anys. Des de l'agost de 1971 fou un col·laborador habitual de *Destino* amb temes diversos, sobretot històrics i culturals, i ens apareixerà molt més en el debat cultural; fou un *exemple de cultura castellana feta en castellà*, però que té cabuda al setmanari.

Ridruejo recupera uns discursos d'Ortega i Gasset sobre socialisme (saintsimonià), liberalisme, democràcia,...temes tan absolutament d'actualitat en el primer terç del segle XX, quan es varen plantejar, com en el 1974, quan es recorden en aquest article, o en el segle XXI, quan es recullen en aquest treball. Van passant les dècades de la nostra història, i els problemes es mantenen inalterables. Respecte al governants, és el mateix que se'ls hi pot aplicar als d'avui, "...el deber ético de dirigir a las masas que toca a *los mejores*, esto es a la aristocracia del mérito, opuesta a la aristocracia del privilegio y a la clase política autoelegida. *Platón* –grita el joven Ortega- *quería que gobernasen los filósofos; no pidamos tanto y reduzcamos al mínimo nuestro deseo; pidamos que no nos gobiernen los analfabetos.*"¹⁰ L'any 1909 Ortega es declarà socialista, no marxista; les seves simpaties eren pel socialisme de Lasalle i sobretot el de

⁹ Dionisio Ridruejo, malgrat destacar de molt jove pel seu entusiasme cap a la revolució falangista, com ell l'anomenava (fou un dels primers seguidors de José Antonio Primo de Rivera), i arribar a ser un jerarca del franquisme. Trencà amb el regim el 1942, acabada la Guerra Civil i tornar de Rússia amb la División Azul, per discrepàncies, que manifestà per escrit al mateix Franco ("El régimen se hunde como empresa, aunque se sostenga como tinglado") renunciant a tots els càrrecs i iniciant una lluita per la dignitat i llibertats humanes que li comportaren el desterrament i la presó. Hi ha un Ridruejo d'abans de 1942, i un Ridruejo de després. Malgrat tot, fou fidel als seus ideals fins a la mort. Fou un idealista.

¹⁰ Ridruejo, Dionisio: *Los discursos políticos de Ortega y Gasset*. Destino, 20.04.1974 (1907), dR, pag 28 i 29.

Saint Simon. Més tard hi anteposarà la paraula *liberal*. “Sin embargo, no es un socialismo de Estado lo que Ortega propugna: ello destruiría las libertades y falsificaría la sociedad política democrática...La democracia es justamente el punto de fusión donde el liberalismo y el socialismo se hacen complementarios.” Respecte a l’educació i Europa, Ridruejo destaca, “Para Ortega la educación de los españoles va a consistir en su europeización. No en hacerles imitar trivialmente a Europa, sino en hacerles *ser* Europa.” Finalment, Ridruejo fa una reflexió sobre les autonomies, partint del concepte de nació de Renan, que resulta premonitori sobre la insatisfacció actual de les històriques, “...Ortega admitió en otro lugar, siguiendo a Renan, una nación es un plebiscito cotidiano o, dicho de otro modo, lo que cree ser en cada momento. Y si en España hubiera varias regiones que creen ser naciones sería harto más útil abrirles el camino de la federación que dejarlas insatisfechas, despegadas y autocontempladoras en el limbo de la autonomía...Si la descentralización era, como quería Ortega, el modo de revitalizar y nacionalizar España, es evidente que la autonomía no debía parecerse a un privilegio buscado, sino un deber obligatorio.”¹¹

Cal recordar que els escrits de Madariaga, que avui ens poden semblar una mica innocents, estan escrits i publicats a *Destino* durant els anys setanta, amb la dictadura de Franco i la llei de Premsa encara vigents. De les reflexions d’Ortega sobre les autonomies, han passat cent anys i no s’avançat gens; segueixen plenament vigents.

¹¹ Ridruejo, Dionisio: *Ibid.*, pag 29. És indubtable que la sensibilitat que demostra Ridruejo cap a Catalunya i el sentiment i cultura catalanes, fou fruit del contacte amb aquestes terres i la seva sensibilitat de poeta, quan fou desterrat a Sant Cugat del Vallès. Traduí “El quadern gris” de Josep Pla al castellà, per encàrrec del mateix Vergés, traducció que Joaquim Molas qualifica de “magnífica” (*Destino*, 29.06.1975, 1970, pag. 31)

SEGONA PART

3.- EL DEBAT CULTURAL

3.1.- La cultura catalana feta en castellà

Ja he dit que Carreras definia *Destino* com “...un grup de lliberals conservadors, que van escriure lliurement, sense fer elogis del règim, per construir un pont de llibertat, que permetés sobreviure intel·lectualment.” I ho varen fer amb aquest ordre; defensaren la llibertat i la cultura, la castellana, i la catalana quan varen poder. Mai varen renunciar als seus orígens; eren catalans i n'estaven orgullosos. Però no van emprar la cultura catalana com a eina política per la reconstrucció nacional del país. No ho feren als anys 40's i 50's, per que l'omnipresent censura no els ho va permetre, però tampoc ho varen fer en els 60's, quan les incipients manifestacions nacionalistes començaren a prendre cos en la societat catalana; ni 70's, quan ja s'adonaren que la seva fórmula estava perdent influència i pes dins la societat catalana. I això els portà, des de saludar el naixement d'entitats amb un fort component nacionalista, com *Òmnium Cultural*, fins a tenir greus enfrontaments amb ells; dels que la polèmica entre *Destino* i *Òmnium Cultural* per la no concessió del Premi d'Honor de les Lletres Catalanes a Josep Pla fou el cas més emblemàtic, però no l'únic.

El compromís de *Destino* va ser amb la llibertat i la cultura, per davant d'altres consideracions. Varen defensar una cultura catalana, buscant per aquesta la màxima projecció possible. Si per aquest objectiu s'havia de fer en castellà, es feia en castellà. No varen anteposar mai la reconstrucció nacional del país; varen anteposar la recuperació de la dignitat humana, de la llibertat i de la cultura, però no varen militar mai en el catalanisme nacionalista. Això va quedar per institucions i publicacions, com *Òmnium Cultural* o *Serra d'Or*, entre d'altres. Jordi Gracia és de l'opinió que, “De hecho, el catalanismo nacionalista ha sido siempre remiso o enemigo de la lógica de fondo de una cultura literaria bilingüe, en la creencia de que la fábrica literaria en Cataluña debía producir en catalán exclusivamente. Pero no fue ésa, ni ha sido hasta hoy, una realidad social ni cultural dominante en Cataluña sino un designio eminentemente político

e ideològic del nacionalisme, y eso vale tanto para el fin del siglo XIX, como para este principio de siglo XXI.”¹

Quan *Destino* es començà a publicar a Barcelona, es trobà amb un país desolat per una guerra civil, extraordinàriament cruenta en l’aspecte humà, però també en el cultural, especialment a Catalunya. La contesa s’havia endut *intencionadament* qualsevol vestigi cultural i de llibertat; només dominava el pensament oficial. A partir d’aquí començà a caminar el setmanari; a construir ponts i a teixir complicitats amb els seus lectors, que aviat van veure en el setmanari, una finestra per on podia entra una mica d’aire fresc, arribant a ser una icona cultural, durant els anys 50’s. Per les seves pàgines passaren les col·laboracions literàries més importants d’aquells moments, en castellà, –des d’Azorin, Pío Baroja, Miguel Delibes, o Camilo José Cela, fins a Francisco Umbral -però també de catalans- des de Ramon d’Abadal, Vicens Vives o Pla fins a Baltasar Porcel, Montserrat Roig i Terenci Moix. També publica edicions d’obres completes d’escriptors castellans, Cela, Delibes, i catalans, com Pla. Pons ho veu com un gran aparador cultural, “I sense perdre mai la curiositat universal: a *Destino* apareixien els noms, bé perquè se’n publiquen col·laboracions, bé perquè es parla dels seus llibres, de la gran literatura contemporània ja es tracti d’autors consagrats, com William Faulkner o Paul Claudel, o d’autors en el seu moment no tan valorats, com ara Dorothy Parker, Virginia Woolf o Sandor Marai...Els crítics de *Destino* tenien fama de ser els més preparats i els més exigents. En definitiva, *Destino* marcava el cànon.”²

¹ Gracia, Jordi: *La resistencia silenciosa. Fascismo y cultura en España*. Barcelona. Anagrama. 2004. pag. 308

² Pons, Agustí: *Nèstor Luján, el periodisme liberal*. Barcelona, Columna Edicions, S.A. 2004 pág. 89

3.1.1.- Revista, Premis literaris, edicions de llibres,...

Jordi Gracia entronca, en el fracàs de l'ocupació de Barcelona, amb la propaganda impresa i traduïda al català per Joan Ramon Masoliver, bon amic de Ridruejo, la pèrdua del català com a llengua de cultura, ja que aquest fet va servir per justificar el comportament d'escriptors catalans davant la nova situació editorial i de censura del català. Aquesta història era la que s'aplicaven la gent de *Destino*, i l'anaven repetint fins a creure que era la única veritat. "Faltaba una lengua, eso era rigurosamente exacto, pero existió desde la inmediata posguerra una neta conciencia de continuidad cultural que se ejerció sin vacilaciones, aunque fuese resignándose al quebranto de una lengua y su cultura literaria. La vida de las letras se reanudó en castellano porque fue la única lengua del régimen, por mucho que algunos escritores catalanes de la victoria, los reunidos en *Destino*, creyesen en la intención política de restituir la lengua y la cultura catalanas tras la victoria, su propia victoria en la guerra."¹ Evidentment hi un cert retret en tota aquesta manifestació respecte al abandonament del català, sense oferir la més mínima resistència. Però no serà l'únic. I Gracia segueix afirmant i augmentant el to de crítica al col·laboracionisme amb el nou règim, però no només per als de *Destino*, ja que se'n reconeixen alguns més que prengueren la decisió de reprendre del passat el que fos acceptable en el projecte feixista. "Desde entonces se materializa otro grave problema añadido: decidir cómo, dónde y en que idioma se escribe y hasta donde cabe renunciar a la propia biografía sentimental y literaria renunciando a una de las dos lenguas de Cataluña. Ni los catalanes ni la sensibilidad catalanista se comportaron como un bloque monolítico porque no ha existido nunca ese bloque: no tiene un solo perfil social, ni ideológico ni intelectual. Mientras José Janés pudo suscribir sin vacilar que su obra de modernización cultural iba a ser el catalanismo en castellano, otros optaron por la opresiva espera y la subsistencia acorazada contra lo que entendían muy justamente como un auténtico y bárbaro genocidio...la victoria de los franquistas catalanes se llevó por delante la razón liberal y se llevó también una de las dos lenguas."² De fet, però, el que molesta més a Gracia és el dogmatisme del nacionalisme català dels últims anys, que ha produït distorsions intel·lectuals importants.

¹ Gracia, Jordi: *La resistencia silenciosa. Fascismo y cultura en España*. Barcelona. Anagrama. 2004. pag. 283

² Gracia, Jordi: *Ibidem.*, pag. 288

El catalanisme cultural tingué que cercar fórmules de supervivència per poder expressar-se, davant l'opressió franquista, i reaccionà en dos direccions oposades, d'acord a l'anàlisi que en fa Jordi Gracia. Una variant seguí el camí resistent, tancant-se en ella mateixa i es manifestà lligada invariablement al ús i expressió en català, com un nexa gairebé religiós, místic, un catalanisme sovint confessional, vinculat a Montserrat. D'aquesta via sortiran les publicacions de l'abadia, com *Serra d'Or*, i grups catalanistes d'inspiració cristiana, en els que si poden incloure l'*Òmnium Cultural* i el mateix Jordi Pujol. L'altra variant optà per una via possibilista, pragmàtica, que Gracia qualifica de més racional i moderna, "...Otra variante extendida y fecunda asumió formas resignadas de comportamiento, quizá incluso literalmente contemporizadoras frente a la intransigencia del franquismo, y usó sin mala conciencia y con provecho la lengua y los medios castellanos."³ En aquest segon grup hi trobaríem a la gent de *Destino*, amb en Josep Pla al capdavant, del qual diu, en el seu descàrrec, "Josep Pla también se resignó a usar el castellano mientras no pudo usar el catalán con alguna libertad. Pero siempre fue ésa su lengua literaria preferente, y tras 1939 no redujo su producción en catalán por voluntad propia o traición a la lengua, o por fascismo súbito, sino por prohibición material de hacerlo hasta que el franquismo aceptó, muy condicionadamente, libros catalanes en torno a 1945."⁴

És evident que tard o d'hora aquestes dos opcions s'havien de trobar en la defensa de la cultura catalana, havien de topar sorollosament i fer patents les seves diferències. Un exemple d'aquests enfrontaments l'estudiarem en detall en l'apartat corresponent a la controvèrsia creada per la reiterada negativa de l'*Òmnium Cultural* a concedir el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes a Josep Pla, i veurem l'enroc de les postures d'uns i d'altres.⁵ De totes maneres no hi ha una unitat de criteri respecte al catalanisme cultural bilingüe. Alguns entenien que els que decidiren escriure en castellà, també rendiren un benefici a la cultura catalana, durant la dictadura de Franco. Una persona tan poc sospitosa de connivència amb el franquisme, com és el poeta Joan Oliver, premi d'Honor de

³ Gracia, Jordi: *Ibidem.*, pag. 291

⁴ El propi Josep Pla escriu el 1957, "El bilingüismo es una tragedia indescriptible frente a la cual yo postulo la necesidad –la necesidad absoluta– de que la gente (quien sea) escriba de acuerdo con sus necesidades de grupo, de clan, de tribu, de nación, de Estado, de lo que sea...Que todo el mundo escriba con la lengua que Dios le ha dado –que ya es bastante difícil, arduo, escribir."

⁵ Aquesta part constituí el treball final dels meus estudis de DEA, presentat el 2006, que formava part d'un projecte més ampli, i que degudament actualitzat és el que incorporo en aquesta tesi.

les Lletres Catalanes de 1970, declarava el 1977, “no em costa gens d’admetre que, vista la història i la situació política de Catalunya i de la resta dels nostres Països, un bon equip (minoritari) d’historiadors, assagistes, periodistes en llengua castellana pot resultar al capdavant beneficiós per la desitjada constitució del nostre poble, sempre que l’obra de tal escriptor sigui de sentit positiu.”⁶

No cal dir que *Destino* optà per la via de la supervivència. I amb més fortuna que menys, iniciaren la tasca de creació cultural, que la guerra havia interromput. Però no només optaren per la via d’emprar el castellà, sinó que defensaren aquesta opció davant els atacs del catalanisme nacionalista, com a més vàlida per projectar la cultura catalana, fins i tot a començaments dels setanta. El mateix Pla li confessa a Montserrat Roig, en l’entrevista que aquesta li feu amb motiu del setanta-cinquè aniversari de l’escriptor: “...cuando se pierden las guerras, las cosas van así...al final de la guerra nos dijeron, *eso del catalán se ha terminado*;...pues, de momento, a escribir castellano. Bueno, creo que lo he hecho con bastante éxito...”⁷ Una síntesi molt encertada del setmanari, la d’Esteban Pinilla de las Heras, es que a les pàgines de *Destino* s’hi trobava “más la lucha contra la estupidez que la rebeldía contra la autoridad.”⁸ I realment així fou durant molt temps; *Destino* no deixarà de ser mai una revista cultural i en castellà. Vergés, conscient de la força que anava agafant aquell nacionalisme incipient, s’interessà per la possibilitat de treure una publicació en català, fins i tot en va patentar un possible títol, *L’Observador*, però mai arribar a ser realitat.

El **premi Nadal** de novel·la és un premi literari comercial, instituït i concedit per primera vegada l’any 1944, a la millor obra inèdita escrita en castellà. El premi, que porta el nom del que fou el redactor en cap de *Destino*, Eugeni Nadal Gaya, mort prematurament aquell mateix any, fou creat per honorar-lo, i tractava de promocionar nous escriptors, dins el context deprimat de postguerra, en un intent de relançar el interès per la cultura en aquell entorn, ni que sigui amb la llengua i els mitjans castellans. Bona part dels millors escriptors espanyols en llengua castellana de la segona part del segle XX, trobaren en aquest premi la plataforma idònia pel seu impuls en el món de les lletres. Des de

⁶ Gracia, Jordi: *Ibidem.*, pag. 291

⁷ Article de Montserrat Roig, dins el número extraordinari de *Destino*, del 04.03.1972, amb motiu del setanta-cinquè aniversari de Josep Pla. p. 27

⁸ Gracia, Jordi: *Ibidem.*, pag. 300

l'any 1944, primer de la concessió del premi a Carmen Laforet, per la seva novel·la *Nada*, guanyaren el premi, entre d'altres, Miguel Delibes (*La sombra del ciprés es alargada*, 1947), Ana Maria Matute (*Primera memoria*, 1959), Álvaro Cunqueiro (*Un hombre que se parecía a Orestes*, 1968) o José Gironella (*Un hombre*, 1946), escriptor que arribà a vendre més d'un milió de llibres de la seva trilogia sobre la guerra civil, que inicià amb *Los cipreses creen en Dios*. I més modernament podem citar a Francisco Umbral (*Las ninfas*, 1975), Fernando Arrabal (*La torre herida por el rayo*, 1982), o Manuel Vicent (*Balada de Caín*, 1986). Alguns d'aquests escriptors es convertiren en col·laboradors habituals del setmanari, com Cunqueiro o Umbral; d'altres ho foren ocasionals, com Delibes o Matute, que publicà diversos contes breus des de finals de 1966.⁹ Aquest premi, que encara es segueix concedint en el 2012, està molt lluny de la popularitat i la capacitat de convocatòria entre els escriptors i públic que tingué en els anys cinquanta i seixanta. La dotació econòmica actual de només 18.000 euros, i les vicissituds de la pròpia editorial *Destino*, avui dins la òrbita de *Planeta*, estan darrere de la pèrdua d'interès. Hi ha diverses adreces electròniques que faciliten la llista completa dels guanyadors del premi Nadal, des de 1944 fins avui, 2012. Aquí facilito la de *Editorial Planeta*.¹⁰

Els premis literaris sovint eren subjecte de polèmica, pel seu caire comercial i oportunista. Rafael Vázquez Zamora, jurat permanent del Nadal, recull la defensa que en fa Delibes d'aquest premi, com a despertador literari, en un article publicat a "*El pensamiento navarro*", amb el títol de "El despertador". "...cuando yo dije que los premios activaron la afición del escritor y despertaron el interés del lector por los novelistas indígenas, me refería ante todo al premio Nadal...antes de 1944 la novela española estaba bien muerta...nadie podrá regatearle al Premio Nadal el hecho de haber sido el despertador literario del país. El país debería, pues, agradecerle a la gente del Nadal, su aportación a las letras españolas, en el supuesto de que en el país se agradecieran estas cosas, que ya es mucho suponer."¹¹ Vázquez Zamora aprofita per destacar títols d'arreu del món, sortits de premis literaris durant el 1966, parla del premi Goncourt, amb

⁹ Ana María Matute va escriure varies narracions breus que publicà *Destino*; la primera, *Estoy tan contento*, el 3.12.1966, la segona, *El veneno de las orillas*, el 10.12.1966; tercera, *La señal*, el 18.03.1967; quarta, *La mujer que no reía ni lloraba*, el 26.08.1967; quinta, *La Virgen de Antioquía*, el 13.04.1968; sexta, *La cuidadora de gigantes*, el 18.03.1972

¹⁰ www.planetadelibros.com/premios-premio-nadal-3.html

¹¹ Vázquez Zamora, Rafael: *La incesante polémica de los premios literarios*. Destino, 28.01.1967 (1538), *Al pie de las letras*, pag. 36.

força prestigi als anys seixanta entre nosaltres, i d'altres llibres destacats per la crítica, entre els que subratlla *Las palabras y las cosas*, de Michael Foucault.

No ho veu exactament d'aquesta manera Agustí Pons, sinó que, seguint les tesis de Joan Samsó a *La cultura catalana: entre la clandestinitat i la represa pública (1939-1951)*, hi troba fonamentalment un interès comercial, que sens dubte hi era, amb un impuls de la cultura en castellà, que no afavorí gens el progrés de la cultura catalana, "Aquella iniciativa privada –i negoci editorial- del premi Eugenio Nadal significà el trencament de la constant històrica d'un segle ençà d'escriure la millor literatura, i també la de consum, en la llengua pròpia. Els creadors del certamen contribuïren decididament, sense altre escrúpol que el comercial, a crear una escola d'escriptors catalans en castellà... Gràcies al arrelament del *Nadal* i a la circumstància del franquisme, va definir-se a Catalunya una situació que, en bona manera, encara perdura actualment: l'espanyolització de la cultura majoritària." Aquí acaba la cita que Pons fa d'en Samsó; Pons rebaixa el to del dur retret fet a *Destino*, afegint que "...és molt probable que aquesta espanyolització s'hagués produït igualment si Vergés no hagués fet el pas de fundar *Destino* i crear el premi Nadal. Les circumstàncies polítiques ho feien pràcticament inevitable." Però, en canvi no fa cap concessió al revestir a Vergés d'un interès purament comercial, "Es tracta d'entendre que la lògica empresarial de Vergés era implacable i que, per tant, si volia convertir *Destino* en un negoci pròsper i estable, havia de fundar premis en castellà i, naturalment, publicar la revista en castellà i regatejar no tan sols els preus de les col·laboracions esporàdiques, sinó els dels escriptors més fidels, com era el cas de Josep Pla."¹²

Així com Vergés no donà mai el pas de convertir *Destino* en una revista en català, ni acabà de prendre la decisió de fer realitat el projecte de *l'Observador*, el projecte de setmanari en català, potser per que no veia clara la viabilitat comercial, en canvi des de l'editorial prengueren la determinació d'impulsar un premi literari *en català*. El nacionalisme català començava a donar mostres de la seva incipient vitalitat¹³, i Vergés no volia quedar-ne al marge dels

¹² Pons, Agustí: *Nèstor Luján, el periodisme liberal*. Barcelona, Columna Edicions, S.A. 2004 pág. 88.

¹³ Cal recordar alguns fets destacables des del començament de la dècada dels seixanta, com ara l'*affaire* Galinsoga, director de La Vanguardia, els fets del Palau de la Música, la campanya

esdeveniments. En aquest premi, que es començà a concedir el 1968, li posaren precisament el nom **premi Josep Pla**, premi literari de prosa en català, tota una premonició davant la polèmica que es desfermarà més tard entre *Destino* i *Omnium Cultural*, arran de la reiterada negativa de concedir el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, que es començà a adjudicar l'any següent, a Josep Pla. Néstor Luján ho explica així, "El premio de novela en castellano Eugenio Nadal fue fundado en 1944... El mundo literario pasaba por un momento difícil...en aquel momento se pensó en fundar este premio en la única lengua en que era viable publicar en España...a partir de ahora tendrá un compañero que es el Josep Pla dedicado a la prosa catalana...Josep Pla la más grande figura viva de nuestras letras...queremos rendir homenaje no sólo al gran escritor..."¹⁴

Aquest guardó, instituït per *Editorial Destino*, tractava de premiar un text inèdit en prosa, escrit en català i obert a tots els gèneres, novel·la, conte, relat, llibre de viatges, memòries, biografia,...es a dir, és un premi de narrativa i, per tant, únicament estava exclosa la poesia. El primer a obtenir el premi fou Terenci Moix l'any 1968, per la seva novel·la *Onades sobre una roca deserta*, en la que tracta el tema del "narcís", el jove deu grec que s'enamorà d'ell mateix al contemplar el reflex de la seva imatge a les aigües d'un llac. Una de les constants que sempre planarà sobre l'obra de Moix. A partir d'aquesta data guanyaren el premi tot un seguit de grans narradors i assagistes catalans, com ara Baltasar Porcel (*Difunts sota els ametllers en flor*, 1969), Teresa Pàmies (*Testament a Praga*, 1970), l'assagista d'art Alexandre Cirici, per una obra de memòries (*El temps barrat*, 1972), Llorenç Villalonga (*Andrea Victrix*, 1973), Marià Manent (*El vel de Maia*, 1974), Josep Maria Castellet (*Josep Pla o la raó narrativa*, 1977), Jaume Miravittles (*Gent que he conegut*, 1979), o Jordi Sarsanedas (*La noia a la sorra*, 1980), i més modernament Carme Riera (*Dins el darrer blau*, 1994) o Xavier Rubert de Ventós (*El cortesà i el seu fantasma*, 1991). Moix i Porcel es vincularan a *Destino*, com a col·laboradors habituals, arribant a ser, el segon, director-editor en substitució de Vergés i Luján. Tant Moix com Porcel defensaran aferrissadament la difusió de la cultura catalana, a fi de que no quedi merament com a folklore; i si per això s'ha d'escriure en castellà, és preferible fer-ho, abans que no quedi de forma marginal. Tres

"¡Volem bisbes catalans!" com a resposta al nomenament de monsenyor González Martín, com arquebisbe de Barcelona, aquests dos darrers impulsats per Jordi Pujol.

¹⁴ Luján, Néstor: *Nuestros premios*. Destino, 04.01.1969 (1631), *Al doblar la esquina*, pag. 16

escriptors premiats amb el Josep Pla, Teresa Pàmies, Marià Manent i Jordi Sarsanedas, assolirien també, mes endavant, el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes. També podem obtenir una llista complerta dels premiats, entre d'altres adreces electròniques, a la de l'*Editorial Planeta*.¹⁵

Destino instituí altres dos premis, encara que de menor quantia econòmica i per tant inferior poder de convocatòria. Es concedien acompanyant els Nadal i Pla, essent considerats premis menors: El 1965 el premi literari **Manuel Brunet de periodisme**, per tal de preservar el record d'un dels seus col·laboradors il·lustres, primer director del setmanari *Mirador*, un escriptor catòlic mort l'any 1956; firmava els articles amb el pseudònim de *Romano*. Es tractava de premiar reportatges inèdits d'escriptors que començaven. I finalment el premi **Ramon Dimas de fotografia**, en homenatge a un dels fotògrafs catalans més destacats dels anys quaranta i cinquanta, que treballà majoritàriament pel setmanari i l'editorial.

¹⁵ <http://www.planetadelibros.com/premios-premi-josep-pla-2.html>

3.1.2.- Situació de la cultura catalana a la dècada dels seixanta

Cap a finals de la dècada dels cinquanta, coincidint amb el començament de l'obertura a l'exterior de l'economia espanyola, acompanyada necessàriament d'un cert desglaç de la situació política, es va produir poc a poc una disminució de la pressió que ofegava la vida social i cultural del nostre país, com no podia ser d'una altra manera. Això va permetre l'aparició a l'escena pública d'un nou nacionalisme incipient, que es va manifestar (corria l'any 1960) amb alguns fets, com ara entre d'altres, el de *La Vanguardia* (amb la destitució, provocada per la pressió social contra el seu director, el franquista Luis de Galinsoga, arran de les seves manifestacions ofensives vers els catalans, fetes a l'església de San Ildefons) i els del *Palau de la Musica Catalana*, que li van servir de disparador. Paral·lelament, i encara que el domini de la llengua castellana era aclaparador en tots els ordres de la vida social i cultural a casa nostra, aquesta nova situació va donar un renovat impuls a la cultura catalana d'oposició, fent que agafés embranzida, fins al punt de poder parlar d'una Nova Renaixença, amb paraules de Joan Triadú. Ambdós iniciatives perseguïen el mateix objectiu, la recuperació de la dignitat com a poble i la reconstrucció moral, cultural i política del nostre país, i moltes vegades s'ajuntaran en els seus camins per obtenir-les.

Si durant les dues primeres dècades, els quaranta i els cinquanta del segle XX, el català havia estat pràcticament arraconat de la vida pública (excepte alguns casos èpics) i en bona part de la vida privada de la burgesia, a partir d'aquesta nova situació començaran a sovintejar les manifestacions culturals en català, com ara, revistes, edicions de llibres, premis literaris,...etc. Farem menció d'algunes d'aquestes manifestacions, no perquè siguin les úniques, ni de lluny, sinó perquè en el seu moment van introduir un plus diferencial. Entre les més emblemàtiques poden citar la revista **Serra d'Or**, que es va iniciar l'any 1955 i, amb la seva orientació actual de publicació d'alta cultura, va començar l'activitat a finals de 1959. Des d'un principi, es va proposar crear un espai eficaç de diàleg i col·laboració, oferint les seves pàgines a un nombre extraordinari de col·laboradors, de procedències ideològiques molt diverses, amb un temari molt ampli, com religió, política, disseny, arquitectura i urbanisme, economia, arts plàstiques, cinema, teatre, llengua, literatura, etc. És un intent seriós per agrupar

al seu voltant la cultura resistent en català, i que lluitava per sortir a la llum i fer-se present a la societat.

La **editorial *Selecta*** de Josep Maria Cruzet va significar un altre referent i un esforç important pel manteniment i la difusió de la cultura en català, per mitjà de l'edició d'obres de petit format, que constituïen la Biblioteca Selecta. Josep Pla hi començà a col·laborar el 1949. El retrat de Cruzet, en conjunt, és el d'una lluita tenaç que, amb paraules de Jordi Rubió, "impressiona pel seu dramatism" i revela J.M. Cruzet com un restaurador eminent de la nostra dignitat literària i cultural i que, sense excloure ningú, féu seva la causa ben real d'una *Nova Renaixença*?...Havia fet tot el possible per al retorn efectiu de Pla a la literatura catalana. Val a dir que Pla també hi posà el coll i afavorí que l'editor eixamplés penosament l'espai de venda del llibre català, la "massa necessària" del qual, amb paraules de Cruzet, era gairebé inexistent. S'adonava més bé que ningú que calia crear un nou públic, el qual compraria un llibre en català, "no perquè ho fos, sinó encara que ho fos".¹

El primer **premi Sant Jordi** de novel·la es va concedir el 13 de desembre de 1960. Era un guardó nou, convocat el mes de juny anterior per un grup que s'autoanomenava "institucional" format bàsicament per empresaris², i encara que al principi es va pensar fer coincidir amb la festa del patró que li dóna nom, després es va decidir unir-lo a les convocatòries de la nit de Santa Llúcia. Paral·lelament es dóna a la societat, també, una marcada voluntat d'inventariar, deixar constància o homenatjar aquelles iniciatives que cal incorporar en el cos de la tradició que es va construint i refent. En aquesta voluntat recuperadora i de testimoniatge d'una època, de vegades no interessava tant marcar quins eren els valors literaris individuals, com una labor de conjunt o institucional.

En aquest entorn es plantegen enquestes per tal d'aplegar opinions dels especialistes. La primera és la que fan els editors catalans i es publica a *Serra*

¹ Dins l'article de Joan Triadú, en el suplement de cultura del diari *Avui*, de 4 de juny de 2003, sota el títol de: Retrat d'un editor de la *Nova Renaixença*, amb motiu del centenari del naixement del editor. Penjat a internet: <http://www.avui.cat/avui/diari/04/jun/03/k20103.htm>

² Faulí, Josep: *Els primers 40 anys d'Òmnium Cultural*. p 12. Aquests empresaris eren: *Lluís Carulla i Canals*, de Gallina Blanca i Agrolimen; *Joan B. Cendrós i Carbonell* de Haugron Cientifical (Flòid) i Banca Catalana; *Josep M. Cruzet* de Editorial Selecta; *Fèlix Millet*; *Pau Riera i Sala*, empresari tèxtil; *Joan Vallvé i Creus* de Metales y Plateria Ribera, i degà del Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya.

d'Or el març de 1961. En ésser preguntats pel llibre que més s'estimaven dels que ells mateixos havien editat, responen: ³ *Érem quatre*, de Lluís Ferran de Pol (Joan Sales pel Club dels Novel·listes); *Gent de l'alta vall*, de Pere Calders (Santiago Albertí), i *Obres Completes*, de Verdaguer, Maragall, Guimerà, Alcover, Rusiñol, Ruyra, Víctor Català, Carner i Segarra (J.M. Cruzet per l'editorial Selecta).

El 1963 es publicà, en quatre parts, l'enquesta: "La literatura catalana fora de Barcelona". La revista explicita la inclinació a fer una funció notarial de la cultura, amb el cicle d'articles i enquestes "Revisió d'una època (1939-1958)". *Serra d'Or* passarà revista a alguns aspectes de l'època fosca amb articles de Joan Triadú, Alfred Badia, Joaquim Carbó i Joan Colomines. Però és el 1964 quan es publica el text que nosaltres podríem considerar representatiu del treball que ens ocupa: l'enquesta "Els crítics davant la literatura catalana (1939-1963)". Els crítics enquestats havien de triar tres títols per gènere (novel·la, narració, poesia, assaig, teatre, biografies i memòries) del període esmentat. Amb paraules de Albert Manent, que signa les que encapçalen el resultat, s'hi troben representades tres generacions de crítics⁴ "Per això el resultat final és encara més interessant, puix que cal considerar-lo com la síntesi de tendències divergents". Pel que fa als resultats, hi va haver unanimitat al voltant de la novel·la *La plaça del Diamant*, de Mercè Rodoreda⁵. Les altres dues més votades foren *Bearn*, de Llorenç Villalonga i *Combat de nit*, d'Espinàs...en assaig *Nosaltres els valencians* de Joan Fuster; en teatre, *Primera història d'Esther* de Salvador Espriu;...i en poesia les *Elegies de Bierville* de Carles Riba obtenen setze vots, mentre que J. V. Foix s'enduu set vots però repartits entre quatre llibres....En el gènere de narració també hi ha diversificació entre dues obres de Pere Calders, *Cròniques de la veritat oculta* i *Gent de l'alta vall*, i unes altres, *Mites* de Jordi Sarsanedas i *Entre la ciutat i el tròpic* de Lluís Ferran de Pol. Pel

³ Ferré Pavia, *Carme*: *Op.cit.* p 130 i posteriors

⁴ La nòmina de crítics enquestats es aquesta: Jordi Carbonell, Osvald Cardona, Josep M. Castellet, Antoni Comas, Miquel Dolç, Josep Faulí, Josep M. Ferrer, Domènec Guansé, Josep M. Llompart, Gonçal Lloveras, Albert Manent, Joaquim Molas, Octavi Saltor, Maurici Serrahima, Rafael Tasis, Joan Teixidor, Joan Triadú, Francesc Vallverdú i Antoni Vilanova. Josep M. Capdevila i Jaume Bofill i Ferro se n'havien excusat i Josep Romeu i Joan Fuster no l'havien contestada, segons ens informa Carme Ferré i Pavia, en la seva obra esmentada *Intel·lectualitat i cultura resistents. Serra d'Or 1959-1977*. p.133

⁵ Aquesta novel·la s'havia publicat un parell d'anys abans, envoltada per la polèmica en no haver guanyat el Premi Sant Jordi de novel·la.

que fa a biografies i memòries, Gaziol, Sagarra i Pla són els més acceptats per la crítica.⁶

Carme Ferré, en el seu llibre, *Intel·lectualitat i cultura resistents. Serra d'Or 1959-1977*, es fa ressò de l'anècdota que Joan Fuster relata en el llibre d'entrevistes de Toni Mollà *Converses inacabades*: “¿Tu saps per què no va ser premiada Mercè Rodoreda amb *La plaça del diamant* en el primer premi Sant Jordi?. Per la intervenció de Josep Pla. Joan Petit i jo vam presentar la candidatura del llibre que es deia *Colometa*, un llibre que ens semblava molt ben escrit i molt ben articulat. La proposta no va tenir massa èxit...quan Josep Pla, que no s'havia llegit aquell ni cap altre llibre que s'hi presentés, es va alçar i va dictaminar: “No podem iniciar aquest premi literari amb un llibre que té títol de sardana”. N'agafà un altre i va rematar: “Aquest sí que es un bon llibre, perquè parla de putes i d'estraperlistes”. “Això es la realitat” afegí encara.⁷ Evidentment, és només una anècdota, i per tant no té més valor que aquest, però exemplifica molt gràficament el tarannà de Josep Pla.

El maig de **1966**, Joan Triadú parla de la seva *Antologia de poesia catalana*, apareguda uns mesos enrere, i de la situació i cultiu de la literatura catalana, “difícil porque hay poca vida cultural y poca preparación. No hay unas estructuras sociológicas suficientes, ni demasiadas posibilidades de expansión.”⁸ Fa una crítica als intel·lectuals castellans que, de vegades, no masses, demostren un cert interès per les activitats literàries catalanes, i considera els articles de Julián Marías, lamentables “...este interés es muy relativo y sigue siendo insuficiente. Una de sus misiones sería explicar a su pueblo que existe la literatura catalana y la lengua catalana.” Acaba conclouent que “...éste no es momento de grandes escritores, ni en Cataluña, ni en ningún sitio.” Però se sent *realísticament* esperançat davant el panorama de la literatura actual.

Baltasar Porcel, en la seva secció habitual *Los encuentros*, al maig de **1967**, entrevista a Joaquim Molas, historiador i crític de la literatura, que més que una entrevista, resulta ser un repàs al “estat de la qüestió” de la literatura

⁶ Ferré Pavia, Carme: *Op.cit.* p.134

⁷ Ferré Pavia, Carme: *Op.cit.* p 127

⁸ Sales-Balmes, Lluís: *Conversación con Joan Triadú*. Destino, 14.05.1966 (1501), *Letras Catalanas*, pag.66

catalana del moment. Sobre els crítics catalans importants, cita “He oído decir que la gente destaca tres nombres: Joan Triadú, Joan Fuster y Josep María Castellet...Triadú ha fabricado una antología de la poesía catalana -¡la del año 51!- que ha hecho historia; Fuster es un gran ensayista...sobre nuestros clásicos y sobre Salvat, Espriu y Pla; Castellet ha sido el primero que ha ensayado con inteligencia unos métodos críticos nuevos en la Península...” Destaca dos historiadors de la literatura, Jordi Rubió i Josep M. Casacuberta. “El ensayo, en conjunto, es un desastre. La falta de unos medios adecuados de desenvolvimiento...tiene ahogadas las posibilidades...disponemos de algún ensayista interesante, como es el caso de Joan Fuster, Josep Ferrater Mora, Maurici Serrahima y algún otro.” En canvi, considera la producció poètica del moment força important, en la que sobresurten els noms de Josep Carner, J.V. Foix, Pere Quart, Salvador Espriu i Gabriel Ferrater. Finalment sobre la novel·la, opina que disposem de millors novel·les que novel·listes, malgrat això creu que cal destacar per la seva qualitat: *Mort de dama i Bearn*, de Llorenç Villalonga; *La plaça del diamant*, de Mercé Rodoreda; *La visita*, de Ramon Folch i Camarasa; *Tots tres surten per l'Ozama*, de Vicenç Riera-Llorca; les cinc novel·les indígenes de Sebastià Joan Arbó, encara que molt desacreditades per la producció castellana posterior; i en un segon terme, cita *Incerta glòria*, de Joan Sales; *Combat de nit*, de Josep Maria Espinàs; *La lluna i el Cala Llamp*, de Baltasar Porcel. I sense catalogar-lo en cap grup, “...hay que citar a Josep Pla, dentro y fuera del ensayo y de la novela...es uno de los tres o cuatro autores catalanes de esta primera mitad de siglo.”⁹

Una opinió destacada del centre de l'Estat en aquests anys era la de Joaquín Ruiz Giménez, ex-ministre d'Educació, fundador i impulsor de la revista *Cuadernos para el diálogo*, en la que demostra una certa acceptació, per part d'una minoria cultural castellana, cap a la cultura catalana. Una acceptació que més aviat és excepció, que norma general, que majoritàriament és de refús. A les preguntes de Porcel, per a la secció *Los encuentros*, sobre la cultura catalana, Ruiz Giménez respon, “Mire, me parece perfecto y lógico hablar de la cultura catalana. Yo me siento muy a gusto en Cataluña. Hasta paso los veranos en Palamós. Hago un esfuerzo por leer en catalán. Procuro vivir los problemas

⁹ Porcel, Baltasar: *Joaquim Molas y el realismo histórico*. Destino, 20.05.1967 (1554), *Los encuentros*, pag. 51

de ustedes. Es un gran tema, un problema serio y profundo, el diálogo entre unos y otros: Cataluña y el resto de España. El futuro, el futuro en general depende de que los hombres, catalanes y no catalanes, queramos comprender y dialogar. Y de que se nos den oportunidades. Hay que mirar estos problemas con grandeza del alma, y no con rencores y temores. La centralización es, a todas luces, perjudicial y España debe ser, es, plural, y en ella todos debemos tener una tarea común, que, además sea sugestiva, como decía Ortega. Una tarea dinámica, no estática.”¹⁰ És només una opinió, que no és, ni de lluny, el sentir general dels castellans, ni dels d’aleshores ni dels d’ara; i molt menys dels sectors oficials del règim franquista, que optaven per l’ofec. Però, en qualsevol cas, és una manifestació per deixar constància del fet. Malauradament la incomprensió del fet cultural català per part de la resta d’Espanya segueix sent el sentir generalitzat d’aquella societat. Malgrat passin els anys i els esforços de pedagogia esmerçats per part d’intel·lectuals i polítics catalans, gran part de la societat castellana està posicionada en la *no acceptació del fet cultural català*, la qual cosa impossibilita el més mínim intent seriós de comprensió. Aquest posicionament centralista i uniformitzador de gran part d’aquella societat, és independent del color de qui ostenti el poder –dretes o esquerres-; només canvien les formes, però el fons de no acceptació segueix constant.

Joaquim Molas¹¹ analitza, en un article del setembre de **1968**, les dificultats que ha trobat la cultura catalana en el seu desenvolupament històric, des del punt de vista polític, demogràfic, etc. Per Molas, la cultura catalana en el centres urbans, té totes les necessitats, inquietuds i ambicions com qualsevol cultura occidental evolucionada, malgrat tenir una demografia escassa, com la sueca o la holandesa, però a diferència d’aquestes, no disposa d’un aparell estatal. Las causes del declivi s’han de cercar al segle XVI, quan la cort reial i la noblesa es traslladen a la dels Austries, desinflant-se i fragmentant-se la cultura catalana en petites entitats autònomes, fet que s’accentuà amb les emigracions i la pèrdua del Rosselló. També l’afecta la falta mitjans de comunicació per informar al públic, i la falta d’autors, encara que pal·liat, des de l’Edat Mitjana, per un gran nombre de traduccions. En definitiva, “la *situación ambigua* de la cultura catalana, desarrollada en un medio social evolucionado pero con escasos

¹⁰ Porcel, Baltasar: *Joaquín Ruiz Giménez en su indeclinable diálogo*. Destino, 01.07.1967 (1560), *Los encuentros*, pag 39

¹¹ Catedràtic de llengua i literatura catalanes i membre del Institut d’Estudis Catalans

recursos demogràfics y administrativos, presenta una serie de casos extremos que ponen en evidencia muchas cuestiones de base que, en otras culturas importantes, suelen quedar sepultadas bajo el alud de sus brillantes manifestaciones...”¹²

El gener de 1969, *Destino* es fa ressò de l'aparició del primers fascicles de la *Gran Enciclopèdia Catalana*, impulsada per Max Cahner, i editada per *Edicions 62*, fet important per ésser la primera vegada que s'escomet una empresa d'aquesta envergadura, totalment en català. En la ressenya que recull la notícia, Carandell destaca “...no se trata sólo de una enciclopedia, sino también de un diccionario de palabras *una de les grans comeses de la Gran Enciclopèdia Catalana* –se lee en una informació- és de posar al dia el lèxic català en aquestes disciplines (electrònica, matemàtica, ciències socials, etc)...”¹³ Passà moltes vicissituds econòmiques, per l'envergadura del projecte, i a partir del segon volum tingué editorial pròpia, *Enciclopèdia Catalana*, S.A. de la que al capdavant hi figurava Jordi Pujol.

La no concessió de l'últim premi *Sant Jordi*, la quasi no concessió dels *Santa Llúcia* de 1969, i unes irades declaracions de Terenci Moix en contra del primer, per haver-lo exclòs al presentar l'original fora de temps, li donen ocasió a Joaquim Marco per reflexionar que passa quelcom amb la literatura catalana. Marco defensa, en línia amb Moix, una literatura catalana, en català, però de la major difusió possible; una literatura en català en igualtat de condicions que el castellà, creativa, i no feta exclusivament de traduccions; i fugir d'un determinat tipus de literatura de capelletes i premis. “Los escritores catalanes reclaman la normalidad para su literatura...Y la literatura joven intenta, con muy buenos motivos escapar al círculo infernal del escaso público, del pequeño editor y del favoritismo en la literatura catalana...La literatura catalana está ahí. Y los escritores no se han presentado a determinados premios...”¹⁴ Manifestacions que li comportaran una dura contesta, en la secció de *Cartas al director*, per recolzar a Terenci Moix en les seves protestes.¹⁵

¹² Molas, Joaquim: *La cultura catalana y sus problemas*. Destino, 21.09.1968 (1616), *Tribuna abierta*, pag. 9

¹³ Carandell, J.M.: *La Gran Enciclopedia Catalana de Edicions 62*. Destino, 25.01.1969 (1634), *Letras Catalanas*, pag. 48

¹⁴ Marco, Joaquim: *Algo sucede*. Destino, 27.12.1969 (1682) *Letras catalanas*, pag. 63

¹⁵ Destino, 10.01.1970 (1684), *Cartas al director*, La crisis de la novela catalana, pag.7

En aquest entorn d'una certa ambigüitat en el que sembla estar instal·lada la cultura catalana, per les tensions i declaracions que es fan públiques, *Destino* encara el problema mitjançant una taula rodona amb Joaquim Molas, Baltasar Porcel i Terenci Moix, al març de **1970**, per abordar bàsicament dos temes: a) La crisi de la cultura catalana; b) La professionalitat de l'escriptor i el bilingüisme.¹⁶ El punt de partida del debat és la situació de crisi en que es troba la cultura catalana, des del final de la Guerra Civil, durant el règim de Franco, crisi pel pas d'una cultura resistent a una altra, crisi feta patent amb les diverses declaracions. En aquest punt Molas creu que, "...más que una crisis de la cultura catalana, creo que se ha producido una crisis de los conceptos vigentes en la cultura catalana. En los años cuarenta se formó una idea resistente...ahora tengo la impresión que dicha situación ha cambiado radicalmente...no se trata de una crisis general de la cultura catalana como tal, sino de los esquemas de acción...dos actitudes, por una lado quienes tienen una concepción más o menos conservadora de la cultura catalana y, por otro, a los que tienen una concepción más progresiva...De ahí que se haya atacado a un grupo de personas que exigían una cultura mucho más dinámica, de acuerdo con la situación histórica de hoy..."¹⁷

Porcel, alineat amb la concepció més dinàmica de la cultura, pensa que, "Esta situación se ha polarizado en torno a unos hechos. El primero fue al declarar desierto el premio *Sant Jordi*...el problema esencial: entender la cultura catalana como un mundo limitado, cerrado y estático...Para mí, oportunismo es presentarse a unos premios literarios paternalistas que de antemano se sabe que siempre se han otorgado al mismo tipo de gente...Aquí sólo me he metido contra ideas y fórmulas que me parecen caducas." És una crítica molt dura contra el premi *Sant Jordi* i el grup que el patrocina, l'*Enciclopèdia Catalana* i l'*Omnium Cultural*. L'actitud de Moix és molt més vanitosa i narcisista, amb la seva línia habitual, "Yo no tengo por qué ir pidiendo disculpas por mi comportamiento. He obrado siempre según mi código de valores y brillo con mi propio fuego." L'enfrontament entre las dos vies que definia Gracia, és prou

¹⁶ En aquest apartat tractaren la possibilitat de la crisi de la cultura catalana. El tema de la professionalitat de l'escriptor i el bilingüisme van lligats amb la defensa de la cultura catalana feta en castellà, i serà tractat en el següent apartat, tal com li correspon.

¹⁷ Casas, Angel: *¿Crisis en la cultura catalana? Mesa redonda con Molas, Porcel y Moix*. Destino, 07.03.1970 (1692), pag. 24 a 26.

evident, i la distància que els separa no farà més que augmentar, com veurem amb tota la polèmica de Pla i *Òmnium Cultural*.

Una veu tan autoritzada com la de Maurici Serrahima serà entrevistat per Porcel per passar revista, entre altres temes a la situació en la que es troba la cultura catalana. Serrahima es mostra raonablement optimista, "...la situación actual de la cultura catalana es completamente optimista volviendo la vista atrás y de una relativa incertidumbre si miramos hacia adelante...Para ceñirnos a lo literario, ahí está Pla, ahí está Espriu. Y Foix,...¿Podrá mantenerse la continuidad en un mundo que día a día nos es más desfavorable?...Están los problemas de no tener en las manos los medios de comunicación y de enseñanza..."¹⁸ El problema principal de la cultura catalana en aquests moments, per Serrahima, i que Porcel també hi està d'acord, és que no es pot desenvolupar amb normalitat. "Ha habido, también, disidencias, las de aquellos que han considerado que esto de aquí no tenía importancia, que era preferible escribir en otra lengua. Esto no me preocupa. Lo he visto toda la vida y, la verdad, no nos ha hecho ninguna mella...Viendo con claridad los problemas, en modo alguno falla mi fe en el futuro; el país se mantiene y se mantendrá..."

L'abril de **1971** s'intenta repetir la jugada de l'enquesta als crítics de 1964. Conscients que aquell text sovint havia estat utilitzat com a "guia de lectures", volien repetir la fecunditat de l'experiment. Ara el període enquestat serà del 1964 al 1970. Molts dels crítics consultats ja ho havien estat el 1964, però alguns –Joan Colomines, Xavier Fàbregas, Pere Gimferrer o Emili Teixidor– hi participaven per primera vegada. Pel que fa als resultats, aquesta vegada van ser, en novel·la: *El día que va morir Marilyn*, de Terenci Moix, *Totes les bèsties de càrrega* de Manuel de Pedrolo i *Un lloc entre els morts* de Maria Aurèlia Capmany; en narració, *La meva Cristina i altres contes* de Mercè Rodoreda, *El balcó* de Jordi Sarsanedas i *Tots els contes* de Pere Calders; en assaig, *Teoria de la sensibilitat* de Xavier Rubert de Ventós i *L'art català contemporani* d'Alexandre Cirici; en poesia, *Les dones i els dies* de Gabriel Ferrater, *Circumstàncies* de Pere Quart i *Els miralls* de Pere Gimferrer; en el gènere teatral, *Ronda de mort a Sinera* de Salvador Espriu, *Teatre* de Joan Brossa i

¹⁸ Porcel, Baltasar: *Maurici Serrahima o la esperanza liberal*. Destino, 17.10.1970 (1724), *Los encuentros*, pag 25

Desbarats de Llorenç Villalonga. En el darrer gènere enquestat va ser el de biografies i memòries, del qual van destacar *El quadern gris* de Josep Pla, *Diari 1952-1960* de Joan Fuster, i *Carner i el Noucentisme* d'Albert Manent.¹⁹

Veiem doncs, que Josep Pla sempre sortia amb tots aquests balanços com un dels escriptors catalans més destacats, però això sí, només en un apartat, sempre memòries i biografies, dels molts que es valoraven. Quan entrarem més tard a analitzar els escriptors distingits amb el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, ens adonarem que el seu no és, ni de lluny, l'apartat més preuat.

La *Guía de la literatura catalana contemporánea* recentment publicada per Edicions62, que a diferència de la de Joan Fuster, no és una obra individual, sinó una recopilació de texts, amb les recensions corresponents, del període comprés entre 1900 (*Visions i cants*, de Maragall) i 1970 (*Poesia rasa*, de Brossa). Pere Gimferrer en fa el comentari, "...el interés de la obra, cuya aparición deseáramos que fuera un síntoma más de la progresiva y necesaria normalización del repertorio crítico disponible sobre la literatura catalana de esta centuria."²⁰ La selecció de les obres va a càrrec d'una colla de crítics, entre ells J.M. Castellet, Joaquim Molas, Joan Ferraté, Albert Manent, J.L. Marfany i Joan Triadú; cadascun ha redactat una nota bibliogràfica i ha exposat les seves idees crítiques. Gimferrer s'ocupa també de la *Literatura Catalana Contemporània* de Joan Fuster, de la que en fa una extensa crítica, conclouent, "Desigual en los resultados, útil y valioso unas veces, discutible y parcial otras, *Literatura catalana contemporània* es en todo caso un volumen que no puede dejar de tener en cuenta quien en adelante se interese por la figura de Joan Fuster, y –aun con las varias reservas expuestas- es indudable que, aunque ello no entrara en los planes de su autor, está destinado a desempeñar funciones supletorias de manual de consulta en los próximos años."²¹

Pere Gimferrer fa la crítica de l'obra d'Antoni Comas, recentment apareguda el setembre de **1973**, el 4rt. Volum de l' *Història de la literatura*

¹⁹ Ferré Pavia, *Carme*: *Op.cit.* p 139

²⁰ Gimferrer, Pere: *Guía de la literatura catalana contemporánea*. Destino, 12.05.1973 (1858), *Letras Catalanas*, pag. 50

²¹ Gimferrer, Pere: "*Literatura catalana contemporània*" de Joan Fuster. Destino, 04.08.1973 (1870), *Letras Catalanas*, pag. 33

catalana, que porta per títol, *L'activitat literari-cultural dels Països Catalans durant el segle XVIII*, que tracta el període en el que la producció literària catalana ha estat menys rellevant. Per això mateix, el propi Comas ens adverteix que ho ha fet amb voluntat reivindicativa, "El lector s'adonarà que m'ha guiat una idea que arriba a fer-se gairebé obsessionant en el llibre: demostrar la continuïtat de l'ús i del conreu de la llengua i que la pèrdua de la consciència no arribà mai a ésser total. Així doncs, l'obra té una pretensió apologètica i reivindicativa que no vull pas dissimular."²² Comas pretén demostrar que la literatura catalana, malgrat hagi passat per períodes més foscos, com el que ell se'n ocupa, i d'altres més brillants, com la Renaixença, mai s'ha trencat el fil de la continuïtat de l'ús i el conreu de la llengua, fins arribar als moments actuals. La cultura catalana mai s'ha interromput.

Finalment citarem, a l'octubre de **1975**, l'entrevista que Josep Carles Clemente feu a Santiago Albertí, editor i autor català, de formació jurídica i amb notables serveis a la cultura catalana; entre ells, la publicació el 1961 del primer diccionari "*Castellà-Català, Català-Castellà*". L'objectiu de l'entrevista era analitzar, encara que de forma molt general, la situació de la cultura catalana, sota el prisma d'Albertí: "...una cierta toma de conciencia popular, extensa y progresiva...La cultura catalana ha demostrado tener una fortaleza interna bastante superior a la que se le suponía...ha entrado en una fase de franca convalecencia..."²³ Sobre la normalització de la llengua catalana creu necessari disposar de, "...instituciones culturales idónea, uso oficial y medios de comunicación, todo ello con absoluta plenitud...De las tres bases citadas, no existe ninguna ni por asomo." I veu molt positiva la iniciativa del Col·legi d'Advocats de llançar la proposta per convocar el *I Congrés de Cultura Catalana*, encara que nega que tingui necessàriament connotacions polítiques, "...una idea excelente, por cuanto desvela una adhesión cívica que refuerza la presión popular...Un Congreso de Cultura Catalana, como el de toda otra cultura, no tiene en sí mismo ninguna connotación política. Lo que sí puede ocurrir es que desvele reacciones políticas, hijas de una mentalidad totalitaria que, como tal, decide politizar la cultura..."

²² Gimferrer, Pere: *La literatura catalana en el siglo XVIII*. Destino, 01.09.1973 (1874), *Letras Catalanas*, pag. 31

²³ Clemente, Josep Carles: *Santiago Albertí y la normalización de la cultura catalana*. Destino, 16.10.1975 (1985), *Blanco y negro*, pag. 28 i 29

3.1.3.- Defensa i divulgació de la cultura catalana en castellà

Ja he dit que *Destino* fou, recuperant l'afortunada definició de Llorenç Gomis, una publicació anglesa escrita en castellà per a lectors catalans; però malgrat emprar els mitjans i la llengua castellana, mai deixà de comprometre's amb la cultura catalana, amb la defensa de la seva pervivència i amb l'objectiu d'assolir la màxima projecció de les inquietuds culturals catalanes. Sense entrar en la teoria de Marshall McLuhan sobre el missatge i el mitjà, que no contempla aquest treball, *Destino* escollí el castellà per comunicar-se, en un moment en el que no era possible fer-ho en català; el poder imposava, entre d'altres coses, la unitat de la llengua. Malgrat tot, *Destino* va anar evolucionant en el seu pensament, però sense renegar mai dels seus orígens catalans i defensant la cultura catalana en totes les oportunitats possibles. I d'aquest fet és del que volem deixar constància en aquest apartat, per què moltes vegades s'ha acusat a *Destino* de moltes coses, entre elles de falangista i de col·laborador amb el règim, totes dues òbviament falses, com afirma Carreras.

Mai deixaren d'afirmar la seva catalanitat, encara que fos en castellà. El mateix Luján, el setembre de **1967**, a preguntes de Porcel, es defineix com "...catalanista administrativa y culturalmente...he nacido en Cataluña de un padre cuya lengua materna es el castellano y una madre de una familia cuyo idioma original es el gallego...Creo en la cultura catalana y la siento mía, aunque les pese a algunos catalanistas que me consideran *poco puro*..."¹

El febrer de **1968**, s'acomplia el **centenari del naixement de Pompeu Fabra**, i *Destino* li dedicà un numero monogràfic amb la portada i una sèrie d'articles, en un esforç per difondre, en l'àmbit que abastava el setmanari, l'obra de l'enginyer i filòleg, especialment la reforma lingüística del català, establint les bases del català actual. La sèrie d'articles que componen aquest monogràfic son els següents: 1) El primer article, del també filòleg A. M. Badia Margarit, destaca la importància de tres factors per l'èxit de la reforma lingüística de Fabra: a) Disposar de la persona adequada, "Para que alguien pueda llevar a cabo una empresa importante y difícil, ha de poseer una preparación técnica superior a la

¹ Porcel, Baltasar: *Néstor Luján y una visión del país*. Destino, 16.09.1967 (1571), *Los encuentros*, pag. 31

corriente, pero, además ha de poseer cualidades humanas adecuadas... Pompeu Fabra era un gran romanista..."² b) Tenir les institucions necessàries, "...uno de los primeros actos del gobierno de Prat de la Riba, como presidente de la Diputación de Barcelona, fue la fundación, el mismo año 1907, del *Institut d'Estudis Catalans*, con la misión de operar como conviniese en el campo de la cultura catalana...reorganizado el 1911, quedó formado por tres secciones, una de las cuales era, y sigue siendo la *Secció Filològica*...Pompeu Fabra fue nombrado profesor de la cátedra de catalán que sostenía la Diputación, director de las *Oficines lexicogràfiques* del *Institut* y miembro de la nueva *Secció Filològica* de éste." l c) Un poble que rebés la reforma amb interès, "Este pueblo, evidentemente politizado (el del entierro de Verdaguer, el de la manifestación de *Solidaritat Catalana*, los tres mil congresistas de 1906)...cada vez era más compartido el deseo de que se fijase por lo menos la ortografía, lo más visible. Por eso, cuando se publicaron las *Normes* (1913) todo el mundo las aceptó, no ya sólo con disciplina, sino aún con satisfacción."³

2) El segon article era una divulgació de la biografia de Pompeu Fabra. 3) Heribert Barrera evoca, en el tercer article, una faceta menys coneguda de Pompeu Fabra; els seus estudis com enginyer i la seva activitat de deu anys com a professor de Química a l'Escola d'Enginyers de Bilbao. "En conclusión, el Fabra filólogo ha oscurecido al Fabra ingeniero y químico; si la labor creadora de Fabra se efectuó totalmente en el campo de la filología catalana, sin ninguna incursión en el de las ciencias de la naturaleza; no por ello su formación científica dejó de afectar a su obra..."⁴

Francesc de B. Moll ens porta a les disputes entre el mallorquí mossèn Alcover i Fabra, i la reconciliació d'ambdós al final de la vida del primer, per la generositat i grandesa de cor del segon. "Es verdad que mossèn Alcover reconocía la valía de Fabra como lingüista; pero le acusaba de ser infatuado, celoso de que alguien pudiera hacerle sombra, despótico, opresor de jóvenes valores... Pronto reaccioné contra esa opinión denigrativa...Fabra me descubrió su talento equilibradísimo, su solidez como lingüista y como filólogo, su

² Badia Margarit, A.M.: *Los tres factores de la reforma lingüística del catalán*. Destino, 24.02.1968 (1586), pag. 18

³ Badia Margarit, A.M.: *Ibidem.*, pag.21

⁴ Barrera, Heribert: *Pompeu Fabra, ingeniero y profesor de Química*. Destino, 24.02.1968 (1586), pag. 25

serenidad de juicio y su contención y sobriedad expresiva...”⁵ I sobre la reconciliació final entre els dos personatges, Francesc de B. Moll confessa, “Fue el momento en que mossèn Alcover, envejecido, enfermo y derrotado, obtuvo sin dificultades la reconciliación con Fabra. Todo el diálogo tuvo un calor de cordialidad conmovedora, que me mostró la magnanimidad de aquel hombre que daba por olvidados los agravios y abrazaba con sincero afecto al enemigo derrotado.”

La resta d'articles recorden altres facetes de la seva vida o el seu mestratge; Octavi Saltor (*Pompeu Fabra: un magisterio cordial*); Bladé i Desumvila evoca una època de l'exili de Fabra (*Pompeu Fabra en Montpel·lier*); Antoni Comas (*Las soluciones ortográficas*); i finalment J. De Camps Arboix ens recorda la relació de Pompeu Fabra amb *L'Avenç*, la llibreria de portes vidrieres verdes de la Rambla de Catalunya, les seves tertúlies i els començaments de la publicació de la revista del mateix nom, amb la que Fabra hi col·laborà des de 1891. Arboix explica, com anècdota, que, “En el mismo 1891 Fabra dio a luz el primer fruto de su saber con la publicación del *Ensayo de gramática del catalán moderno*, de 134 páginas editado en la Tipografía *L'Avenç*. Su debut libresco fue, pues, escrito en castellano.”⁶

Aquest desplegament informatiu per difondre la figura i l'obra de Pompeu Fabra estranyà algun sector de fora de Catalunya, que Luján, amb força ironia, recollí i contestà, “Recibimos una carta desde Madrid...se queja en tono un tanto desabrido de que nuestra revista haya dedicado cerca de una veintena de páginas a *un tal Pompeu Fabra*...siendo él universitario, jamás había oído hablar de tal señor...De ello colige que el tal Pompeu Fabra poca importancia puede tener, o ninguna...El hecho de que en el siglo XX un universitario pueda encontrar que no tiene la menor importancia el haber dado contenido y forma moderna a una lengua, es a nuestro modo de ver, además de un delito de lesa cultura, un signo de desdén que nos impresiona profundamente.”⁷ Una mostra, no només de desconeixement de la cultura catalana per part de sectors culturals castellans, sinó que a més va acompanyada d'un menyspreu cap a la figura de Fabra, en tant que català, que Luján i *Destino* tracten de combatre.

⁵ Moll, Francesc de B.: *Mossèn Alcover y Pompeu Fabra*. Destino, 24.02.1968 (1586), pag. 26

⁶ Camps Arboix, J. de: *Fabra y L'Avenç*. Destino, 24.02.1968 (1586), pag. 35

⁷ Luján, Néstor: “*Un tal Pompeu Fabra*”. Destino, 09.03.1968 (1588), *Al doblar la esquina*, pag. 16

Jaume Vicens Vives fou uns dels mentors intel·lectuals, junt amb Josep Pla, de la ideologia que imbuïa *Destino* des del començament, com el propi Josep Vergés confessa en el seu primer i únic article, publicat amb motiu de la marxa de Luján del setmanari.⁸ Amb motiu de l'aparició de la publicació de la seva obra completa, en dos volums, Joaquim Marco escriu un article sobre la vida i obra de Vicens Vives, quasi una apologia de l'historiador, com un clar homenatge al mestre que morí prematurament el 1960. "Eran clases enormemente formativas, más que informativas...Vicens era partidario en todos los órdenes de la *obra bien hecha*...la personalidad de Vicens Vives como maestro fue mucho más allá de su propia especialidad de historiador...Y un cierto halo mítico envuelve su figura todavía hoy...Su actitud ante el trabajo intelectual honrado es un ejemplo a seguir."⁹

La culminació del *Diccionari català-valencià-balear*, començat per mossèn Alcover, i acabat per Francesc de B. Moll provoca l'aprovació entusiasta de Josep Pla, pel que representa d'interès general per la cultura d'un país com Catalunya. "Ahora tenemos un diccionario de nuestra lengua...Moll lo ha realizado con un conocimiento, una tenacidad, una diplomacia...Encontrarse en este país con una obra bien hecha y terminada...es algo de maravilla..."¹⁰ I encara que el conjunt de l'article és de satisfacció general envers el treball de Moll, Pla no es pot està d'introduir una crítica prou agra cap el país, molt en el seu estil. "Este país no parece tener sentido de la continuidad –sin el cual toda civilización y cultura es inimaginable-. Todo se lo lleva el viento. Los mejores esfuerzos, los proyectos mejor intencionados son como agua en cesto..."

Molts dels escrits que aparegueren durant l'any del centenari de Pompeu Fabra, induïren la tesi de que després dels *quatre segles* de decadència, el català havia deixat d'existir com a *idioma* i l'incapacitava com a llengua de cultura. Tesi que Vallverdú nega rotundament, proposant una altra interpretació al èxit immediat d'acceptació que tingué la reforma lingüística del català, impulsada per Pompeu Fabra. Per Vallverdú, "Pompeu Fabra fue un lingüista muy dotado...con una oportunidad admirable, para convertirse en el mejor

⁸ Vergés, Josep: *El largo camino hacia la libertad*. Destino, 5.06.1975 (1966), pag 18 i 19

⁹ Marco, Joaquim: *La obra de Jaume Vicens Vives. El maestro y su homenaje*. Destino, 16.03.1968 (1968), pag. 52 i 53

¹⁰ Pla, Josep: *Muy bien, señor Moll, ¡muy bien!*. Destino, 21.09.1968 (1968), *Calendario sin fecha*, pag. 35

gramático y lexicógrafo que imaginar se pueda de su tiempo. Fue eso y nada más –y nada menos!”¹¹ Vallverdú parteix de la base que, en el segle XIX, coincidiren un moment d'expansió econòmica a Catalunya, amb un ressorgiment literari, la *Renaixença*, que ambdós conduïren a una “recatalanització” de la burgesia catalana (frustrada per l'enfrontament amb l'aristocràcia terratinent peninsular), que l'abocaren a la *disglòssia*. Però, en canvi, el poble mai havia abandonat el català, que era la seva única llengua; no es pot parlar, per tant, de *resurrecció del català*, i és en aquest marc que cal circumscriure l'obra de Pompeu Fabra. Per Vallverdú, és el poble el veritable protagonista d'aquest fet, i no la burgesia, com aquesta ha volgut fer creure en tantes ocasions.

En la taula rodona, organitzada per *Destino*, que hem citat en l'apartat anterior, integrada per Joaquim Molas, Baltasar Porcel i Terenci Moix, per tractar la possible crisi actual de la cultura catalana, el març de **1970**, els dos últims són escriptors catalans que habitualment escriuen en castellà, però ambdós es reivindiquen integrants de la cultura catalana. Els tres defensen que es pot ser *escriptor català* i escriure en *castellà*, per dirigir-te a la teva societat, per l'especial situació del país, o a una altra societat; encara que Molas afegeix un matis, que és el de tractar temes catalans. Porcel comença centrant el tema del bilingüisme, “...existe además el caso del señor Josep Pla, para mí el escritor catalán más importante del los últimos cuarenta años, un señor que con sus obras está dando testimonio de Cataluña...se le ha acusado de oportunismo y de vedetismo, de *poco catalán*...”¹² Molas es posiciona contrari al bilingüisme, encara que accepta que l'escriptor pugui escriure, en certes condicions, també en castellà, no només per vendre més llibres, sinó també per explicar-se a un públic interior, com és el cas de Candel: “El escritor-creador, bajo mi punto de vista, debe ser monolingüe...también admito el que un escritor catalán utilice una segunda lengua para suplir las deficiencias que posee la sociedad en la que está inmerso y para poder explicarse a otro público...El escritor no solamente debe dirigirse en castellano a un público de fuera, para resolver su propio problema de la profesionalidad, sino a un público interior. Es el caso de Candel. Él es un escritor catalán. Habla exclusivamente de la vida catalana...Ahora bien, el

¹¹ Vallverdú, Francesc: *Una deformación histórica de la obra de Pompeu Fabra*. Destino, 09.11.1968 (1623), *Tribuna abierta*, pag. 10 i 11

¹² Casas, Ángel: *¿Crisis en la cultura catalana? Mesa redonda con Molas, Porcel y Moix*. Destino, 07.03.1970 (1692), pag. 24 a 26.

público catalán al cual se dirige y el público catalán del que habla, es público de expresión castellana.” Porcel es considera escriptor català que emprà el castellà per raons socials, històriques i professionals. Molas, de tota manera, insisteix en la importància que els escriptors catalans escriguin bàsicament en català, precisament per l’especial situació del país, en la que s’hi sumen la política del règim i la immigració, “...la conservación de la lengua depende fundamentalmente de quienes la hablan. Pero no hay que olvidar que los escritores tienen una influencia y una significación en ella.”¹³

On la coincidència entre els tres és total, és en el refús dels atacs als escriptors catalans per emprar el castellà, per part d’un determinat sector de la cultura catalana, el sector de la cultura resistent. Molas manifesta, “...en general los que acusan son personas que se ganan la vida utilizando profesionalmente el castellano sin objeciones de conciencia y que, los domingos por la tarde se dedican a escribir y a salvar la lengua...Es muy curioso que uno de los líderes puristas del país, uno de los hombres más intransigentes en el uso del castellano...se pase el santo día dirigiendo un colegio y enseñando en él en lengua castellana...”¹⁴ I Porcel, per la seva banda, es mostra indignat cap als acusadors i amplia el sector dels atacants, “Pero las acusaciones de escribir en castellano, no sólo vienen de gente que se gana la vida enseñando en castellano, sino de personas que trabajan en bancos, en cajas de ahorros, que poseen negocios de caldos concentrados...¿cómo pueden acusarnos? ¿Cómo pueden otorgarse una patente de puristas?”¹⁵ L’acusació contra els fundadors d’*Òmnium Cultural*, el refús als seus atacs i a l’administració de les patents de catalanitat per part d’aquest grup, és prou evident.

Les dos vies del catalanisme cultural, batejades per Gracia, la resistent i la pragmàtica, estan ben clares i definides, així com els grups que estan a banda i banda; les postures clarament irreductibles i les raons que sustenten cada una restaran invariables en el temps; les distàncies es faran insalvables. Ho tornarem a veure clarament amb la polèmica entre Josep Pla i l’*Òmnium Cultural*.

¹³ Casas, Ángel: *Ibidem.*, pag.26

¹⁴ Casas, Ángel: *Ibidem.*, pag.26. Sembla prou evident l’acusació manifesta cap a Triadú i l’escola Thau.

¹⁵ Casas, Ángel: *Ibidem.* pag.26. A l’acusació contra Triadú, Porcel hi afegeix el grup de empresaris que fundaren d’*Òmnium Cultural*.

Porcel seguirà insistint, el novembre de **1971**, en que la veritable defensa de la cultura catalana està en difondre-la més enllà de les nostres fronteres. S'ha de treballar, segons Porcel, per internacionalitzar la cultura catalana, fent que es conegui, no només a Espanya, sinó al mon; d'altra forma acabarà en arqueologia o folklore. "Las pequeñas culturas son escasamente conocidas y menos aún lo serán aquellas que se manifiestan en el seno de un estado cuyo idioma oficial es otro. Que además cuenta con una demografía muy superior...Porque apelar a la *conciencia* internacional para que se nos estudie o preste atención es de una inutilidad obvia"¹⁶ I a continuació cita una sèrie de persones que, començant per la novel·lista Rodoreda i el poeta Espriu de la darrera dècada, han fet que la cultura catalana es conegués no només a la resta d'Espanya, sinó a la resta del mon; escriptors com Villalonga, Fuster, Moix, Perucho, ell mateix; traduccions que iniciaren Pau Riba, Espinàs...Oliver o Foix, Pedrolo o Segarra, Teixidor, Solé Tura...crítics que han fet una tasca d'envergadura, Conte, Santos, Vázquez Zamora, Míguez, Fernández-Braso, Valencia, Vázquez Montalbán; o catalans con Díaz Plaja, Dolç, Clement, Melià...i dotzenes de noms d'altres disciplines culturals, com Pau Casals, Antoni Tàpies, Joan Manuel Serrat, Josep Tarradell, Josep Trueta, Pau Vila...son els que constitueixen el nucli cultural de Catalunya. Acaba per dir que, "El problema de fondo que tenemos, al margen de conseguir la pública y total circulación de la lengua en su marco natural, es, insisto, el de proyectarnos fuera, internacionalizarnos...porque los nacionalismos culturales son una autodevoración a la larga condenada a desaparecer."

Quan s'acosta la *Festa del Llibre*, el setmanari fa un recull de les novetats que es presenten aquell any al públic català, editorial per editorial, ordenades alfabèticament. En l'any **1972**, és curiós observar que totes les editorials publiquen els seus llibres en castellà, excepció feta de *Selecta* i *Edicions62*, que ho fan íntegrament en català. *Destino*, en la seva línia habitual publica en català el *Premi Josep Pla* de l'any, i la resta en castellà.¹⁷ Es a dir, la selecció del idioma no es forçada, com ho havia estat, sinó que obeeix a estratègies comercials.

¹⁶ Porcel, Baltasar: *La sardana de los despropósitos*. Destino, 27.11.1971 (1782), *en este mundo*, pag. 6 i 7

¹⁷ Destino, 15.04.1972 (1802), *Las novedades literarias del Día del Libro*, pag. 44 i 45. Recull firmat per Xavier Espinel.

Josep Pla lloa l'esforç que representa l'edició de *Gran Enciclopèdia Catalana*, en un moment en que es torna a publicar amb regularitat, el febrer de 1973, i en recolza la seva continuïtat. Es dol dels problemes econòmics passats, donada la il·lusió que intueix en els col·laboradors de l'obra, "Una sola cosa desearía decir: conociendo un poco, hasta donde llegan mis fuerzas, estos papeles, en sus páginas palpita un entusiasmo, sobre todo por parte de sus colaboradores, de todas clases, hasta de los más anónimos, que me inspira el mayor respeto. Y ésta es precisamente una de las razones que dificultan la comprensión del fracaso acaecido."¹⁸ Considera que està ben equilibrada entre Ciències i Lletres, entre Humanitats i l'enciclopedisme científic i tecnològic, i els resultats fins el moment, en que s'han publicat el tres primers volums i per tant en queden onze per editar, excel·lents. Reconeix que representa un gran esforç intel·lectual i econòmic, i per això encoratja a persistir fins el final, "Hemos tratado de poner de manifiesto las dimensiones y la importancia de esta enciclopedia...lo que hay que hacer: continuar hasta el final. Es difícil, claro...Cuando la enciclopedia esté realizada i publicada, este país, todos juntos, seremos un poco más", rememorant les paraules de Benedetto Croce.

En aquesta línia de defensa de la difusió de la cultura catalana es pot situar l'article de Terenci Moix, *El perro del hortelano*,¹⁹ en el que carrega contra Montserrat Roig i el crític teatral de *Destino*, Santiago Sans, per atacar a Nuria Espert, acusant-la de no fer més teatre en català, malgrat els esforços d'aquesta per fer teatre de qualitat. Des d'un altre punt de vista, Dionisio Ridruejo també defensa, el juliol de 1973, la difusió de les cultures, la interacció entre elles, contra l'aïllament que es practica des de Madrid. La interacció enriqueix a unes i altres, les integra en un pla superior, permet influir de manera més decidida, com a cercles secants, i permet arribar a una cultura europea, occidental o mundial. "Toda cultura intenta saltar sus bardas y peor para ella si no lo intenta: ser para los otros y no sólo para sí." Ridruejo fa una reflexió sobre l'*Antologia Catalana*, que dirigeix Joaquim Molas per *Edicions 62*, i que considera excel·lent, "Entre Lull y Porcel, la *Antologia* ha ido ofreciendo lo que hubo y lo que hay en los tres países de la cultura catalana: lo nuevo y lo viejo...Un panorama bien cualificado

¹⁸ Pla, José: *Sobre la "Gran Enciclopedia Catalana"*. Destino, 03.02.1973 (1844), *Calendario sin fecha*, pag. 17

¹⁹ Moix, Terenci: *El perro del hortelano*, Destino, 22.04.1972 (1803), *Impresiones de un hijo del siglo*, pag. 18 i 19

que no debería interesar sólo a *los de casa*, sino que debería estar en todas las bibliotecas de los peninsulares cultos que quieran estar atentos a la realidad sobre la que viven...Mientras no aceptemos y convivamos esto, no habrá un quehacer intelectual integrado en estas tierras.”²⁰ Ridruejo defensa la difusió de la cultura catalana, encara que ho fa des de l'altra banda, des de l'òptica de l'acceptació per part de la resta d'Espanya, envers aquesta cultura, com una necessitat cultural per part dels que l'accepten i no com un favor cap aquesta cultura que és acceptada; malgrat tot defensa aquesta difusió, com un fet positiu d'enriquiment mutu.

Ridruejo fa la traducció al castellà del *Quadern gris* de Josep Pla. “Allá en Madrid no fui yo el único a quien ese libro, rigurosamente excepcional, llamó la atención...cuando Josep Vergés me consultó sobre la conveniencia de dar del *Quadern gris* una versión castellana, le animé y hasta –insolente atrevimiento- me ofrecí yo mismo a traducirlo...”²¹ Això també representa un esforç per difondre la cultura catalana més enllà de les nostres fronteres, i en aquesta ocasió, feta per castellans i per els castellans. “Yo le aseguro, porque lo creo, que el *Quadern gris* se leerá en todo el área del castellano con sorpresa, y que si no va a descubrirle –porque está más que descubierto-, va a dar su talla en el panorama de la letras peninsulares; una de las más altas.”

L'acceptació de la cultura catalana fora de Catalunya és una tasca pendent, fins i tot a dia d'avui. Per això ressalten més els esforços d'intel·lectuals castellans per difondre la nostra cultura, com Ridruejo, davant la incomprensió força permanent de la resta de l'Estat. A títol d'anècdota, el diari *Hoy* de Badajoz, el febrer de **1974**, fent-se ressò del naixement del fill d'en Cruyff, i que li posaren el nom de *Jordi*, el diari aclareix “Jorge en cristiano”. Fet que li retreu, amb ironia, la revista *Barrabás*, que afegeix, “Para ser el *Hoy* un periódico de la que se llama *Editorial Católica*, está francamente mal que no tenga respeto hacia la palabra *cristiano* y la apliquen tan mal.”²² I en aquest to d'ironia ho recull *Destino*. Unes setmanes més tard, el director del diari *Hoy* es veié forçat a demanar disculpes per la inclusió de la nota sobre el català, en una *Carta al director*.²³

²⁰ Ridruejo, Dionisio: *Nuestras lenguas*, Destino, 14.07.1973 (1867), *dR*, pag. 29

²¹ Ridruejo, Dionisio: *De nuevo con Josep Pla*, Destino, 25.08.1973 (1873), *dR*, pag. 24

²² Destino, 23.02.1974 (1899), *Lo que dicen*

²³ Destino, 16.03.1974 (1902), *Cartas al director*, Hablar en cristiano, pag 5

Destino donà també cabuda, no només a la cultura catalana feta en castellà, sinó a exemples de *cultura castellana*, feta en castellà, per part de dos col·laboradors vinculats al setmanari. Aquest és el cas de l'entrevista a Dionisio Ridruejo, pensador i escriptor castellà, feta per Francisco Umbral, escriptor castellà, de la òrbita de Miguel Delibes i Camilo José Cela. L'entrevista segueix molt de prop el model de les entrevistes de Porcel a *Los encuentros*. *Destino* apreciava força aquest tipus de treballs, ja que li donava difusió en la resta d'Espanya. L'entrevista gira al voltant de les seves concepcions polítiques, per sobre de la vessant d'escriptor, ja que en aquesta època Ridruejo estava ocupat tractant de posar per escrit les seves memòries. Les seves afirmacions deixen entreveure la seva evolució política, des del fervor falangista inicial, el trencament amb el règim, fins a la posició present. "Las etapas del régimen han sido distintas fisonomizaciones de lo mismo...La democracia no se improvisa...La revolución obrera hoy no es posible en Europa...la monarquía, como todo, necesita el refrendo del pueblo...Está claro que Rusia y Estados Unidos se están repartiendo el mundo. Pero nuestro camino es Europa."²⁴ Ridruejo deixa el descobert el seu pensament idealista fora de la realitat. L'entrevista també s'ocupa de la "*Guía de Castilla la Vieja*", en la que l'escriptor hi esmerçà, segons pròpia confessió, vuit mil hores de treball.

El problema de la incomprensió de la cultura catalana enfront de la castellana, i per extensió, la comunicació existent no només entre ambdós, sinó també entre la resta de cultures peninsulars, és el tema que tracta Baltasar Porcel en la seva obra, *Debat català*, del que en fa una síntesi Pere Gimferrer a la seva secció habitual de crítica literària. Es tracta d'un recull de documents elaborats per Porcel, fruit d'extractes de les entrevistes que mantingué en la seva secció *Los encuentros*; opinions sobre el fet català manifestat per diversos personatges. La segona meitat del llibre es dedica a la transcripció de dos textos sobre Catalunya, del mateix Porcel, una conferència en el *Club Pueblo* el 1970 i un article publicat al *ABC*, i les reaccions, contradictòries i de vegades força polèmiques, que suscitarren en la premsa de la península. La visió estrangera la formen dos entrevistes a dos destacats catalanòfils europeus: Pierre Vilar i Giuseppe E. Sansone. La valoració que en fa Gimferrer de tot aquest recull és positiva, malgrat destacar que "Porcel no ha acudido, para agrupar los

²⁴ Umbral, Francisco: *Dionisio Ridruejo*. *Destino*, 23.03.1974 (1903), pag. 7

testimonios que constituyen su *Debat català*, sino a aquellos que, de antemano, estaban dispuestos en el grado que fuera a entablar un diálogo...*Debat català* aspira a ser el resultado de una afín voluntad constructiva...un punto de partida: permite, a la vez que hacer un balance de la situación presente, comprobar las posibilidades concretas e inmediatas de diálogo”²⁵

El març de **1975**, *Destino* dedica un numero monogràfic que titula, *En defensa de la cultura catalana*, davant varies noticies aparegudes sobre l’ensenyament del català i el futur *Congrés en Defensa de la Cultura Catalana*, iniciativa llançada pel Col·legi d’Advocats de Barcelona. Xavier Roig ho recull en una columna, en la que destaca la gran quantitat d’adhesions que ha obtingut immediatament la proposta, tant de col·legis professionals –enginyers industrials, arquitectes, aparelladors- com de mitjans de comunicació en llengua castellana de Catalunya, “...particularmente por manifestaciones del tipo de la toma de posición de un diario tan poco dado a entusiasmos catalanistas, como *La Vanguardia*...”²⁶ Roig també cita les nombroses manifestacions al voltant del debat per la normalització del català, que se’n donat últimament, i que ens en ocuparem abastament en el següent apartat, amb articles d’Amparo Moreno, Joan Senent-Josa, Antonio Álvarez Solís i el mateix Xavier Roig.

Aquest any es significà pel increment de l’activitat política, que entrà en eferescència quan el canvi de règim polític trucava a la porta; la proposta del Col·legi d’Advocats era una més de les que es feien amb la intenció de recuperar les llibertats i la dignitat de Catalunya, i en aquest cas més decantada cap al àmbit cultural. La iniciativa del Col·legi d’Advocats de Barcelona de promoure un *Congrés en Defensa de la Cultura Catalana* rebé adhesions de diversos sectors catalans. Josep Carles Clemente se’n fa ressò de la reunió a Montserrat de 230 intel·lectuals que van creure arribat el moment d’adherir-s’hi. “Pintores, escritores, periodistas, cantantes, escultores, profesores, catedráticos, etc., lanzan una nota con cinco puntos, basándose en la idea del propio decano, cuando dijo que el congreso tendría que ser para todos los catalanes... con dos motivaciones fundamentales: que será rigurosamente científico y plenamente

²⁵ Gimferrer, Pere: “*Debat català*” de Baltasar Porcel. *Destino*, 18.05.1974 (1911), *Letras catalanas*, pag. 47

²⁶ Roig, Xavier: *Congreso de la normalización*. *Destino*, 01.03.1975 (1952), pag. 6

popular.”²⁷ També recull les gestions prèvies per la sortida al mercat del diari *Avui*, el primer diari en català de la postguerra, amb anuncis de *Prensa Catalana, S.A.* que animen a la col·laboració econòmica, amb l’eslògan “Un diari en català depèn de nosaltres.” Clemente acaba manifestant que, “Ahora la palabra la tiene Madrid. Los catalanes hemos dejado constancia de que ya es hora de que tengamos un diario en nuestra propia lengua.”

Patricia Gabancho també se’n fa ressò, “...la cultura, en su sentido más amplio, abarca todas las manifestaciones de la vida colectiva...la representación incluyera personas de todos los Países Catalanes y de todas las actividades y niveles sociales...objetivos planteados por el *Secretariat Provisional*: darle a la cultura catalana una dimensión popular, hacer del Congreso el exponente más firme y sentido de una cultura milenaria, de una lengua y un derecho que el pueblo conserva y defiende...El Congreso, más allá de su sentido cultural, adquiere un tono de denuncia política, elemento esencial en el camino del recobramiento colectivo.”²⁸ I tanmateix, aquesta periodista recull els avenços de l’aventura de fer un diari en català: “...no podemos referirnos a *Avui* como a un diario más, sino como un factor de importancia dentro del proceso colectivo de los Países Catalanes...La existencia de diarios catalanes aseguraría el contacto cotidiano de la gente con su lengua, lo que crearía espontáneamente el hábito de leer en catalán...lo que ampliaría notablemente el público potencial de la cultura catalana”²⁹ Més endavant demana que no sigui una aventura en solitari, i se n’hi afegeixin més, “...pero no significará de ninguna manera una normalización. Esta llegará cuando la prensa catalana sea numerosa, variada, diversa.”³⁰ El primer numero del diari *Avui* sortirà el 23 d’abril de 1976, coincidint amb la primera diada de Sant Jordi i del Llibre, després de la mort de Franco.

²⁷ Clemente, Josep Carles: *Catalanes en todos los frentes*. Destino, 28.06.1975 (1968), *Cataluña política*, pag.25

²⁸ Gabancho, Patricia: *El Congreso de Cultura Catalana en marcha*. Destino, 21.08.1975 (1977), pag. 19

²⁹ Gabancho, Patricia: *El diario “Avui” a medio camino*. Destino, 25.09.1975 (1982), pag. 28

³⁰ *El Periódico de Catalunya*, diari fundat l’octubre de 1978, no tingué la seva versió clònica catalana fins l’octubre de 1997. Entenem per versió clònica, una idèntica a la castellana, traduïda al català. Ambdues versions son idèntiques. *La Vanguardia*, diari fundat el febrer de 1881, inicià la seva versió catalana el maig de 2011.

3.1.4.- L'ensenyament del català

Destino va emprar sempre el castellà com a llengua de comunicació. Es va començar a publicar quan no era possible fer-ho en català, i ja no va canviar mai. Això no implica una posició contrària a la nostra llengua, com tindrem oportunitat de comprovar. Varen defensar el català quan en tingueren ocasió, malgrat no fer mai l'esforç de canviar de llengua. S'hi van comprometre, però a distància. El varen defensar, però sense fer-ne bandera. Ja he dit, al començar el debat cultural, que en la seva escala de valors, *cultura* era el substantiu, *catalana*, l'adjectiu. L'objectiu era la cultura; la llengua era el mitjà; sinó es podia fer en català, es feia en castellà. El mateix Pla, l'escriptor més emblemàtic del setmanari, li confessa a Montserrat Roig, en una entrevista que li feu aquesta amb motiu del setanta-cinquè aniversari de l'escriptor: "...que al final de la guerra nos dijeron: Eso del catalán se ha terminado; pues, de momento, a escribir en castellano"³¹ Malgrat tot eren catalans i estimaven el català; i sempre que podien, li feien costat; en recolzaven l'ús i la difusió. Una defensa i un recolzament molt tebis, per alguns?. És el mínim que podien fer, per altres?. És possible, però, en qualsevol cas, crec que haig de deixar constància de quines son les posicions de cadascú.

A mitjans de **1966**, la secció habitual del setmanari *Panorama de arte y letras*, dona entrada a un apartat, *Letras catalanas*, en el que Joan Fuster i Joaquim Marco comenten setmanalment les novetats que van apareixen en el mercat de la literatura *en català*, la qual cosa no deixa de ser en si mateixa una novetat. Comença al juny, amb la recensió de *Mort de dama*, de Llorenç Villalonga, escrita per Joan Fuster.³² Més endavant incorpora una columna de *Libros recomendados por Destino*, i classificat per categories –poesia, novel·la, assaig, història i traduccions-, tal com ja venia fent en castellà, però aquí dedicat a l'obra en català.

Santiago Nadal, tan poc sospitos de catalanista, ja defensa l'ensenyament del català, com a llengua de cultura, al setembre de **1966**;

³¹ Roig, Montserrat: *Conversaciones con Pla en un día frío de finales de Enero*. Destino, 04.03.1972 (1796), pag. 27

³² Fuster, Joan: *Nuevos y viejos papeles de Llorenç Villalonga*. Destino, 11.06.1966 (1505), *Letras Catalanas* a *Panorama de arte y letras*, pag. 54

necessitat que té que cobrir l'ensenyament públic. Parteix de la hipòtesi de que Catalunya, i especialment Barcelona, és bilingüe; i que tan fals és que Espanya és *monolingüe*, com que Catalunya només és *catalanoparlant*, que, segons Nadal, deixà de ser-ho feia alguns segles. Reclama l'ensenyament de les dos llengües, sota les condicions de llibertat i respecte mutu: "...la enseñanza del castellano es un hecho en Cataluña. En cambio, existe un lamentable vacío en lo que hace a la enseñanza del catalán...La necesidad de una enseñanza del catalán en todos los niveles de la educación pública, me parece de una evidencia axiomática."³³ I respecte les objeccions que es fan en el sentit de que el català no és *llengua universal* –i sembla que no passin els anys, ja que avui es fan les mateixes objeccions i les mateixes respostes!- i ho és més el castellà, Nadal els respon que encara ho és més l'anglès, com *lingua franca*, "Pero una cosa es el mero entendimiento entre las gentes y otra cosa es la profundización de una lengua hasta dar a ésta un valor auténticamente cultural...la necesidad de la enseñanza del catalán en todos los niveles de la educación pública me parece una exigencia cada vez más clara."

Les manifestacions artístiques en català també eren força celebrades per *Destino*, i la revista els hi feia de caixa de ressonància. En aquest cas l'ocasió la donà l'estrena de *Maria Rosa*, la primera pel·lícula de cinema sonor totalment en català, i no només doblada al català. El col·laborador de *Destino* i crític de cinema, Miquel Porter Moix ho recull en la seva secció habitual, "*Por fin un cinta comercial, en catalán...existen versiones dobladas de cintas extranjeras de anteguerra...Ahora se trata de una obra hecha por un autor del país: Guimerà. Una obra que ha sido protagonizada por una actriz del país: Nuria Espert...la cinta está en lo que podríamos llamar el nivel alto del cine comercial peninsular.*"³⁴ Estem davant de cinema fet en català, i per catalans.

L' *Institut d'Estudis Catalans*, al març de **1967**, dirigí un escrit al ministre "de Educación y Ciencia", sol·licitant l'ensenyament del català, de forma paral·lela a com ho va fer l'Acadèmia de la Llengua Basca. Aquest fet és recollit per *Destino*, entrevistant al secretari general de l' *Institut*, Ramon Aramon i Serra,

³³ Nadal, Santiago: *¿Bilingüismo o trilingüismo?* Destino, 17.09.1966 (1519), *Hechos y figuras*, pag. 12

³⁴ Porter Moix, Miguel: *Cine catalán, tres notas de actualidad*. Destino, 12.11.1966, (1527), *Cinta sin fin*, pag. 62

per ampliar la informació, en la secció *Pulsaciones del Observador*, amb el títol de: *La enseñanza del catalán*, i amb un subtítol, *Diálogo con el secretario general del Institut d'Estudis Catalans*, "...se ha solicitado del Estado la enseñanza del catalán en todos los grados y en todas las instituciones que de él dependen, dentro del ámbito natural de las tierras catalanas"³⁵, diu el secretari Aramon. I es mostra moderadament optimista respecte a l'ensenyament del català a les escoles, ja que, "...se han dado pasos ya tan positivos, aunque vengan con gran retraso, como el reciente acuerdo de la Diputación acerca de la enseñanza del catalán en escuelas y otros organismos que de ella dependían." Al mateix temps, comencen a aparèixer, a la secció de *Cartas al director*, alguna carta lamentant que l'idioma català estigui *acorralat*, ja que té pràcticament prohibit l'accés al mitjans de comunicació social (radio, premsa, cinema i televisió) i no s'ensenyava a les escoles.³⁶ També comencen a sovintejar els anuncis en català, d'obres escrites en català: la novel·la de Xavier Benguerel *Gorra de plat*, de la col·lecció *Ara i ací* d'Alfaguara.³⁷

En un altre apartat d'aquest treball he recollit el tema de l'ensenyament del català, en el que també hi entrà Néstor Luján; concretament amb el punt corresponent al vuitè expedient a *Destino*. Cal recordar aquí que el tema del català, amb les *Cartas al director*, en aquest cas, la famosa carta "**El catalán se acaba**" fou la causa de l'expedient més greu que va patir la revista, que li comportà el segrest i una suspensió de dos mesos. El 16 de setembre de 1967, Luján es fa ressò, en la seva columna habitual, *Al doblar la esquina*, titulada en aquest cas, *La enseñanza del catalán*, citant fonts de "La Vanguardia", sobre la notícia de l'elaboració d'un pla d'estudis de llengua catalana a les escoles municipals, que està pendent d'aprovació del pròxim Ple Municipal i posteriorment, del Ministeri d'Educació. Malgrat no haver complert amb aquests requisits legals, l'ensenyament del català començarà el proper mes d'octubre, i serà voluntari i gratuït. Luján afegeix que, "Demuestra la vitalidad de nuestra lengua, cuya acción cultural crece año tras año...una lengua que no es una simple reliquia histórica o un ejercicio literario...es una lengua viva que merece

³⁵ Destino, 04.03.1967, (1543), *Pulsaciones del Observador*, pag. 10

³⁶ Destino, 15.04.1967, (1549), pag. 3, *Cartas al director*: "Descatalanización", carta firmada per Antoni Verge.

³⁷ Destino, 15.04.1967, (1549), pag. 20

todas las atenciones y cuidados.”³⁸ A més de mostrar el seu acord per aquests plans, en fa la defensa del català com a llengua d'integració.

Felix Sellarés condensa en dos articles, el juliol de **1968**, l'entrevista al Dr. Günther Haensch, professor de català a la Universitat de Munic, sota el títol de “*El catalán entró ya en el Mercado Común del espíritu europeo.*” Preguntat pel col·laborador de *Destino* sobre els motius que poden justificar l'interès dels estrangers per la llengua catalana, contestà: “...puede representar para los extranjeros un medio de expresión y comunicación con una comunidad humana importante. Por otra parte la lengua catalana era y es el vehículo de una literatura riquísima que ha tenido dos épocas de gran apogeo: la primera desde la Edad Media hasta el Renacimiento europeo, y la segunda desde la *Renaixença* catalana del siglo pasado hasta hoy.”³⁹ Contrasta la reticència dels organismes oficials espanyols a l'hora d'impulsar l'ensenyament del català, amb el interès d'algunes universitats estrangeres, pel mateix fet.

La publicació del projecte de Llei sobre Educació, el novembre de **1969**, motiva la carta de Guillem-Jordi Graells, que troba molt tèbia la menció a l'ensenyament del català per part del legislatiu, reclamant al ministeri la seva inclusió en els plans del batxillerat, com a mesura necessària a Catalunya, i que de pas donaria sortida als llicenciats en Filologia Catalana. “La única mención que encuentro en el referido resumen sobre la situación de la lengua catalana se halla en el párrafo que apunta que *podrá cultivarse la lengua vernácula en los aspectos literarios y artísticos, vinculados al medio ambiente...* las dos universidades de Barcelona se prevé la obtención del título de licenciado en Filología Catalana...¿Cómo se absorberán estos licenciados si oficialmente la lengua catalana en la enseñanza sólo se considera facultativa...?”⁴⁰ En aquest mateix sentit és manifesta Luján a la seva columna *La enseñanza del catalán*, en la que s'adhereix a la petició de l'ensenyament del català fet per vuit entitats catalanes, -Òmnium Cultural, Centre Excursionista de Catalunya, Orfeó Gracienc, Colegio de Arquitectos de Cataluña y Baleares, Colegio de

³⁸ Luján, Nèstor. *La enseñanza del catalán*. Destino. 16.09.1967 (1571). pag 20. *Al doblar la esquina*.

³⁹ Sellarés Pros, Félix: *El catalán entró ya en el Mercado Común del espíritu europeo. Una perspectiva histórica de la lengua catalana vista por el filólogo alemán Dr. Günther Haensch*. Destino, 27.07.1968 (1608), pag. 24 a 26

⁴⁰ Destino, 15.11.1969, (1676), pag. 5. *Cartas al director*, “La enseñanza del catalán” carta firmada per Guillem-Jordi Graells, que més endavant serà col·laborador de la revista.

Licenciados en Letras y Ciencias, Colegio de Ingenieros Industriales, Colegio de Abogados y Orfeo Català. “Creemos que esta petición tan lógica, tan llena de buen sentido, no ha de caer en el olvido y esperamos que por fin la enseñanza en las lenguas españolas sea una realidad positiva...”⁴¹

“*La enseñanza del catalán y el Proyecto de Ley General de la Educación*” és el títol de l'article de Joaquim Ventalló, de l'abril de **1970**, en el que recorda les manifestacions, a favor de l'ensenyament en català, fetes per Ramon Menéndez Pidal a Barcelona, el març de 1930, en el marc d'una trobada d'intel·lectuals castellans i catalans. En aquella ocasió, el president de la Real Acadèmia Espanyola de la Llengua, afirmà, “Es un absurdo pedagógico la exclusión del catalán como instrumento de enseñanza. Hay que enseñar a los chiquillos catalanes en catalán, así como en lengua castellana a los chiquillos castellanos.”⁴² Manifestacions que repetí a Joan Oliver, el 1962 a Madrid, en una reunió d'escriptors europeus i americans presidida per Aranguren, i amb assistència d'escriptors catalans, “Creo indispensable la escuela primaria en catalán en Cataluña para preservar la pureza de la lengua oficial.”

Una petita menció de la conveniència d'un diari *en català*, fou el tema principal d'un debat a l'Escola de Periodisme de l'Església, moderat per Josep Benet, al que assistiren Narcís-Jordi Aragó, director de *Presencia*; Huertas Clavería, director d' *Orifloma*; Jordi Sarsanedas, director de *Serra d'Or*; Avelí Artís, director de *Tele/Estel*; i Ibañez Escofet, director de *Tele/Expres*. Benet obrí el debat amb una reflexió, “Es de lamentar que un instrumento de cultura y comunicación social como es la lengua catalana esté excluido de la prensa diaria.”⁴³ Les respostes no foren gens concloents, i tots el integrants de la taula opinaren que no era el moment més oportú, per manca de periodistes i lectors preparats. La informació ocupà una columna petita, al final del setmanari.

Joan Fuster comenta l'*Informe sobre la lengua catalana* de Josep Melià, a la secció *Tribuna abierta*, el agosto de 1970; una obra més en defensa del català, que tracta de forma extensa la problemàtica, la distribució geogràfica,

⁴¹ Luján, Nèstor. *La enseñanza del catalán*. Destino. 27.12.1969 (1682). pag 16. *Al doblar la esquina*

⁴² Ventalló, Joaquim: *La enseñanza del catalán y el Proyecto de Ley General de la Educación*, Destino, 11.04.1970, (1697), pag. 22 i 23.

⁴³ Bayo, Eliseo: *Un diario en catalán*. Destino, 20.06.1970 (1707), pag. 65

l'arrelament social, la literatura i les diverses manifestacions que integren la llengua catalana. Per Fuster, "Desde luego, el primer destinatario del trabajo de Melià será el lector no catalanoparlante. Los prejuicios respecto al catalán, huelga decirlo, proceden *de fuera* en su mayor parte, o en su parte más ácida. Esto ocurre por razones indiscutiblemente complejas y antiguas, pero obvias... Mucho me alegraría yo de que ese libro fuera más leído *allá* que *aquí*; pero yo estaría como unas pascuas si su lectura cundiese por *aquí*."⁴⁴ Fuster està convençut que els atacs al català provenen, en gran part, de l'Espanya de parla castellana, i convé que ho sàpiguen. Però no només d'ells, també provenen de dins del nostre país, dels de parla catalana, i per tant pensa que, no està de més que, aquests també estiguin assabentats de les vicissituds per les que passa la nostra llengua. En el numero de *Destino* corresponent al 10 d'octubre d'aquest any *EDHASA* anuncia la posada a la venda de cursos de "Gramàtica Catalana", elemental i mitjà.

La celebració del *II Congrés Jurídic Català*, celebrat a Barcelona al octubre de **1971**, tingué cabuda a les pàgines de *Destino*. Un article d'Octavi Saltor, destacat jurista de la Catalunya dels setanta, ens en dona notícia, encara que "...conviene hacer hincapié en que es pretensión de los organizadores celebrar un congreso estrictamente científico, aunque ello no signifique ni mucho menos que haya de quedar desvinculado del substrato social sobre el cual se ha de aplicar el derecho..."⁴⁵ I afegeix que, "...el *II CJC* quiere hacerse, eco a la vez, de las realidades jurídicas autóctonas..." Destaca el fet de que Joan Miró pintés *gratuïtament* el cartell de les jornades. La vessant jurídica dels temes tractats serà el fil de l'article de M. Encarna Roca.⁴⁶

La iniciativa del Col·legi d'Advocats de Barcelona, de fer una proposta per un *Congrés en Defensa de la Cultura Catalana*, fou el motiu de que *Destino* dediqués, el març de **1975**, un numero monogràfic a la defensa del *català i de la cultura catalana*⁴⁷, amb articles d'uns quants col·laboradors, tal com he dit en l'apartat anterior; titula el monogràfic *En defensa de la Cultura Catalana*. Xavier

⁴⁴ Fuster, Joan: *Informaciones sobre el catalán*. *Destino*, 15.08.1970 (1715), *Tribuna abierta*, pag. 13

⁴⁵ Saltor, Octavi: *II Congreso Jurídico Catalán*. *Destino*, 28.08.1971 (1769), pag. 46

⁴⁶ Roca, M. Encarna: *Los temas del II Congrés Jurídic Català*. *Destino*, 09.10.1971 (1775), pag. 15

⁴⁷ *Destino*, 01.03.1975 (1952), pag. 6 a 9. Escriuen: Xavier Roig (*El Congreso de la normalización*); Amparo Moreno (*Conocer la propia lengua*); Joan Senent-Josa (*El catalán, lengua de expresión científica i El "Manifest de Prada"*); Antonio Álvarez-Solís (*Una batalla triste*)

Roig en la seva columna recull una sèrie de manifestacions, entre les que destaca, “A la excesivamente prolongada polémica en torno a la inclusión de la enseñanza del catalán dentro del horario escolar han seguido el manifiesto de un grupo de científicos catalanes, el documento presentado por alumnos y profesores de la Universidad Autónoma de Barcelona en el que se hacía referencia a la necesaria catalanidad de los centros superiores del país, las quejas de los estudiantes de instituto...Es alentador comprobar cómo todo el problema ha comenzado a girar en torno al concepto de *normalización*...”⁴⁸, Cal destacar que s’està demanant l’ensenyament *en* català, i no *del* català, que ja havia començat, ni que fos de forma ben tímida. Malgrat tot, les idees del ministeri en la Llei d’Educació no anaven per aquesta línia. El mateix ministre havia distingit entre *enseñanza DE la lengua* i *enseñanza EN la lengua*, subratllant *la unidad lingüística de base común a toda la nación*. Amparo Moreno creu que “...si se acepta que existen, en algunas comunidades del Estado español, lenguas nativas propias, es decir, lenguas que se aprenden en la familia y se desarrollan en el contexto social, entonces esa *unidad lingüística* no es tan *de base*, sino que viene impuesta...distinguir entre enseñanza *DE* o *EN* una lengua, en las circunstancias actuales, supone mantener la imposición del idioma oficial y entorpecer el desarrollo de las diversas culturas...pero con estilo aperturista.”⁴⁹ Moreno també recull que la campanya del *català a l’escola*, és una de les que més ressò està tenint darrerament.

Un article de Joan Senent-Josa està dedicat al *Manifest de Prada*, exposició de les conclusions d’un col·loqui en defensa del català, com a llengua d’expressió científica, dins el marc de les activitats de la *Universitat Catalana d’Estiu de 1973*. Diu Senent-Josa en aquest escrit que el *Manifest* és, “...el punto de partida de una toma de conciencia de nuestra comunidad científica ante uno de los problemas que más le afectan directamente, y que constituye un derecho irrenunciable de cualquier pueblo: la utilización de la lengua propia en la docencia y en el trabajo científico cotidiano.”⁵⁰ A més del problema polític, -el català es troba en posició de *llengua dominada*, respecte al castellà, *llengua*

⁴⁸ Roig, Xavier: *Congreso de la normalización*. Destino, 01.03.1975 (1952), pag. 6

⁴⁹ Moreno, Amparo: *Conocer la propia lengua*. Destino, 01.03.1975 (1952), pag. 7

⁵⁰ Senent-Josa, Joan: *El catalán, lengua de expresión científica. El “Manifest de Prada”*. Destino, 01.03.1975 (1952), pag. 8. El text íntegre del *Manifest de Prada*, firmat per més de cent cinquanta personalitats de la vida científica catalana, entre arquitectes, biòlegs, enginyers, economistes, farmacèutics, etc. acompanya l’article, i es pot consultar en aquesta referència.

dominant-, s'hi afegeix el problema de certes dimissions col·lectives en l'ús del català en el terreny científic. Malgrat els avenços, “mucho queda por hacer, sin embargo, hasta alcanzar la plena normalización del catalán como lengua de expresión científica, normalización que sólo podrá asegurarse en el pleno ejercicio de las libertades democráticas.” Realment és premonitori. Álvarez Solís qualifica de batalla trista la del català per la conquesta del idioma. “A estas alturas resulta materialmente ridículo que hayan de librarse estos combates para mantener y revalidar el derecho a la propia identidad...porque en el idioma está el primer signo de la identidad de un pueblo...no basta con que al niño se le enseñe y aún perfeccione en el uso de la lengua materna...la cuestión estriba en abordar toda la realidad catalana en catalán...¿tanto cuesta entender este problema?”⁵¹ I acaba dient que tampoc és un problema d'unitat; la unitat és una altra qüestió. Abans d'inventar les unitats històriques, que ara semblen intemporals i incommovibles, ja s'havien inventat els idiomes en que cada poble fixava la seva realitat, per comprendre-la.

Dins aquest ambient reivindicatiu pel català, en el transcurs de 1975, emergeix un escàndol ciutadà, que es mantingué algunes setmanes. La proposta d'un regidor de l'Ajuntament de Barcelona, presentada al Ple Municipal i no a la Comissió corresponent, de dedicar una subvenció per l'ensenyament del català, i la posterior votació en contra, per part de divuit regidors, el març de 1975, desfermaren una forta polèmica que transcendí a la societat. El tema no estava tant en el import de la subvenció, ni si s'aconseguia o no, com en el fet en sí, de posar en evidència les postures dins el Consistori. *Destino*, per mitjà de M. Eugenia Ibáñez, se'n feu ressò de l'assumpte, “Sólo cuando la prensa reflejó la indignación de la ciudad, los concejales se dieron cuenta de la significación de un sí, o de un no...Notas de rectificación, colectivas y privadas, puntualizaciones a la negativa...acompañadas siempre de los más fervientes votos de catalanismo...”⁵² A la setmana següent M.E Ibáñez torna sobre el tema del Ple, que denegà la subvenció a l'ensenyament del català, i els maldecaps de Govern Civil per obtenir la suspensió de l'acord, per un defecte de forma. Ibáñez subratlla la situació compromesa de totes les autoritats implicades per trobar una solució, com a sortida més aïrosa per tothom, i no desautoritzar cap part.⁵³ Una

⁵¹ Álvarez Solís, Antonio: *Una batalla triste*. Destino, 01.03.1975 (1952), pag. 9

⁵² Ibáñez, María Eugenia: *Dieciocho concejales para un no*. Destino, 15.03.1975 (1954), pag. 7

⁵³ Ibáñez, María Eugenia: *Un Consistorio desautorizado*. Destino, 22.03.1975 (1955), pag. 11

hàbil maniobra de Martín Villa, aleshores governador civil de Barcelona, permetrà sortir de l'atzucac; una maniobra de tipus administratiu, segons informa Amparo Moreno en el seu article, "...ha considerado que *no ha lugar a la suspensión de dicho acuerdo...por no entrar dentro de las competencias que la ley le otorga...pero ha añadido un segundo resultando...el acuerdo adoptado sobre la enmienda de referencia de halla afectado de vicio de nulidad de pleno derecho...y por tanto el acuerdo debe ser reconsiderado.*"⁵⁴ Moreno troba imaginativa la solució de Martín Villa; malgrat tot demana l'adopció de solucions polítiques per resoldre problemes polítics; però això encara no està a l'abast dels polítics del moment, i han de fer front als problemes polítics amb recursos administratius.

Tot aquest assumpte de la subvenció a l'ensenyament del català, li donarà motiu a Xavier Roig per doldre's pel desistiment i la poca sensibilitat cap a la llengua i la cultura catalanes que demostra l'Ajuntament de Barcelona. A la vegada celebra la funció que fan entitats privades, com *Òmnium Cultural*, en pro de l'ensenyament del català, i a manera de resum, descriu el que ha estat, fins avui, el procés d'aquest ensenyament: "El fenómeno de la enseñanza del catalán en los últimos treinta años está inseparablemente ligado a unos hombres...que posteriormente desarrollaron su experiencia a través de *Òmnium Cultural*...La historia de la enseñanza del catalán en la posguerra se inicia en el marco de clandestinidad absoluta...Vicens Vives y el abad Escarré pagan esas primeras clases de las que salen unos quince profesores...una serie de problemas difíciles siguen planteados y no parece que puedan ser resueltos mientras la enseñanza del catalán tenga que ser afrontada por una entidad privada...Es más que probable que la operación de conservación y enseñanza de la lengua tenga que seguir confiada al esfuerzo de todos, al margen de todas las instituciones que teóricamente tendrían que representar..."⁵⁵ La lloança de Xavier Roig, més proper als socialistes, cap a una entitat propera als postulats de Jordi Pujol i de Convergència Democràtica de Catalunya, té més valor; encara que en l'any 1975, ambdues *ideologies* remaven en la mateixa direcció, contra les estructures del règim. Altra cosa és el PSUC que, tractant de fer-se un espai polític, en

⁵⁴ Moreno, Amparo: *Una solución administrativa para un problema político*. Destino, 05.04.1975 (1957), pag. 13

⁵⁵ Roig, Xavier: *El largo camino del catalán hacia la escuela*. Destino, 12.04.1975 (1958), pag. 12

aquest període atacarà les estructures del règim i al PSOE.⁵⁶ Finalment, A. Moreno dona compte, en una columna, del decret municipal modificant la decisió d'aquell Ple, i concedint la subvenció.⁵⁷

En entrevista feta per Agustí Pons al maig de 1975, Salvador Espriu es lamenta de la insuficiència del decret recentment aprovat pel *Ministerio de Educación y Ciencia*, sobre la *incorporación de las lenguas nativas en los programas de los Centros de Educación Preescolar y General Básica, con carácter voluntario y experimental*, d'acord amb les manifestacions del seu titular en aquell moment, León Herrera Esteban. Espriu refusa la denominació de *nativas*, per la connotació pejorativa del terme, "Creo que este decreto es absolutamente insuficiente e insatisfactorio. En principio rechazo la denominación de *lenguas nativas*, porque tiene una connotación peyorativa...el gallego, el euskera y el catalán, además de su cultivo literario, han sido siempre lenguas vivas y habladas, incluso en los momentos de su más extremada decadencia...El Estado español debería tomar ejemplo de Suiza, que tiene cuatro lenguas oficiales, una de las cuales, el rético, dividido en pequeños dialectos hablados por pequeñas minorías, no es solamente tolerado, sino protegido con verdadero amor. Yo no sé que extraño miedo produce al Estado español, sea cual sea el régimen político imperante, la palabra..."⁵⁸ Aquestes paraules d'Espriu, pronunciades el 1975, son perfectament vàlides quasi quaranta anys després. Creu que hauria de ser l'Estat espanyol, de forma *preceptiva i no voluntària*, el que es tindria que preocupar que els nens catalans, gallecs i bascos aprengueren els seus respectius idiomes, fins als vuit o deu anys. Més endavant haurien d'estudiar el castellà, com la llengua oficial de l'Estat, i més tard francès o anglès, com a vehicles universals de relació i cultura. Aquest posicionament d'Espriu recorda el de Menéndez Pidal dels anys trenta.

⁵⁶ L'article de Josep Ramoneda, publicat la mateixa setmana *El PSOE-aperturismo*, objectivament calumniador cap al PSOE, indignarà tant als sectors aperturistes del regim com al grup propietari de *Destino*, encapçalat per Jordi Pujol.

⁵⁷ Moreno, Amparo: *47 millones para el catalán, pero siguen los problemas de fondo*. *Destino*, 17.04.1975 (1959), pag. 10

⁵⁸ Pons, Agustí: *Salvador Espriu: No somos asimilables*. Tras el reciente decreto, aprobado, del Ministerio de Educación y Ciencia sobre las "lenguas nativas". *Destino*, 22.05.1975 (1964), pag. 8 i 9.

3.2.- La literatura en castellà: Divulgació de la gran literatura mundial

Els premis literaris creats per *Destino* impulsaren la literatura castellana primer, i més tard la catalana, del segon terç del segle XX. Fou el mitjà de comunicació més influent i de més prestigi de l'Espanya de les primeres dècades del franquisme, sobretot cultural. Ja he dit, en un altre apartat, que escriure a *Destino* volia dir ésser llegit; i els escriptors que volien arribar al públic, rivalitzaven per col·laborar amb la revista. Però també per les pàgines del setmanari van anar passant els grans noms de les lletres mundials. Els crítics literaris de *Destino* apropaven la gran literatura mundial als seus lectors, i aquests coneixien les grans obres contemporànies mitjançant les pàgines de *Destino*, les corrents del pensament, les tendències artístiques, l'arquitectura, el teatre, el cinema, la música; totes les arts tenien el seu reflex a *Destino*. Era un gran aparador de la cultura. Noms consagrats de la literatura anglosaxona, com William Faulkner, G. K. Chesterton, Aldous Huxley, de la russa, com Sholojov, Pasternak, de la francesa, com Malraux, Bernanos, Mauriac o de la sud-americana, com Pablo Neruda, Mario Vargas Llosa, Gabriel García Márquez o Julio Cortázar, per citar-ne només alguns, es convertiren amb noms familiars pels lectors de la revista; i també molts premis Nobel de Literatura universal veieren la seva obra reflectida en les pàgines del setmanari, amb recensions de les traduccions dels seus llibres al català o al castellà. Però no només escriptors, també filòsofs, com Bertrand Russell, historiadors, com Pierre Vilar o l'escola dels Annales, i escoles del pensament, com l'Escola de Frankfurt, treien el cap a *Destino*, de la mà d'aquests col·laboradors. Els lectors del setmanari sabien que estaven al dia dels corrents en el món de la literatura, de la cultura, tant dins del nostre país, com més enllà de les nostres fronteres.

La pretensió d'aquest apartat és donar una visió del apropament que feu *Destino* pels seus lectors, de la gran literatura mundial i de les idees que dominaven el pensament en aquells anys seixanta i setanta del segle XX, i no tant fer una exposició exhaustiva d'aquests corrents, que s'escaparia del objectiu d'aquest treball. Aquesta visió crec que es pot il·lustrar amb un quants casos concrets, tal com he fet en altres apartats, i sempre dins la cronologia que abasta el treball. Professors universitaris, en general crítics amb el franquisme, tractaven d'apropar els corrents del pensament mundial als lectors del setmanari, que

esperaven, setmana rere setmana aquestes col·laboracions. Aquest és el cas de Manuel Sacristán, filòsof vinculat a la Universitat de Barcelona, que el març de **1966** publica una reflexió al voltant de la filosofia romàntica alemanya del segle XIX, a la que posa com a base del pensament actual. Per Sacristán, noms com Schelling, Fichte o Hegel tenen com a nota dominant l'ambició especulativa, l'afirmació de l'Absolut, la convicció de la seva accessibilitat: "El filósofo romántico ha inventado la filosofía como *concepción del mundo*, como sucedáneo de la limitada y clara certeza científica y de la infinita y oscura seguridad religiosa...El primer romanticismo, el de Schelling o el de Fichte...sabe que la razón no le da el Todo, y pretende hacerse con éste mediante una intuición artística, acrítica...El otro es el romanticismo de Hegel, el de la dialéctica, intento de hacer de la razón –sin pretendida intuición– una herramienta para el conocimiento de las totalidades concretas, desde el sujeto hasta el universo...De esa raíz ambigua preceden tantas cosas vivas en el pensamiento actual..."¹

El desembre de 1966, Eliseo Bayo entrevista amb profunditat a Sven Hassel, cronista de la II Guerra Mundial, escriptor danès, autor de "*La legión de los condenados*" entre d'altres. Totes les seves obres giren al voltant de les experiències de la guerra.² Pastor Petit ens introdueix, al setembre de **1967**, a dos novel·listes russos contemporanis, ambdós premiats amb el Nobel de Literatura, Sholojov d'*El Don apacible*, sobre els esdeveniments de la guerra i la postguerra a Rússia, al estil de *Guerra y Paz* de Tolstoi; i Boris Pasternak d'*El doctor Zhivago*.³ Joaquim Marco ens presenta al Gabriel García Márquez de les primeres obres, *El coronel no tiene quien le escriba* o *La mala hora*: "El novelista posee un oficio seguro y una forma de tratar los temas sobria e inteligente, sumamente personal. Nos hallamos frente a un autor que merece ser divulgado y valorado entre nosotros."⁴ Ho complementa una recensió de la novel·la *Cien años de soledad*, a càrrec de Pedro Gimferrer. Quedava lluny encara el temps en que el colombià seria premiat amb el Nobel de Literatura de 1982.

¹ Sacristán, Manuel: *Al pie del Sinaí romántico. Sugestiones para leer filosofía romántica*. Destino, 19.03.1966 (

² Bayo, Eliseo: *Sven Hassel. Cronista de la II Guerra Mundial*. Destino, 24.12.1966 (1533), pag. 32 a 39

³ Pastor Petit, D.: *Viaje a las letras rusas. Novelistas de hoy*. Destino, 02.09.1967 (1569), pag. 39 a 41

⁴ Marco, Joaquim: *Gabriel García Márquez. Un joven maestro de la literatura colombiana*. Destino, 14.10.1967 (1575), pag. 124

Joan Fuster també escriu com a crític literari a *Destino*. En aquest cas, el febrer de **1968**, ho fa de la novel·la *Ana Karenina* de Tolstoi, sobre la traducció del rus al català feta per Andreu Nin. La característica més destacada de Tolstoi, segons Fuster, és el fet d'haver afegit una voluntat moralitzant a la perfecció de la seva literatura, que atrapa al lector des del començament, fent que el desgast de la seva obra, per l'efecte del pas del temps, sigui mínim. I ho explica dient, "Tolstoi sabía hacer novelas, dominaba su *arte* como pocos lo han dominado nunca...Y gracias a este mismo don, la ganga doctrinal o doctrinaria, a menudo polémica que arrastran sus novelas, no llega perjudicar *del todo* al resultado final, ni siquiera para nosotros."⁵ L'aparició de la traducció catalana de *Pnin* de Vladimir Nabokov, escriptor nascut a Rússia i nacionalitzat nord-americà, li permet a Joaquim Marco presentar l'autor de la celebèrrima novel·la *Lolita*. De l'autor ens diu, "La obra de este excelente escritor acostumbra a reflejar la contradicción cultural de dos mundos, uno de los cuales fue desintegrado y en la práctica desapareció." I de l'obra *Pnin*, amb cert caire autobiogràfic, "...el dominio técnico magistral nada supone comparado con los análisis de los personajes... No es la crítica de un hombre que no supo integrarse a la sociedad americana, esta novela es mucho más que un simple testimonio o una descripción social; es la recreación de un ambiente, la evocación de unos ideales, la descripción de un mundo."⁶

La mort de John Steinbeck el desembre anterior, li dona ocasió a Luis Izquierdo, el gener de **1969**, per fer una aproximació a l'obra narrativa d'aquest escriptor nord-americà, premiat també amb el Nobel de Literatura de 1962. "...por algún tiempo su nombre fue incluido en la lista de grandes narradores estadounidenses, junto a Dos Passos, Faulkner, Hemingway y E. Caldwell. Las diferencias entre ellos son notables y, de manera esquemática, hay que apuntar la superior autonomía del mundo de Faulkner, la incomparable eficacia estilística, dentro de su sencillez, de Hemingway...y la aportación técnica de Dos Passos en su famosa trilogía USA. Comparados con ellos, Steinbeck y Caldwell constituyen, en rigor, dos escritores menores, adscribibles a un cierto documentalismo que en Steinbeck asume perfiles de crónica y algún acento

⁵ Fuster, Joan: *De nuevo, con Tolstoi*. Destino, 03.02.1968 (1583), *Letras Catalanas*, pag. 63

⁶ Marco, Joaquim: "*Pnin*" de Vladimir Nabokov. Destino, 07.12.1968 (1627), *Letras Catalanas*, pag. 124

épico en su *Las uvas de la ira* (1939)”⁷ Per Izquierdo, l’obra de Steinbeck constitueix “...un alegato social, acompañado de un tono bíblico y de una vinculación auténtica con el problema de unos hombres desarraigados.”

Luján, com ell mateix declara al començament, compona una necrològica d’urgència per la mort de Bertrand Russell, al febrer de **1970**. “Matemático, filósofo, premio Nobel de Literatura, Bertrand Russell es una de las figuras más originales de toda nuestra época”⁸ Luján fa un recorregut per la seva ascendència, la biografia, la seva obra, l’activitat com a professor de Harvard i el seu pensament pacifista, del que diu, “Pudo estar equivocado y hasta engañado por la soberbia de su propia lógica, pero resulta evidente que este anciano...de una esbeltez moral impecable, de una irrefutable autoridad espiritual ha sabido escribir, claro e iluminado, las advertencias más terminantes que haya oído jamás el mundo civilizado.” En aquest mateix numero, Rafael Abella ens fa una aproximació a la vida i l’obra de Pablo Neruda, i de la seva generació, de la que diu, fou destinada a dispersar-se, Aleixandre, Cernuda, García Lorca, Guillén o Altolaguirre.

Altres col·laboradors de *Destino* aborden la figura de Bertrand Russell des d’altres punts de vista, com és el cas de Jiménez Lozano, que escriu tots els seus articles des d’una òptica cristiana. I aquí analitza el recorregut intel·lectual de Russell sota la llum de la religió. És una manera diferent de contemplar aquesta figura enciclopèdica, filòsof, matemàtic i escriptor, que fa que Lozano el qualifiqui de *Voltaire victorià*. Russell, en els seus escrits, fa una declaració positivista i racionalista de la ciència, a la que oposa les religions, afirmacions que Lozano considera tremendament equivocades. “La religión –escribe en su *Por qué no soy cristiano*- se basa principalmente, a mi entender, en el miedo...El miedo es la base de todo...El miedo es el padre de la crueldad y, por lo tanto, no es de extrañar que la crueldad y la religión vayan de la mano...La ciencia puede ayudarnos a librarnos de ese miedo cobarde...a no buscar ayudas imaginarias, a no inventar aliados celestiales, sino más bien a hacer con nuestros esfuerzos que este mundo sea un lugar habitable, en lugar de ser lo que han hecho de él

⁷ Izquierdo, Luis: *En la muerte de J. Steinbeck*. Destino, 04.01.1969 (1631), pag.44

⁸ Lujan, Néstor: *En la muerte de Bertrand Russell*. Destino, 07.02.1970 (1688), pag. 8

las iglesias en todos estos siglos...”⁹ Malgrat aquestes manifestacions, que fan afirmar a Lozano, “de la historia del cristianismo a Russell parece que no le interesan más que las barbaridades cometidas en su nombre”, pensa, el col·laborador, que el mon li hauria d’agrair el fet d’haver arribat a convertir-se en una consciència ètica, i també la seva lluita contra la carrera d’armaments, que el portà a formular el seu famós testament laic: “Mientras haya muerte habrá tristeza, y mientras haya tristeza no podrá formar parte del deber de un ser humano el aumentarla, pese a que unos pocos raros espíritus sepan como transmutarla.”¹⁰

Els anys seixanta i setanta, els espanyols son testimonis astorats de la gran explosió de la literatura llatinoamericana a tot el mon, i en particular també al nostre país. Noms com García Márquez, Vargas Llosa, Cortázar o Carpentier es convertiren en noms molt familiars al nostre país. Porcel posa en evidència la mirada absolutament recelosa i tancada –per motius polítics, però no només polítics- de la cultura espanyola, de creadors, d’universitaris i de crítics, davant d’aquest fet, i en general, davant de qualsevol manifestació cultural aliena, en part per desconeixement de la llengua, i en part per gelosia. Agafant com a punt de partida la crítica, *con mesurada violencia*, de l’article de José María Gironella al diari ABC, Porcel escriu: “...el ataque es el más duro y enfático de cuantos han sido lanzados públicamente contra los autores de Centro y Sudamérica...el escritor español ha reaccionado con irritado desprecio ante la presencia de sus hermanos lingüísticos transatlánticos...descubre, estupefacto, que su hegemonía, tantas veces cantada por la historia –especialmente la autóctona, desde luego- ha dejado de ser, siendo él quien queda relegado a oscuro provinciano...Descubrir ahora a los latinoamericanos es asombroso y pueril...”¹¹ Qualifica a la cultura –oficial- espanyola de raquitisme intel·lectual i provincianisme, i d’haver tingut una idea típicament colonial sobre l’ Amèrica llatina. Carrega, amb indissimulades ganes, contra tot aquest estament oficial, “Mientras tanto, catedráticos y licenciados seguían con momificado ímpetu

⁹ Jiménez Lozano, José: *El terrible lord Russell*. Destino, 21.02.1970 (1690), *Cartas de un cristiano impaciente*, citant a Bertrand Russell de *Por qué no soy cristiano*.

¹⁰ Jiménez Lozano, José: *Ibíd.* Citant, altre cop, paraules de Bertarnd Russell.

¹¹ Porcel, Baltasar: *Guerra literaria: Españoles contra latinoamericanos*. Destino, 14.03.1970 (1693), pag. 8. Gironella, fent la crítica de l’ obra *Cien años de soledad*, escriu, “...mi experiencia personal de l’ obra fue negativa...la lectura empezó a fatigarme y al final el libro se me cayó de las manos. Otro tanto podría decir de *El siglo de las luces*, de Alejo Carpentier; *La casa verde*, de Vargas Llosa, de varias obras de Cortázar, etc.”

consagrando mamotretos y tesis a la poesía del Siglo de Oro, a la crítica social de Larra o a la Generación del 98,...el intelectual español apenas si habla algún idioma extranjero y viaja poco: cree que su lengua y un empleo fijo en una oficina, a ser posible, son suficientes para llenar su formación y su vida.” La crítica tampoc s’escapa de les seves desqualificacions, “...el crítico se ha limitado a prodigar inciensos del lado por donde ha soplado el viento”. I conclou, “¿Crisis en la novela española? Y extremadamente profunda. Más aún: en la cultura española.”

Poques veus s’aixequen contra Porcel, en aquest furiós atac a la cultura oficial. Si de cas, la d’un antic col·laborador de la revista, Darío Fernández-Florez, que protesta per la interpretació de Porcel al desconeixement de la literatura hispanoamericana a Espanya¹². Ben a contrari, un altre col·laborador, en aquest cas, Gimferrer recolza Porcel en aquest fenomen, i afegeix: “Las voces que ahora se alzan contra la novela latinoamericana son, simplemente, los viejos aspectos que han ensombrecido siglos de literatura española hasta dejarla por fin a su imagen : es decir, estéril y difunta...las que denostaron, y denuestan, cuanto llega del exterior, para adoptarlo a destiempo cuando en el exterior ha caducado, pues entonces se enteran realmente de su simple existencia.”¹³

Ramón J. Sender fa una valoració de l’obra d’un dels escriptors de més èxit de la primera meitat del segle XX, Somerset Maugham. Diu de l’escriptor anglès, “En sus novelas representaba Maugham una forma de naturalismo más esencializado que el de Zola, con la exactitud expresiva y la agilidad de Balzac, y una tendencia al humor que recordaba a Dickens, pero más grave...Entre los novelistas modernos Sartre es menos vigoroso y menos original que Maugham, los rusos soviéticos oficialmente tolerados le son inferiores, los americanos de gran público también (incluido Hemingway). Sólo son ocasionalmente mejores, en alguna de sus obras, Thomas Wolfe y Faulkner.”¹⁴ Compara Maugham amb Blasco Ibáñez, com a dos escriptors d’èxit aparent, però amb avantatge per l’anglès. “El Blasco Ibáñez de las novelas regionales de la primera época como *La Barraca*, *Arroz y tartana*, *Cañas y barro*, es tan bueno como Maugham. Las

¹² Destino, 11.04.1970 (1697) *Cartas al director*, pag. 3

¹³ Gimferrer, Pere: *De una guerra literaria: ¿Combatir en dos frentes?* Destino, 11.04.1970 (1697) *Letras Catalanas*, pag. 41

¹⁴ Sender, Ramón J.: *En las exequias de Maugham*. Destino, 21.03.1970 (1694), pag. 29

novelas de Blasco de tema cosmopolita son muy inferiores a las de Maugham. Y el teatro de Maugham y sus ensayos críticos o históricos son también superiores a todo lo que escribía el autor valenciano.”

La publicació de l'obra *Homage to Catalonia*, per primera vegada en català, de l'escriptor britànic George Orwell, és el motiu que posa Jorge Marín¹⁵, per escriure un article sobre la vida i la ideologia d'aquest escriptor. Descriu les peripècies d'Orwell, com esperit independent, a Birmània, a la Guerra Civil espanyola i a l'Anglaterra de la segona Guerra Mundial. Orwell, pseudònim d'Eric Arthur Blair, autor de *Homenatge a Catalunya*, *Rebel·lió dels animals*, -al·legoria política sobre l'ambició de minories sense escrúpols-, i *1984*, atacava les debilitats de dretes i esquerres del seu país i no consentia cap tipus de dictadura, especialment l'estalinista. “Los editores ingleses tardaron mucho en reconocer que tras esas obras de temas por lo general controvertibles, se escondía un escritor que no sólo calaba muy hondo, sino que poseía una gran fuerza descriptiva y un gran dominio del lenguaje.”¹⁶ Escriptor controvertit, no fou fins després de la seva prematura mort, que es posà de moda entre els intel·lectuals britànics de dreta i esquerra.

Sobre la mort de François Mauriac, escriptor catòlic francès autor de *Nus d'escurçons*, al setembre de 1970, escriuen articles, glosant la seva vida i obres, diversos col·laboradors. Jiménez Lozano que ho fa des de la òptica religiosa, d'un catolicisme compromès amb els més desvalguts: “*El Dios de los cristianos no quiere ser amado; quiere ser lo único amado*. Todo Mauriac y el mejor Mauriac está en esta breve y contundente frase y en el libro a cuyo contexto pertenece *Sufrimientos y felicidad del cristiano*. Si se quiere al menos entender su obra hay que recurrir a estas páginas que tienen la misma vibración de onda de un cierto Pascal...”¹⁷ Encara tornarà a escriure un article sobre Mauriac a la setmana següent. Maurici Serrahima, sense deixar l'estela d'escriptor catòlic que acompanyà al francès, subratlla més la part humana i literària del personatge, que ell havia conegut, “Mauriac fue un apasionado luchador; un cristiano

¹⁵ Jorge Marín és el pseudònim de Josep Manyè, corresponsal a Londres de diversos mitjans de comunicació, col·laborador de *Destino*, i amic personal de Josep Vergés, l'editor.

¹⁶ Marín, Jorge: *Orwell y su Homenaje a Cataluña*. Destino, 04.07.1970 (1709), *Al pie del Big-ben*, pag 17

¹⁷ Jiménez Lozano, José: *François Mauriac entre Dios y Mammon*. Destino, 12.09.1970 (1719), *Cartas de un cristiano impaciente*, pag. 9

practicante y un defensor de la dignidad humana...Su visión de la vida humana la presenta ante todo como una lucha entre el bien y el mal. Entre el Bien absoluto y el mal que es su negación en cada uno de los hombres...La obra de Mauriac es una cantera inagotable. Por lo mucho que nos dice y por lo mucho que nos lleva a decir si hablamos de ella. Pero, sea el que sea el juicio que pueda merecer de cada lector, hoy sabemos ya que François Mauriac es uno de los grandes, de los más grandes escritores de su tiempo, de nuestro tiempo.”¹⁸ Finalment Robert Saladrigas, que contempla la vessant literària de l'escriptor, que malgrat la seva vàlua com a tal, creu que finalment havia perdut un cert interès entre la joventut, precisament degut al seu maniqueisme: “Sus tipos humanos, al moverse en un acotado universo de pasiones elementales, pierden su mayor parte de su validez persuasiva, se nos hacen extraños, cuando el autor se empeña en manipularlos a su antojo para que concuerden con los esquemas inamovibles, maniqueístas, que sustenta acerca del bien y del mal; del bien encarnado en el estado de gracia y del mal en el error del pecado.”¹⁹

A la secció *Al pie de las letras*, setmana rere setmana, anaven comentant obres i autors de la literatura universal. A l'octubre de 1970, Saladrigas estableix un paral·lelisme entre Remarque i Dos Passos, dos escriptors, alemany l'un, americà l'altre, i dos soldats enfrontats en el camp de batalla de la guerra: “Dos hombres y dos actitudes paralelas en el tiempo de morir.”²⁰ Gimferrer, a *Letras Catalanas*, comenta les darreres obres d'Aldous Huxley (*Illa*) i Bertrand Russell (*L'impacte de la ciència en la societat*) traduïdes al català.²¹

Però no només la gran literatura mundial passà per les pàgines de *Destino*. També ho feren les escoles d'Història i de Filosofia, com podem comprovar. “Causa cierta impresión leer el libro de Lucien Febvre, *Combates por la Historia*”. Així comença Carreras, al abril de **1971**, la recensió d'aquesta obra d'un dels fundadors d' *Annales*. “...por varias razones: por la sencillez con que Febvre nos va explicando sus descubrimientos, sus investigaciones; por el respeto que siente hacia quien no sostiene sus opiniones; por la humildad con que afronta su tarea científica; por el agradecimiento que manifiesta no sólo

¹⁸ Serrahima, Maurici: *François Mauriac*. Destino, 12.09.1970 (1719), pag 10

¹⁹ Saladrigas, Robert: *François Mauriac, entre lo clásico y lo puritano*. Destino, 12.09.1970 (1719), *Al pie de las letras*, pag. 28

²⁰ Saladrigas, Robert, Destino, 10.10.1970 (1973) *Al pie de las letras*, pag. 30

²¹ Gimferrer, Pere, Destino, 24.10.1970 (1975) *Letras Catalanas*, pag. 39 i 40

hacia sus maestros sino también hacia sus discípulos...”²² El llibre, per Carreras, demostra una preocupació per l'objecte i el mètode en història. “Cuando no se sabe lo que se busca, tampoco se sabe lo que se encuentra,” recorda les paraules de Febvre; i conclou que, “No hay historia económica i social. Hay historia sin más.” Carreras també es fa ressò de la mort a Budapest, del filòsof marxista Gyorgy Lukács. “En él se dejan ver las influencias de su formación universitaria germánica (había estudiado en Berlín y Heidelberg), neokantismo de Rickert, historicismo de Dilthey, filosofía de la vida de Simmel, fenomenología de Husserl...suma a esta formación la influencia de Max Weber y, sobretodo, la de Hegel, que facilitará su paso al marxismo militante.”²³

Ramón J. Sender descriu la personalitat complexa de James Joyce, escriptor irlandès autor del *Ulyses*, al temps que en fa una valoració, des de l'admiració, de la seva obra. “Lo mejor de Joyce, en mi opinión, es su ejemplaridad como espíritu católico, producto de largos siglos de elaboración entre el pecado fatal y la redención, si la hay, por la gracia natural, es decir, por la gracia de la propia animalidad inefable. Fue un católico trascendente y en cuestión de forma un precursor de algunas novedades menores, como por ejemplo, la semántica, tan en boga ahora.”²⁴ *Ulyses* és la crònica circumstanciada del que li passa a dos persones en un sol dia, “La mayor y mejor parte del libro está escrita en monólogos. El crítico francés M. Bailly decía (la cita es de Stuart Gilbert), *Joyce ha percibido –lo que es psicológicamente correcto, pero no nuevo- que nuestra vida mental está compuesta por un continuo monólogo que, aunque se ajusta generalmente al tema que nos preocupa, puede vagar por otros campos, registrar otras influencias momentáneas, distraerse y a veces ser desviado por asociaciones mecánicas.*” Per Sender, el *Ulyses* de Joyce és l'èxit de novel·la més gran del segle; una valoració que no és del tot objectiva, com ell mateix ha manifesta.

Els números monogràfics sobre personatges de les lletres o de les arts, constituïen una estratègia força freqüent a *Destino*. El motiu acostumava a ésser commemoratiu, i en aquest cas el monogràfic està dedicat al escriptor

²² Carreras, Francesc de: *Combates por la Historia*. Destino, 24.04.1971 (1751), *Ciencias Sociales*, pag. 60

²³ Carreras, Francesc de: *Gyorgy Lukács ha muerto*. Destino, 12.06.1971 (1758), pag. 12

²⁴ Sender, Ramón J.: *Paisaje irlandés, con Joyce*. Destino, 11.12.1971 (1784), pag. 26 a 29.

escocès Walter Scott, en el segon centenari del seu naixement. És l'autor paradigmàtic de la novel·la històrica del romanticisme, que tingué com a continuador a Robert Louis Stevenson. Diversos articles descriuen l'època, la vida i l'obra d'aquest escriptor, que revolucionà la literatura del segle XIX; Néstor Luján (*Walter Scott y su época*), Jorge Marín (*La vida y la obra de Sir Walter Scott*), Álvaro Cunqueiro, Blecua Perdices (*Sir Walter Scott y la literatura española*) i Mariano Fontrodona (*Walter Scott y la novela de aventuras*).²⁵ En aquest mateix numero, Robert Saladrigas informa dels *Premios en Francia*, de l'any en curs; el Goncourt, de novel·la, premi que assolí força prestigi al nostre país en els anys seixanta i setanta del segle passat, i el Renaudot, premi que concedien els informadors literaris de França, com a protesta enfront del Goncourt. “Lo que no me atrevería a apostar es por la calidad de tanta obra galardonada en el decurso de las dos últimas semanas. Tengo para mí que son demasiados premios, aun para una literatura cuyo estado de salud parece ser excelente, como la francesa.”²⁶

Un escriptor força desconegut en el nostre mon cultural era el suec Pär Lagerkvist, premi Nobel de Literatura 1951. És caracteritza pel pessimisme, l'angoixa i la recerca del home, amb constants al·lusions a la mort. Ens l'acosta Jiménez Lozano, al març de **1972**: “...se ha convertido en un teólogo o escritor religioso de primerísima categoría...en el sentido de que se pregunta por las ultimidades de la vida y de la condición humana...se limita a contarnos la existencia humana, pero sin disimularla; se convierte en un hermeneuta implacable de esa existencia nunca acabada, nunca definitiva, pidiendo alguna respuesta. Y Lagerkvist no dice que la haya, pero tampoco esta seguro de que no la haya...”²⁷ Una mirada, des de l'òptica d'un escriptor catòlic, a l'obra de Pär Lagerkvist. Rafael Abella fa una aproximació a la vida de George Orwell, en dos capítols: “La posteridad ha sido generosa con Orwell. Y con todo merecimiento... Su sinceridad, lo puro de sus actitudes frente a la fama, al dinero, al culpable conformismo, le han dado una actualidad que le han convertido en uno de los autores más leídos de la segunda mitad del siglo XX...Y lo más admirable es que

²⁵ Destino, 11.12.1971 (1784), pag 35 a 55

²⁶ Saladrigas, Robert: *Premios en Francia*. Destino, 11.12.1971 (1784), pag 56. El Premi Goncourt de l'any 1971 correspongué a Jacques Laurent, escriptor desconegut fora de França, per la novel·la *Les bêtises*, i el premi Renaudot, a Pierre Jean Rémy, per *Le sac du Palais d'Été*.

²⁷ Jiménez Lozano, José: *Una mirada de soslayo para Pär Lagerkvist*. Destino, 04.03.1972 (1796), *Cartas de un cristiano impaciente*, pag. 19

este reconocimiento lo ha alcanzado sin buscarlo, escribiendo a instancias de una necesidad interior, de un impulso moral, indiferente a toda consideración utilitaria, insensible a cualquier estimación interesada.”²⁸

“Desde 1929, año en que recayera en Thomas Mann, el Premio Nobel no había sido concedido a un autor alemán...expiado el purgatorio del nazismo...encarna el despertar de la conciencia de una nueva generación alemana tras la pesadilla hitleriana.”²⁹ Gimferrer resumeix la personalitat, la ideologia i la carrera literària del darrer premi Nobel de Literatura 1972, autor d'obres com *Billar a las nueve y media* i *Opiniones de un payaso*, considerat per la crítica com la consciència d'Alemanya. “Böll ha hecho de su obra una caja de resonancia del difícil itinerario del alemán medio desde el caos de sangre del nacionalsocialismo hasta la dura escuela de los años adversos y silenciosos de la posguerra...no denuncia tanto en nombre de un credo religioso o de una ideología política como en nombre del puro, simple y olvidado humanismo...Moralista y satírico, Böll resume ya hoy en su obra treinta años de historia alemana.”

La necrològica per la mort d'Ezra Pound, mort a Venècia feia poc, serveix per repassar breument la seva ideologia i trajectòria vital, d'un dels innovadors més grans de la poesia actual, segons Gimferrer. Acusat de col·laborar amb el nazisme, per haver gosat criticar durament l' *american way of life*, la societat americana no només no el perdonà, sinó que actuà contra ell amb total absència d'objectivitat, declarant-lo mentalment incapaç i recloent-lo tretze anys en un manicomi. “Es temprano aún para saber cuál será el porvenir de la poesía de Pound...La grandeza de su concepción, la variedad y novedad de su técnica, el asombroso dominio que del verso posee Pound, le aseguran la perdurabilidad.”³⁰ Pla també dedica un article a les vicissituds de Pound per Itàlia, la deportació als Estats Units i la posterior reclusió en el manicomi, a *Calendario sin fecha*.³¹

La publicació per *Destino* de l'obra de George Orwell, *Rebelión en la granja*, li donà ocasió a Gimferrer per apropar-se a la figura d'aquest escriptor

²⁸ Abella, Rafael: *En las huellas de George Orwell*. Destino, 11.03.1972 (1797), pag. 8 i 9; i Destino, 18.03.1972 (1798), pag 21 a 23.

²⁹ Gimferrer, Pere: *Heinrich Böll, Premio Nobel de Literatura*. Destino, 28.10.1972 (1830) pag. 9

³⁰ Gimferrer, Pere: *En la muerte de Ezra Pound*. Destino, 11.11.1972 (1832), *Arte y Letras*, pag. 51

³¹ Pla, José: *Mister Ezra Pound*. Destino, 09.12.1972 (1836), *Calendario sin fecha*, pag. 24 i 25

britànic, a l'agost de **1973**. Sàtira política, violentament antiestalinista, *Rebelión en la granja*, fou escrita en un moment en que aquesta postura es podia confondre amb recolzament al feixisme.³² Però Orwell atacava furiosament totes les dictadures, de dretes i d'esquerres, i estava profundament decebut pel que ell considerava una traïció del ideal socialista. "*Rebelión en la granja* se singulariza en la historia de la literatura satírica por su ferocidad...el relato sigue paso a paso, a través de una alegoría tan transparente que no requiere mayor elucidación, el proceso histórico del poder soviético desde la Revolución de Octubre hasta los años férreos del estalinismo."³³ I del autor d'aquesta obra opina que, "Orwell es, ante todo, un humanista, pero su sátira no parte del sector conservador; habla más bien en nombre de toda una intelectualidad de izquierdas a quien la historia contemporánea reservó en aquellos años amargas decepciones...crítica del régimen soviético en un momento en que parecía establecida la creencia de que antisovietismo equivalía necesariamente a complicidad tácita con el fascismo..."

Castellet ens apropa al mon de l'escriptor peruà Vargas Llosa, premi Nobel de Literatura 2010, en aquest cas a través de l'obra satírica, recentment publicada *Pantaleón y las visitadoras* (Seix Barral, Barcelona, 1973), fent-se ressò de l'èxit d'aquest escriptor al nostre país. De Vargas Llosa diu que "la solidez de su narrativa, su seriedad profesional, e incluso, sus tomas de posición políticas, han convertido al todavía joven escritor en uno de los personajes literarios más respetados y, a la vez, más controvertidos del mundo cultural hispanoparlante."³⁴ I de l'obra opina que, "La historia de Pantaleón pertenece a esta tradición, a diversos niveles: farsa, por supuesto, pero también sátira, humor negro, ironía feroz, sarcasmo parodia,...Absurdo de una serie de vidas montadas sobre valores falsos que son presentados por las instituciones que los sostienen –civiles, políticas, eclesiásticas, militares, etc.- como los únicos verdaderos y auténticos, los ejemplares; la moral de la hipocresía, la disciplina ciega,...Así, esa sátira del mundo del absurdo llega convertirse en una fábula moral..."

³² L'any 1949 Orwell entregà, a una amiga seva que treballava al Foreign Office, una carta en la que incloïa una llista de trenta-vuit persones, entre escriptors i artistes, que Orwell considerava amb inclinacions pro-comunistes, entre elles els actors Michael Redgrave i Charlie Chaplin.

³³ Gimferrer, Pere: "*Rebelión en la granja*" de George Orwell. Destino, 25.08.1973 (1873), *la Semana literaria*, pag. 19

³⁴ Castellet, J.M.: *El "Pantaleón" de Vargas Llosa*. Destino, 22.09.1973 (1877), *la Semana literaria*, pag. 34

Per no allargar innecessàriament el treball, citaré a Gimferrer que, com a crític literari, comenta la darrera novel·la de Julien Green *El otro* (*Destino*, 27.10.1973, 1882); torna sobre Heinrich Böll, l'escriptor moralista alemany que intenta desvetllar el dolorós procés de cauterització de les ferides del nazisme en la seva societat, per que pugui superar el seu propi trauma, i continuar construint dia a dia la societat dels seus fills; a la vegada que alertar, a aquesta mateixa societat de nous perills, en la novel·la *¿Dónde estabas, Adán?*. (*Destino*, 10.11.1973, 1884). Serrahima ens acosta a l'escriptor catòlic anglès G.K. Chesterton, amb motiu del centenari del seu naixement (*Destino*, 18.05.1974, 1911).

Destino es preocupà de difondre, no només la gran literatura mundial, sinó també les idees que dominaven els corrents mundials del pensament, aprofitant les crítiques de llibres que tractaven d'aquelles. Aquest és el cas de la recensió de l'obra de Martin Jay, *La imaginación dialéctica. Historia de la Escuela de Frankfurt y el Instituto de Investigación Social (1923-1950)*, feta per Isidre Molas, l'agost de **1974**, ocasió que li permet donar una pinzellada als postulats d'aquella escola i formular les etapes de la seva existència, tot seguint l'esquema del llibre original. L'Escola de Frankfurt tingué força predicament entre els ambients cultes i universitaris dels anys seixanta, sobretot als Estats Units, on varen donar peu a un moviment pacifista d'oposició a la guerra del Vietnam. Aquest article és un intent de difondre els seus postulats, dins l'àmbit de difusió de la revista. "...establecieron una forma particular de entender el marxismo, cuya influencia es hoy considerable en algunos sectores culturales occidentales...el punto de partida es la no reconciliación entre teoría y *praxis*, para lo que trató de elaborar una Teoría Crítica..."³⁵ El llibre presenta tres etapes en l'esdevenir de l'Escola de Frankfurt:

a) Període Alemany (1923-1933), en que coexisteixen socialistes, comunistes i marxistes no afil·liats: Horkheimer, Marcuse, Fromm, Benjamin, Adorno.

b) Pujada del nazisme al poder i exili de l'Escola; es fracciona el grup, i alguns membres comencen a col·laborar amb el govern americà; abandonament progressiu del desig de contribuir a la *praxis* revolucionaria.

³⁵ Molas, Isidre: *La Escuela de Frankfurt*. *Destino*, 10.08.1974 (1923), *Letras*, pag. 29

c) Acabada la II Guerra Mundial, abandonament total de les formulacions revolucionaries, excepció feta de Marcuse. Retorn a Europa, aparició de Habermas, com a delfí.

“...Desilusionado con la Unión Soviética, sin confiar ni siquiera marginalmente en las clases obreras de Occidente, asombrada del poder integrador de la cultura de masas, la Escuela de Frankfurt recorrió el último tramo de su larga marcha para alejarse del marxismo ortodoxo.”³⁶

Tornant a les recensions citaré a Gimferrer, que fa les d'obres com *Años inolvidables*, un llibre de memòries dels darrers anys, de John Dos Passos (*Destino*, 14.09.1974, 1928); de *Pálido fuego*, potser l'obra mestra i una de les millors novel·les de la postguerra, segons el crític, de Vladimir Nabokov (*Destino*, 16.11.1974, 1937); de *El recurso del método*, novel·la de l'escriptor cubà, Alejo Carpentier (*Destino*, 07.12.1974, 1940); d'*Una derrota bastante honrosa*, de Iris Murdoch, que descriu el funcionament i l'evolució de les relacions humanes dins un nucli reduït de persones de la mateixa capa social (*Destino*, 28.12.1974, 1943); de *Concierto barroco*, de Alejo Carpentier, homenatge de l'autor al món de la música (*Destino*, 29.03.1975, 1956); de *El otoño del patriarca*, de Gabriel García Márquez (*Destino*, 14.06.1975, 1967). Finalment, i per acabar, tinc que mencionar els llistats de les novetats editorials que preparava cada any *Destino* per la *Festa del Llibre*, tant en castellà a càrrec d'Agustí Pons, com en català per Guillem-Jordi Graells, en les que es donava notícia dels últims llibres publicats per cada editorial, tant d'escriptors nacionals com estrangers. Aquest any 1975, els llistats anaven acompanyats d'uns llibres recomanats pels col·laboradors de *Destino*, explicant les raons per les quals els escollien, dins les publicacions més recents: Francesc de Carreras (*Diario de un artista seriamente enfermo*, de Jaime Gil de Biedma, i *Adolfo Posada: política y sociología en la crisis del liberalismo español*, de Francisco J. Laporta), Alvaro Cunqueiro (*El mono programático*, de Octavio Paz), Antonio Franco (*El largo camino de la apertura*, de Josep Melià), Pere Gimferrer (*El vel de maia*, de Marià Manent), Elisa Lamas (*La España del siglo XX*, de M. Tuñón de Lara), Néstor Luján (*San Juan de la Cruz*, de Gerald Brenan), Mateo Madrideojos (*Guerra perpetua*, de Richard J.

³⁶ Molas, Isidre: Aquesta cita, que apunta Molas en el seu article, està extreta del original de l'obra de Jay, pagina 413.

Barnet), Amparo Moreno (*Mujercitas*, de Núria Pompeia, i *Simplemente María*, de Manuel J. Campo), Baltasar Porcel (*Entrevista con la Historia*, de Oriana Fallaci), Josep Ramoneda (*Por capricho de Dios*, de Jean d'Ormesson) i Xavier Roig (*Federalisme i autonomia a Catalunya 1868-1939*, de González Casanova).

3.3.- La literatura i la política: Els Premis Nobel (Solzenitzin, Neruda, Sakharov...)

Que l'esdevenir de la literatura ha anat unit al poder al llarg del temps, per criticar-lo o per lloar-lo, no és nou; i que el poder s'ha servit de la literatura per presentar la seva política en un sentit determinat i donar la imatge que l'interessa, tampoc. Ambdós han corregut camins paral·lels; des de les primeres literatures mundials que cantaren les gestes fundacionals dels primers estats, fins el segle XXI, en que ataquen o defensen determinades situacions. I tant a nivell mundial com a nivell local. Ací vull portar la polèmica del premi Nobel de Literatura i la política de la URSS amb els drets humans, dins el període que contempla aquest treball. Però a nivell local també veurem les implicacions polítiques i d'identitat nacional en l'apartat següent entre Josep Pla i el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes. Realment literatura i realitat, escriure i viure son dos formes d'anar pel mon, que son indestriables. Aquest punt vol ésser una mena de preàmbul del següent; i el motiu d'incloure'l aquí és per fer palès el fet, de que salvant les diferències d'escala, la problemàtica és força semblant.

No faré una anàlisi exhaustiu, sinó només portaré a aquest apartat la polèmica de la concessió del Nobel de Literatura dels anys setanta i setanta-un. Aquest premi, que es concedí per primera vegada l'any 1901, ha estat acusat de moltes coses: d'afavorir els escriptors nòrdics per sobre d'altres¹; d'intentar influir en la política interna d'altres països (cas de la URSS abans, o de la Xina avui), etc., però realment és un dels premis més prestigiosos, sinó el que més, dels que es concedeixen als escriptors, a nivell mundial. I com tot premi, no està exempt de polèmica; de vegades pel qui se li ha concedit, de vegades per les absències. El primer dels símptomes de discrepància amb Rússia, fou la

¹ Fontrodona, Mariano: *Los Premios Nobel entre bastidores*. Destino, 28.10.1972 (1830), pag. 44 i següents, afirma: "...se ha acusado frecuentemente a la Fundación Nobel de practicar el nepotismo en pro de los autores escandinavos. Hay que tener en cuenta que, durante los primeros cincuenta años los nórdicos recogieron –globalmente- nada menos que treinta galardones. Examinando la lista de los autores escandinavos premiados, es forzoso reconocer que abundan en ella los nombres de segunda, tercera y hasta cuarta categoría. Algunos son escritores absolutamente desconocidos más allá de sus fronteras...Frente a esta querencia por los autores escandinavos, hay que recordar, a fin de que los suecos se ruboricen un poco, que ni Tolstoi, ni Zola, ni Marcel Proust, ni Thomas Hardy, ni Papini, ni Ibsen, ni Strindberg, ni Joseph Conrad, ni Mark Twain, ni Chejov, ni Máximo Gorkí, ni Aldous Huxley, ni Pérez Galdós, ni Pío Baroja, etc. obtuvieron el celeberrimo Premio Nobel. Los grandes olvidados del Nobel han sido los rusos sin duda alguna. Y no me refiero a los literatos, sino también a los hombres de ciencia. Después de la instauración del régimen soviético los prejuicios políticos han jugado un gran papel en ello. Pero ya antes, en la época de los zares, la preterición ha sido sistemática."

negativa a concedir el Nobel a Tolstoi el 1902; més endavant el tinguérem l'any 1958, en el que el Nobel de Literatura fou concedit al escriptor rus Boris Pasternak, i la forta pressió política de les autoritats soviètiques l'obligaren a renunciar-hi.

Però ja dins el període considerat en el treball, el premi Nobel de Literatura de **1970** fou concedit a un altre escriptor rus, Alexander Soljenitsin, decisió que el crític de *Destino*, Gimferrer considera, si més no, inadequada. L'argumentació del crític era que Soljenitsin fou un autor utilitzat per soviètics i antisoviètics, per la propaganda política, creant amb tot això una situació confusa sobre el valor real de la seva obra. Opina Gimferrer, "...condenado a ocho años en un campo de concentración por sus críticas a Stalin...En 1967 gozaba de libertad y plenos derechos civiles...Soljenitsin era claramente el novelista del deshielo...sus dos últimas obras no han podido aparecer en la URSS y el enfrentamiento con la Unión de Escritores Soviéticos ha resultado patente. Todo ello se ha traducido en una situación por demás ambigua y confusa. Ante todo carecemos casi por completo de elementos de juicio, tanto en lo que respecta al valor literario real de la obra de Soljenitsin, como a su postura personal."² Gimferrer acusa al escriptor rus d'adoptar una posició ambigua i contradictòria, ja que per un costat no va intentar exiliar-se, quan ho pogué fer, i per altra banda, tampoc s'oposà mai a la utilització que feren de l'escriptor els elements occidentals més antisoviètics. El crític de *Destino* conclou que, "Hoy por hoy el enigma Soljenitsin sigue en pie. La recompensa de la Academia sueca añade un nuevo elemento de confusión al extenso *dossier* de un escritor cuya tragedia personal le ha convertido en un peón del vasto ajedrez político."

No tardà gaire en ésser contestada la postura de Gimferrer per Teresa Pàmies, reconeguda escriptora i aleshores destacada militant comunista, en una *Carta al director*, enviada des de Paris. Pàmies qualifica l'article del crític de *Destino* de clara presa de posició política, completament allunyada de la literatura; de la mateixa manera que també condemna la posició de la Unió d'Escriptors de la URSS, que qualificà de *maniobra antisoviètica*, la concessió del darrer Nobel de Literatura. Pàmies defensa Soljenitsin, defensa l'home i

² Gimferrer, Pere: *Alexander Soljenitsin, Premio Nobel de Literatura*, Destino, 17.10.1970 (1724), pag 8 i 9

defensa la seva literatura, per la qualitat de la seva obra, malgrat pugui ser manipulat per les autoritats russes o l'Acadèmia sueca. I es pregunta, "...¿es subversivo Soljenitsin?...¿Es tan confuso el caso como pretende Gimferrer?...La agencia informativa *Novosti*, en su nota informativa del 16 de octubre, en vez de felicitarse de que un escritor soviético haya recibido el Nobel 70, arremete contra el laureado porque *ha contemplado con lentes negros la vida multicolor de su país...* los valores morales del hombre soviético resaltan más en la obra de Soljenitsin que en novelas de autores con *gafas multicolor*." ³ Pàmies també defensa la postura personal de Soljenitsin, que no considera ni ambigua ni confusa, "Se dice que Soljenitsin no ha desautorizado a los que se sirven de su obra con fines de lucro y políticos...ello se debe a la soledad del escritor, sin apoyo oficial, y a su negativa a exiliarse para ocuparse de sus intereses...La *gloria* que significa el Nobel no cambió en nada la vida del escritor." I Pàmies es torna a preguntar, "¿Por qué cada vez que un hombre o una mujer *en nuestro campo* impugna el despotismo y la estupidez en *nuestro campo* ha de *coincidir* con la burguesía?"

Madariaga també entrà en la polèmica, defensant l'encert de l'Acadèmia sueca al escollir a Soljenitsin pel Nobel de 1970. Ben lluny dels postulats polítics que defensa Pàmies, com ja hem vist amb molts dels seus articles, Madariaga creu que en aquesta ocasió les motivacions del jurat del premi han estat exclusivament literàries i estètiques, deixant de banda les polítiques, si és que en alguna ocasió hi entren. Després d'una sèrie de reflexions sobre les bases, admet que el jurat ha de prendre les decisions enmig de pressions polítiques i nacionalistes, però no dubta ni un moment de la seva independència. "Creo justo hacer constar que Suecia ha demostrado en su administración del Premio Nobel una vigorosa independencia de todo criterio que no fuera el estético, -claro es que aplicado con más o menos acierto-, sobre lo cual no es fácil pronunciarse con seguridad." ⁴ De passada critica el sistema soviètic, -una de les seves obsessions de liberal-, que premia a la gent menys dotada de valors humans, amb els càrrecs dirigents, la qual cosa fa que en aquell país hi hagi un conflicte permanent, "...en la Unión Soviética es inevitable un conflicto permanente entre los que ven y crean y los que no ven y mandan." Respecte del guardonat, creu

³ Destino, 21.11.1970 (1729), *Cartas al director*, pag. 3, carta firmada per Teresa P. Bertrán.

⁴ Madariaga, Salvador de: *El Premio Noble y los rusos*. Destino, 13.03.1971 (1745), *S de M*, pag. 8 i 9.

que ho és amb tot mereixement, “...esas grandes novelas de Soljenitsin sobrepasan con mucho el aspecto antisoviético que a primera vista parecen ofrecer a la opinión pública, siempre alerta –de un lado o de otro- ante el tema comunista... Por esta vez, en todo caso, el comité de Estocolmo parece haber elegido a su laureado con un criterio humano y permanente. Esta selección lleva trazas de figurar entre sus aciertos de mayor resistencia a la obra demoledora de los tiempos, las opiniones y hasta las modas. Soljenitsin es y será uno de los grandes poetas-novelistas de Rusia, la Rusia de más hondura y humanidad, la que dio al mundo a Gogol y a Tolstoi, a Dostoievsky, a Chejov y a Pasternak; la que seguirá viviendo y floreciendo cuando esta edad cavernaria de los tristes bolcheviques no sea ya más que un recuerdo casi increíble en los anales del mundo.”

L'any següent, **1971** el Nobel de Literatura recau en la persona del poeta xilè Pablo Neruda. Gimferrer, malgrat opinar que l'Acadèmia sueca, amb aquest guardonat ha volgut compensar d'alguna manera la concessió de l'any 1970 a Soljenitsin, defensa l'alta qualitat de l'obra de Neruda, que fan del poeta xilè un dels més grans d'aquest segle en llengua castellana. Referint-se a la concessió del Nobel de Literatura a Soljenitsin l'any anterior, i aquest any a Neruda, afirma, “Que tales consideraciones políticas han pesado, está fuera de duda -no puede ser casual que tras un caracterizado adversario del régimen soviético se premie a uno de los más destacados escritores prosoviéticos del mundo...Pocos escritores han alcanzado en el ámbito de su lengua, y aún fuera de ella, la repercusión del poeta chileno...Stalinista en su día –y galardonado incluso con el premio Stalin-, Neruda participó, como su amigo Aragón, en el examen de conciencia de los viejos militantes que, tras el XX Congreso, abjuraron de las secuelas del *culto a la personalidad*.”⁵ Gimferrer descriu en aquest article la trajectòria política i vital de Pablo Neruda, escriptor decididament pro soviètic, segons el crític literari de *Destino*, i al que qualifica d'un gran poeta, per sobre dels seus possibles errors personals i de les desigualtats de la seva extensa obra. També fa un repàs a la seva obra, per acabar conclouent que, “por una vez, el Premio Nobel ha recaído, no sobre un símbolo de arqueología literaria, sino sobre un escritor auténticamente vivo.” Josep Pla recorda també la poesia de Neruda, que qualifica de *còsmica*, “Es un hombre de una pluma terriblemente

⁵ Gimferrer, Pere: *Trayectoria de Pablo Neruda*, Destino, 30.10.1971 (1778), pag 7 a 9.

fácil, grandiosa y magnífica.”⁶ Però no fa cap comentari sobre l’adscripció política de Neruda, ni entra en l’oportunitat o no de la concessió del Nobel; es limita a dir que Neruda ha estat stalinista i antistalinista, comunista i maoista, etc. i ara és ambaixador de Xile a París i sotmès a un estricte protocol.

El octubre de **1972**, Mariano Fontrodona, en l’article ja mencionat torna a sortir al pas de la discrecionalitat de la concessió del Nobel de Literatura de 1970, a Alexander Soljenitsin. Afirma el col·laborador de *Destino*, “Sobre este escritor se ha montado una fabulosa campaña de propaganda antisoviética, como en el caso de Pasternak. Pero con la diferencia de que Boris Pasternak era un hombre desinteresado y un verdadero místico...Los méritos innegables, pero limitados, de Soljenitsin han sido exagerados de manera descomunal, con objetivos puramente políticos.”⁷ Fontrodona considera que aquesta postergació dels russos encara és més palesa en el camp científic, “El gran Pavlov debió haber ganado el Nobel de Fisiología y Medicina desde su misma fundación, pero tardaron cuatro años en concedérselo, cediendo al final, ante la avalancha incontenible de propuestas a su favor procedentes de todos los ángulos del mundo.”

Un altre exemple d’implicació entre la Fundació Nobel i la política dels estats, el podem trobar en el nomenament del físic rus Andrei Sakharov pel premi Nobel de la Pau, l’any **1973**, com un reconeixement internacional als seus esforços per la distensió mundial, però no seria fins el 1975 que li fou atorgat. Josep Pla, recordant les vicissituds polítiques de Soljenitsin que l’impediren recollir el guardó, s’arrenglera amb el moviment de la dissidència russa i amb la llibertat, i aprofitar per carregar –no podia deixar passar l’oportunitat -, contra les Acadèmies russes d’Escriptors i de Ciències de Moscou. “...enviado a Oslo un papel, firmado por tres rusos, pidiendo para al doctor Sakharov el premio de la Paz...El primer firmante del papel es el doctor Maximov, que fue expulsado de la Unión de Escritores Rusos...La Asociación de Escritores Rusos no es más que el Sindicato soviético, ciegamente entregado al Estado...El segundo firmante es Alexander Galich... lo excluyeron de la Asociación de Escritores Rusos...El tercer firmante es un eminente matemático, el profesor Igor Sharevich, llevando

⁶ Pla, José: *Notas dispersas de otoño*. Destino, 20.11.1971 (1779), *Calendario sin fecha*, pag 15

⁷ Fontrodona, Mariano: *Los Premios Nobel entre bastidores*. Destino, 28.10.1972 (1830), pag. 44 i següents.

consigo la firma de 40 miembros de la Academia de Ciencias de Moscú...”⁸
Acusa a l'Acadèmia de Ciències de Moscou de no tenir autonomia per opinar en qüestions científiques i d'estar al servei del partit comunista, i per tant del poder. Bé, si més no, son tres exemples d'interferències entre l'Acadèmia sueca dels Nobel i la política de la URSS, contemplats des de la òptica de *Destino*.

⁸ Pla, José: *Yo estoy por la libertad*. Destino, 29.09.1973 (1878), *Calendario sin fecha*, pag 15

3.4.- La controvèrsia Josep Pla i el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes¹: A manera d'introducció

Les dos vies del catalanisme cultural, definides per Jordi Gracia, la resistent d'expressió eminentment catalana, i la pragmàtica d'expressió mixta, castellana i catalana, tenien que creuar els seus camins en moltes ocasions, i d'aquests xocs, és evident que, n'havien de sortir espurnes. Ja hem vist com, en el cas de Moix, Porcel i d'altres, es recriminaven públicament i mútuament les postures adoptades per cadascú, enfront dels esforços per impulsar la cultura catalana. *Destino* i *Òmnium Cultural*, per singularitzar una entitat de cada via, defensaven dos direccions diferents; això ha quedat prou clar. Però si en algun cas aquest enfrontament és paradigmàtic, és en la polèmica desfermada arran de la reiterada negativa a concedir a Josep Pla el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes. Per la seva notorietat dins la societat cultural catalana i la seva casuística com a exemple, analitzarem aquesta polèmica amb més amplitud que la que puguin donar només les pròpies pàgines de *Destino*. Aquesta polèmica, en un moment determinat, es va estendre a la majoria dels mitjans de comunicació del país, mitjançant articles d'escriptors, uns a favor, d'altres negant la possibilitat de premiar a Josep Pla, i cartes dels lectors a la secció de *Destino*, la majoria a favor, ja que Vergés dirigia els fils d'aquesta secció de manera absoluta. Finalment tractarem d'extreure'n algunes conclusions de tot aquest cas, que reforcin les tesis d'aquest treball.

És a l'abast de tothom que a Josep Pla mai li fou concedit el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, malgrat ésser un dels escriptors en llengua catalana, més prolífics i reconeguts del segle XX, sinó el que més², tant per la crítica, com pels seus companys de lletres. La seva obra recopilada, publicada i reeditada que sobrepassava amb escreix les sis mil pàgines, en el moment de la

¹ Tal com ja he dit, al començar la segona part d'aquest treball, *El debat cultural*, aquest apartat, *La controvèrsia Josep Pla i el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes*, constituï el treball final dels meus estudis de DEA, presentat el 2006, que, ja aleshores, formava part d'un projecte més ampli, com és aquesta tesi, i que degudament actualitzat és el que incorpore en aquesta tesi.

² Com a exemple, podem citar algunes opinions, "Coloco a José Pla entre los más importantes escritores catalanes de todos los tiempos..." diu Maurici Serrahima. "Pla ha sido para mi gusto, el mejor prosista de Cataluña..." segons S.J.Arbó; i Miquel Adlert, "Sin titubeos, considero a José Pla como el mejor prosista actual de la lengua catalana.." (*Destino*, 9 de març de 1957, enquesta sobre Josep Pla amb motiu del seixantè aniversari del escriptor.

creació del premi, l'any 1969³, i més de trenta mil a la seva mort, és d'una qualitat més que notable. És també un dels prosistes més seguits i llegits per el gran públic, obsessió sempre present en el pensament de l'escriptor. Feia gairebé cinquanta anys dels seus inicis en el periodisme i de l'aparició dels seus primers escrits publicats en els diaris *Las Noticias*, i més tard a *La Publicidad*, i de la seva ferma decisió de fer de l'ofici d'escriure l'eix al voltant de qual giraria tota la seva existència, arribant a convertir-se amb una activitat quasi obsessiva, com ell mateix explicarà. Un llarg camí fet per una persona que volia arribar a la major quantitat de gent possible.

Què pot fer que a un escriptor d'aquestes característiques se li denegés, any rere any, el preuat guardó, mentre es desfermava una polèmica al seu voltant, en alguns mitjans de comunicació, d'especial virulència durant els anys 1972 a 1974, però que no va desaparèixer posteriorment i que avui, passats trenta anys després de la seva mort, encara desperta tantes passions?. Aquesta és una de les preguntes, entre d'altres, i l'objectiu principal en el que pretén aprofundir aquest apartat, tractant de donar la meva resposta, sense concedir ni treure la raó a ningú. Intentaré analitzar els fets en la vida i en l'obra de Josep Pla més discutibles que portaren als successius jurats del Premi, formats per persones destacades de la cultura catalana, a decantar-se per denegar-li reiteradament la concessió.

No pretenc fer ací un altra biografia a l'ús del personatge, ja se n'han fet bastants i algunes segurament amb molta més base i coneixement de la que pogué fer jo. Tampoc pretenc valorar la seva qualitat literària; no sabia pas com posar-m'hi, ni crec que sigui la feina d'un aspirant a historiador. No, la meva intenció en aquest treball és intentar comprendre i treure una mica de visceralitat a tota aquella polèmica. I després de veure els fets i analitzar les diferents posicions que prengueren els que hi varen intervenir, donar la meva visió, que en qualsevol cas serà la meva opinió a dia d'avui, amb la perspectiva que aporta el temps, tenint en compte que qualsevol fet s'ha d'intentar valorar sempre dins el seu entorn on es va produir. Si se'm permet el símil, la metodologia que pretenc seguir és la d'un guió cinematogràfic o teatral: Descripció dels personatges que

³ El premi fou instituït, per acord de la Junta Directiva d'Omnium Cultural, amb l'assessorament de la Junta Consultiva, el mes de novembre de 1968, i la primera concessió va tenir lloc el mes de maig de 1969. (Josep Faulí, *Els primers quaranta anys d'Omnium Cultural*. p.112)

intervenien, en especial, el protagonista, Josep Pla, de qui intentarem fer la descripció més exhaustiva possible dins la seva complexitat; descripció dels escenaris on es desenvolupà l'acció; l'acció pròpiament dita, és a dir, la famosa polèmica; i el desenllaç final, del que hem d'extraure les conclusions.

No n'estic gaire segur que les coses a hores d'ara serien completament diferents. A mesura que he anat avançant he pogut comprovar que l'escriptor de Palafrugell encara desperta opinions molt radicals, passions desfermades, i actuacions possiblement més guiades pel cor que per la raó. És sorprenent comprovar com, després de trenta anys de la seva mort, encara reapareix de tant en tant, i amb força, la polèmica que el va acompanyar en vida; demostració una vegada més que l'important no són les persones que passen, sinó l'obra que deixen. En cada moment de la historia convergeixen una sèrie de circumstàncies que fan que un escenari sigui únic i que els esdeveniments agafin una direcció determinada, que res té a veure amb la direcció que aquestes mateixes circumstàncies empenyerien els fets i les actuacions, trenta o trenta-cinc anys més tard.

No sé si avui, amb el panorama polític, social, intel·lectual i moral actual, se li concediria l' anhelat premi, però de ben segur, que en l'ànim del jurat podrien i haurien de pesar de manera molt diferent els diversos aspectes que una decisió d'aquest tipus comporta. Malgrat això i encara que avui se li reconeix, gairebé per tothom, la importància i la qualitat de la seva aportació a la cultura catalana del segle XX, es troben postures irreductibles, que no s'han mogut gens en el transcurs del temps. En qualsevol cas i emulant a Joan Fuster, res més lluny del meu ànim que fer prediccions del que podria arribar a passar, i molt menys convertir-me en jutge d'actituds morals o polítiques.

3.4.1.- Josep Pla, reflex d'una personalitat

Tal com he dit abans, en aquesta primera part no tracto de fer una biografia d'en Josep Pla. És important ressaltar que Pla fou una de les persones amb més ascendent sobre l'editor Josep Vergés, i la seva influència i manera d'entendre el món es varen reflectir necessàriament a *Destino*, en els més de trenta-cinc anys de col·laboració. Aquí només, i no és poc, tractarem de veure i aprofundir en uns quants trets que varen marcar el caràcter i la personalitat de l'escriptor, modelant de mica en mica la seva personalitat, i que tal vegada puguin donar llum sobre el seu tarannà, la seva manera de ser i de fer, la seva concepció del món, la seva *Weltanschauung*, que el varen portar a tancar-se en ell mateix i tornar-se cada vegada menys sociable, i amb el temps el convertiren en el ser solitari que habitava el Mas Pla.¹ I això va ser tant així, fins el punt que Josep M. Castellet escrigué, l'endemà de la seva mort: "No conozco a nadie que haya sido amigo de Josep Pla, excepto gente anónima de Palafrugell. En parte porque habla mal de todo el mundo, en parte porque tenía muy mal carácter..."² Tenia raó Castellet; Josep Pla mai va tenir cap dificultat amb parlar malament de qui fos, amics inclosos, o potser precisament perquè ho eren: "...el premi March ha congestionat d'enveja a molta gent, sobretot a Sagarra, que és un vanitós indescriptible..."³ També va tenir diferències amb Xammar, i amb Sentís, i amb Jordi Pujol, i amb...Tot un símptoma, tot un caràcter.

Hereu d'una família de petits propietaris de Palafrugell que volia ser il·lustrada, com ho demostra el fet d'enviar al seu fill a estudiar a Girona i més tard, a la universitat a Barcelona, Fuster el defineix com un *kúlak*⁴, definició que pel que es veu, va fer força fortuna, ja que tothom la repetim. La seva classe és la dels propietaris rurals, contraria a la burgesia, en certa manera. Ell mateix es definia com un pur i simple pagès, un rústic passat per la cultura, i afegia: "Tinc la impressió d'haver estat el primer propietari d'aquesta masia, en el curs de moltes generacions, que no ha llaurat físicament la terra". Però ja Xavier Febrés, en la seva obra, ens adverteix de no caure a la trampa i ens dirà que això és un

¹ Cristina Badosa: *Josep Pla, biografia del solitari*

² Dins l'article "En la muerte del patriarca de las letras catalanas", de Josep M. Castellet, en *El Noticiero Universal*, del 24 d'abril de 1981. p. 16

³ Fragment de la carta de Josep Pla a Manuel Ortínez, de 10 de març de 1961.

⁴ Encara que reconeix que el mateix Pla preferia un altre epítet, més plàstic o més folklòric, o més directament intel·ligible per el públic urbà: "pagès" (Fuster, Joan: "Notes per a una introducció a l'estudi de Josep Pla". Dins *Contra el Noucentisme*. p 153)

parany, una imatge creada pel propi Pla, que juga molt bé a favor dels seus interessos; “un personatge que emmascara la veritable personalitat de l’escriptor, ajudat per uns quants signes externs: el mas, la boina i el cigarret elaborat a mà indestrament malgrat el llarguíssim aprenentatge”. Ibáñez Escofet també és de la mateixa opinió, “Ja fa temps que deia que havíem de destruir el mite del Pla pagès, que ell cultivava amorosament i astutament”⁵.

Pla era un home que va viure l’adolescència i la joventut amoïnats pels problemes econòmics en els que el seu pare anava posant a la família, per voler emprendre negocis dels quals, segons el mateix Josep Pla, no en sabia res. Això li va crear en el futur escriptor una gran sensació d’inseguretat econòmica, que ja no l’abandonaria mai més, i que tot sovint l’hi provocà molt de neguit.

Després d’abandonar els estudis de medicina pels de dret, i comprovar que aquests tampoc satisfien les seves expectatives, pren la decisió més important de la seva vida, la de dedicar-se professionalment a escriure, a viure de l’escriptura, encara que això li comportarà no pocs mals de cap. Així, ja en *El quadern gris* deixa anotades aquestes afirmacions: “La meua sensibilitat social és negligible, escassa. Sento que la família parla, amb entusiasme de la missa del gall. No arribo pas a interessar-m’hi. És objectivament desagradable no sentir cap il·lusió – ni la il·lusió de les dones, ni la dels diners, ni la d’arribar a ésser alguna cosa en la vida – només de sentir aquesta secreta i diabòlica mania d’escriure (amb tant poc resultat) a la qual ho sacrifico tot, a la que probablement ho sacrificaré tot en la vida.”⁶ Obsessió per escriure, no serà l’única, però sí en el meu entendre, la principal.

Una altra de les obsessions, que el van dominar tota la seva vida, era la de no passar per ingenu, ni fer el ridícul. Pla tenia una veritable fixació per no fer el ridícul, obsessió que ell va traslladar al terreny literari, portant-lo a adquirir un coneixement profund de la tradició literària. L’assistència assídua a la tertúlia Borralleras del Ateneu Barcelonès del carrer Canuda durant el primer semestre de 1919, li obrí els ulls al món de la cultura i de les lletres. Encara que el propi

⁵ Febrés, Xavier: *Josep Pla: biografia de l’homenot*. p. 28

⁶ Anotació corresponent a el dia 23/XII/1918 de *El quadern gris*, en la versió publicada al 1966, i que Josep Pla va donar com a bona, casi cinquanta anys després de haver elaborat el primer manuscrit.

Pla deixa escrit que ell es considerava un “tertulià esporàdic i passavolant”. És el descobriment per part de Pla, d'un grup representatiu de la dinàmica cultural de l'època. En aquesta tertúlia va conèixer “l'entregent, la tolerància, el respecte i l'educació normals.”⁷ I així es va interessar per llegir els clàssics, posant especial interès en els francesos, encara que no únicament aquests. “De Montaigne aprenem a acceptar l'home tal com és, a fugir dels idealismes, de les veritats abstractes. Si l'acusen de plagiar, estarà tranquil: Montaigne i Stendhal ho van ser. Si l'acusen de ser poc fidel al relat exacte dels fets... farà l'orni: Stendhal se'n feia un fart... Quan escriu un trajecte pel mar com si fos un dietari real i no és més que una reelaboració posterior, no bada gens: Maupassant ja ho feia... Quan diu que un dels defectes que més odia és la hipocresia, s'arreglera al costat de Nietzsche i de Stendhal. En Goethe veu que el classicisme és l'estil senzill, l'expressivitat natural i la precisió... La biografia literària i humana de Pla coincideixen en aquest punt: el sentit del ridícul i la por a passar per calet.”⁸ La seva idea del ciutadà ideal, que també havia descobert a les novel·les de Dostoievski, era la d'un personatge viu, murri, xerraire i antisentimental; és la creació de la imatge que volia donar d'ell en la vida real.⁹

El propi Josep Pla es confessa incapaç d' enamorar-se per un profund sentit del ridícul.¹⁰ Encara que no ho tractarem en aquest treball, hem de mencionar que la mateixa història de les dones, que en un moment o altre varen formar part de la vida sentimental de Josep Pla, és una constatació real d'aquesta confessió. Incapaç d'una relació duradora i compromesa, va anar, durant tota la seva vida, dels braços d'una dona als d'una altra, malgrat que la relació amb Adi Enberg va proporcionar una certa estabilitat a l'escriptor. És la relació més duradora que se li coneix. Les dones varen ser la segona gran obsessió a la vida de Josep Pla.

“Pla es un conservador” ens diu Joan Fuster, referint-se a les paraules del propi Pla “...jo sóc un conservador perquè sempre m'ha semblat absurd que els homes afegixin les seves facultats intel·lectuals i la seva força material a l'incessant treball de destrucció que realitza constantment i implacablement la

⁷ Pla, Josep: Volum 32 de l'obra Completa. Ed. Destino. Barcelona.1977

⁸ Bonada, Lluís: *Josep Pla*. p. 162

⁹ Badosa, Cristina: *Op.cit.* p. 50

¹⁰ De l'entrevista que Montserrat Roig va fer a Josep Pla a finals de gener del 1972 (*Destino*, 4 de març de 1972), en motiu del proper setanta-cinquè aniversari de l'escriptor.

naturalesa...la vida ja és prou horrible perquè a sobre els homes hi afegixin les seves impressionants atzagaiades...”¹¹ Tot això traspua pessimisme; com a bon reaccionari, Josep Pla és un pessimista de cap a peus. Ja des dels seus inicis com a redactor, Pla es queixava de la manca d'autoritat per aturar l'espiral de desordres: la vaga general, la violència, l'assassinat de Layret. L'amoïnava haver d'adaptar-se a un diari que defensava el desordre i que el feia viure en la inseguretat.¹²

Però Pla, encara que era contradictori, no era gens acomodaticí. Després de firmar un manifest d'intel·lectuals catalans a París contra la situació creada a Catalunya arran de la dictadura de Primo de Rivera, va abandonar la moderació d'Acció Catalana, el partit de Rovira i Virgili i Nicolau d'Olwer, per col·laborar amb un altre partit, Estat Català. En aquest nou partit va defensar la figura del seu líder, Francesc Macià, com a manifestació del seu caràcter possibilista i vitalista, sobretot tenint en compte que l'escriptor no era un ideòleg, sinó un transmissor d'estats d'opinió. Tampoc li va costar gaire a un altre dels exiliats de la dictadura en aquesta època, Joan March, per convèncer Pla perquè exposés la lamentable política colonialista espanyola al Marroc, la qual cosa li valgué al escriptor, una condemna i l'exili per uns anys.¹³ Situació que va aprofitar per viatjar per Europa.

Malgrat tot, el seus sentiments polítics eren contradictoris. Criticava el sistema democràtic com el més oposat a l'ordre social. Així, en una carta dirigida a Sagarra: “A mi, em tempta Rússia, no per Rússia precisament, sinó perquè Rússia representa a Occident lo contrari de la democràcia”¹⁴. A mesura que, viatjant per Europa, coneix les tremendes sacsejades socials del període d'entreguerres, i en especial la immensa inflació de l'Alemanya de Weimar, que Pla ho explica millor que ningú, estarà cada cop més convençut de la importància del manteniment del ordre social, i anirà girant cap a la dreta, canvi que naturalment es veurà reflectit en els seus articles. La democràcia, la majoria de les democràcies europees estan en crisi, i Pla també creurà que el sistema parlamentari i el sufragi universal no funcionen ara ni podran funcionar mai en

¹¹ Fuster, Joan: “Notes per a una introducció a l'estudi de Josep Pla”. Dins *Contra el Noucentisme*. p.168

¹² Badosa, Cristina: *Op.cit.* p. 44

¹³ Badosa, Cristina: *Op.cit.* p. 91

¹⁴ Badosa, Cristina: *Op.cit.* p. 44

països meridionals com ara França, Itàlia i Espanya. Creu que la màxima aspiració de tot govern ha de ser el manteniment del ordre.

Deixarà *La Publicitat*, i a començaments dels trenta, anirà a Madrid com a corresponsal de l'òrgan oficial de la Lliga, *La Veu de Catalunya*. Viurà tots els esdeveniments i vicissituds de la II República, i en els seus articles s'anirà acostant cada vegada més a la dreta cedista espanyola, seguint la tendència de la Lliga.¹⁵ Ja a començaments del 1928, havia decidit fer un llibre sobre Cambó. El seu estil tan destraler, la seva actitud aparent d'home cínic, fins i tot amoral, i el fet d'haver treballat al diari d'Acció Catalana, van fer pensar a molts que era un escriptor d'esquerres. Desconeixien que havia forjat el seu pensament en la lectura dels escriptors conservadors i començava a dubtar dels idealistes. El seu acostament a Cambó va produir una commoció molt forta entre l'esquerra.¹⁶

Durant els fets d'octubre del 1934, Pla va ser enviat al Nord d'Espanya per cobrir la informació sobre els esdeveniments revolucionaris a Astúries. Només s'hi va estar una setmana i el seu itinerari es va limitar a les zones que l'exèrcit anava ocupant; no podia, per tant, ser gaire objectiu, i a més, partia de l'opinió preconcebuda, a favor de la dreta i l'autoritat, i contra les esquerres. Davant de la nova situació creada a Catalunya arran dels fets del 6 d'octubre, Pla defensava el retorn de Cambó i de la Lliga a l'escenari polític. Les cròniques que anava enviant des de Madrid eren un elogi constant a la Lliga per haver sabut salvar les restes de la Generalitat després del naufragi i per fer una política de col·laboració amb el govern de Madrid.¹⁷

Aquest quadre d'urgència ens acosta prou a la personalitat complexa i contradictòria del personatge. Però voldria donar dues darreres pinzellades per acabar de perfilar-la, la qual cosa ens permetrà, sinó comprendre, sí al menys entendre les seves actuacions posteriors, que estaran a la base del refús per part de la gent de *l'Òmnium Cultural*. La primera, des que va tornar a Madrid, com a corresponsal a principis dels trenta, les seves crítiques a la República i a la política del govern Azaña van sovintejar molt més. A cada nova crònica insistia en la necessitat de mantenir l'ordre públic a tota Espanya, fins al punt de que, "el

¹⁵ Badosa, Cristina: *Op.cit.* p. 200

¹⁶ Bonada, Lluís: *Op.cit.* p.102

¹⁷ Badosa, Cristina: *Op.cit.* p. 201

16 de febrer, després que el Front Popular hagués guanyat les eleccions, Pla va anar a visitar Portela Valladares, aleshores president del consell de ministres, per proposar-li, en nom de Gil Robles, d'implantar una dictadura."¹⁸ La segona, en Pla no fou mai un nacionalista; com a molt possibilista. En una entrevista feta per Porcel, al juny de 1966 i publicada a *Destino*, quan li pregunta sobre els vins i licors que li mereixien un respecte seriós, Pla contesta, "Whisky, coñac francès, créame. En vino, los borgoña y los del Rin. Lo demás que conozco son puras ilusiones patrióticas sin importancia."¹⁹

Acabat aquest ràpid repàs a la personalitat de Josep Pla, i els canvis produïts en la seva manera d'entendre el món, cimentades en els esdeveniments viscuts en les quatre primeres dècades de la seva existència, no ens pot sorprendre gaire el seu comportament posterior, en què, d'alguna manera, comencen la trajectòria i els fets que més endavant li seran retrets. Davant la situació política creada amb la victòria del front d'esquerres, Pla decidí retirar-se al mas de Llofriu. Decisió que, a partir del 18 de juliol, s'hi va afegir la por per la seva vida. Però, com diu Fuster, el 1936 s'ensorra tot el que els burgesos, petits o no, per naixença o per assimilació, havien creat i cregut. Josep Pla va tenir por i, malgrat les garanties que li donà Jaume Miravittles, aleshores Secretari del Comitè de Milícies Antifeixistes, decidí marxar al estranger tan aviat com pogués. Decisió que és va fer efectiva el setembre d'aquell mateix any. A l'article que va escriure aquest últim, amb motiu de la mort de Josep Pla, manifesta: "Había visto demasiado cerca el *bondadoso salvaje* de Rousseau, y aunque su vida no peligrara, no quería vivir en una zona definida por el mito anarquista de la espontaneidad de las masas."²⁰

1) Col·laboració de Josep Pla amb el SIFNE de Bertran i Musitu

Arribà al port de Marsella, acompanyat d'Adi Enberg. Allà els esperava Carles Sentís, donant compte tot seguit de la seva arribada a Daniel Ripol Noble. Aquest representava el grup de refugiats que dirigia Josep Bertran i Musitu, que

¹⁸ Aquesta informació la inclou Lluís Bonada en la seva biografia sobre *Josep Pla*, fent constar que això no se sabrà fins l'any 1937, quan ja és fora d'Espanya. També en fa menció Cristina Badosa en la seva biografia sobre Josep Pla.

¹⁹ Porcel, Baltasar: *José Pla y su mundo*. Destino, 18.06.1966 (1506), pag. 39

²⁰ Dins l'article "El escritor en la política" de Jaime Miravittles, a *La Vanguardia* de 24 d'abril de 1981.

els hi va demanar tot seguit la seva col·laboració a l'oficina d'informació que havia organitzat a Marsella.²¹ Aquesta oficina estava integrada dins la xarxa europea d'informació i propaganda a favor dels militars aixecats, creada per Francesc Cambó i Joan Estelrich.²² El *SIFNE* (Servicio de Información de la Frontera del Nordeste de España), amb seu a Marsella, es limitava a vigilar els moviments de la flota enemiga i de les fronteres, a informar sobre el carregaments que transportaven els vaixells, a conèixer les activitats diplomàtiques, a interceptar les comunicacions, a desxifrar codis, a examinar la premsa enemiga i estrangera i a traçar plànols de les costes de Catalunya. Adi i Josep Pla actuaven de tapadora i vigilants de l'oficina que tenien al costat.

Les activitats de Josep Pla no eren massa arriscades; feia d'esquenadret. Les seves qualitats com agent del *SIFNE* eren ben minses. El seu pitjor defecte per a l'exercici de la professió era que no sabia callar, era un bocamoll. Josep Pla i Carles Sentís, entre molts d'altres, també havien de vigilar i identificar els vaixells que entraven o sortien del port de Marsella. Anys més tard, Pla encara s'avergonyiria de les seves activitats com a espia del *SIFNE*. A partir del juliol del 1937, la nova dimensió de l'espionatge franquista i la intensitat dels bombardeigs contra els vaixells que feien el transport a la República, sovint molt a prop de la costa, van alertar seriosament al govern francès, que va decidir desmantellar l'organització d'espionatge. En les restes de la documentació confiscada per la policia, hi havia una llista on hi figuraven, entre d'altres, Manuel Vidal-Quadres, Carles Sentís i Josep Pla Casadevall.²³

Algunes setmanes després Pla se'n va anar a Itàlia, establint la seva residència a Roma. Allí inicia la redacció de la *Historia de la Segunda República Española*, que Cambó li encarrega i li finança. En aquesta obra, Pla justifica la revolta militar de 1936, com a conseqüència inevitable de la manca d'autoritat de la República.²⁴ Aquesta incompetència de les esquerres pel govern, el feia valorar molt positivament l'*Alzamiento* i donar-li la consideració de legal. No

²¹ Badosa, Cristina: *Op.cit.* p. 208

²² Riquer i Permanyer, Borja de: *L'últim Cambó (1936-1947). La dreta catalanista davant la guerra civil i el primer franquisme.* p. 98

²³ Segons que informa Cristina Badosa, en la seva biografia de Josep Pla. De tot aquest assumpte també se'n fa ressò Borja de Riquer, en el seu llibre: *L'últim Cambó (1936-1947). La dreta catalanista davant la guerra civil i el primer franquisme,* pp. 171, citant l'obra de Cristina Badosa

²⁴ Una altra vegada estem davant de la contradictòria posició de Pla, que anteposa l'ordre a la legalitat.

estalviava els elogis a l'exèrcit i al *Caudillo*²⁵ que havien carregat amb la responsabilitat de portar el país a l'ordre. Aquesta obra, començada a redactar a Itàlia, la va corregir i ampliar des que Pla va tornar a Catalunya, a primers de l'any 1939. Caldria afegir, ni que sigui com anècdota, que Pla va freqüentar durant aquells mesos la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, presidit aleshores pel falangista Luys Santamarina, i que arrencava planes senceres dels diaris que consultava.²⁶ El fet de la seva publicació en el 1940, sense el consentiment de Cambó, que l'havia finançada durant la guerra, li produí en aquest una forta indignació davant la ingratitud de Josep Pla.²⁷ El llibre havia estat pagat per Cambó, però Pla considerava que el deure del polític era de continuar mantenint els seus homes a l'exili; que hi eren, precisament per haver-lo servit, i, per tant, no es creu en l'obligació de lliurar-li l'original i l'ofereix a l'editorial *Destino*, que finalment publicarà l'obra.

2) Retorn de Josep Pla a Catalunya

Després de l'estada a Itàlia, Pla s'acosta a Biarritz, on no si va passar massa temps. De seguida que va poder, va passar a l'Espanya franquista. Sembla que de manera oficial, Manuel Aznar va ser el primer de passar la frontera, així que rebé garanties de Franco i Serrano Suñer, per fer-se càrrec de la direcció de *El Diario Vasco* de Sant Sebastià. A continuació va escriure a Josep Pla per demanar-li la col·laboració al diari, que Pla va acceptar.²⁸ El van anar a rebre a la frontera Eugenio Montes, Dionisio Ridruejo y Augusto Assía. Aquesta col·laboració va durar des de finals d'octubre de 1938, fins al gener del 1939.

Quan Pla i Aznar veuen que l'entrada dels nacionals a Barcelona és imminent, deixen Sant Sebastià i es dirigeixen cap a Catalunya. Formen part de la comissió oficial del ministeri de l'Interior que es crea per fer-se càrrec de *La*

²⁵ Borja de Riquer, en el seu llibre *L'últim Cambó*, pp.59, fa esment de la declaració de suport al militars aixecats al 1936, redactada i signada per Francesc Cambó, el 22 de octubre de 1936, acompanyada d'uns plecs de firmes, en un article publicat, per primera vegada, el 1991. Rafael Abella reproduïx també el escrit i hi afegeix alguns noms que no son als plecs, entre els que s'hi trova Josep Pla.

²⁶ Badosa, Cristina: *Op.cit.* Pag. 245. D'aquesta anècdota també se'n fa ressò, entre d'altres publicacions, el setmanari barceloní *L'Hora*, en el seu numero del 7 d'octubre de 1979, afegint, que fora cridat a l'atenció, encara que alguns varen arribar a afirmar exageradament que fora expulsat.

²⁷ Riquer i Permanyer, Borja de: *Op.cit.* Carta de F. Cambó a J. Estelrich de 10 de maig de 1940.

²⁸ Badosa, Cristina: *Op.cit.* p. 232

Vanguardia, que reapareix el 27 de gener,²⁹ pensant-se que la podrien dirigir en agraïment al serveis prestats. Quan Aznar se'n va a Roma, per cobrir el conclave que havia d'elegir papa a Pius XII, Pla es queda sol al front del diari. Però el govern no pot confiar en persones liberals com Aznar i Pla, fent fora ambdós per una ordre taxativa del *Caudillo*: “Ni Cambó, ni los amigos de Cambó”, i nomena el franquista Luis de Galinsoga l'abril d'aquell any. “I Josep Pla, que durant la guerra havia perdut la dignitat fent d'espia del servei muntat per Cambó, es va trobar al gener de 1939, sense dignitat i sense recompensa,³⁰ segons opinió d'Agustí Pons.

Pla se'n adona que li serà molt difícil escriure a la premsa diària; deixa el diari i se'n torna l'Empordà. Sobre aquests mesos de direcció de *La Vanguardia*, Pla no va escriure mai ni una paraula, com un dels capítols més hermèticament reservats de la seva vida.³¹

3) Col·laboració amb la revista *Destino*

Al setembre de 1939, Josep Vergés, editor del setmanari *Destino*, fundat a Burgos per un grup de catalans, li ofereix una col·laboració. Pla li envia l'article “*La sonrisa española*”³², en el que defensa la tesi que a Espanya li convé la neutralitat, dins el conflicte europeu que s'estava començant. És un article molt agosarat per l'època, perquè hi defensa una opinió contrària al sector falangista del règim i és una prova de la valentia de Pla per voler influir en l'opinió pública.³³

Malgrat tot, la col·laboració regular no començarà fins al febrer de 1940, en què encetaria una secció, batejada per Ignasi Agustí, aleshores sotsdirector de *Destino*, amb el títol de “*Calendario sin fechas*”. El to general d'aquell primer any de col·laboració seguia la línia marcada per la revista, que tindria a la portada, fins al juliol de 1945, el subtítol de *Política de unidad* i unes fletxes, com ja he deixat escrit a la introducció. La posició de Pla era ambigua; d'una banda seguia el fil espiritual de la revista, algun elogi al pensament de José Antonio, però per l'altra s'allunyava del to general de revenja i mediocritat del periodisme

²⁹ Bonada, Lluís: *Op.cit.* p.113

³⁰ Del article de Agustí Pons al diari *Avui*, del 29 de maig de 1994

³¹ Febrés, Xavier: *Op.cit.* p. 127

³² Pla, José: *La sonrisa española*. *Destino*, 30.09.1939 (115), pag. 1 i 2.

³³ Bonada, Lluís: *Op.cit.* p. 118

addicte al règim i miren els seus textos amb lupa. El lector també s'adona que aquella veu escèptica que aconsegueix passar el control delsensors trenca amb la retòrica i la ideologia del moment i, setmana rere setmana, li presta cada vegada més atenció. L'any 1940, l'historiador Vicens i Vives havia aconsellat a Pla i Vergés: "Hem de lluitar pel liberalisme, per una catalanitat sense límits i el retorn a formes democràtiques de convivència" ³⁴ El mateix Josep Vergés ho recorda en el primer i únic article que va escriure -*El largo camino hacia la libertad*-, amb motiu de la marxa de Luján de *Destino*, el juny de 1975, del que en parlo al final, en l'apartat 4, *La decadència i venda de la revista*.

A partir d'aquesta data començarà a publicar llibres a l'editorial Destino. La primera recopilació i edició de les seves *Obres Completes* va ser iniciada per Josep Maria Cruzet de l'editorial Selecta, durant l'any 1956. Però la mort sobtada de Cruzet en va interrompre la continuïtat. El projecte no serà reprès fins l'any 1966, per part de l'editorial *Destino*, amb la publicació de l'inèdit *El quadern gris*, amb pròleg de Joan Fuster, i es convertirà en l'edició definitiva de les seves obres. Els seus articles no es limitaren a anar a parar exclusivament a *Destino*, sinó que va col·laborar amb altres publicacions. A partir de 1943 inicia una col·laboració setmanal al diari *Diario de Barcelona*, que s'estén fins al 1954, i més tard ho farà amb *El Correo Catalán*, per mitjà de Manuel Ortínez, des de l'any 1960 fins al 1965. Però Pla no escriu mai a cap de les revistes catalanes, les revistes més significatives del catalanisme resistent, com ara *Serra d'Or*, *Orifloma*, *Canigó*, *Recull*,... etc., només a *Destino*; la qual cosa no deixa de ser, si més no, curiosa.

³⁴ Bonada, Lluís: *Op.cit.* p.119

3.4.2.- Josep Pla, l'escriptor

La finalitat d'aquest punt no és tant analitzar les característiques literàries de Josep Pla, encara que ho tractarem de passada, de com el defineixen els estudiosos, Castellet, Gustà o Xavier Pla, entre d'altres, sinó veure què diuen d'ell els companys de lletres, els crítics i la intel·lectualitat en general. Quina és la imatge com a escriptor, quin valor literari li concedeixen a la seva obra, i quin és el lloc en que cal situar-lo dins la literatura en general, i la catalana en particular. Amb aquest punt pretenc separar els fets de la vida de l'escriptor, descrits ja a l'apartat anterior, de les seves obres, per tal de tenir situat Pla abans d'encarar la famosa polèmica.

Abans de res, hem d'insistir en el fet de què Josep Pla no és simplement un cronista, que es limita a relatar els fets que passen al seu voltant, o els paratges que contempla. Josep Pla és un escriptor *compromès* amb la realitat; en pren part, dóna el seu punt vista i, equivocat o no, tracta d'influir a l'opinió del lector, convencent-lo i portant-lo finalment cap a les seves posicions. Segons Xavier Pla, "Josep Pla, doncs, és un escriptor que presenta la seva obra com una autobiografia i que, a més procura guiar-ne la lectura amb un desig constant d'autenticar-la."¹

Segons el defineix J. M. Castellet : "El lector tiene que saber enseguida - sea lo que fuere lo que el crítico quiere exponer -, que hay una cuestión previa que no puede ignorar: nos encontramos a escala literaria con un fuerza de la naturaleza en acción", referint-se a Josep Pla. Joan Fuster en el pròleg a l' *Obra Completa*, ho resol evocant la figura de Ramon Llull². I més endavant afegeix: "L'assaig, la biografia, el llibre de viatges, el retrat literari, les *choses vues*, i d'altres gèneres o pseudogèneres igualment flexibles, s'hi adapten millor (que la novel·la, tenint present l'afirmació d'en Pla de no ser novel·lista). El diari íntim i les hipotètiques memòries, en què tot conflueix i d'on tot arrenca, són formes sense arquitectura interior ni exterior, i Josep Pla troba en la llibertat que li

¹ Pla, Xavier: *Josep Pla, ficció autobiogràfica i veritat literària*. p. 482

² Dins el numero extraordinari de *Destino*, del 4 de març de 1972, amb motiu del setanta-cinquè aniversari de Josep Pla. p.31

proporcionen, una via còmoda per a dir el que vol dir.”³ Fuster imagina Pla dient un rotund “Jo escric i prou”. Pla té consciència del paper que ha tingut enfront del Noucentisme i que la prosa catalana li deu, si més no, la primera temptativa seriosa de ruptura amb l’encarcament i la sofisticació d’una generació que va jugar la carta de liquidació del ruralisme i el provincianisme als quals havien estat sotmesos especialment els prosistes del Modernisme...és una obra d’unes característiques especials que no cabien en la consideració dels gèneres literaris. Pla els depassava constitutivament, tot i sotmetre’s, en aparença, a llurs models.”⁴ “Segarra i jo hem estat els escriptors que des d’un bon començament ens vam proposar fer del català una llengua intel·ligible”, ens fa partícips Lluís Permanyer, de la confiança que li va fer Josep Pla un bon dia.⁵ Pla s’havia proposat escriure de manera senzilla, planera, “un estilo fácil, común, como si se tratara de escribir cartas a la familia...”⁶

L’obra de Pla descriu l’època, el temps, la geografia i la societat que ha conegut i li ha tocat viure, en les quals l’escriptor sempre hi és present d’una manera o altre, com a observador, com a tertulià o com un personatge més. Però no és una autobiografia en sentit estricte. “Prosista més que no pas novel·lista, narrador més que no pas assagista,...actua sense el suport estructural d’un gènere definit que li permeti els plantejaments habituals del ofici...”⁷ Per Marina Gustà, si a l’obra de Josep Pla hi ha un motiu proverbial que faci de disparador de la narració, habitualment en forma de record, és el de la dispesa; una figura a la qual cal donar patent de recurrència i de representació: la de *rellogat*, solitari, desarrelat, mistificador per supervivència abans que per malícia, fent equilibris entre la marginalitat i el ridícul, entre la ingenuïtat i l’escepticisme...⁸ Aquest retrat fet per Marina Gustà amb dos pinzellades és prou encertat per definir en poques paraules el tarannà de Pla. Durant tota la vida, Josep Pla es va forjar una biografia pròpia, inaferrable; la veritat i la sinceritat van tenir sempre un paper subordinat al de la versemblança.⁹ Un dels seus

³ Fuster, Joan: “Notes per a una introducció a l’estudi de Josep Pla”. Dins *Contra el Noucentisme*. p.144

⁴ Castellet, Josep M.: *Josep Pla o la raó narrativa*. p. 13

⁵ Dins la nota que escrigué Lluís Permanyer, amb motiu de la mort de Josep Pla, a *La Vanguardia* del 24 d’abril de 1981.

⁶ Dins l’article, “El triunfo de la belleza” de Dolors Oller a *La Vanguardia*, de 24 d’abril de 1981. p.16

⁷ Castellet, Josep M.: *Op.cit.* p.134

⁸ Gustà, Marina: *Els orígens ideològics i literaris de Josep Pla*. p.282

⁹ Pla, Xavier: *Op.cit.* p. 35. Enfront de les acusacions de faltar a la veritat, que li fan d’altres, com Febrés o Bonada, Xavier Pla oposa l’opinió de que Josep Pla no es preocupa gens ni mica de la

estudiosos, Xavier Pla, la definirà com una *autobiografia ficcional*; és una construcció literària a partir d'una vida. És una autoinvenció, però no és la vida de l'escriptor.

Un altre aspecte del que convindria fer esment, abans de passar endavant, és la qüestió de l'ús de la llengua castellana per part de Josep Pla. És un tema molt més complex, ja que caldria només comparar el castellà acurat que escrivia en els seus articles a la premsa espanyola dels anys vint, com ara el diari *El Sol*, i el castellà voluntàriament deformat i catalanitzat que utilitzava en la seva secció setmanal "*Calendario sin fechas*" de *Destino*.¹⁰

Castellet, comentant l'obra de Josep Pla, ens parla del *temps*, una constant que hi és sempre present. "Si se me obligara a elegir el tema que predomina, a mi entender, en la obra de Pla, no vacilaría a señalar el del tiempo. El paso del tiempo, el desolador y devastador paso del tiempo"¹¹; de que la transcendència del realisme de l'escriptor, prové de la confluència de tres plans temporals, a través dels quals reconeixem la complexitat de la condició humana: Temps *històric*, temps *natural* i temps *personal*. L'obsessió de Pla per justificar la seva obra és una temptativa per conservar determinats valors, com diu repetidament: "La literatura no és més que un esforç contra l'oblit". "Ser escritor será – conclou Castellet, referint-se a l'obra de Josep Pla – pues, finalmente, emprender una larga lucha contra el tiempo." Josep Pla és doncs, un cronista del seu temps, de la seva societat, i que reflexa amb els seus escrits, amb voluntat de permanència, de vèncer al pas del temps. I el què el farà extraordinari, no és només la gran quantitat de pàgines escrites que ens ha deixat, descrivint de forma exhaustiva tot el món que va arribar a conèixer, sinó l'alta, l'altíssima qualitat de la major part d'aquestes pàgines, destacant, potser per damunt d'altres, *El quadern gris*, del que Joan Fuster arriba a qualificar de "mamotreto" més important que el *Blanquerna*.¹²

verificació dels seus escrits, manipulant conscientment les dades que li ofereix la seva biografia i hi afegeix les invencions i les *trampes* indispensables, sempre al servei de la versemblança del text.

¹⁰ Pla, Xavier: *Op.cit.* p. 97

¹¹ Article de J.M.Castellet, dins el numero extraordinari de *Destino*, del 4 de març de 1972, amb motiu del setenta-cinquè aniversari de Josep Pla. p.35

¹² Article de Joan Fuster en el *Tele/express* de 22 de juny de 1974

Però per altra banda, Joan Fuster es trobava en l'obligació de declarar, l'any 1966, en el pròleg a la primera edició del mateix *El quadern gris*, que l'escriptura de Josep Pla no responia estrictament als cànons de perfecció estilística generalment exigibles a la prosa literària, i afirmava amb resolució: "Pla no és un estilista, i la seva prosa, en tant que prosa, resulta generalment *incorrecta*: bastant *incorrecta*.¹³ Encara que l'assagista de Sueca, algunes pàgines més tard, ha de matisar una mica més la seva opinió: ¹⁴ "L'estil de Pla, malgrat la seva superfície descurada i lleugera, està construït damunt d'una tibantor i d'un esforç indefallents: les paraules culminants de cada període, el gir de cada frase, han estat calculats amb més paciència que no sabríem imaginar."

Ja des del 1957, i amb motiu del seixantè aniversari de Josep Pla, el setmanari *Destino*, (aleshores tothom que sentia una certa preocupació cultural llegia *Destino*), per revitalitzar periòdicament la figura de l'escriptor, li dedicà un número extraordinari, demanant a col·laboradors habituals com ara Néstor Luján o Julio Coll, que glossessin la seva figura, i a altres escriptors i pensadors catalans una reflexió sobre algun aspecte de la seva obra. No cal dir, que per la mateixa naturalesa de l'encàrrec, tots els que van contestar – naturalment, alguns és van excusar – ho van fer de forma laudatòria per Josep Pla.

"Creo sinceramente que es uno de los escritores más populares de nuestra tierra... usa la frase concisa ceñida al pensamiento con un amenidad asombrosa" (*J. Roig Raventós*); "...creo que en estos momentos, enmudecidos Azorín y Baroja, no existe en el complejo y matizado país ibérico un prosista tan considerable como José Pla... El tiempo es una de sus más características obsesiones. La identidad de tiempo y dolor... " (*Salvador Espriu*). Espriu ja menciona el tema del temps, lligat al dolor, en el 1957, quinze anys abans de que Castellet aprofundeixi en el mateix aspecte en l'article corresponent al número extraordinari de *Destino*, amb motiu del setanta - cinquè aniversari de Josep Pla, i més tard, en l'obra *Josep Pla o la raó narrativa*. *Ramon Planas*, per la seva banda, compara Pla amb Steinbeck, pel tractament de la comunicació humana, "...Por eso llevado de su lúcido desengaño de la humanidad, la obra de Pla se fija como la de nuestro gran y único moralista: el Montaigne de nuestra

¹³ Fuster, Joan: Notes per una introducció a l'estudi de Josep Pla, dins *El quadern gris* O.C. p.19

¹⁴ Pla, Xavier: *Op.cit.* P.96

tierra”. “...me doy cuenta del extraordinario valor de José Pla, en dos aspectos fundamentales: como cronista de las cosas que permanecen y como notario del tiempo que pasa” (*José Mª Espinás*).

Aquestes son una mostra de les opinions manifestades al final de la dècada dels cinquanta al setmanari *Destino*, quan encara no havia començat, per aquesta editorial, l'edició definitiva de les *Obres Completes*. Josep Pla ja era tingut per un escriptor que sobresortia per damunt dels demés, i si més no, era considerat un cronista excepcional. Fins i tot, Maria A. Capmany té, en aquests moments, paraules d'elogi per Josep Pla, entès com a escriptor: “Qué inusitado destello de belleza puede surgir, inesperadamente, de un recodo del camino, de un campo labrado, de unas estrias de luz, si de ello nos habla José Pla”¹⁵

Les entrevistes de Porcel a *Serra d'Or*¹⁶, ajudaven a difondre la persona i l'obra de determinats autors. La primera fou la de l'agost del 1965 a Josep Pla, en la qual, tot i manifestar la voluntat de no parlar de l'obra de Pla, la qualifica de les dues o tres més importants que va donar Catalunya en el darrer quart de segle. La crítica de l'obra de Josep Pla l'emprèn la secció de Lletres ja a l'octubre de 1966, amb articles de Maurici Serrahima i Joaquim Molas. Serrahima compara Pla amb Montaigne...Molas el qualifica “per la qualitat i la quantitat fabulosa dels seus escrits, un dels escriptors catalans en exercici més importants.”¹⁷ En un article a *Destino*, al juny de 1966, arran de la publicació d' *El Quadern gris*, Porcel escrivia, “La publicación de este libro es, a mi modesto entender, uno de los fenómenos básicos de la literatura catalana desde que acabó la guerra.”¹⁸ I més endavant, afegia, “...escritor *nobelable* me decía hace pocos días Joan Triadú en el transcurso de una conversación...Y no creo que nadie pueda acusar a Triadú de andar proporcionando incienso a los plumíferos, y menos aún, seguramente a Pla, del cual le han separado algunas cuestiones...”¹⁹ Triadú fou, sense cap dubte, el màxim opositor que tingué Pla per a la concessió del Premi. De qualsevol manera, en el pròxim punt veurem

¹⁵ Totes aquestes cites son extretes del citat numero extraordinari de *Destino* de 9 de març de 1957. Es de notar el fet de que no només les cites estan en castellà en l' original (ja que l' idioma emprat pel setmanari era el castellà), sino que, a més a més, sempre es cita al escriptor, com José Pla, quan més endavant ja serà Josep Pla.

¹⁶ Publicació de l'Abadia de Montserrat

¹⁷ Ferré Pavia, *Carme: Intel·lectualitat i cultura resistents. Serra d'Or 1959-1977*.p.129

¹⁸ Porcel, Baltasar: *José Pla y su mundo*. Destino, 18.06.1966 (1506), pag. 37

¹⁹ Porcel, Baltasar: *José Pla y su mundo*. Destino, 18.06.1966 (1506), pag. 37

més clarament quina és la situació que li concedeixen a Pla dins el panorama cultural i literari, segons el criteri d'una sèrie d'escriptors i crítics, el què hem convingut en denominar la intel·ligència de l'època.

Ja hem dit que periòdicament *Destino* dedicava un número extraordinari a Josep Pla, el seu escriptor de referència, fent-lo coincidir amb algun aniversari assenyalat, en aquesta ocasió correspongué amb el setantè. Tota una colla de col·laboradors de la revista escrivien articles sobre Pla, com ara Néstor Luján, Joan Fuster –que fa “una aferrissada defensa del bilingüisme de Pla”-, Baltasar Porcel, Joaquim Molas –que analitza l'estil literari de Pla-, i també portava a terme unes enquestes sobre l'escriptor, amb la doble finalitat de difondre l'obra del seu autor més destacat, i a la vegada potenciar les vendes de l'obra *Completa*, que havia començat a editar l'any anterior, amb *El Quadern gris*.²⁰ Així, el març de **1967**, *Destino* publica una doble enquesta feta a diversos escriptors castellans i catalans, plomes de primera fila en el panorama cultural castellà i català del moment, sobre el grau de coneixement i la qualitat que els hi mereix la seva obra, sense especificar si les respostes publicades són totes les sol·licitades o només les favorables, però en qualsevol cas donen una idea força aproximada de la consideració de l'obra de Pla.²¹ Aquest tipus d'enquesta la tornarà a repetir pel setanta-cinquè aniversari de l'escriptor.

Les contestes dels *escriptors castellans* es poden resumir, en general, en una lloança. Així en podem destacar algunes, “...leio y admiro la obra de Pla y tengo cuanta relación puedo con las letras y los hombres catalanes...” (*J.L. Aranguren*); “En un momento, no lejano, en que habían desaparecido prácticamente de las letras españolas sus dos sentidos esenciales –el crítico y el del humor-, Pla fue la excepción.” (*M. Delibes*); “Lo admiro porque dice siempre *lo que quiere y como quiere*. Fórmula admirable cuando se tiene una inteligencia lúcida para orientar ese *querer*.” (*J.M. Pemán*); “Me parece magnífica, viva, escrita en un bellissimo catalán coloquial –o en un divertidísimo castellano para

²⁰ No hi ha una intenció pejorativa en aquest comentari. L'editor Vergés venia obligat a que l'editorial *Destino* fos una empresa econòmicament rentable, i la edició de l'obra *Completa* de Josep Pla fou un esforç econòmic considerable.

²¹ Tots aquests articles i les respostes a les enquestes estan inclosos en el número extraordinari de *Destino*, 18.03.1967 (1545), *Los escritores castellanos opinan sobre José Pla*, i *Los escritores de Cataluña escriben sobre Josep Pla*, En el cas dels escriptors catalans la revista inclou una nota de la direcció en la que demana disculpes per no haver pogut oferir les respostes en la llengua en que foren escrites, es a dir, en llengua catalana.

andar por casa-, rebotante de aciertos y sugerencias” (C.J. Cela); “Seguramente es el mejor paisajista literario que han dado nuestras literaturas...La literatura de Pla es de una fuerza imaginativa muy poderosa.” (D. Ridruejo); i finalment, “...el mayor prosista catalán desde la Renaixença...” (V. Aleixandre).

Les respostes dels *escriptors catalans* no s'aparten massa dels anteriors. Per destacar-ne algunes, “Siempre he creído que para exponer las cosas con claridad hacia falta verlas claras...” (R. de Abadal); “...en el mundo actual, la obra de Pla está entre las pocas que tienen la sobrevivencia asegurada...” (M. Serrahima); “No creo que exista en este momento, dentro del complejo y matizado mundo ibérico, un prosista más considerable que Josep Pla...hay que poner el nombre de Pla al lado y al mismo nivel de los supremos valores de nuestra literatura.” (S. Espriu); “...te hace quedar con la boca abierta cada vez que emprendes de nuevo la lectura de un libro suyo, la proximidad de las cosas que te cuenta...la absoluta justeza de una frase...” (M. A. Capmany), i també Triadú, que tant s’hi hauria d’oposar a la concessió del Premi d’Honor, “Hoy es el escritor vivo más conocido de nuestras letras...” (J. Triadú).

Però no podem acabar la visió del Pla escriptor sense fer esment de les paraules que Antoni Comas li dedicà, en l’*Antologia de la literatura catalana*: “Tan aviat com fou permès de tornar a escriure en català, Josep Pla inicià una admirable i exemplar tasca, en el doble sentit de continuar oferint-nos pàgines de la seva prosa insuperable i de recobrar, mitjançant la qualitat i l’amenitat del seu estil, una pila de lectors que s’havien desavesat de llegir en català. Per la diafanitat del seu estil, pels seus períodes admirablement construïts amb l’art més difícil, que és el de la senzillesa, per la seva inesgotable capacitat de matisació, per la normalitat i to planer, en summa, de la seva llengua i de la seva obra, avui dia Josep Pla és inqüestionablement el primer prosista català.”²²

²² Comas, Antoni: *Antologia de la literatura catalana* (Fundació Mediterrània. Barcelona). Penjat a Internet : <http://lletres.net/pla/pla-bioc.html>

3.4.3.- *L'Òmnium Cultural* i el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes

La constitució de *l'Òmnium Cultural* el 1961 a Barcelona, com a entitat difusora de la cultura catalana, va suposar una eina potent per la consecució dels objectius esmentats de recuperació de la dignitat com a poble i reconstrucció cultural del país. Després d'una sèrie de vicissituds, clausurada la seva seu al desembre de 1963, previ un escorcoll per part de la policia, l'entitat va ser, al capdavant, legalitzada com a associació cultural el 1967, reobrint al Palau Dalmau. Aquest fet fou saludat per *Destino*, malgrat no fer-ho altres mitjans de comunicació, amb aquestes paraules, "...había sido concedida por la Dirección General de Política Interior, la autorización para la reapertura de *Òmnium Cultural*. Este hecho, incomprensiblemente silenciado por nuestros medios informativos, es de sumo interés para todos cuantos esperamos, de nuestro país, su total reivindicación."¹ L'entitat va viure aquests quatre anys en la clandestinitat. Malgrat tot, durant aquest període va mantenir les seves activitats, i també inicià una expansió exterior. A partir de la legalització experimentà un fort creixement, tant en el nombre d'associats², com en la quantitat i varietat de les seves activitats. El seu impulsor i primer president Fèlix Millet, fou substituït poc abans de morir, per Pau Riera, formant part de la seva junta també Joan Vallvé i Creus, i Joan B. Cendrós.³ En fou el secretari tècnic el pedagog Joan Triadú. Els objectius de *Òmnium Cultural* eren tres i estaven resumits en una frase ja històrica, "**Donar, orientar i unificar**".

L'Òmnium va posar en marxa tot un plegat d'iniciatives, i entre elles, la campanya "*Català a l'escola*" (1969), la institució del *Premi d'Honor de les Lletres Catalanes*, i va donar suport a l' *Institut d'Estudis Catalans*. El 1968 tot just feia una vintena d'anys que s'havien reprès els premis literaris com un recurs de promoció pública de la cultura catalana, i el panorama dels premis catalans era força ampli i variat. Tanmateix encara mancava un autèntic premi de

¹ Destino, 04.11.1967 (1578) *Pulsaciones del Observador*, pag. 10

² Arribant al seu màxim de 20.300 en el any 1979, moment en que aquest nombre va començar a davallar, ja que l'activitat política havia començat el procés de normalització i molts dels esforços que havia canalitzat *Òmnium* tenien altres destinacions. (Faulí, Josep, *Els primers 40 anys d'Òmnium Cultural*. p. 49)

³ Es el mateix grup que va instituir el Premi Sant Jordi, descrit amb anterioritat, excepte Josep M. Cruzet.

consagració i prestigi, que a causa de les circumstàncies polítiques i culturals fou un premi en què aquesta recerca de prestigi i d'exaltació d'una trajectòria literària aniria vinculada a una actitud reivindicativa en defensa d'aquesta cultura de resistència. L'idea de la creació del Premi d'Honor de les Lletres Catalanes fou de l'historiador Josep Benet, que la va proposar a *l'Òmnium Cultural* i posteriorment col·laborà en la redacció de les bases. Aquest guardó anual aniria destinat "...a una persona que per la seva obra literària o científica, escrita en llengua catalana, i per la *importància i exemplaritat de la seva tasca intel·lectual, hagi contribuït de manera notable i continuada a la vida cultural dels Països Catalans.*"⁴ No es tractava, per tant, de premiar una obra concreta d'aquell any, com per altra part ja hi havien altres premis, sinó tota una trajectòria vital i fer-ne un exemple pels demés, dins d'aquesta voluntat de recuperació de la identitat nacional. Ja es comença a entreveure que aquí tindrem problemes amb Josep Pla, quan esdevingui la polèmica. L'esmentat guardó i Josep Pla estaven en diferents direccions, tal com hem anat fent palès. Joan Teixidor, mitjançant la seva secció habitual a *Destino*, es fa ressò de la concessió del **primer Premi d'Honor de les Lletres Catalanes** a Jordi Rubió i Balaguer, i celebra que sigui en la persona de l'eminent filòleg i historiador de la literatura catalana, al que considera que reuneix el rigor científic i la força moral.⁵

L'entitat s'havia dotat d'una sèrie d'òrgans pel seu funcionament, entre ells, una Junta Consultiva, que incloïa una representació molt ampla de la intel·lectualitat catalana del moment, que representaven diverses tradicions i camps de treball cultural, de la llengua i literatura a l'art, passant per la història i el dret.⁶ Al principi aquesta Junta era tinguda molt en compte i es reunia, pel cap baix, tres vegades a l'any. Els fundadors i els seus primers col·laboradors cercaven el suport d'una Consultiva a la qual no haurien gosat de pertànyer. La presència d'aquest òrgan en la marxa de l'entitat després va arribar a mínims, situació en que s'ha consolidat com a òrgan elector dels membres del jurat del Premi d'Honor. Per aquest camí, la Consultiva ha esdevingut una mena de relíquia vinculada al Premi d'Honor. La idea inicial del prestigi ha quedat sempre

⁴ Segons ens informa Josep Faulí, a l'obra *Els primers 40 anys d'Òmnium Cultural*, indicant en una nota a peu de pàgina, que les paraules entre cometes pertanyen a la primera nota que Òmnium va fer pública sobre aquest guardó. P.112 El redactat actual és el que figura a la web de *Òmnium Cultural*.

⁵ Teixidor, Joan: *Jordi Rubió Balaguer*. Destino, 17.05.1969 (1965), *Media columna*, pag. 49

⁶ Casassas, Jordi (Coord.): *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya*. (1808-1975). p. 376

clara i s'ha volgut mantenir.⁷ La concessió del premi va ser confiada, per tant, a un jurat derivat de la Junta Consultiva, i per al lliurament, es va organitzar la festa de maig, que ha tingut diversos escenaris, des del palau de Congressos a la Biblioteca de Catalunya, passant pel palau Dalmaes, per consolidar-se els darrers anys al palau de la Música Catalana.

La ideologia d'*Òmnium Cultural*, descrita més amunt, es palesa, entre d'altres moltes coses, en tres fets amb una repercussió considerable:⁸

1) *L'oposició als plantejaments de Rosa Sensat*, que no veurem aquí, perquè s'escapa de l'abast d'aquest treball.

2) *El Premi d'Honor de les Lletres Catalanes i el reiterat no atorgament a Josep Pla*. D'aquest punt ens en ocuparem en profunditat en el següent punt.

3) *L'enfrontament amb Josep Tarradellas*. A principis de 1964, un mes abans que l'entitat celebrés a la capital francesa els 80 anys del poeta Josep Carner, es va constituir *l'Òmnium Culturel* a París. Aquesta expansió no va ser ben vista pel president Josep Tarradellas, que vivia exiliat a França... iniciant una sèrie llarga de cartes públiques contra l'entitat.⁹ Les desavinences entre Tarradellas i *Òmnium* van ser notòries durant molt de temps, fins que el 1977, una delegació de l'entitat va visitar al president a Saint-Martin-le Beau. I més endavant, a l'abril de 1979, Vallvé, Bagués, Millás i Triadú van visitar a Tarradellas, aleshores president de la Generalitat provisional, a la Casa dels Canonges. El president va tornar la visita al maig d'aquell mateix any i, al palau Dalmaes, va ser obsequiat amb una placa que Bagués havia fet amb aquesta finalitat.

Faulí se'n fa ressò en la seva obra de les manifestacions de Tarradellas sobre l'*Òmnium*: "...estic convençut, i no sóc home amb manies persecutòries, que *Òmnium Cultural* es va crear per empenyar-me. Només per empenyar-me. Per això i per distreure l'atenció de la manca de llibertat..."¹⁰ És evident la gelosia de Tarradellas, davant de qualsevol iniciativa, interior o exterior i tant de caire

⁷ Podeu consultar la llista dels components que ha tingut la Junta Consultiva en l'obra ja mencionada de Josep Faulí, *Els primers 40 anys d'Òmnium Cultural*. p. 47 i 48, i evidentment en els arxius de l'Òmnium Cultural.

⁸ Faulí, Josep: *Òmnium Cultural 1961-1981 Vint anys de cultura catalana difícil*. Resum de la tesi doctoral. p. 17

⁹ Faulí, Josep: *Els primers 40 anys d'Òmnium Cultural*. p. 28

¹⁰ Faulí, Josep: *Els primers 40 anys d'Òmnium Cultural*. p. 34. Apareixen com a nota, recollides per José Martí Gómez, en *Joan Reventós. Aproximación a un hombre y a su época*.

polític com cultural, que pogués afeblir la imatge de legitimitat i el fet de considerar-se l'única figura representativa de la legalitat de Catalunya, que tractava de mantenir el president en l'exili.

Josep Pla, per mitjà del seu germà Pere, va tenir una bona relació amb Tarradellas. De la correspondència que hi va haver entre ells, es desprèn no només la bona sintonia que tenien, sinó l'estima i confiança del president envers Pla, que li permet expressar una opinió, bastant despectiva, referida a l'Òmnium. Així, en un escrit datat al març de 1970, Tarradellas li confessa a Pla: "També crec hauria comés un greu error acceptar o no tenir present l'acció contrària a la unitat catalana que porten a cap uns quants fabricants i botiguers que fan de mini-mecenes i es creuen tenir el dret de dirigir la política i la cultura del país..."¹¹ Més endavant, quan esclati la polèmica, Tarradellas tornarà a escriure a Pla, ara com un amic que li fa costat en uns moments difícils per l'escriptor, manifestant: "...Al mateix temps com sia que la nostra amistat ve de lluny confio comprendreu que em desplaui fortament la persistència de part de certa gent d'actituds més que lamentables"¹²

Els premiats d'aquests 44 anys¹³ (1969-2012) son, per ordre cronològic:

<u>Any</u>	<u>Guardonat</u>	<u>Origen</u>	<u>Activitat</u>	<u>Condicció</u>
1969	Jordi Rubió i Balaguer	Catalunya	Historiador	
1970	Joan Oliver i Sallarés	Catalunya	Poeta	Exiliat
1971	Francesc de Borja Moll	Les Illes	Filòleg	
1972	Salvador Espriu i Castelló	Catalunya	Poeta	
1973	Josep Vicenç Foix	Catalunya	Poeta	
1974	Manuel Sanchís Guarnier	València	Filòleg	
1975	Joan Fuster i Ortells	València	Assagista	
1976	Pau Vila i Dinarés	Catalunya	Geògraf	
1977	Miquel Tarradell i Mateu	Catalunya	Historiador	
1978	Vicent Andrés Estellés	València	Poeta	

¹¹ De la carta de Josep Tarradellas, com a President de la Generalitat de Catalunya, a Josep Pla, del 12 de març de 1970.

¹² Carta de Josep Tarradellas a Josep Pla, del 18 de maig de 1974.

¹³ Segons la llista que facilita la pàgina d'internet, citada:
<http://premidhonor2011.premidhonor.omnium.cat/www/premidhonor/premidhonor2011/ca/premiats>

1979	Manuel de Pedrolo	Catalunya	Novel·lista	
1980	Mercè Rodoreda i Gurgui	Catalunya	Novel·lista	Exiliada
1981	Josep M. Casacuberta	Catalunya	Filòleg	
1982	Josep M. Llompart	Les Illes	Poeta	
1983	Ramon Aramon i Serra	Catalunya	Filòleg	
1984	Joan Coromines	Catalunya	Filòleg	Exiliat
1985	Marià Manent i Cisa	Catalunya	Poeta	
1986	Pere Calders i Rossignol	Catalunya	Narrativa	Exiliat
1987	Enric Valor i Vives	València	Filòleg	
1988	Xavier Benguerel i Llobet	Catalunya	Novel·lista	Exiliat
1989	Marià Villangómez	Les Illes	Poeta	
1990	Miquel Batllori i Munné	Catalunya	Historiador	
1991	Miquel Martí i Pol	Catalunya	Poeta	
1992	Joan Triadú i Font	Catalunya	Pedagog	
1993	Tomás Garcés i Miravet	Catalunya	Poeta	
1994	Jordi Sarsanedas i Vives	Catalunya	Poeta	
1995	Jordi-Pere Cerdà	Catalunya N	Poeta	
1996	Josep Benet i Morell	Catalunya	Historiador	
1997	Avel·lí Artís Gener "Tísner"	Catalunya	Narrativa	Exiliat
1998	Joaquim Molas i Batllori	Catalunya	Crític literari	
1999	Josep Palau i Fabre	Catalunya	Poeta	
2000	Josep Vallverdú i Aixelà	Catalunya	Narrativa	
2001	Teresa Pàmies i Bertran	Catalunya	Novel·lista	Exiliada
2002	Josep Maria Espinás	Catalunya	Novel·lista	
2003	Antoni M. Badia Margarit	Catalunya	Filòleg	
2004	Joan Francesc Mira	València	Assagista	
2005	Feliu Formosa Torres	Catalunya	Poeta	
2006	Josep Termes i Ardèvol	Catalunya	Historiador	
2007	Baltasar Porcel i Pujol	Les Illes	Novel·lista	
2008	Montserrat Abelló i Soler	Catalunya	Poeta	Exiliada
2009	Joan Solà i Cortassa	Catalunya	Filòleg	
2010	Jaume Cabré i Fabrè	Catalunya	Escriptor	
2011	Albert Manent i Segimon	Catalunya	Poeta	Exiliat
2012	Josep Massot i Muntaner	Les Illes	Historiador	

En aquesta relació dels 44 premiats s'hi reflexa, a més de l'any en que varen ser guardonats, la procedència geogràfica de cada un d'ells i l'activitat principal a la que es dedicaven. Quan en conreen varies (com ara, poeta i dramaturg, o bé, pedagog i crític literari), com és el cas de molts d'ells, s'ha escollit l'activitat principal o en cada cas, la més representativa. L'objectiu és tractar de veure si, a través dels orígens geogràfics es destaca una voluntat "imperialista" o de repartir un premi d'aquesta índole a tots el pobles de parla catalana, com s'ha acusat a *Òmnium* en algun cas.¹⁴ En segon lloc, quines son les activitats literàries més valorades pel jurat del Premi a l'hora de concedir el guardó; i en tercer lloc, comprovar quin valor li donaven els diferents jurats al fet de l'exili.

Bé, ja en un primer cop d'ull podem comprovar que la distribució geogràfica dona el següent resultat: Catalunya, 33/8; València, 5/3, Les Illes, 5/1 i Catalunya Nord, 1/0¹⁵. Aquesta distribució posa de relleu que la majoria dels guardonats son del principat, molt per sobre fins i tot de la proporció que es podria esperar en relació a la població total. Si fem la mateixa operació fins a la mort de Josep Pla (últim premi el de l'any 1980), els resultats no son tan clars, però també son majoria els procedents de Catalunya. Per tant, no sembla gaire sostenible l'acusació de voluntat imperialista en la concessió del premi. Pel que fa referència a les activitats, trobem: Poetes, 15/4; filòlegs, 8/2; novel·listes, 7/2; historiadors, 6/2; narrativa, 3/0; assagistes, 2/1; varis, 3/1. Una simple observació ens permet constatar que les activitats més guardonades, poesia, filologia, novel·la i historia, no estant entre les que conreava Josep Pla. Com a molt, potser es podria assimilar a història, pel que fa referència a les biografies. Però ja sembla que en aquells moments la poesia passava, i de molt, per davant de la prosa. Respecte al valor de l'exili, veiem que només 9 dels 44 guardonats varen passar per aquesta experiència; això ens indica que pel jurat no es ni de lluny un valor definitiu a l'hora de decidir el destinatari del guardó anual.

¹⁴ Carta de Miquel Banus Ribalaigua, a "Cartas al director" de la revista *Destino* del 15 de juny de 1974, (1915), deixa clara aquesta acusació.

¹⁵ Dels dos números, separats per una barra, el primer correspon al total dels premiats, i el segon correspon als premiats fins a la mort de Josep Pla, l'any 1981; es a dir, l'últim premiat considerat es el de 1980. Per tant, de Catalunya, del total son 33/ fins a la mort de Pla, son 8. Aquest mateix criteri es el aplicat a les activitats.

Amb el que hi ha exposat fins aquí en aquest punt, ja podem veure que les virtuts, que els successius jurats del Premi d'Honor de les Lletres Catalanes buscaven en els candidats, per poder-los escollir i exemplificar enfront de la societat, no eren justament les que adornaven a Josep Pla, sinó que amb ell eren precisament els seus pecats o defectes. Pecats, això sí, comesos molts anys enrere. En canvi, les virtuts de l'escriptor i de la seva obra, que eren moltes, i molt reconegudes, mai van ser suficients perquè fos distingit amb el preuat guardó.

3.4.4.- La polèmica: Abast en intensitat i extensió social i geogràfica

L' inici de la concessió del Premi d'Honor de les Lletres Catalanes va suposar també, al cap de poc temps, l' inici d'una polèmica, que es repetiria any rere any, a partir de 1972, i que aniria sempre més, vinculada al citat guardó, o al menys durant una bona colla d'anys. Ens referim, òbviament, a la reiterada **no concessió** del premi a Josep Pla, polèmica que s'allargà prop de deu anys, pràcticament fins a la mort de l'escriptor, fet amb el qual, desapareixia físicament l'etern candidat, i per tant la polèmica podia anar minvant. Malgrat la seva mort, cada any, amb motiu de la concessió del Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, més d'un mitjà de comunicació recorda que el seu nom és absent de la llista de guardonats, especialment en dates senyalades com la de l'any 2006, en què es varen acomplir els vint-i-cinc anys de la seva mort. Va ser especialment agra la del 1974, en la que es varen produir acusacions personals molt fortes; alguns membres del jurat varen fer públiques les seves posicions, i bona part de la intel·lectualitat del moment va prendre partit per una de les dues parts.

La penalització a Pla no anava dirigida a les seves activitats pro franquistes durant la guerra, com es podria creure, sinó més aviat al fet d'haver donat per liquidada Catalunya a la immediata postguerra. Segons Josep Benet, que havia contribuït a la redacció de les bases del premi, però que no havia format part del jurat, aquelles contenen una *expressió decisiva*, que és la continuïtat: "Mantenir la continuïtat en l'ús del català com a eina de cultura." S'hauria pogut donar a Francesc Cambó, un dels principals finançadors de l'espionatge contra la República espanyola al sud de França...s'havia concedit a Jordi Rubió, malgrat que havia escrit en castellà. Cap d'ells no havia trencat mai la continuïtat. Pla sí, quan va tornar a Catalunya després de la Guerra Civil, segons Benet, "no intenta publicar *La Veu de Catalunya*, sinó que vol ser director de *La Vanguardia*, que es caracteritzava llavors per la seva anticatalanitat. Per sort, al cap d'uns anys torna a escriure en català i aporta, com altres, una acció decisiva per la supervivència de l' idioma."¹

¹ Badosa, Cristina: *Op.cit.* p.312. També cal recordar les paraules de Pla a Montserrat Roig amb motiu de setanta-cinquè aniversari de l'escriptor, contingudes a la entrevista que li va fer la periodista (Destino, 04.03.1972 -1796-, pag. 27).

En l'últim tram de la seva vida, Pla va estar interessat i preocupat pels treballs biogràfics o pels assaigs literaris que es podien escriure o deixar d'escriure sobre ell. Tanmateix, era més sensible del que deia a la polèmica sobre el refús per part del jurat del Premi: "En Pla patia perquè no li donaven el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes" ha declarat una persona que en aquells anys el tractava sovint: Baltasar Porcel.² La primera senyal de polèmica ja es donà en la concessió del Premi d'Honor de 1970 a Joan Oliver. Una carta firmada per Jaume Vila, acusa al jurat d'haver obrat molt lleugerament al concedir el premi a Joan Oliver, havent tants escriptors excel·lents com Ferran Soldevila, que considera el historiador més gran de Catalunya, Josep Carner, Bosch i Gimpera, Josep Pla, Espriu, i d'altres. Considera que la lleugeresa del jurat està desprestigiant el premi.³

És l'any **1972**; havien ja transcorregut tres concessions del mencionat guardó, quan l'escriptor més carismàtic de la revista *Destino*, Josep Pla, complia setanta-cinc anys a principis de març i, casualitats o no (la concessió del següent Premi era per la festa de maig), l'editor de la revista decideix reactivar la figura literària de l'escriptor, dedicant-li un numero extraordinari, com ja havia fet en ocasions anteriors. De fet, ja n'hi havia dedicat un altre quinze anys abans, al 1957, quan l'escriptor en va complir seixanta; i també ho repetí el 1967, per commemorar el setanta anys de Josep Pla. La composició d'aquest numero dedicat a Pla, que corresponia al 4 de març de 1972, era a base d'un article editorial a càrrec de Néstor Luján, en el que es justificava la dedicatòria, es glossava i s'agraïa la col·laboració setmanal de Josep Pla, des de l'article inicial de l'any 1940 fins a aquell numero. A més, en aquest mateix article, s'anunciava que el resultat de l'enquesta que havien preparat, no havia arribat a temps, i per tant es publicaria més endavant. Aquest numero va anar acompanyat també d'un article del propi Pla escrit des del cim dels seus setanta-cinc anys (l'article és d'agraïment i *lleugerament* justificatiu del seu passat); i d'altres dos, ja mencionats en aquest treball; de Montserrat Roig l'un, una entrevista feta a finals de gener d'aquell any, bastant complaent amb l'escriptor; i de Josep M. Castellet

² Febrés, Xavier: *Josep Pla: biografia de l'homenot*. p. 192

³ *Destino*, 23.05.1970 (1703), pag. 3 *Cartas al director*, Carta titulada "Premio de les Lletres Catalanes", firmada per Jaume Vila.

l'altre, en que fa un ràpid repàs de l'obra de Josep Pla i en destaca les qualitats que creu més significatives.⁴

L'enquesta *Josep Pla, a debate* i els seus resultats varen sortir en el numero del 17 de juny d'aquell mateix any, 1972. Anava coordinada i n'era el seu responsable Baltasar Porcel, que justifica el retràs de la seva publicació pel fet d'haver enviat el qüestionari a cent deu persones, havent rebut setanta-tres respostes, moltes d'elles fora del termini que s'havia fixat, i que, una vegada rebudes havia de resumir-les, ordenar-les i muntar-les a l'estil de les revistes estrangeres més prestigioses, quan fan enquestes d'aquest tipus. També aprofita per sortir al pas d'algun comentari, malintencionat i mesquí al parer de Porcel, que donava la culpa del retràs a les opinions adverses a Pla, i que, per tant, no es volien fer públiques. Les respostes vénen ordenades per preguntes, i grups professionals o vocacionals, per poder donar claredat expositiva. La major part de les respostes foren d'alabança per l'obra de Josep Pla, sense que n'hi faltés alguna, més o menys crítica. En destacaré algunes, per no allargar innecessàriament aquest treball. Les preguntes son les següents:⁵

"1) *¿Qué cualidades literarias ve en la obra de Josep Pla?* - En general, va dominar la unanimitat en els elogis, en aquesta pregunta: "El lenguaje vivo, ágil, cautivador".(M.A. Capmany); "Diversidad de temas, unidad de sentido, la actitud moral parecida a la de los grandes moralistas franceses e ingleses del siglo XVIII" (Joaquim Molas); "...el peso enorme de sus obras maestras y el nivel altísimo de su obra total...muy poco frecuente en cualquier literatura" (Maurici Serrahima); "...dentro de la literatura catalana de todos los tiempos, la obra de Josep Pla ocupa uno de los primeros puestos" (Joan Oliver)

2) *¿Qué testimonio político, social o costumbrista ve en la obra de JP...?* - Ja va començar a sortir alguna crítica, sobretot en l'aspecte polític: "Un testimoniatge excepcional d'un gran periodista contemporani, sobretot polític..."(Joan Triadú); "La defensa de una convivencia ordenada, quizá no

⁴ Tots aquest articles corresponen al numero de *Destino*, del 4 de març de 1972, pp.22 a 35

⁵ L'enquesta *Josep Pla, a debate*, es pot llegir íntegra al num. de *Destino*, del 17 de juny de 1972, pp.14 a 22. He optat per no incloure-la com apèndix documental, i en canvi sí fer un petit resum. La següent enquesta, la de 1974, sí que l'adjunto complerta, per estar molt més centrada en el tema. La llengua en que està redactada es el castellà, que va ser el emprat sempre per la revista; per aquest motiu he optat per deixar les preguntes i les respostes tal com venen a la revista, que, per altra part ja varen sofrir una traducció del català al castellà, per part de Baltasar Porcel, al editar-les

siempre suficientemente justa...” (Josep Faulí); “Es un hombre más que conservador, escéptico. No le gustan las especulaciones...su testimonio es con frecuencia desolador” (Antoni Comas); “Después de su entronque con Cambó, y hasta hoy, en materia política Pla no ha hecho sino desbarrar” (Gabriel Ferrater).

3) *¿Cree que la obra periodística de JP, a partir de la guerra y hecha en castellano, ha disminuido o ha favorecido la cultura catalana?* – Aquí les opinions han tornat a ser variades, encara que sense arribar a ser un camp de batalla: “Esto no lo sé. Pero creo en la catalanidad y en la lealtad fundamentales de Pla” (Espriu); “En modo alguno puede ser discutida su adscripción al país” (Serrahima); “La ha favorecido” (Comas); “...l’obra de Pla escrita en castellà no ha afavorit gens la consistència de la cultura catalana...l’actitud de Pla, de la qual el fet d’escriure en castellà era només una part, constituí un exemple desmoralitzador...” (Triadú)

4) *Si tuviera que escoger unos pocos autores catalanes...incluiría a JP?* – Arribat aquest punt, la unanimitat es gairebé total. “Lo incluiría siempre entre la docena de autores de todas las literaturas que eligiera” (Serrahima). Molas, Fuster, Triadú, Faulí, Comas, Vilanova i Dolç son de la mateixa opinió. “Sólo tres autores son comparables a Pla en la literatura catalana: Lull, Muntaner y Joanot Martorell” (Gimferrer)

5) *La obra completa de JP, en curso de publicación, ¿qué juicio le merece?* – La majoria no havia llegit sencera l’obra de Pla i opten per escollir entre allò que coneixen. La peça més destacada en la majoria de respostes es *El quadern gris*, i a certa distancia *Les hores*, i alguns *Homenots*.

Passada l’edició d’aquest numero de *Destino*, es recuperen la calma i la tranquil·litat en el món intel·lectual i literari català, tornant les aigües al seu nivell normal. Es celebra la festa de maig de 1973, sense cap incident remarcable. Però, immediatament després de la del **1974**, la riuada torna a baixar, i aquesta vegada amb força. En Josep Pla no havia estat escollit Premi d’Honor de les Lletres Catalanes per sisena vegada consecutiva, i això ja va ser massa pels seus incondicionals, fent vessar el got de la paciència d’un desconegut E.

Pinyol⁶, que arremet amb virulència contra *Òmnium Cultural*, personalitzant i culpant Triadú, de manipular el jurat del premi, pel fet de no haver distingit a Josep Pla; i a la seva enveja i ressentiment que conreava contra l'escriptor.⁷ Aquest to de duresa provoca, a les dos setmanes, un article de Josep M. Espinàs, contestant al firmant de la carta, i justificant les decisions del jurat del Premi. "Cada año, cuando llega el mes de mayo, se levantan algunas voces... reclamando del jurado...que se decida otorgarlo a Josep Pla...siendo un premio tan joven, el problema está en que nos sobran honorables...las bases dicen que se premiará a una...no a la que más...las afirmaciones tan rotundas del señor Pinyol sobre uno de los jurados –Joan Triadú-para mí son inadmisibles por insultantes...en su exceso está su inofensividad..."⁸ Però, per una altra banda, dona la raó a Pinyol en la denuncia de la marginació de Pla, es a dir, reparteix la raó: "...no dudo de la honestidad de sus motivaciones (del jurat)...Estoy de acuerdo con él, al creer que la marginación de este excepcional escritor que es Josep Pla es, históricamente, un grave error." ¿Quina és la veritable motivació de l'article d'Espinàs? ¿És una reacció sincera, davant la vehemència de Pinyol, o tracta de fer un contrapès a la polèmica endegada, i més si ho era des de dins?.

El to de l'escrit d'E. Pinyol fa que el president de l'*Òmnium*, aleshores Pau Riera, tingui de sortir en defensa de la independència de criteri del jurat i la no interferència per part de la junta directiva amb les decisions d'aquell.⁹ A la vegada, es desencadena un allau de cartes, algunes molt visceral, defensant cada una d'ambdues posicions. La secció inclou una carta de Josep C. Vergés, la darrera que tanca aquesta secció, en la que el fill de l'editor de *Destino* lamenta la no concessió del premi a Pla, intuïnt que no se li concedirà mai; exculpa Pinyol per la seva vehemència, i acusa a Triadú de pensament monolític, queixant-se del tracte poc considerat donat a Pla en les seves

⁶ Xavier Febrés, en el seu últim llibre *Les preguntes pendents de Josep Pla*, afirma que, darrera aquest signatura, hi ha la persona de Josep C. Vergés, fill de l'editor, que era el pseudònim que utilitzava per aquesta secció.

⁷ En la secció "Cartas al director" de *Destino* del 25 de maig de 1974, (1912), p. 5

⁸ Espinàs, Josep M.: *Un "Pinyol" destemplado*. *Destino*, 8.06.1974 (1914), *Pequeño observatorio*, pag. 9. En aquest punt no podem oblidar que Espinàs és cunyat de Luján. Si donem per bo el dubte de Febrés, sobre l'autèntic autor de la carta firmada per Pinyol, és lícit pensar que aquí Espinàs actua de contrapès, per intentar rebaixar el nivell d'enfrontament iniciat amb la carta. Vergés governa els fills per darrere, modulant el to de la polèmica.

⁹ En la secció "Cartas al director" de *Destino* del 15 de juny de 1974, (1915), p. 5

antologies.¹⁰ En una de les cartes contraries a la posició de l'*Òmnium*, el firmant diu: "No hay ninguna necesidad de que los diarios efectúen encuestas, como han venido haciendo, preguntando a la gente de letras a quién le parece que debería darse el premio. El año que viene toca darlo a un escritor más o menos solvente y conocido del Rosellón, y para 1976 a uno de Alguer."¹¹ Ja hem vist que aquestes argumentacions i previsions no només no s'ajusten del tot a la veritat, sinó que s'hi aparten un bon tros.

Davant la important crescuda, el caràcter agra de la polèmica i les acusacions que surten contra ell, Joan Triadú decideix sortir al pas, i fa unes manifestacions en forma d'entrevista a la revista *Canigó*.¹² A més de fer públic el seu vot negatiu en l'afer, el justifica en el sentit de què "...el premi és més moral que literari...el premi ha cercat, com idea bàsica, un testimoni de catalanitat. L'obra escrita marca la nostra catalanitat...En el cas Pla, diuen: és que escriu en castellà. Però no...com que es tracta de quelcom *moral* aleshores son valoracions discutibles...jo sempre he mantingut el criteri que una cosa és la valoració literària i una altra la valoració extra - literària...si de cas, s'haurien de canviar les bases. Com estan redactades ara, és difícil que Pla tingui aquest Premi...La cultura sense un suport polític i social no s'aguanta..." L'entrevista a Triadú va precedida per un petit article "L'Honor d'un Premi", signat per Pere Calders, defensant no solament l'honestedat de Triadú, sinó també la de l'entitat *Òmnium Cultural*, i tracta de desautoritzar i ridiculitzar les afirmacions de Pinyol,¹³ posant-se del cantó dels qui s'oposen a Pla, per col·laboracionista.

Davant de totes aquestes opinions queden clarament establertes les **argumentacions del no a Josep Pla**, que es personifiquen en la figura de Triadú: El premi és més moral que literari; Pla va donar per liquidada Catalunya i la cultura catalana a la immediata postguerra i es va disposar a acomodar-se a la castellana, al menys, fins que pogués tornar a escriure en català; els seus escrits de lloa a les dictadures de Franco i més recentment de Salazar, lloa sense

¹⁰ En la secció "Cartas al director" de *Destino* del 22 de juny de 1974, (1916), p. 5

¹¹ Carta de Miquel Banús Ribalaigua, en la secció "Cartas al director" de *Destino* del 15 de juny de 1974, (1915), p. 5

¹² Corresponen al numero de la revista *Canigó* del 8 de juny de 1974, pp.10 i 11

¹³ Revista *Canigó* del 8 de juny de 1974, p. 5

problemes l'administració franquista,...¹⁴ Tot aquest grapat d'arguments pesen més en l'ànim del jurat, i no tant el fet d'haver col·laborat amb el servei d'espionatge contra la República, que d'això feia molts anys. Se li retreu la persistència amb la seva actitud i les seves opinions polítiques, molt allunyades de l'ideal de cultura d'oposició que perseguia *Òmnium*, i que, per tant, passen per davant de l'extraordinària qualitat i quantitat de l'obra escrita per Josep Pla.

Les manifestacions de Triadú a la revista *Canigó* provoquen una resposta contundent per part de Joan Fuster, un altre dels integrants del jurat del premi d'aquell any, al diari *Tele/eXpres*.¹⁵ Fuster defensa en primer lloc la independència del jurat, de les acusacions de manipulació per part de Triadú o dels directius d'*Òmnium Cultural*; indica clarament el sentit del seu vot, positiu des de la primera edició del premi, i desvela que en aquesta posició va anar acompanyat de Joan Sardà, al principi, i després també de Josep M. Castellet. Resumeix les **argumentacions del sí a Josep Pla**: “un trabajo impresionante en catalán y con una eficacia pública imponente, y además la obvia calidad de un buen bloque de estos papeles”. En definitiva, l'extraordinària quantitat i qualitat de l'obra escrita per Josep Pla. Denuncia una certa hipocresia, tant per part del jurat com per part d'altres, i declara que va entrar a formar part d'aquest grup en el seu moment, per opinar sobre el treball intel·lectual de tercers, però mai per formar part d'un “comitè de responsabilitats polítiques”; i que, en conseqüència, presenta la dimissió com a component del jurat, però no abans de deixar dit, sobre la presumpta exemplaritat o no de Pla, que “como ejemplaridad intelectual, la inmensa manufactura de Pla desafía cualquier regateo de los minusválidos mentales de la localidad.” Una crítica també força contundent.

A aquesta resposta s'hi afegeix al cap de pocs dies, una altra en el mateix sentit i en termes bastant similars, de Baltasar Porcel, col·laborador habitual de *Destino* i de *La Vanguardia*.¹⁶ Iloant, una vegada més, a Josep Pla, “sin duda el escritor más leído y apreciado de la Cataluña moderna, y con un único parangón en la medieval: el de Ramon Llull”. Insisteix en l'ambigüitat de la “exemplaritat” i defensa canviar l'orientació i sentit del premi: “...convirtiéndose así el Premi

¹⁴ En la carta de Josep Pla dirigida a Manuel Ortíz del 10 de març de 1961, fa menció a : “Narcís de Carreras està també frenètic per la defensa que he fet del Sr. Porcioles...”

¹⁵ Article de Joan Fuster al diari *Tele/eXpres* del 22 de juny de 1974, p.11

¹⁶ Article de Baltasar Porcel a *La Vanguardia* del 26 de juny de 1974, p. 15

d'Honor de les Lletres Catalanes en un galardón doctrinal –de una determinada doctrina– despojándose con ello de su pretendida función pancatalana y cultural”.

El mes de juliol, *Destino* torna carregar, malgrat declarar en la introducció de l'article, firmat per Destino, que, “fins aquell moment s'havia mantingut al marge de la polèmica pública a la premsa, i que només s'ha havia limitat a acollir l'opinió de lectors, escriptors, periodistes i membres del jurat”, amb una taula rodona-enquesta, dirigida per Baltasar Porcel, amb el títol de: “Cataluña, el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes y Josep Pla”¹⁷ i amb els següents participants, Bohigas, Castellet, Comas, Fuster, Llimona, Lluch, Molas, Porcel, Serrahima i Termes. El subtítol: “un debate intelectual, político y literario”.

A més dels citats, s'havia convidat a contestar a Jordi Carbonell i Alexandre Cirici, que es van excusar, i no van fer-ho. De tots ells, quatre eren membres del jurat del Premi, els dos últims i a més, Castellet i Fuster. Aquesta vegada les preguntes eren molt més ajustades a l'ull de la polèmica, encara que, al meu entendre, estaven fetes de manera que tractaven de guiar-ne la resposta en sentit favorable a Pla. Davant la polèmica, tots posen l'èmfasi en la creença de l'honestedat que presideix l'actuació, tant de Triadú, com de la resta del jurat. La conclusió que n'extreu la revista és que: “Con discrepancias de nivel a la hora de valorar la obra de Josep Pla, y su dimensión cívica, el solitario de Palafrugell, aparece finalmente, como el gran escritor que es, merecedor del Premi d'Honor de les Lletres Catalanes y de cualquier otro. Es lo decisivo.”

Sense voler ser exhaustiu, voldria destacar algunes respostes, que em semblen prou ajustades: “...como el jurado emana de una junta consultiva formada por unos cincuenta intelectuales del país representativos de diversos sectores profesionales e ideológicos, creo que lo único que puede deducirse es que Josep Pla no goza dentro del estamento de la consideración que, a mi entender, le es debida. Es un hecho y es un error.” (*J.M. Castellet*). “...Yo creo que este jurado -e incluso Triadú- hubiera debido tener en cuenta de un modo positivo a Pla... Ejemplaridad que en Pla se da por los cuatro costados...pero lo

¹⁷ Aquesta taula rodona es pot llegir íntegra al numero de *Destino*, corresponent al 13 de juliol de 1974 (1919) . pp.6 a 10, i que s'adjunta en el apèndix documental.

que ocorre es que Pla es incómodo: sus pullas, su sorna contra burgueses y curas, sus impertinencias contra la izquierda...” (Joan Fuster). “Con premio o sin premio, Josep Carner es un gran poeta, Ferran Soldevila es un gran historiador... Josep Pla es un gran prosista...Cataluña, si es que existe es de todos y no es de nadie...” (Joaquim Molas).

Mentrestant, la revista *Serra d'Or* concedia el seu premi anual de la crítica a Pla en tres ocasions: el 1970, pel volum *Notes disperses* de l'*Obra Completa*, el 1975, per *El que hem menjat* i el 1979, per *Articles amb cua*.¹⁸ Tot i amb això, la revista se'n fa molt poc ressò de la polèmica; un petit editorial¹⁹ y alguna carta “A propòsit del Premi d'Honor”²⁰ signada per uns quants components de la Junta Consultiva, solidaritzant-se amb el jurat del premi, declarant la seva independència de decisió i encoratjant al jurat per assegurar la continuïtat del guardó. També torna a intervenir aquest any 1974, (ja ho havia fet en l'any 1972), l'escriptora Maria Aurèlia Capmany. En una columna fa un raonament una mica críptic sobre Pla i el Premi d'Honor, i diu que el grup que és contrari a la candidatura és molt poc combatiu, mentre que, els qui són a favor, fan “afirmacions rotundes, hiperbòliques i dràstiques.”²¹ Maria Aurèlia Capmany no perdonava.

En una reunió de la Junta Consultiva, quan algú comenta les baixes -poques, molt poques– que provoca el fet que el Premi d'Honor no distingeixi Josep Pla, Antoni M. Badia i Margarit comenta que quan hi hauria baixes de debò, seria si se'l premiava.²² Altres revistes de l'època que tractaven temes culturals, i d'àmbit geogràfic més extens, com ara *Triunfo* o *Cuadernos para el diálogo*, no són tan sensibles a tot aquest enrenou, i no reflecteixen res en absolut d'aquesta disputa²³. Es limitaven a donar notícia, acompanyada de la corresponent crítica literària, per cada aparició d'un nou volum de l'*Obra Completa* de Josep Pla.

¹⁸ Febrés, Xavier: *Op.cit.* p. 193.

¹⁹ L'Honor d'un Premi” editorial de *Serra d'Or*, de agost de 1974. p. (489) 9

²⁰ A la secció “Una mica de tot” en el numero de *Serra d'Or* de setembre de 1974. p. (551) 7

²¹ Ferré Pavia, Carme: *Op.cit.* p. 184

²² Faulí, Josep, *Òmnium Cultural 1961-1981. Vint anys de cultura catalana difícil.* p. 17

²³ Al menys en els números que he pogut consultar, i que es relacionen a l'apartat de hemerografia.

La polèmica va seguir uns anys més, però a un nivell ja més baix d'intensitat. Entretant, l'escriptor rebia el "reconeixement intel·lectual de Catalunya" materialitzat en la concessió d'un bon grapat de premis i homenatges. A més dels de *Serra d'Or*, rebia el *Ramon Llull*, i la creació del *premi Pla*, per edicions *Destino*. Però, de tots els actes d'homenatge, el més significatiu, possiblement, va ser la visita dels, aleshores prínceps d'Espanya, al mas, organitzat per iniciativa del mateix príncep, o per les gestions de Josep Vergés, la vetlla de Sant Josep de 1975.²⁴ En el numero 1963 de *Destino*, corresponent al 14 de maig de 1975, el setmanari treu una nota editorial, en la que es lamenta de la "no concessió" del Premi d'Honor de les Lletres Catalanes a Josep Pla, donant per fet que mai li serà concedit. "Con ello el Premi de las Lletres Catalanes contribuye más a desunir las opiniones que a unir las, cosa que es de sentir...opinamos una vez más que la obra de Josep Pla, extensa y llena de calidad...no merece esta sistemática exclusión que tan poco dice de la ecuanimidad de quienes bajo el nombre de *Òmnium Cultural* debieran abarcar toda una cultura sin discriminaciones."²⁵ El periodista Joaquín Soler Serrano li va fer una entrevista el 1976, en el programa de TVE, *A fondo*, de la que més tard sortiria un llibre.

La polèmica es reactiva el 1978, amb dos articles de signe oposat de Joan B. Cendrós i Teresa Pàmies, al diari *Avui* del 14 i 21 de gener. El primer, del 14 de gener, lamentant-se per les manifestacions sobre el catalans que, segons Cendrós, havia fet Pla en una entrevista recent, afirmant que això era una reacció per no haver-li atorgat el premi, i el tractava de pesseter. En el mateix article carrega també contra Teresa Pàmies, per un article previ de l'escriptora sobre la festa de Santa Llúcia, que la titllava de catalanisme anacrònic i semblava fóra de joc. Cendrós qualifica a tots dos de reaccionaris, el primer de dreta i la segona d'esquerra, però amb ressentiments comuns.²⁶ Aquest escrit provoca la resposta immediata i pel mateix mitjà de Teresa Pàmies, que a la setmana justa, el 21 de gener, contesta qualificant el tracte donat a Josep Pla per Joan B. Cendrós i altres persones vinculades a *Òmnium Cultural*,

²⁴ Badosa, Cristina: *Op.cit.* p. 313

²⁵ *Destino*, 14.05.1975 (1963), pag. 5. Nota de D.: *El Òmnium Cultural y las ocasiones perdidas*. Faltaven dos setmanes per que *Destino*, en una nota de la direcció, anunciés els canvis en la direcció i el consell de redacció de la revista.

²⁶ Article de Joan B. Cendrós "Catalunya, poble decadent?" al diari *Avui*, del 14 de gener de 1978. p. 3

d'injust, inoportú i mesquí, argumentant que la renaixença de la nostra cultura i la regeneració moral de la nostra comunitat requereix quelcom més que el mecenatge econòmic dels rics catalans; exigeix generositat humana. Defensa a l'escriptor, malgrat no tenir en comú ni ressentiments, ni ideologies, sinó únicament la condició de catalans d'origen pagès amb el gust nat per la paraula clara.²⁷

Encara havien de sortir més controvèrsies i malentesos que conduïren a situacions ridícules. El **1979**, amb la iniciativa, per part del diputat convergent i amic personal de Josep Pla, Ramon Sala i Canadell, d'organitzar un homenatge públic a l'escriptor per la seva obra: "el consistori de Sant Feliu de Guíxols no es va voler adherir al homenatge, perquè entre altres pecats, li atribuïen l'autoria d'un article "Banderas que volvían...", publicat el 4 de febrer de 1940 a *El Pirineo*. Una setmana després el ple de l'ajuntament va haver d'esmenar-se, perquè es va saber que l'autoria d'aquell article funest era José Pla Comas.²⁸ Res a veure amb el nostre Josep Pla. D'això se'n va fer ressò les pàgines del diari gironí *Punt Diari*, que reproduïx el setmanari barceloní *L'Hora*,²⁹ amb articles de Josep M. Espinàs: "No entenc l'interès de fer-li un homenatge a Pla, per les connotacions que comporta. Pla ha escrit, insultat i dit coses amb les quals jo no hi estic gens d'acord" (*Punt Diari*, 7.09.79); i Maria Aurèlia Capmany, que torna a carregar: "No vull fer un homenatge als homes que agafen Josep Pla per bandera, per tal d'obligar-nos a defensar unes actituds polítiques que detestem, i que detestem perquè ens han destruït Catalunya durant quaranta anys..." (*Punt Diari*, 1.09.79).

Aquest mateix any es concedia a Pla el Premi de la Crítica i el Ciutat de Barcelona, per part del primer ajuntament democràtic, pel llibre *Notes del capvesprol*.³⁰ El mes de desembre d'aquest 1979, i potser per contrarestar tants rebutjos, Josep Pla també rebia la medalla de la Generalitat de Catalunya, en la categoria d'or, de mans del seu antic amic i ara president Tarradellas, per "...l'excel·lent importància d'una tasca que ha tingut una influència decisiva a la nostra literatura contemporània, perquè ha recollit d'una manera digna de tot

²⁷ Article de Teresa Pàmies "A propòsit de Pla" al diari *Avui*, del 21 de gener de 1978. p. 3

²⁸ Badosa, Cristina: *Op.cit.* p. 313

²⁹ Setmanari *L'Hora*, del 7 d'octubre de 1979. p. 9

³⁰ Febrés, Xavier: *Josep Pla: biografia de l'homenot.* p. 193

elogi els més profunds aspectes de la nostra literatura nacional.³¹” Hi havia, per tant, també reconeixements institucionals.

Josep Pla mor el 23 d'abril de **1981**, diada de Sant Jordi i del llibre: Quina ironia del destí! La majoria de la premsa de Catalunya acull la notícia, amb la informació de costum en aquests casos. Tant *La Vanguardia*³², com *El Noticiero Universal* se'n fan un gran ressò, i li dediquen varies pàgines, en les edicions del dia següent. Aquest últim amb reculls de les obres que Porcel, Fuster i Castellet, cadascun d'ells havien escrit en el seu dia, sobre Josep Pla i la seva obra. *La Vanguardia* opta per un altre format, amb articles especials per aquest esdeveniment, glossant la figura del difunt, i fets pels escriptors mencionats, afegint-s'hi a més Néstor Luján, Dolors Oller i Jaume Miravittles, l'antic Secretari del Comitè de Milícies Antifeixistes.

Però la mort de Josep Pla no apaivagarà la polèmica, ans al contrari, a vegades sembla que l'atiés més. A l'any següent a la seva mort, Joan F. Mira, flamant Premi d'Honor de les Lletres Catalanes 2004, descrivia així el seu enterrament a Palafrugell: “...Però del ram de la ploma, gremi del difunt, només un parell de cares conegudes. Ho puc ben assegurar, i em va ser confirmat pel portador d'una de les dues cares: la confraria de la lletra, com si s'hagueren posat d'acord a fer escandalós acte d'absència. A mi em va fer una miqueta de pena: no pel mort, sinó pels absents tan unànimes. “*El gremi no perdona*”, que em va dir el mateix col·lega, home no gens sospitós d'afinitats ideològiques amb el de cos present. A Pla, ja difunt, tant se li'n devia fotre que el *perdonaren* o no....El seu pecat, la seua aparent o real adhesió a l'enemic triomfant, és un pecat que va ser comès ja fa molts anys....Els confreres unànimement absents no devien pensar, com jo, que *allò* havia quedat ja cobert per quaranta anys de solitud i per una muntanya de desenes de milers de pàgines escrites. Ben escrites. On quedarà, si alguna cosa queda de tots nosaltres en el futur, una visió ja irrepetible de Catalunya. Una obra més important i positiva que la de la immensa majoria dels confreres absents...”³³

³¹ Text del Decret de la Presidència de la Generalitat de Catalunya, de 17 de desembre de 1979.

³² Que ha deixat de ser *La Vanguardia Española*, des de la mort de Franco, el 1975

³³ Dins l'article de Joan F. Mira, del maig de 1982, al any de la mort de Josep Pla, penjat a la pàgina d'internet del propi autor: <http://www.joanfmira.info/index.php>

No sols no el perdonaren a la seva mort, sinó que al cap de deu anys, a l'abril de **1991**, Carles Pastor, redactor d' *El País* a Barcelona, va pogué constatar que les posicions dels components dels jurats d'aquella època, que ha pogut interrogar, segueixen essent les mateixes que en els anys en que Josep Pla era viu i podia optar al premi. És a dir, si el jurat avui estès compost per les mateixes persones, no aconseguiria passar dels tres vots a favor i sis en contra. Les postures a favor són prou conegudes, Castellet, Sardà i Fuster, als qui més tard s'hi sumaria l'economista Ernest Lluch, en substitució de Castellet; contra una oposició encapçalada per Badia Margarit, Carbonell, Coll Alentorn, Llompart, Moragas i Triadú, als quals s'hi afegirien més tard Faulí, Maria Aurèlia Capmany i d'altres, en el grup del no. En aquest mateix article, l' historiador Josep Benet manifesta l'opinió de que Josep Pla no podia obtenir mai aquest premi i que el propi escriptor ja ho sabia, ja que no es un premi estrictament literari,³⁴ com per l'altra banda ja ho havia manifestat Triadú en el 1974, a *Canigó*.

Josep M. Muntaner, economista i membre de la Junta Directiva d'*Òmnium Cultural* i durant una colla d'anys membre també del jurat del premi, ha manifestat³⁵ també aquesta opinió. Muntaner opina que el premi no és literari, malgrat anomenar-se *...de les Lletres Catalanes*; que les deliberacions comencen amb els noms que els diversos components del jurat proposen, i es basen en les conductes cíviques i morals, i no pas en l'obra escrita, que pràcticament ni se'n parla. La única condició, això sí, és que tingui obra escrita, molta o poca, però que aquesta no és l'objecte de l'examen. Potser aquí hauríem de tornar a donar la raó a Porcel i Fuster, que mantenen que, el què caldria és canviar el nom o les bases, però que els dos conceptes junts no lliguen. Muntaner va afegir més. Al seu entendre, la polèmica fou fictícia, promoguda per *Destino* per interessos comercials (s'entén d'impulsar les vendes dels llibres de Josep Pla, en especial quan ja havia començat l'edició de les seves *Obres Completes*), i que probablement Pla hagués estat un escriptor completament diferent sense l'editor Josep Vergés. Muntaner fou uns dels col·laboradors de *Destino*, que redactava articles per la secció *Economia y Sociedad*, a la segona meitat dels seixanta.

³⁴ Article de Carles Pastor a *El País*, del dia 21 d'abril de 1991, amb motiu del desè aniversari de la mort de Josep Pla.

³⁵ En entrevista personal amb l'autor d'aquest treball, sostinguda el 4 de maig de 2006.

Amb això té raó Muntaner, Pla hagués estat diferent sense Vergés. Ja s'ho havia preguntat Pi de Cabanyes bastant abans, i no va arribar tampoc a cap conclusió: "Que hubiera sido de Pla sin Vergés? ¿Qué obra hubiera dejado un Pla sin la plataforma fija de *Destino*?...i conclou: "Vergés no hizo a Pla, pero Pla sin Vergés hubiera sido otro."³⁶ És evident que les coses han rodat d'una manera, i si haguessin rodat d'una altra, serien diferents. Però aquí el què ens cal no és especular sobre el que hauria pogut passar, sinó intentar veure les coses tal com son i analitzar-les tal i com varen passar.

També hauríem de donar la raó a Carles Pastor, quan en el seu article mencionat, afirma que les filies i les fòbies respecte a la figura cívica de Pla, no es corresponen a determinades adscripcions polítiques, sinó que els més irreductibles amb el perdó són els nacionalistes.

No podem passar per alt les eleccions a la presidència d'*Òmnium Cultural*, de novembre de **2002**. Foren guanyades per la candidatura *Òmnium 21*, encapçalada per Jordi Porta, que fins aleshores havia estat president de la Fundació Jaume Bofill, dedicada a la investigació de les ciències socials. Va representar un canvi total en l'orientació de l'entitat, renovant l'anterior junta presidida per Josep Millàs. Amb aquesta nova línia, a la tardor de l'any **2005**, *l'Òmnium Cultural* va organitzar unes jornades amb un cicle de conferències que portava per títol: "Josep Pla i la reivindicació de la llengua catalana". La data del vint-i-cinquè aniversari de la mort de l'escriptor de Palafrugell s'estava acostant, i *l'Òmnium* dóna un pas. En la comunicació d'aquest cicle, l'entitat manifesta: "Josep Pla és un dels prosistes més importants del segle XX en llengua catalana. Avui, la seva obra és utilitzada per a la didàctica de la literatura i la llengua en les escoles del nostre país. Aquest cicle pretén analitzar i difondre la seva reivindicació del dret a utilitzar la llengua catalana, a través de la relació que va mantenir amb personalitats tan importants per a la nostra cultura com l'editor Josep M. Cruzet i els lingüistes Francesc de Borja Moll i Joan Coromines"³⁷. L'escriptor Baltasar Porcel va ser l'encarregat d'obrir aquest cicle, amb la conferència inaugural "Josep Pla i els vents del món". Hi varen intervenir

³⁶ Dins un article de Oriol Pi de Cabanyes, "El editor Vergés", a *La Vanguardia* del dia 31 de juliol de 2001. Penjat a internet: <http://lletres.net/pla/OPC-JVerges.html>

³⁷ Segons l'informació penjada a internet: http://www.omnium.cat/specialViewPage.php?spe_ID=46

també, J. Gallofré, J.M. Castellet i X. Pla. Pel que diu Porcel, el cicle va ser un èxit de públic, prova, una vegada més, del interès dels lectors per Josep Pla.

Sobre aquest cicle de conferències, al cap de pocs dies, el mateix Porcel va escriure un article a *La Vanguardia* que, entre altres coses, deia: “Pero en el ciclo de *Òmnium* anida también cierto morbo: según su presidente, la entidad quiere endulzar así el antiguo y reiterado mal sabor de boca que provocó al negar tantas veces el Premi d’Honor de les Lletres Catalanes a Pla. La razón era simple: aunque Pla fuera un gran escritor, su relativa colaboración con el franquismo durante la Guerra Civil y su uso del castellano en la posguerra le desposeían de la ejemplaridad patriótica que también requiere el premio. Y en esto tiene razón *Òmnium*, sus principios no son otros. Pero la ha perdido diversas veces al premiar a autores que han sido más políticamente sectarios que catalanistas y a otros cuya obra no merecía más que plácemes de tercer orden, a la vez que varios jurados del premio y diversas personalidades y empresas que lo han patrocinado se mostraron más tolerantes, muchísimo más que Pla, con relación al régimen del general y desde luego al uso del idioma castellano en sus relaciones, publicidad y ambiente familiar.”³⁸El catalanisme de l’*Òmnium* sempre va xocar amb el conservadorisme de Josep Pla i, sobretot, amb les seves bones relacions amb el règim franquista. La política va passar, doncs, per sobre la literatura. Aclamat com un dels millors narradors catalans de la història, Pla mai va poder recollir el guardó amb què es distingeixen els altres grans noms de la nostra literatura. Però no és només això: Vint-i-quatre anys després de la seva mort, *Òmnium Cultural* encara no havia fet cap gest de conciliació. El gest arriba tard, però arriba. La nova direcció, encapçalada per Jordi Porta, tenia la rehabilitació a l’ordre del dia.

Altres entitats organitzaren, ja dins del **2006**, cicles de conferències dedicades a l’escriptor de Palafrugell. Podem mencionar l’*Ateneu Barcelonès* (el 23 de març) amb una conferència de Xavier Pla sobre el període de Josep Pla com a tertulià. Però, sens dubte, destaquen les de *CaixaForum* (entre el 18 i 27 d’abril), en les que hi van participar Jordi Pujol, Baltasar Porcel, Josep M. Castellet i, tancant el cicle, Joaquim Nadal. Jordi Pujol va parlar de la relació difícil que va mantenir amb l’escriptor “liberal conservador” i que va portar a

³⁸ Dins un article de Baltasar Porcel a *La Vanguardia* del dia 7 d’octubre de 2005. Penjat a internet: <http://lletres.net/pla/bporcel071005.html>

l'autor d' *El Quadern gris* a abandonar *Destino*, quan l'editor Josep Vergés va vendre la totalitat de les accions a Pujol, passant-li a més, la direcció del setmanari. "L'article *Noticia económica de Cataluña* que Pla va escriure a la revista el 1962 era lamentable", va dir Pujol, que va afegir: "L'aliment que em donava Pla era pobre." Per oposar-se a la seva visió, l'expresident va escriure des de la presó un llibre en que carregava contra Pla i contra altres intel·lectuals de l'època com ara Maragall. "En aquest llibre sóc molt injust amb Pla, i encara més amb gent que havia patit més que ell." La qüestió és que, quan Pujol va fer-se càrrec de la revista *Destino*, plataforma literària per excel·lència de Pla, aquest va marxar. "Hi escrivia articles d'allò més reaccionaris i provocadors, i ell probablement buscava la ruptura." La gota que va fer vessar el got, va ser la publicació d'un article de l'escriptor de Palafrugell sobre el dictador de Portugal, Antonio de Oliveira Salazar, que admirava, el contingut del qual "no tenia cap sentit i era absolutament anacrònic", segons l'expresident català. "Al final va plegar, i em sembla que és el què buscava." Després d'aquest incident, el va veure dos cops més, a Llofriu i a Figueres: "Va ser molt amable amb mi." Pujol va assegurar que ara té "més bon concepte" de Pla, i va afegir: "Més enllà de les trifulgues, el que queda és la seva obra i la seva gran contribució a la llengua, la cultura i la consciència del país."³⁹

A mesura que es va allunyant la seva mort en el temps, les brases d'aquella polèmica també es van refredant, i al final el que queda de tot allò és l'obra escrita. El 27 d'octubre de **2011**, *Òmnium Cultural* organitzà una tertúlia per recordar la trajectòria vital i literària de Josep Pla, a la seu nacional d'Òmnium Cultural en el marc dels *Dijous de l'Òmnium*. Hi intervingueren Xavier Pla, professor de Literatura Catalana de la Universitat de Girona, i Lluís Bonada. L'acte, moderat per Joaquim Colominas, membre de la Junta Directiva d'Òmnium Cultural, i se celebrà amb motiu dels 30 anys de la mort de l'escriptor empordanès. Repassaren la seva vessant de cronista de l'època amb col·laboracions en una gran diversitat de diaris i publicacions escrites, així com la seva àmplia aportació a la literatura de viatges. Un recordatori molt més modest que el de la reconciliació, de 2006.

³⁹ Penjat a internet: http://www.vilaweb.cat/www/elpunt/noticia?p_idcmp=1850378

Finalment, entre els molts intel·lectuals que segueixen defensant a Josep Pla, tant al personatge com a l'escriptor, ja hem citat repetides vegades a Baltasar Porcel; "Pla es lo más parecido que pueda existir a un genio del idioma, de la visión de un país, Catalunya, y de las ideas, del mundo. Pla es imprescindible para la cultura catalana y puede enriquecer muchísimo nuestras vidas"⁴⁰ I més endavant en un altre article afegeix: "Luego, todo junto formaba un estilo entre abarrocado y de mucho relieve, una sensorial y detonante retórica que a la vez se distanciaba de lo que trataba y lo penetraba. Bien: Pla se convirtió así en uno de los grandes escritores y memorialistas del siglo XX."⁴¹

⁴⁰ Dins un article de Baltasar Porcel a *La Vanguardia*, del dia 2 de juny de 2004. "El cuerpo espiritual" Penjat a internet : <http://lletres.net/pla/bporcel.html>

⁴¹ Dins un altre article de Baltasar Porcel a *La Vanguardia*, del dia 27 de febrer de 2006. Penjat a internet : http://lletres.net/pla/bporcel_pla2006.html

3.5.- Els números monogràfics (històrics, commemoratius,...)

Ja he dit en anteriors apartats que periòdicament, encara que amb una freqüència variable, apareixien els **números extraordinaris**, als que també s'hi afegiren els **monogràfics**. Un nombre variable d'escriptors, des d'un mínim de dos, pels números monogràfics, fins a uns dotze, preparen i escriuen sobre un tema concret, coordinats tots ells per Néstor Luján, que normalment feia també la presentació i escrivia algun article. Constituïren una de les estratègies més comunes de *Destino*, en aquest període, seguit amb interès i força èxit entre els lectors habituals. En al apartat corresponent a l'estructura de la revista deia que aquestes sèries d'articles les podem agrupar en dos grans grups: a) No temporals, entre les que trobàvem les grans sèries ("*La Història que sobrevive*" o "*Extra ciudades*"), i les sèries menors, creades a partir de l'èxit de les primeres ("*El vino*", "*Navidad*" "*Placeres de la sobremesa*", "*Juegos y deportes*", "*Las grandes cocinas*" o be "*Rostros del siglo XX*"), i b) Comemoratius, lligades a una data, aniversaris, centenaris,... de grans figures de la història, de la música, de la cultura,... o lligats a fets destacats.

Respecte als primers, ***La Historia que sobrevive*** tracta de presentar la història contemporània europea, des dels seus orígens –Revolució Francesa i Napoleó- fins al present. Davant la transcendència dels esdeveniments històrics dels dos últims segles en la configuració actual de la nostra societat, *Destino* prengué la iniciativa de posar a l'abast dels seus lectors el coneixement d'aquest període, donant-li la visió més ampla possible. Per la qual cosa, a més dels col·laboradors habituals del setmanari, sol·licità l'ajut d'historiadors, dels especialistes d'aquesta època històrica, que pel fet de ser-ho, poden escriure sobre el període des dels punts de vista més variats, i ajudant a que fos el mateix lector el que acabés conformant el seu propi coneixement del moment històric. Aquest articles estan escrits amb rigor, malgrat la seva forma periodística, fugint sempre de l'excés d'erudició, que no correspondria a una publicació setmanal generalista, però tampoc es tractava de vulgaritzar la història. La presentació de cada tema normalment correspon a Néstor Luján, que introdueix als diferents escriptors i el tema escollit, per cadascun dels capítols, amb l'objecte de facilitar en cada cas als lectors la identificació dels punts del seu interès. La idea era atractiva, la il·lusió important, el projecte ambiciós,

malgrat requeria estar sotmès a una cronologia i un mètode. La relació dels temes tractats és extensa, i ni que sigui només a manera d'índex citarem els següents:

I.- *La Revolució Francesa*.¹ De manera tradicional s'ha considerat que, amb aquest esdeveniment comença la Història Contemporània. Per la seva transcendència s'agafa com a punt de partida per iniciar aquesta gran sèrie d'articles històrics.

II.- *Napoleón*.² Per la seva influència en tota l'època posterior i en la formació de la França moderna.

III.- *La guerra de la Independència*.³ Amb els dos anteriors, completa la trilogia sobre els orígens de la Història Contemporània. El cop de Napoleó contra la monarquia borbònica i la ideologia de la Revolució Francesa estan en el rerefons del segle XIX espanyol.

IV.- *El Romanticismo*.⁴ Els moviments culturals i històrics que es donaren en la primera meitat del segle XIX.

¹ Destino, 15.05.1965 (1449), pag. 24 a 77. Escriuen: Santiago Nadal (*La Revolución Francesa y su desarrollo*); Sergio Vilar (*La toma de la Bastilla y el pueblo*); Néstor Luján (*Rouget de l'Isle y la Marsellesa i La nueva historia de la guillotina*); Mercedes Ballesteros (*María Antonieta*); José M. Pemán (*Luis XVI*); José Ruiz Fornells (*Los Ejércitos y la Revolución Francesa*); J. de Camps Arboix (*Sociología de la Revolución Francesa*); M. Jiménez de Parga (*La tarjeta de presentación de los revolucionarios*); José Pla (*El convencional Saint-Just*); Luis del Castillo Aragón (*La Revolución Francesa en vísperas del Constitucionalismo español*); Juan Cortés (*El juramento del juego de la pelota*); Arturo Llopis (*La duquesa de Orleans, en Sarriá*); Álvaro Cunqueiro (*Juan Axel de Fersen, el buen caballero*); Miguel Porter (*El reflejo de la historia en el cine*), acabant amb la nòmina del personatges principals.

² Destino, 26.06.1965 (1455), pag. 17 a 76. Escriuen: Santiago Nadal (*Un genio y un hombre*); Sergio Vilar (*El golpe de estado: 18 Brumario*); Ángel Latorre (*El Código Civil*); Néstor Luján (*Historia de una familia: Los Napoleónidas*); Pickwick (*La vida cotidiana del Emperador*); José Tomás Cabot (*Ocaso y noche en Longwood, Santa Helena*); Juan Cortés (*El desterrado de Elba*); Mercedes Ballesteros (*Las dos mujeres de Napoleón*); José Jiménez Lozano (*Napoleón y la Iglesia*); José Ruiz Fornells (*El periodo napoleónico en el arte militar*); José Pla (*Napoleón y Talleyrand*); Álvaro Cunqueiro (*El holandés errante de Santa Helena*); André Maurois (*La leyenda napoleónica*); Francesc Noy (*La persistente leyenda negra: El ogro*), i la nòmina dels personatges principals.

³ Destino, 13.11.1965 (1475), pag. 17 a 76. Escriuen: Santiago Nadal (*El dos de mayo es el "14 de julio" español*); Juan Reglá (*España: 1808-1814*); José M. Pemán (*El Cádiz de las Cortes*); Joan Teixidor (*Goya entre dos siglos*); Arturo Llopis (*Un barcelonés historiador de Napoleón: Frederic Camp*); José Jiménez Lozano (*La "francesada" y el catolicismo español*); José Pla (*Gouvion Saint-Cyr en Cataluña*); J. de Camps Arboix (*El régimen napoleónico en Cataluña*); José Ruiz Fornells (*Consideraciones generales sobre la Guerra de la Independencia Española*); M. Jiménez de Parga (*La Constitución de 1812 o una oportunidad desaprovechada*); José M. Jover (*La Europa de las patrias en 1808*); Joan Torrent (*La prensa de Cataluña durante la Guerra de la Independencia*); Guillermo Díaz-Plaja (*Mitología y significación de 1808*); Carlos E. Corona (*La Guerra de la Independencia, gran catástrofe nacional*); Santiago Sobrequés (*Gerona y sus Sitios de 1808 y 1809*); Antonio Vilanova (*La Guerra de la Independencia en los Episodios Nacionales de Pérez Galdós*); A. Serrano Montalvo (*Los Sitios de Zaragoza*); Jorge Marín (*Grandeza y mezquindad de Wellington*), i per acabar esbossos bibliogràfics i nòmina dels personatges principals.

⁴ Destino, 19.03.1966 (1493), pag. 17 a 89. Escriuen: Santiago Nadal (*La política del Romanticismo*); Joaquín Marco (*Espronceda, poeta y testimonio*); Néstor Luján (*Victor Hugo en su pedestal*); Horacio Sáenz Guerrero (*El periodismo romántico*); María Luz Morales (*El amor y la moda en el Romanticismo*); Manuel Sacristán (*Al pie del Sinaí romántico*); José M. Valverde

V.- *Guerras Carlistas*.⁵ La convulsió que representen les Guerres Carlines centra gran part del segle XIX espanyol.

VI.- *El Segundo Imperio*.⁶ Una anàlisi històrica, política, literària, artística i de costums del període anomenat Segon Imperi, i la seva influència en la creació d'un estil de vida.

VII.- *De Isabel II a la Restauración*.⁷ Set anys en els que es varen reunir totes les formes polítiques de govern: monarquia autoritària d'Isabel II, regència del general Serrano, monarquia electiva i constitucional d'amadeu de Savoia, República unitària i federal fins a la Restauració de Cánovas d'una Monarquia constitucional.

(*Aproximación al Romanticismo*); Joan Teixidor (*Delacroix*); Juan Perucho (*El arte del Romanticismo*); Jordi Nadal Oller (*La revolución industrial*); Oriol Bohigas (*La arquitectura del Romanticismo*); Xavier Montsalvatge (*Cuando la música fue acústica del alma*); Álvaro Cunqueiro (*El gato "Murr" despierta en la redoma roja*); Sebastián Gasch (*El ballet romántico*); José Tomás Cabot (*El milagro de Pushkin*); Arturo Llopis (*Chopin en Barcelona*); Antonio Vilanova (*Larra y la España romántica*); Sergio Vilar (*Lord Byron en el movimiento de la vida*); Juan Cortés (*La revolución de julio de 1830*); G.B.Ricci (*Alessandro Manzoni*); i la nòmina dels personatges principals.

⁵ Destino, 30.04.1966 (1499), pag. 17 a 101. Escriuen: Santiago Nadal (*La herencia de tres regios hermanos*); Néstor Luján (*Don Baldomero Espartero, el general liberal*); Juan Cortés (*La semilla de las guerras carlistas*); Juan Reglá (*De la Reina gobernadora a la Restauración alfonsina 1833-1874*); Carlos Seco (*De Carlos V a Carlos VII*); A. Padilla Bolívar (*De Amurrio a Gibraltar, ida y vuelta, medio año "guerrilleando"*); José Ruiz-Fornells (*Reflexiones sobre las guerras carlistas*); José Tomás Cabot (*La primera guerra carlista en el país vasco-navarro, i Anecdotario de las Guerras Carlistas*); José Pla (*La segunda guerra: El general Savalls*); Jorge Solé Tura (*Tradicionalismo y catalanismo*); J. de Camps Arboix (*La guerra sin cuartel*); Edmón Vallés (*Monstruo o héroe*); Jorge Marín (*Cabrera y el carlismo, desde Inglaterra*); Luis del Castillo (*Una España dividida*); Joaquín Marco (*El carlismo en la "literatura" de la época*); M. Jiménez de Parga (*Tradicionalismo y carlismo*); Juan Perucho (*El misterioso autor del "Tratado sobre carnes" en la guerra carlista*); José M. Castroviejo (*El carlismo gallego en mi recuerdo*), i acaba amb un esbós bibliogràfic sobre les guerres carlines.

⁶ Destino, 29.10.1967 (1525), pag. 15 a 87. Escriuen: M. Jiménez de Parga (*Napoleón III, o después de mí la III República*); Santiago Nadal (*El Segundo Imperio: Hijo del miedo y de la gloria*); Néstor Luján (*El emperador y la emperatriz, i La aventura de México*); Francisco Noy (*La familia imperial*); A. Padilla Bolívar (*Del rey burgués al demócrata emperador*); Francesc de Carreras (*Poder e instituciones políticas del Segundo Imperio*); Luis del Castillo Aragón (*La política interior durante el Segundo Imperio*); José Tomás Cabot (*La gazmoña moralidad del Segundo Imperio*); Xavier Montsalvatge (*Offenbach*); José i Jesús de las Cuevas (*La emperatriz Eugenia en Sevilla*); Pickwick (*La fiesta imperial*); Joaquim Marco (*Los escritores románticos frente al Segundo Imperio*); Ricardo Camps (*Hausmann cambia la ciudad de París*); Luis Feduchi (*El estilo Segundo Imperio*); José Ruiz Fornells (*Reflexiones sobre la guerra franco-prusiana de 1870*); Jorge Solé Tura (*La Comuna de París*); Arturo Llopis (*El glorioso obstinado: Fernando de Lesseps*); Álvaro Cunqueiro (*Napoleón III contempla una horca de oro*).

⁷ Destino, 25.03.1967 (1546), pag. 21 a 87. Hi escriuen: S. Sobrequés Vidal (*Siete años de ruleta política*); Juan Reglá (*La caída de Isabel II*); Juan Cortés (*La "interinidad"*); J.A. González Casanova (*La Constitución de 1869*); José Ruiz Fornells (*Semblanza histórica del general Serrano*); José Tarín-Iglesias (*Mañé y Flaquer, contrapeso de la revolución*); Antoni Jutglar (*Francisco Pi y Margall*); José Pla (*Don Juan Prim como gobernante*); Edmón Vallés (*Una solución provisionalmente definitiva: Amadeo I*); J. Solé-Tura (*La primera República Española*); José Tomás Cabot (*Castelar en la tribuna*); Josep Termes (*El obrerismo catalán y sus relaciones con el federalismo*); A. Padilla Bolívar (*Cartagena: Medio año de cantón*); Santiago Nadal (*El lento proceso de la Restauración*); i la nòmina dels personatges principals.

VIII.- *La época de las unidades*:⁸ Moviments, idees, conspiracions, guerres i lluites que culminen amb les respectives unitats d'Itàlia i Alemanya.

IX.- *La época victoriana*:⁹ Dilatat espai de temps, que dura seixanta-quatre anys, i representa no només la formació de l'imperi britànic, sinó d'unes estructures econòmiques socials i polítiques fetes per durar, fins a la ruptura inicial en la I Guerra Mundial.

X.- *París: La belle époque*:¹⁰ No és un esdeveniment concret, sinó més be una manera d'entendre la vida; un moment de potencialitat econòmica y d'expansió vital, i abastaria des de l'exposició de 1889 fins al 1914, data en que comença la I Guerra Mundial.

XI.- *La Restauración y la Regencia*:¹¹ Defineixen aquest període el pronunciament de Martínez Campos i la proclamació d'Alfons XII, el 1874, fins a la majoria d'edat d'Alfons XIII, 1902. Podem constatar dos visions oposades de la Restauració entre Nadal i Carreras.

XII.- *Ramón Casas y su época*:¹² Mitjançant la figura de Ramon Casas es pretén explicar la Barcelona dels anys 90 del segle XIX, fins a la guerra de 1914, i el

⁸ Destino, 27.05.1967 (1555), pag. 40 a 97. Escriuen: Mariano Fontrodona (*Friedrich List y el "Zollverein" i Camilo Benso, conde de Cavour, padre de la nación italiana*); José Tomás Cabot (*Bismarck y los trabajadores alemanes*); José Pla (*Vida y obra de Otto von Bismarck*); Néstor Luján (*El militarismo prusiano y el pangermanismo*); Juan Cortés (*Los carbonarios*); Luis Bettonica (*Garibaldi en la mitología patriótica de Italia*); J. Jiménez Lozano (*La "cuestión romana" y las "cuestiones romana"*); Santiago Nadal (*Cavour y Bismarck*); i la nòmina dels personatges principals.

⁹ Destino, 27.04.1968 (1595), pag. 37 a 86. Escriuen: J.A. González Casanova (*El modelo de evolución política y sus mitos*); Mateo Madrideojos (*Formación y apogeo del imperio*); Jorge Marín (*Victoria-regina-imperatrix*); José Tomás Cabot (*La sociedad Fabiana*); José Pla (*Disraeli y Gladstone*); Mariano Fontrodona (*El Congreso de Berlín i Los exploradores ingleses de África*); Néstor Luján (*La guerra anglo-boer*); José M. Castroviejo (*La inefable tropa pickwickiana*); Arturo Llopis (*El matrimonio Browning*); Rafael Abella (*El deporte: esa herencia victoriana*); Pickwick (*La reina burguesa y su época*)

¹⁰ Destino, 26.04.1969 (1647), pag. 27 a 82. Escriuen: José Pla (*Marcel Proust*); Néstor Luján (*La edad de oro de la prensa francesa*); Álvaro Cunqueiro (*La saya de Carolina...*); M. Lluïsa Borrás (*"Art Nouveau" i Toulouse Lautrec*); Pickwick (*La mesa en el París de la "belle époque"*); Joan Teixidor (*Nabis, fauves y cubistas*); Joaquim Marco (*Apollinaire: El Romanticismo final*); Josep Palau (*Del cinematógrafo al séptimo arte*); Sebastián Gasch (*La "belle époque" y el espectáculo*); Rafael Abella (*Cuando los hombres empezaron a volar*); J. Tomás Cabot (*El fondo amargo de la "belle époque"*); Mariano Fontrodona (*Los grandes procesos políticos*); Xavier Montsalvatge (*De la muerte de Offenbach 1880 hasta la de Claude Debussy 1918*), i la nòmina dels personatges principals.

¹¹ Destino, 31.05.1969 (1652), pag. 31 a 82. Escriuen: Santiago Nadal (*La Restauración: "Resultante" de paz entre fuerzas contrapuestas*); Salvador de Madariaga (*La Iglesia: Clericalismo y anticlericalismo*); Joaquim Marco (*Campoamor*); Isidro Molas (*La Restauración y los inicios del catalanismo*); Néstor Luján (*Las reales personas*); José Manuel Cuenca (*La lección del canovismo*); J. de Camps Arboix (*La gran frustración 1899-1901*); J. Romero Maura (*Reflexión sobre el 98*); A. Padilla Bolívar (*El anarquismo español por la pendiente de la violencia 1874-1902*); Francesc de Carreras (*Joaquín Costa, contestatario: Una hipótesis sobre la Restauración*); Néstor Luján (*El Madrid de la Restauración*); Pickwick (*La mesa en el Madrid de fin de siglo*).

¹² Destino, 21.06.1969 (1655), pag. 27 a 77. Escriuen: Josep M. Pi Suñer (*Perfiles humanos del tiempo muerto*); Manuel Rocamora (*Recordando a Ramón Casas*); Rosendo Llates (*Casas guitarrista, Rusiñol, Nonell*); Sebastián Gasch (*La "bella época" barcelonesa y el espectáculo*);

fenomen del Modernisme. Aquí es tracta d'abastar el marc, i en el proper extra, el Modernisme en sí.

XIII.- *El Modernismo en Cataluña*.¹³ En aquesta sèrie es planteja el naixement i desenvolupament d'aquest moviment.

XIV.- *Descubrimiento de África*.¹⁴ Tracta del impuls colonial que mogué a les diferents nacions que, en el segle XIX, descobriren Àfrica i realitzaren una tasca d'explotació i *civilitzadora*, tan discutible com discutida. El límit cronològic on acaba aquesta sèrie està situat en el 1914. Tracta l' impuls nacionalista, econòmic i conqueridor que experimenta Europa el segle XIX.

XV.- *El humor y la sátira política de 1900 a 1914*.¹⁵ Dedicat a la caricatura política i a la sátira, en aquest període anomenat la "belle époque"; versió evocadora del que fou la premsa polèmica, costumista, amena i intencionada d'aquests anys.

XVI.- *La Revolución mexicana (1910-1923)*.¹⁶ La primera de les grans revolucions del segle XX, que aconsegueix imposar-se després de molts anys de lluita.

Juan Cortés (*Ramón Casas y la pintura*); José Pla (*Un conocido: Ramón Casas*); Miquel Porter Moix (*El cine barcelonés, entre el "Modernisme" y el "Noucentisme"*); Sempronio (*Tertulias y peñas entre dos siglos*); Marilyn McCully (*El poster y "Els Quatre gats"*); Pickwick (*La mesa en la Barcelona de Ramón Casas*). També hi figura una nòmina de personatges.

¹³ Destino, 25.10.1969 (1673), pag. 31 a 76. Escriuen: Joan Teixidor (*Nuestro modernismo*); Lluís Domenech (*Nueva aproximación a Gaudí*); Jordi Llimona (*Recordando a Josep Llimona*); Jordi Maragall (*Reflexiones sobre el modernismo de Juan Maragall*); Sempronio (*Russinyol y los años locos de Sitges*); A. Cirici Pellicer (*Las artes decorativas modernistas*); Joan Torrent (*Un número de "L'esquella de la Torratxa" dedicado al modernismo*); José Pla (*Sobre el pintor Isidro Nonell*); Oriol Bohigas (*Otro aspecto del "modernisme"- Viena en Cataluña*); Xavier Montsalvatge (*La música y los músicos del modernismo...*); Oriol Martorell (*De Clavé a Millet*); Santiago Sans (*Teatre íntim de Adrià Gual*); Joaquim Marco (*El modernismo en la literatura*); Eugenio Trias (*Síntomas de banalización*); Francisco Miralles (*Un barcelonés en Melilla*); Maria Lluïsa Borràs (*Domenech i Montaner, prototipo*).

¹⁴ Destino, 14.03.1970 (1693), pag. 23 a 57. Escriuen: Francesc de Carreras (*Del colonialismo al imperialismo*); Mateo Madridejos (*La colonización francesa en África*); Mariano Fontrodona (*Dos momentos de peligro: Los incidentes de Fashoda y Agadir, i Alemania en África*); Jorge Marín (*Egipto y el Sudán bajo la influencia de Inglaterra*); Néstor Luján (*El Congo de los exploradores y de los explotadores, i África del Sur y si azarosa historia*); Luis Bettonica (*Las quimeras coloniales de Italia: Etiopía, Somalia, Libia*).

¹⁵ Destino, 30.05.1970 (1704), pag. 27 a 68. Escriuen: Néstor Luján (*La sátira y el humor en la prensa madrileña, i La edad de oro de la sátira política francesa*). J. M. Cadena (*El "Papitu" de la primera época*); Sempronio (*El humor político en Cataluña*); Joan Teixidor (*Xavier Nogués*); Manuel Amat (*Tres semanarios infantiles*); Joan Torrent (*La prensa satírica y humorística de los años 1900 a 1914*); Jorge Marín (*"Punch" y el humorismo inglés*); Mariano Fontrodona (*La sátira política en los días del Kaiser Guillermo II*); Maria Lluïsa Borràs (*Los orígenes del comic strip*).

¹⁶ Destino, 28.11.1970 (1730), pag. 29 a 71. Escriuen: Néstor Luján (*La Revolución mexicana: De Madero a Obregón*); Rafael Abella (*Pancho Villa: Su leyenda y su historia*); Mariano Fontrodona (*La paradójica figura de don Venustiano Carranza*); Miquel Porter Moix (*El cine de la Revolución mexicana*); Edmon Vallés (*Pequeño diccionario de la Revolución*); Nuria Vidal Vila (*Emiliano Zapata, el voluntariamente olvidado*); Maria Lluïsa Borràs (*Los muralistas mexicano o un arte para el pueblo*).

XVII.- *París-Montmartre, el nacimiento del arte del siglo XX*:¹⁷ Intenta reviuere el llançament de l'art modern a París, en la primera dècada del segle XX.

XVIII.- *Los años trágicos del anarquismo internacional (1880-1914)*:¹⁸ Un contrapès als anys de la "belle époque".

XIX.- *Los años trágicos del anarquismo español (1880-1914)*:¹⁹ Estudi de l'acció llibertària que es desenvolupa a Espanya, durant els anys de la Restauració, la Regència i els primers anys d'Alfons XIII.

XX.- *La Alemania de Guillermo II*:²⁰ La profunda i quasi total transformació de la vida alemanya arran de la política de Bismarck; la hegemonia de Prussia, la transformació industrial ràpida, la preponderància de l'exèrcit, la política colonial insaciable, etc., com a pròleg de la primera gran guerra.

XXI.- *Las guerras de Extremo Oriente*:²¹ La transformació dels imperis xinès i japonès, des de les estructures medievals, entre la segona meitat del XIX i primera meitat del XX, i les pugnes entre ambdós. Final de la presència d'Espanya en aquella part de mon.

XXII.- *El trágico verano de 1914*:²² Els esdeveniments de l'estiu de 1914 i les batalles que durant la resta de l'any, marcaran el que serà la I Gran Guerra.

¹⁷ Destino, 27.03.1971 (1747), pag. 22 a 59. Escriuen: Néstor Luján (*Vida e historia de Montmartre; 1902: Escándalo de "Pelléas et Mélisande" de Maeterlinc y Debussy i Un cuadro y tres personajes: Marie Laurencin, Apollinaire y Rousseau*); Álvaro Cunqueiro (*Una fantasía llamada Max Jacob*); José Corredor-Matheos (*Vázquez Díaz, Regoyos y el grupo vasco*); José Pla (*De la academia de Roma al Montmartre de París*); Joan Teixidor (*Bonnard*); Maria Lluïsa Borràs (*Los artistas de Montmartre*); Sebastián Gasch (*Presentación en París de los ballets de Diaghilev*); Xavier Montsalvatge (*Erik Satie*).

¹⁸ Destino, 01.05.1971 (1752), pag. 23 a 50. Escriuen: M. A. Aparicio (*Las organizaciones anarquistas*); Francesc de Carreras (*Las teorías anarquistas*); Mariano Fontrodona (*El nihilismo ruso*); José Tomás Cabot (*Anarquismo made in USA*); Néstor Luján (*El bienio sangriento de la anarquía en Francia*); Luis Bettonica (*El anarquismo italiano*).

¹⁹ Destino, 08.05.1971 (1753), pag. 23 a 46. Escriuen: M. Jiménez de Parga (*Las raíces ideológicas del anarquismo español*); M.A. Aparicio (*Las organizaciones anarquistas en España*); Rafael Abella (*Ferrer Guardia y la Escuela Moderna*); A. Padilla Bolívar (*Los atentados anarquistas bajo la Restauración*); Joan Torrent (*El atentado anarquista del Gran Teatro del Liceo*).

²⁰ Destino, 05.06.1971 (1757), pag. 19 a 47. Escriuen: Néstor Luján (*Cinco siglos de Hohenzollern en Prusia*); José Pla (*El temperamento del Kaiser. Su pasión por ser adulado*); Acosta Sánchez (*El socialismo alemán ante la guerra europea*); Mariano Fontrodona (*La extraña y vacilante política internacional de Guillermo II*); Justo Vilafranca (*Cuando Guillermo II soñó con el dominio del zar*); Julio Camba (*La Alemania de Guillermo II*); Francisco Miralles (*De Dresde a Munich pasando por Kandinsky*). Tots aquest articles van precedits d'una cronologia dels fets més importants.

²¹ Destino, 26.06.1971 (1760), pag. 24 a 45. Escriuen: Néstor Luján (*El Japón se convierte en un país moderno*); Rafael Abella (*14 de agosto de 1898: Fin de la dominación española en Filipinas*); Mariano Fontrodona (*La ya olvidada guerra ruso-japonesa*); Justo Villafranca (*La revuelta de los boxers*); José Manuel Cuenca (*Sun Yat-sen 1866-1925, creador de la China moderna*). Tots aquest articles van precedits d'una cronologia dels fets més importants.

²² Destino, 07.08.1971 (1766), pag. 21 a 46. Escriuen: Mariano Fontrodona (*Los forjadores de la guerra*); José Pla (*El Kaiser y los orígenes remotos de la primera guerra*); Néstor Luján (*"La Internacional de los cañones" en 1914, La propaganda: El "bourrage de crâne" i La batalla del Marne*); Francesc de Carreras (*Los socialistas ante la guerra*); Justo Villafranca (*22 de setiembre de 1914: El submarino entra en la historia*); J. de Camps Arboix (*Impresiones de aquel verano de*

XXIII.- *Los años sangrientos 1915-1916*.²³ Son els anys de les grans batalles inútils.

XXIV.- *El decisivo 1917*.²⁴ És l'any de crisi d'aquesta guerra; és l'any en que es deixa sentir la fatiga de la guerra entre els dos bàndols, amb l'ensorrament de la Rússia tsarista.

XXV.- *El fin de la guerra 1918*.²⁵ Representa el final del malson bèl·lic, però l'armistici que permeté aturar les hostilitats, sense que Alemanya fos envaïda, malgrat l'abdicació del kàiser, també permeté a Ludendorff afirmar que l'exèrcit havia estat traït pels polítics de la rereguarda. Aquest foren els sediments de l'origen de la II Guerra Mundial.

XXVI.- *La Revolución Rusa*.²⁶ Últims anys del tsarisme, una visió de la tràgica situació del camp i les zones industrials del imperi rus, els protagonistes de la Revolució, i una anàlisi de les etapes del moviment revolucionari fins la consolidació total del triomf comunista.

XXVII.- *La paz de Versailles*.²⁷ Un tractat que pretenia establir un *statu quo* durador, sinó etern, i fou un fracàs, per la duresa envers Alemanya, absent de les negociacions. Aquesta fou l'arma agressiva dels nacionalsocialistes i l'origen de la II Guerra Mundial.

XXVIII.- *La Alemania que hizo posible a Hitler (1918-1923)*.²⁸

1914). Tots aquests articles van precedits d'una cronologia dels fets més importants, i conclouen amb una nòmina dels personatges de la guerra.

²³ Destino, 14.08.1971 (1767), pag. 23 a 44. Escriuen: Mariano Fontrodona (*Cronología i Jutlandia, un Trafalgar frustrado*); Jorge Marín (*La participación inglesa en el bienio 1915-1916*); Edmon Vallés (*La batalla de Verdún*); Rafael Abella (*La guerra en la que nadie creía*); Tots aquests articles també van precedits d'una cronologia dels fets més importants, i conclouen amb una nòmina dels personatges de la guerra.

²⁴ Destino, 21.08.1971 (1768), pag. 8 a 27. Escriuen: Mariano Fontrodona (*Cronología i Sangre en el Este: De los lagos Masurianos a la ofensiva de Brusilov*); Justo Villafranca (*Los Dardanelos: Miseria y grandeza de Winston Churchill*); Rafael Abella (*La ofensiva que iba a ser la última*); Edmon Vallés (*Las negociaciones secretas*); Francesc de Carreras (*Los socialistas durante la guerra*); Carmen Alcaide (*El último mono*). Tots aquests també articles van precedits d'una cronologia dels fets més importants, i conclouen amb una nòmina dels personatges de la guerra.

²⁵ Destino, 28.08.1971 (1769), pag. 25 a 44. Escriuen: Mariano Fontrodona (*El Tío Sam se va a la guerra*); Rafael Abella (*La batalla de los ícaros*); Justo Villafranca (*La equivocada decisión sobre la guerra submarina*); José Pla (*Georges Clemenceau*); Ana Vergés (*Historia de un arma nueva: El tanque*); Aleix Verdaguer (*La paz*). Tots aquests també articles van precedits d'una cronologia dels fets més importants, i conclouen amb una nòmina dels personatges de la guerra.

²⁶ Destino, 16.10.1971 (1776), pag. 8 a 32. Escriuen: Francesc de Carreras (*Cronología i Nòmina de personajes y partidos revolucionarios*); Néstor Luján (*La Rusia de la época de Nicolás II*); Mariano Fontrodona (*El regreso de Lenin a Rusia*); Jordi Solé Tura (*Las fases de la Revolución*); José Pla (*Lenin y Trostky*)

²⁷ Destino, 04.12.1971 (1783), pag. 27 a 41. Escriuen: Mariano Fontrodona (*Cronología de la Paz de París i La Paz entre bastidores*); M. Jiménez de Parga (*Después de Versailles, el temor a la revolución*); Mateo Madrdejós (*Woodrow Wilson i el idealismo internacionalista. Los "14 puntos"*).

²⁸ Destino, 22.01.1972 (1790), pag. 32 a 39. Escriuen: Mariano Fontrodona (*El enigma de la República de Weimar i Cronología*); M. A. Aparicio (*La liga espartaquista y el partido socialdemócrata alemán*).

Amb aquest numero s'acaba la sèrie *La Historia que sobrevive*. Han passat gaire bé set anys des del primer extra d'aquesta sèrie, el 15 de maig de 1965, i és força evident l'esgotament del model, que va en paral·lel amb la disminució de la il·lusió dels seus impulsors. Només cal observar el nombre de col·laboradors, així com el nombre de pàgines dedicades en els primers números a cada tema i en els darrers. La davallada no pot estar més clara. De tota manera, l'èxit dels primers números entre els lectors fou pro important com per animar a la direcció del setmanari a cercar altres temes, per iniciar noves sèries, que poguessin seguir captant el interès d'aquells. D'aquesta manera, a l'any d'haver iniciat la primera, sortirà el primer extraordinari de la segona gran sèrie: **Extra ciudades**. Els viatges de turisme no estaven a l'abast de tothom, i el fet d'apropar una visió diversa de les ciutats del mon als lectors, era una idea que resultava força atractiva. No era necessari sotmetre's a una cronologia, ni a un ordre sistemàtic; l'elecció i la publicació eren més lliures; la il·lusió inicial idèntica. Malgrat tot, la sèrie només arribà fins a dotze ciutats.

I.- *Atenas*.²⁹

II.- *Viena*.³⁰

III.- *Venecia*.³¹ Escollida pel seu pes cultural, per la seva suggestió artística i per la seva importància històrica, Venècia reuneix aquestes tres condicions, que la fan una ciutat única.

²⁹ Destino, 28.05.1966 (1503), pag. 23 a 101. Escriuen: M. Sánchez Artilles (*El pasado mítico de Atenas*); Andrés Espinosa Alarcón (*Atenas vista por sí misma*); José Alsina (*Sobre la religión de los antiguos griegos*); Luis Cuéllar (*La filosofía en Atenas*); J. Berenguer Aménos (*Atenas, una democracia imperialista*); J.L. Pérez Iriarte (*Mundo y trasmundo de la tragedia ática*); Pickwick (*Los atenienses en la mesa*); Pedro Pericay (*Lengua e historia en Grecia*); Joan Castellanos Vila (*Atenas, capital literaria de la Grecia de hoy*); A. Bali (*Los grandes monumentos de Atenas*); Joan Teixidor (*El mundo de las estatuas*); José Vives, S.J. (*La Atenas de San Pablo*); Carlos Miralles (*Atenas en la Edad Media*); Juan Cortés (*Los catalanes en Atenas*); M. Fernández-Galiano (*Atenas turca, dominada y pasiva*); Néstor Luján (*Atenas, por primera vez capital de Grecia*); José Pla (*La Atenas de hoy*); Sergio Vilar (*La pervivencia de los mitos griegos*); A. Mercé Varela (*Atenas, el helenismo y los juegos olímpicos*); Manuel Amat (*Pequeña guía de Atenas*); Álvaro Cunqueiro (*Memoria de los Dioses y adonde fueron*).

³⁰ Destino, 26.11.1966 (1529), pag. 18 a 87. Escriuen: Néstor Luján (*Viena, a través de los siglos i Viena y el mundo del Congreso*); Santiago Nadal (*"En nombre de la Santísima e Indivisa Trinidad", el Congreso de Viena*); Luis M. Feduchi (*Viena y el psicoanálisis*); José Pla (*La Viena post-imperial: Los tristes años veinte*); Francesc de Carreras (*Austria: Historia de una república*); J.M. Muntaner Pascual (*Economía y urbanismo en Viena*); José Palau (*De Joseph Haydn a Gustav Mahler*); Joan Teixidor (*El barroco en Viena*); F. Sellarés Pros (*Galopando sobre cuatro siglos*); Arturo Llopis (*Johan Strauss II*); X. Montsalvatge (*La Escuela de Viena, vértice neurálgico de la música contemporánea*); Juan-Ramón Capella (*El Círculo de Viena*); M. Porter Moix (*Un cine entre burbujas y sonrisas*); Pickwick (*Viena, una gentil y sosegada alegría de vivir*), acabant la sèrie d'articles una petita guia de Viena.

³¹ Destino, 22.04.1967 (1550), pag. 17 a 97. Escriuen: Juan Ramón Masoliver (*Venecia, el arco de la tercera Roma*); Néstor Luján (*Los últimos siglos de la Serenísima i Los animales de Venecia*); Austral (*Conversación con José Pla sobre Venecia*); Francisco Miralles (*La arquitectura veneciana*

IV.- *Estambul*.³² Una visió d'una ciutat que ha estat capital de dos imperis, bizantí i otomà, i ha tingut tres noms, Bizanci, Constantinopla i Estambul. Una barreja de dos mons, Occident i Orient, i és la única ciutat del món que té barris en dos continents.

V.- *Hong Kong*.³³ Una visió de l'antiga colònia anglesa, dins en territori continental xinès. Fou colònia del Regne Unit fins el 1 de juliol de 1997; avui és una regió administrativa especial de la Xina; Macau és l'altra.

VI.- *México*.³⁴ Les tres civilitzacions que se sobreposen en la ciutat, que es materialitzen en la plaça de les Tres Cultures, radicada dins la ciutat, donen un pes considerable, espiritual i humà a Mèxic.

VII.- *Amsterdam*.³⁵ Una visió de la ciutat, al voltant de Rembrandt, en el tercer centenari de la seva mort.

VIII.- *Sevilla*.³⁶

a través de sus monumentos); Arturo Llopis (*Historia de una "S" universal y única*); X. Montsalvatge (*Un esquema de la escuela veneciana en la Europa musical del siglo XVIII*); Federico Roda (*El veneciano Goldoni y algunas de sus máscaras*); Pickwick (*La cocina veneciana antigua y moderna* i *Las fiestas venecianas: El carnaval, el amor, el juego*); Manuel Rocamora (*La indumentaria veneciana de los siglos XVI, XVII y XVIII*); Luis Bettonica (*La góndola, símbolo eterno de Venecia* i *La conservación de Venecia*); Joan Teixidor (*De Paolo Veneziano a Francesco Guardi*); M. Porter Moix (*El cine, capital Venecia*); Juan Perucho (*Los venenos de Venecia*); Álvaro Cunqueiro (*Ojos y oídos de Venecia, vientos sellados e inquisición del rumor*), acabant amb notícies, una cronologia i una petita guia de Venècia.

³² Destino, 11.11.1967 (1579), pag. 31 a 89. Escriuen: Néstor Luján (*Historia de tres ciudades: Bizancio, griega, romana y bizantina, Mustafá Kemal Atatürk y la nueva Turquía* i *La ciudad y sus monumentos*); Giorgio della Rocca (*Historia paralela de Venecia y Constantinopla*); J. Jiménez Lozano (*Constantinopla y Estambul, dos símbolos cristianos*); Álvaro Cunqueiro (*La cocina de la neo-Roma constantinopolitana*); Pickwick (*La cocina otomana*); Joan Teixidor (*El arte bizantino*); Juan Perucho (*El caballero Nicéforas en la Grecia catalana*); Mariano Fontrodona (*La cuestión de los estrechos*); José Pla (*La transformación de Estambul*); Vicente Coll Ros (*El gran bazar de Estambul*); Luis Bettonica (*Un deporte turco: La lucha*); Francisco Miralles (*Arquitectura, espacio y urbanismo en la Estambul otomana*); J.M. Bleuca Perdices (*El viaje de Turquía de Cristóbal de Villalón*), acabant amb una petita guia de museus, hotels i restaurants.

³³ Destino, 25.05.1968 (1599), pag. 44 a 81. Escriuen: Néstor Luján (*La ciudad de Hong Kong, Cronología, Genio y figura de Hong Kong, Gastronomía china, El pecado original de Hong Kong: La droga, i Hong Kong y la política exterior de Pekín*); J.M. Muntaner Pascual (*La economía de Hong Kong*); Giorgio della Rocca (*Los días y las noches de Hong Kong, Macao, Pequeña guía de hoteles, restaurantes y otras amenidades, i El Shopping*)

³⁴ Destino, 26.10.1968 (1621), pag. 31 a 75. Escriuen: Néstor Luján (*Fundación de México, Cronología i Pequeña guía turística, El pintoresco deporte ecuestre: Los charros, La peculiar religiosidad mexicana*); Salvador Novo (*Gastronomía mexicana, i México 1968*); José Tarín Iglesias (*México, sin charros ni mariachis*); Joan Teixidor (*Una visita al museo nacional de Antropología*); Enrique F. Gual (*Perfil arquitectónico mexicano i Breve panorama de la pintura en México*); Vicenç Riera Llorca (*La novela, hoy, reflejo de México*); A. Mercé Varela (*México ante la olimpiada*).

³⁵ Destino, 15.03.1969 (1641), pag. 27 a 71. Escriuen: Néstor Luján (*Breve historia de Amsterdam, El Rijksmuseum*); Joan Teixidor (*Claroscuros de Rembrandt*); Rogelio Roca jr. (*Amsterdam y la talla de diamantes*); Luis Bettonica (*La cotidiana, monótona y evidentemente rentable vida de Amsterdam* i *Las noches de Amsterdam*); Maria Lluïsa Borrás (*Piet Mondrian, eremita en Nueva York y Karel Appel, o el vértigo de vivir*); José Pla (*Imagen de Amsterdam*); Pickwick (*La mesa de Amsterdam*); Theo Stols (*La titánica lucha de los holandeses contra el agua* i *La ciudad y sus monumentos*), acabant els articles amb una petita guia d'Amsterdam.

³⁶ Destino, 29.11.1969 (1678), pag. 31 a 73. Escriuen: José M. Pemán (*...y Sevilla!*); Carles Miralles (*Cuando en Sevilla se hablaba latín*); Maria Lluïsa Borrás (*El pasado musulmán de Sevilla*,

IX.- *Florença*.³⁷ Per la importància que ha tingut en la cultura occidental, que en el seu moment fou el centre de les ciències, les arts, de les lletres i en definitiva, de la civilització europea.

X.- *Copenhague*.³⁸

XI.- *Londres*.³⁹

XII.- *Munich, ciudad olímpica*.⁴⁰

L'esgotament del model es torna a fer evident, molt més de pressa que en el cas anterior, amb el nombre d'articles, d'escriptors i de pàgines. Malgrat tot, l'èxit inicial d'aquelles dos primeres sèries estimulà la multiplicació d'altres amb temes més lúdics, més lleugers, més entretinguts, més generals en definitiva del que podia representar *La historia que sobrevive*. El segon intent *Ciudades*, ja obeïa més a una idea de popularitzar el coneixement d'altres països. *Destino* no deixava de ser una publicació generalista, que pretenia arribar al màxim nombre possible de lectors. De tota manera, aquestes últimes sèries no passaren mai dels dos, tres o màxim quatre números; foren sèries molt més curtes. Així es dedicaren als temes més variats: *Placeres de la sobremesa*, *Rostros del siglo XX*, -en els que barrejaren rostres des de Greta Garbo fins a Manuel de Falla-

la olvidadiza); Alberto Blecua (*Cervantes y Sevilla*); Manuel Barrios (*Todo es posible en Sevilla*); Néstor Luján (*La época de oro en el cante en Sevilla, Sevilla en los toros, i La Semana Santa en Sevilla*); X. Montsalvatge (*Joaquín Turina y los músicos de Sevilla*); Joan Teixidor (*Pintores en Sevilla: Zurbarán, Murillo y Valdés Leal*); Álvaro Cunqueiro (*Hipótesis de don Juan en Sevilla*); Joaquín Romero Murube (*Los jardines de Sevilla*); José M. Cuenca Toribio (*La cultura sevillana en los inicios de la era espacial*); Francisco Miralles (*Sevilla y sus escultores*); Joaquim Marco (*Noticias sobre Sevilla y la moderna poesía española*), i acaba amb una guia dels monuments de la ciutat.

³⁷ Destino, 25.04.1970 (1699), pag. 23 a 79. Escriuen: Néstor Luján (*Cronología, La Florença de Lorenzo el Magnífico*,); Juan R. Masoliver (*Cifra de la ciudad de la flor*); Luis Bettonica (*Un posible itinerario por la Florença antigua, Pequeña guía de Florença i Florença sin tópico: Vigilancia del pasado en la vida de hoy*); José Pla (*El secretario de Florença: Machiavelli*); Jordi Llimona (*Savonarola, entre el instinto y la tradición*); Joan Teixidor (*De Giotto a Miguel Angel*); Francisco Miralles (*La escultura florentina, entre la materia y el espíritu*); J.M. Muntaner Pascual (*La banca en el esplendor florentino*); Pickwick (*Noticia sobre la antaño suntuosa y hoy discreta cocina florentina*); Maria Lluïsa Borrás (*Brunelleschi: El primer arquitecto*)

³⁸ Destino, 31.10.1970 (1726), pag. 23 a 63. Escriuen: Néstor Luján (*Imagen y paradoja de la ciudad de Copenhague, Breve cronología de Dinamarca y Copenhague*); Juan Obiols Vié (*La libertad de pornografía, importante experimento sociopsicológico en Dinamarca*); J. Jiménez Lozano (*Sören Kierkegaard, un simple creyente radical*); Mariano Fontrodona (*Hans Christian Andersen*); José Pla (*Dos visiones de Copenhague*); Álvaro Cunqueiro (*¡Bienvenidos a Elsinor!*); Miquel Porter Moix (*Desde los viejos tiempos de la "Nordisk"*); Pickwick (*La copiosa y desconocida cocina sueca*); Luis Bettonica (*Copenhague y su alegría de vivir*).

³⁹ Destino, 24.06.1972 (1812), pag. 21 a 36. Escriuen: Jorge Marín (*Londres: Ciudad de contrastes, Facetas londinenses i Mercantilismo y tradición en la City de Londres*); José Pla (*Jardines y parques*); Néstor Luján (*Vida e historia de los pubs de Londres*).

⁴⁰ Destino, 19.08.1972 (1820), pag. 19 a 28. Escriuen: Néstor Luján (*Munich, tradicional e histórica*); José Pla (*El Munich de mi juventud*); Pickwick (*Munich, espléndida, abigarrada y olímpica*); A. Mercé Varela (*Los juegos olímpicos de Munich: 1.972 millones de marcos*).

Juegos y deportes. Las grandes cocinas (Italiana, china, catalana). Maestros del cine cómico, Navidad,...

Una altra línia que seguí *Destino* fou la de dedicar **números monogràfics** a un tema determinat, en general una persona, una figura de la història, de la música o de la cultura en general, majoritàriament catalanes, encara que no només catalanes, etc., commemoratiu de la data de naixement o de la seva mort; aniversaris, centenaris d'una data lligada a la persona a la qual se li dedicava el monogràfic. També es donaren molts monogràfics dedicats a fets determinats: *Los problemas de la enseñanza; los barcos fantasmas; el salón de Barcelona* (automòbil), o *el Año Internacional de la Mujer*, que representà una ruptura dins *Destino*, amb la marxa de Néstor Luján, i que analitzarem en particular. El procediment dels monogràfics era el mateix que el dels números extraordinaris; uns quants escriptors, preparaven i escrivien sobre una persona en concret, coordinats per Néstor Luján, que feia la presentació i normalment també hi escrivia algun article. La diferència amb les sèries és que, el monogràfic normalment esgotava el tema amb un sol número de *Destino*. Malgrat tot, l'extensió d'aquests és molt variable, tant en nombre d'escriptors que li dediquen un article a un personatge, com en nombre de pàgines del setmanari. Així podem veure una gran diferència entre el monogràfic dedicat a Pompeu Fabra, vint-i-dos pàgines, o les vint-i-vuit dedicades a Dickens, i el dedicat a Josep Carner, cinc, o a Ferran Soldevila, quatre. De tota manera, és cert que no és el mateix preparar un monogràfic dedicat a un centenari, que és força previsible i per tant es pot preparar amb temps, que el dedicat a la mort d'algun personatge, encara que esperada, sempre és més sobtada, i per tant s'havia de preparar una necrològica d'urgència. Alguns d'aquests números ja els he citat en altres capítols, com ara els monogràfics dedicats als setanta i setanta-cinc anys de Josep Pla, el dedicat a Enric Prat de la Riba, amb motiu del cinquantè aniversari de la seva mort, el 1 d'agost de 1917, número que, per cert, merescué un expedient, o el dedicat a Pompeu Fabra. El caire cultural del setmanari feia que s'aprofités una avinentesa d'aquest tipus, per donar a conèixer i difondre la figura o l'obra d'un d'aquests personatges. Sense ànim de ésser exhaustiu, citaré alguns d'aquests números monogràfics, tal com he fet amb les sèries.

I.- *Azorín: Maestro de las letras españolas*:⁴¹ Aquest monogràfic fou confeccionat per la mort, als noranta-tres anys, de José Martínez Ruiz, Azorín, antic col·laborador de la revista, fins que hi renuncià per motius de salut.

II.- *En los setenta años de José Pla*:⁴² El setmanari aprofita l'ocasió per projectar la imatge que tenen de l'escriptor empordanès, altres escriptors peninsulars en llengua castellana, gallega i catalana. El fet de col·laborar amb *Destino*, des de l'any 1940, pràcticament amb un article setmanal, amb les cròniques dels seus innumerables viatges pel món, i amb la publicació de la seva obra completa, que *Destino* havia començat a publicar l'any 1966, fa que augmenti, si cap, el interès de la revista per difondre la figura de Pla. Luján reconeix que Josep Pla ha estat un dels mentors intel·lectuals de *Destino*, i el de més acusada i constant influència. "Desde el primer momento su ayuda moral, su asistencia, su consejo y su amistad han sido preciosos, de una irreprochable elegancia espiritual." De tots aquests articles n'he fet menció en l'apartat dedicat a Josep Pla, escriptor.

III.- *Prat de la Riba, un nombre inolvidable*:⁴³ Amb motiu del cinquantè aniversari de la seva mort. Aquest monogràfic pretén estudiar y aprofundir l'acció política i cultural de Prat de la Riba, president de la Diputació de Barcelona, des on creà l' Institut d'Estudis Catalans, i de la Mancomunitat de Catalunya, des de la seva creació, el 1914, fins a la seva mort.

⁴¹ *Destino*, 11.03.1967 (1544), pag. 10 a 23. Escriuen: Néstor Luján (*En la muerte de Azorín*); José Manuel Blecua (*Azorín y los clásicos*); Baltasar Corcel (*José Martínez Ruiz "Azorín", de cuerpo presente*); Guillermo Díaz-Plaja (*Azorín, a la letra y el instante*); N. Ancochea Millet (*Nota de lectura*); Joaquim Marco ("*La voluntad*" y "*Antonio Azorín*"); Pedro Gimferrer (*De "don Juan" a "doña Inés"*); Luis Ripoll (*Azorín en Mallorca*) i Rafael Vázquez Zamora (*El gran escritor no desaparece*).

⁴² *Destino*, 18.03.1967 (1545), pag. 44 a 67. Escriuen: Néstor Luján (*A un entrañable amigo*); Joan Fuster (*La prosa castellana de Josep Pla*); José Pla (*A los setenta años*), el propi Pla escriu el seu article setmanal fent unes reflexions personals sobre ell mateix; Baltasar Porcel (*Josep Pla y sus trabajos*); Joaquín Molas (*Josep Pla y la realidad*); Joaquim Marco (*Josep Pla y la conciencia de escritor*); *Los escritores castellanos opinan sobre Pla. Los escritores de Cataluña escriben sobre Pla*.

⁴³ *Destino*, 29.07.1967 (1564), pag. 25 a 59. Escriuen: Jordi Rubió (*Los dos equipos de Prat de la Riba*); J. de Camps Arboix (*Notas biográficas de Prat de la Riba, El arduo proceso de la Mancomunidad, La obra realizada, i Bibliografía*); Ramon d'Abadal (*Prat y la historia*); José M. Pi Suñer (*Prat de la Riba y los funcionarios*); R. Noguer i Comet (*La política social de la Mancomunidad de Cataluña*); Octavi Saltor (*Prat de la Riba, ideólogo*); Claudi Ametlla (*Mis recuerdos personales de Prat de la Riba*); Enric Jardí (*Prat de la Riba, jurista*); Santiago Nadal (*Doctrinario y posibilista*); J. Solé Tura (*Las ideas sociales de Prat de la Riba*); Xavier Fort i Bufill (*La prensa en la muerte de Prat de la Riba*), aquest article fou motiu del 5é. expedient a *Destino*.

IV.- *Pompeu Fabra 1868-1968*:⁴⁴ Pel centenari del naixement de Pompeu Fabra, el qual des de la secció filològica de l' Institut d'Estudis Catalans, creat per Prat de la Riba el 1907, impulsà i publicà les normes ortogràfiques del català el 1913, al que dotà d'una normativa gramatical i lèxica. Primer fou l'ortografia, mes tard la morfologia, acabant per la sintaxis. Pompeu Fabra publicà la *Gramàtica* el 1918, i el *Diccionari* el 1932. En definitiva, Fabra convertí el català en una llengua moderna. En l'apartat de *l'ensenyament del català* he fet menció de tots aquests articles.

V.- De vegades coincidien en un mateix numero dos esdeveniments, que per ells mateixos meritaven una monogràfic; però el fet de no deixar passar la data, feia que compartissin les pàgines d'un mateix número del setmanari. Aquest és una d'aquestes coincidències:

V.1.- *En la muerte de don Ramón Menéndez Pidal*:⁴⁵ Mort a Madrid la setmana anterior, el 14 de novembre de 1968. *Destino*, setmanari cultural, no podia deixar de fer-hi referència a aquest historiador medievalista espanyol.

V.2.- *Año Miró*:⁴⁶ Amb motiu del setanta-cinquè aniversari del seu naixement, l'ajuntament de Barcelona organitzà la setmana anterior una gran exposició de Miró al hospital de Sant Pau, amb més de 400 obres de l'artista. Exposició que ja s'havia exhibit a Saint Paul de Vence, i estava previst passar-la al Guggenheim de Nova York a la primavera següent.

VI.- *Ramon d'Abadal*:⁴⁷ Mort aquell 17 de gener.

⁴⁴ Destino, 24.02.1968 (1586), pag 17 a 39. Escriuen: A.M. Badia Margarit (*Los tres factores de la reforma lingüística del catalán*); Heribert Barrera (*Pompeu Fabra, ingeniero y profesor de Química*); Francesc de B. Moll (*Mossèn Alcover y Pompeu Fabra*); Octavi Saltor (*Pompeu Fabra, un magisterio cordial*); A. Bladé i Desumvila (*Pompeu Fabra en Montpellier*); Antoni Comas (*Las soluciones ortográficas de Pompeu Fabra*); J. de Camps Arboix (*Fabra y "L'Avenç"*); A.P. (*Josep Miracle nos habla de Pompeu Fabra*); acaba el monogràfic amb una bibliografia de Pompeu Fabra. Baltasar Porcel, en la seva secció *Encuentros*, entrevista a Ramon Aramon, secretari de l' Institut d'Estudis Catalans, que rememora la figura de Pompeu Fabra.

⁴⁵ Destino, 23.11.1968 (1625), pag 7 a 11. Escriuen: José Manuel Blecua (*El romanista europeo más ilustre de este siglo*); Martín de Riquer (*Menéndez Pidal, de Milá y Fontanals a la "Chanson de Roland"*); Jaume Sobrequés Callicó (*Ramón Menéndez Pidal y Cataluña*); Joaquim Marco (*La erudición de don Ramón Menéndez Pidal*).

⁴⁶ Destino, 23.11.1968 (1625), pag 35 a 66. Escriuen: Juan Perucho (*Miró y su tierra*); sir Roland Penrose (*Miró, señor de la noche*); Néstor Luján (*Conversación con Joan Prats*); recull de poemes de diferents poetes dedicats a Miró (*Antología sobre Joan Miró*); Jacques Dupin (*A propósito de un cuadro de Miró: "Nature morte au vieux soulier"*); Sebastián Gasch (*Los comienzos de Joan Miró*); Maria Lluïsa Borrás (*Joan Miró, pintor mediterráneo, i Son Abrines, un día entero sin Miró*); Joan Teixidor (*Miró entre nosotros*); acompanyen aquests articles una biografia i una bibliografia sumaria de Joan Miró.

⁴⁷ Destino, 24.01.1970 (1686), pag 8 a 16. Escriuen: Jordi Rubió Balaguer (*El ejemplo de Abadal*); J Ainaud de Lasarte (*Aportación de Abadal al mundo de las artes y de su historia*); Miquel Batllori, S.I. (*Ramon d'Abadal, académico de la historia*); José M. Font Rius (*Mi tributo a don Ramon d'Abadal, amigo y maestro*); J. De Camps Arboix (*Abadal, "hereu" ejemplar*); Santiago Nadal (*Un principal en la calle de Caspe*); Jaume Sobrequés Callicó (*La vida y la obra de Ramon d'Abadal*).

VII.- *Reflexiones en el centenario de Lenin*.⁴⁸ Nascut l'abril de 1870. Sense cap tipus de presentació, es publiquen els quatre articles seguits.

VIII.- *En la muerte de Josep Carner*.⁴⁹ També en aquest cas es publiquen els quatre articles junts.

IX.- *Charles Dickens 1870-1970*.⁵⁰ Monogràfic dedicat a la vida i obra de Dickens, mort el juny de 1870, per la ressonància universal de la seva obra, i com un dels novel·listes més populars i significats del segle XIX.

X.- *En el bicentenario de Beethoven*.⁵¹ Encara que no es segura la data del seu naixement, -només consta la del seu bateig-, el món musical celebra el segon centenari de Beethoven.

XI.- *En el centenario del maestro Vives*.⁵² Fundador, amb Lluís Millet, del *Orfeó Català*, de personalitat complexa, presideix el renaixement de la música catalana.

XII.- *Igor Stravinsky*.⁵³ Monogràfic dedicat al compositor rus, amb motiu de la seva mort quinze dies abans.

XIII.- En aquest número tornen a coincidir dos esdeveniments, un recent, l'altre previsible, com és un centenari, d'aquí la diferència de tractament.

Néstor Luján dedica la seva columna setmanal, *Al doblar la esquina*, a la figura de Ramon d'Abadal.

⁴⁸ Destino, 09.05.1970 (1701), pag 22 a 35. Escriuen: Santiago Nadal (*Padre de una revolución, un estado y un sistema*); Francesc de Carreras (*Lenin como teórico*); Mariano Fontrodona (*Los trabajos y los días de Vladimir Ilich Ulianov*); Jorge Marín (*Cuando Lenin venía a Londres*).

⁴⁹ Destino, 13.06.1970 (1706), pag 9 a 14. Escriuen: Maurici Serrahima (*Carner y la esperanza*); Robert Saladrigas (*Josep Carner, el hombre, el poeta, su testimonio*); Joan Teixidor a *Media columna (Carner joven)*; Pere Gimferrer (*En la muerte de Josep Carner*), acompanyats d'una petita antologia de Josep Carner.

⁵⁰ Destino, 27.06.1970 (1708), pag 29 a 57. Escriuen: Després de la presentació del monogràfic, i abans dels articles s'acompanya una biografia de l'escriptor. Álvaro Cunqueiro (*Mientras la corneta toca un aire alegre*); Néstor Luján (*Dickens: Del Pickwick a Edwin Dood, pasando por David Copperfield*); Jorge Marín (*Dickens: El autor y el hombre, i La Inglaterra de Dickens*); Robert Saladrigas (*Dickens vertido al catalán por Carner*); Miquel Porter Moix (*Dickens, Griffith, Eisenstein y los demás*).

⁵¹ Destino, 12.12.1970 (1732), pag 23 a 37. Escriuen: Néstor Luján (*En el bicentenario de Beethoven*); Federico Sopena (*Beethoven, clásico de la juventud*); Rosendo Llates (*El verdadero maestro de Beethoven*); Josep Casanovas (*L.v.Beethoven, un proceso abierto*); Xavier Montsalvatge (*1770-Beethoven-1827, un mito musical entre dos épocas*); José Palau (*Beethoven visto por Wagner*).

⁵² Destino, 20.03.1971 (1746), pag 25 a 53. Escriuen: Néstor Luján (*La vida paradójica, intensa y creadora de Amadeu Vives*); José Pla (*La imagen física del maestro Vives*); Federico Romero (*Amadeo Vives en Madrid*); X. Montsalvatge (*La espontánea sinceridad en la música vocal de Amadeo Vives*); Antonio Fernández-Cid (*Amadeo Vives y la zarzuela*); Sebastián Gasch (*Amadeo Vives en el paralelo*); Rosendo Llates (*Amadeo Vives "l'emigrante"*); Agustí Pons (*Marcos Redondo: Tres estrenos fallidos*); José M. Lladó (*Tres años en casa del maestro*); Lluís Albert (*Amadeu Vives, compositor de sardanas*).

⁵³ Destino, 24.04.1971 (1751), pag 21 a 53. Escriuen: Néstor Luján (*Vida y obra de Igor Stravinsky*); J. Casanovas (*El retorno a los clásicos y el período serial*); Sebastián Gasch (*Stravinsky y los ballets de Diaghilev*); X. Montsalvatge (*De "Feu d'artifice" a "Threni", medio siglo de música viva*); Sempronio (*Barcelona le abucheó, le aclamó y le festejó*); J.P. (*Discos de Stravinsky*); Pere Pruna (*Stravinsky*), articles acompanyats d'una cronologia i una relació de les seves obres principals.

XIII.1.- *En la muerte de Ferran Soldevila*.⁵⁴ Necrològiques d'urgència per la recent mort de l'historiador.

XIII.2.- *En el centenario de Marcel Proust*.⁵⁵ Centenari del naixement de l'escriptor francès.

XIV.- *El quinto centenario de Durero*.⁵⁶ Cinc-cents anys del naixement del pintor alemany a Nuremberg, que la ciutat celebra amb una gran exposició de la seva obra, una de les fites de l'esperit germànic.

XV.- *En el centenario de Paul Valéry*.⁵⁷ Un dels intel·lectuals i poetes francesos més estretament vinculat a la tradició racionalista francesa, i al mateix temps, relacionat amb les tendències més avantguardistes del moment. Fou un poeta íntimament compromès amb la recerca de valors permanents.

XVI.- *En el milenario del abad Oliba*.⁵⁸ Figura cabdal dels orígens de la Catalunya actual, bisbe de Vic i abat de Ripoll i Cuixá, la seva obra i el seu prestigi transcendiren les fronteres per deixar-se sentir en amplis sectors del occident europeu.

XVII.- *IV centenario de un aventurero genial: Benvenuto Cellini*.⁵⁹ Arquetip de l'home del Renaixement, deixà unes poques estàtues, alguns relleus, unes joies fabuloses i un llibre, brutal i presumptuós, que és la seva pròpia vida. La seva personalitat sobrepasà el seu temps, i la seva popularitat encara és present

⁵⁴ Destino, 15.05.1971 (1754), pag 7 a 10. Escriuen: Jordi Rubió, IEC (*Ante la presencia y la añoranza*); Jaume Sobrequés Callicó (*La fidelidad*); Joan Ainaud (*Humanismo y Edad Media en la obra y en la persona del historiador*); Josep Fontana (*El maestro*); Ramon Aramon i Serra, IEC (*Ferran Soldevila y su obra*); Joan Teixidor (*Historiografía romántica*).

⁵⁵ Destino, 15.05.1971 (1754), pag 21 a 39. Escriuen: Vicente Aleixandre (*Aquel camino de Swan*, poema escrit expressament per aquesta ocasió); Maurici Serrahima (*Marcel Proust, escritor*); José Pla (*La aparición de Proust en París 1920-1924 y su apoteosis*); Pere Gimferrer (*Proust y "Jean Santeuil"*); Mariano Fontrodona (*El binomio Marcel Proust - Sigmund Freud*); Ramón J. Sender (*Proust en su vida y después*).

⁵⁶ Destino, 31.07.1971 (1765), pag 25 a 43. Escriuen: Maria Lluïsa Borrás (*Cronología, i Nuremberg y las múltiples caras de Durero*); José Pla (*Alberto Durero en Flandes*); Joan Teixidor (*Durero en su mundo*); José Jiménez Lozano (*Diálogo con Alberto Durero*); Francisco Miralles (*Durero, entre la burguesía nuremburguesa y los artistas europeos*).

⁵⁷ Destino, 04.09.1971 (1770), pag 17 a 29. Escriuen: Agustí Pons (*Cronología*); José Pla (*La ascensión de Paul Valéry*); Osvald Cardona (*La profesión de poeta*); Maurici Serrahima (*Una inteligencia pura*); Pere Gimferrer (*Valéry, hoy*).

⁵⁸ Destino, 18.09.1971 (1772), pag 8 a 30. Escriuen: Jaume Sobrequés Callicó (*Cronología, i Los coterráneos de Oliba*); Santiago Sobrequés Vidal (*La época de Oliba*); Eduard Junyent (*El abad-obispo Oliba, su vida y su obra i El sello inédito del conde Bernat Tallaferro*); Anscari M. Mundó (*Oliba, precandidato al Premio Nobel de la Paz*); Gaspar Feliu (*La sociedad catalana en tiempos de Oliba*); M. Coll i Alentorn (*Oliba y la cultura catalana*); Manuel Riu (*La obra religiosa y eclesiástica de Oliba*); José M. Lacarra (*Sancho el Mayor y el abad Oliba*); Juan Ainaud de Lasarte (*El primer arte románico de Cataluña*); Maria Lluïsa Borrás (*La descripción gráfica de la época del abad Oliba*).

⁵⁹ Destino, 25.09.1971 (1773), pag 35 a 46. Escriuen: Néstor Luján (*Cronología i Benvenuto Cellini, contado por el mismo*); Álvaro Cunqueiro (*Benvenuto Cellini y el obispo de Salamanca*); Joan Teixidor (*Una existencia barroca y un arte manierista*); Maria Lluïsa Borrás (*Cellini, finalmente escultor*).

avui. Aquí se'l tracta no només per la seva vida i les seves obres, sinó també pel que representà en la imaginació de generacions posteriors.

XVIII.- *Los noventa años de Picasso*.⁶⁰ Amb fotografia de portada, -queden força lluny els temps de les prohibicions i els expedients per dedicar articles al pintor malagueny- aquest monogràfic recull la vinculació de Picasso amb la Barcelona de la seva joventut.

XIX.- *Los noventa y cinco años de Pau Casals*.⁶¹

XX.- *En el centenario de Walter Scott*.⁶² Ja mencionat en l'apartat corresponent a la divulgació de la gran literatura mundial, influí en gran manera sobre la narrativa històrica del romanticisme; impulsor de la novel·la d'aventures.

XXI.- *Josep Pla cumple setenta y cinco años*.⁶³

XXII.- *Manolo Hugué (1872-1945)*.⁶⁴ Monogràfic amb motiu del centenari del naixement de l'escultor i pintor barcelonès.

XXIII.- *A los veinticinco años de la muerte de Cambó*.⁶⁵ Mort al abril de 1947, exiliat a l'Argentina, quan ho tenia tot preparat per tornar a Barcelona; els bitllets d'avió, el pis de lloguer a la Diagonal, i àdhuc la il·lusió per retornar al seu país.

XXIV.- *Baroja en su centenario*.⁶⁶ Del naixement de Pío Baroja. Uns mesos abans (Destino, 19.08.1972, 1820) Castillo Puche escriu un article *Algunas verdades sobre la muerte de don Pío*, en el que denuncia la situació d'abandonament de Pío Baroja, els últims mesos de la seva vida, per part del seu nebot, Julio Caro Baroja. Aquest article provocà un allau de crítiques cap a

⁶⁰ Destino, 09.10.1971 (1775), pag 35 a 46. Escriuen: Josep M. Corredor (*Evocación de Picasso en el Rosellón*); Ramón J. Sender (*Pablo Picasso y otros excesos*); Mª Lluïsa Borrás i Ana Vergés (*Primer itinerario barcelonés de Picasso*); Joan Teixidor (*Una pintura joven*).

⁶¹ Destino, 04.12.1971 (1783), pag 9 a 15. Escriuen: Xavier Montsalvatge (*Casals: La vitalidad y la voluntad irreductibles*); Josep M. Corredor (*Conversación con Pau Casals i Cronología*)

⁶² Destino, 11.12.1971 (1784), pag 35 a 55. Escriuen: Néstor Luján (*Walter Scott y su época*); Jorge Marín (*La vida y la obra de sir Walter Scott*); Álvaro Cunqueiro (*Sir Walter Scott: El "lay" del último ministril*); José M. Blecua Perdices (*Sir Walter Scott y la literatura española*); Mariano Fontrodona (*Walter Scott y la novela de aventuras*), i acaba el monogràfic amb una breu cronologia de la vida de Walter Scott

⁶³ Destino, 04.03.1972 (1796), pag 22 a 35. Escriuen: Néstor Luján (*Josep Pla cumple setenta y cinco años*); José Pla (*A los setenta y cinco años*); Montserrat Roig (*Conversaciones con Pla en un día frío de finales de enero*); J.M. Castellet (*Josep Pla, escritor*).

⁶⁴ Destino, 08.04.1972 (1801), pag 28 a 37. Escriuen: Maria Lluïsa Borrás (*La obra de Manolo*); Rafael Benet (*Manolo Hugué: Trazos espirituales*); José Pla (*Pequeño retrato del señor Manolo*); Joan Teixidor (*Recuerdo de Manolo*)

⁶⁵ Destino, 29.04.1972 (1804), pag 17 a 33. Escriuen: José Pla (*El señor Cambó*); Narciso de Carreras (*El Cambó que he conocido*); Jesús Pabón (*De lo vivido*); Salvador Millet i Bel (*Cambó, o el espíritu que persiste*); José M^a Pi Suñer (*Cita con la sombra de don Francisco Cambó*); José Mª Corredor (*Cambó visto por José Pla*), i acaba el monogràfic amb tres escrits inèdits de Cambó.

⁶⁶ Destino, 16.12.1972 (1837), pag 32 a 50. Escriuen: Miguel Pérez Ferrero (*El centenario de Pío Baroja*); Baltasar Porcel (*Nota sobre una lectura barojiana*); Ramón J. Sender (*Baroja, paradojal*); Pere Gimferrer (*Pío Baroja, en sus "Canciones del suburbio"*); J.L. Castillo Puche (*Lo plástico en la estética de don Pío Baroja*); Camilo José Cela (*Ha muerto el viejo oso vascongado...*); José Pla (*Don Pío Baroja: algunos recuerdos*).

Castillo Puche a la secció *Cartas al director*. El firmant Juan Benet (Madrid) critica la mesquinesa de Castillo Puche sobre aquesta mort (Destino, 02.09.1972); en la mateixa línia es manifesta Mª Luisa Ortega,...

Al esgotar-se el model de las gran sèries sembla que proliferen els monogràfics commemoratius dedicats a aniversaris, centenaris, etc. de diferents personatges de la cultura. Aquest any 1973 s'incrementa considerablement el nombre d'aquests monogràfics, encara que amb menor nombre d'escriptors i de pàgines dedicades. També es pot observar un increment notable dels monogràfics dedicats a personatges de la cultura catalana.

XXV.- *En el 80 aniversario d J. V. Foix*.⁶⁷

XXVI.- *En el III centenario de Molière*.⁶⁸ Tres cents anys de la seva mort, i com en el cas de Shakespeare, han circulat les més diverses teories sobre la vida i l'obra d'aquest escriptor.

XXVII.- *En la muerte de Picasso*.⁶⁹ La censura, més relaxada, permet un monogràfic amb la necrològica del pintor i la fotografia de la portada.

XXVIII.- *Joan Miró: 80 años*.⁷⁰ Anàlisi de la vida i obra del pintor al acomplir vuitanta anys.

XXIX.- *El centenario del tenor Enrico Caruso*.⁷¹ Nascut a Nàpols, cent anys enrere, Caruso representa un dels cims de la música lírica italiana.

XXX.- *Sert*.⁷²

⁶⁷ Destino, 27.01.1973 (1843), pag 21 a 29. Escriuen: Joan Teixidor (*El hombre y el poeta*); Pere Gimferrer (*Aspectos de la poesía de J. V. Foix*); Agustí Pons (*J. V. Foix, detrás de la muralla*), acaba amb una breu antologia de J. V. Foix.

⁶⁸ Destino, 10.03.1973 (1849), pag 31 a 39. Escriuen: José Pla (*Molière, tres siglos después*); Xavier Fàbregas (*Molière, incómodo*); Néstor Luján (*Los enigmas de la vida y la muerte de Molière*); Hermann Bonnin (*Molière en Cataluña*); Guillem Jordi Graells (*Las primera versiones catalanas de Moliere*); José Jiménez Lozano (*La moral casuística y "Tartufo"*); Álvaro Cunqueiro (*Al final, el misántropo*).

⁶⁹ Destino, 14.04.1973 (1854), pag 23 a 35. Escriuen: Néstor Luján (*Picasso, la vida, su obra*); T.M.G.F.D. (*Cronología gráfica*); Daniel Giralt-Miracle (*Pablo Picasso, héroe de su mitología*); Joan Teixidor (*Demasiado humano*).

⁷⁰ Destino, 21.04.1973 (1855), pag 26 a 37. Escriuen: En aquest numero escriu un article sobre Picasso, Dionisio Ridruejo (*Picasso y punto final*), que probablement havia de sortir en el numero anterior. Joan Teixidor (*Esculturas de Miró*); Antoni Tàpies (*La visita a Joan Miró*); Alexandre Cirici (*Entre So N'Abrines y Son Boter*); Mª Lluïsa Borrás (*La colección Prats en el Centro de Estudios de Arte Contemporáneo Joan Miró*).

⁷¹ Destino, 05.05.1973 (1857), pag 28 a 32. Escriuen: Néstor Luján (*Caruso, el tenor de tenores*); Xavier Montsalvatge (*El mito napolitano*).

⁷² Destino, 19.05.1973 (1859), pag 33 a 46. Escriuen: Oriol Bohigas (*El GATCPAC*); Mª Lluïsa Borrás (*Visita a Josep Lluís Sert*); Jaume Freixa (*La obra americana*); Alexandre Cirici (*Sert, mediterráneo*), acabant amb un sumari de l'obra de Sert.

XXXI.- *En el centenario de Xavier Nogués:*⁷³ Del naixement d'un personatge clau de l'art català del primer terç del segle XX.

XXXII.- *En el centenario de Azorín:*⁷⁴ Centenari del naixement de José Martínez Ruiz, "Azorín", que s'acomplí el 8 de juny passat, mestre de la prosa moderna espanyola.

XXXIII.- *En la muerte de Pau Casals:*⁷⁵ Amb motiu de la desaparició de l'il·lustre violoncel·lista.

XXXIV.- *En el centenario de Isidre Nonell:*⁷⁶ En aquest darrers monogràfics no hi ha una presentació, ni justificació de la selecció, per part de Luján, com ho venien fent en les primeres sèries.

XXXV.- *Angel Guimerà, cincuenta años después:*⁷⁷

XXXVI.- *Cincuenta años de surrealismo (1924-1974):*⁷⁸

XXXVII.- *Josep Anselm Clavé: Cien años de música popular:*⁷⁹

XXXVIII.- *En la muerte de Bosch Gimpera:*⁸⁰ Mort a Mèxic el que fou rector de la Universitat Autònoma de Barcelona, durant els anys 1934 a 1939; personalitat de prestigi mundial.

XXXIX.- *Centenario del impresionismo:*⁸¹ Revolucionària pintura de la segona meitat del segle XIX, que xocà amb la pintura oficial.

⁷³ Destino, 09.06.1973 (1862), pag 32 a 42. Escriuen: Joan Teixidor (*Una crónica catalana*); José Pla (*Xavier Nogués en el recuerdo*); Francesc Fontbona (*Xavier Nogués, puente y síntesis*); Cecília Vidal Maynou (*Francesc Xavier Nogués i Casas: Síntesis biográfica*).

⁷⁴ Destino, 28.07.1973 (1869), pag 6 a 11. Escriuen: Dionisio Ridruejo (*Nuevas lecturas de Azorín*); Pere Gimferrer (*Azorín, novelista*); Xavier Fàbregas (*El autor dramático*); José García Mercadal (*Mi recuerdo de Azorín*);

⁷⁵ Destino, 27.10.1973 (1882), pag 8 a 10. Escriuen: Xavier Montsalvatge (*Pau Casals: Una larga vida para la música*); J. Casanovas (*El violoncelo de Pau Casals*).

⁷⁶ Destino, 03.11.1973 (1882), pag 30 a 42. Escriuen: José Pla (*Isidre Nonell*); Francesc Fontbona (*Isidre Nonell y el posmodernismo*); Enric Jardí (*Itinerario por la Barcelona de Isidre Nonell*); T.M.G.F.D. (*Cronología de Isidre Nonell*).

⁷⁷ Destino, 29.06.1974 (1917), pag 28 a 34. Escriuen: Xavier Fàbregas (*Paisaje e historia en la obra de Guimerà*); Joan Castells (*Recuerdo de un homenaje multitudinario*), acaba acompanyat d'una cronologia d'Àngel Guimerà.

⁷⁸ Destino, 21.09.1974 (1929), pag 27 a 39. Escriuen: Eduardo Westerdahl (*André Breton en Tenerife*); Francesc Pujols (*Salvador Dalí*); Joaquim Dols Rusiñol (*Surrealismo aquí y ahora*); Sebastián Gasch (*El surrealismo en Cataluña*); Pere Gimferrer (*El ámbito del surrealismo*); T.M.G.F.D. (*Dossier básico del surrealismo*, amb els principals noms del surrealisme internacional)

⁷⁹ Destino, 05.10.1974 (1931), pag 28 a 39. Escriuen: Xavier Montsalvatge (*Clavé, músico del pueblo*); Joaquim Vilà i Folde (*A propósito de Josep Anselm Clavé: "L'Aplec del Remei" y la zarzuela catalana*), acaba amb una cronologia essencial de Josep Anselm Clavé.

⁸⁰ Destino, 26.10.1974 (1934), pag 9 a 13. Escriuen: Luis Pericot (*Algunos de mis recuerdos de Bosch Gimpera*); Jordi Maragall (*Bosch Gimpera, ayer y hoy*); Miguel Terradell (*Bosch Gimpera y la Escuela de Arqueología de Barcelona*)

⁸¹ Destino, 07.12.1974 (1940), pag 43 a 56. Escriuen: Joan Teixidor (*Vida y moral del impresionismo*); Francesc Fontbona (*El impresionismo y España*); Joaquim Dols Rusiñol (*La crítica de arte francesa ante el nacimiento del impresionismo 1873-1876*); Francesc Miralles (*Exposiciones del centenario impresionista*); T.M.G.F.D. (*Dossier básico del impresionismo*).

Com ja he indicat abans, els monogràfics no es dedicaven només a personatges de la cultura o les arts, sinó també a fets destacats sobre els que es considerava s'havien d'escriure una sèrie d'articles. Així es dedicaren monogràfics a *“Los problemas de la enseñanza”*, *“Los barcos fantasmas”*; *“El salón de Barcelona”* (automòbil), *“En defensa de la cultura catalana”*, del qual ja n'he parlat en l'apartat 3.1.4 *“L'ensenyament del català”*, o bé aquest del *Año Internacional de la Mujer*, del qual en parlarem ara, pel que significà en la ruptura de Néstor Luján amb la nova propietat de la revista.

XXXX.- *Año Internacional de la Mujer*:⁸² Amb una fotografia a la portada d'una dona en biquini, amb un text que deia: “La ambigua suerte de ser mujer”, es abordada en los trabajos que han realizado Amparo Moreno, Elisa Lamas y Magda Oranich. Juan J. Guillén ha aportado su colaboración en estas páginas de la revista.” Val a dir que és una portada força banal, força innocent, àdhuc per la moral de l'època, però fou l'espurna que feu esclatar la tensió acumulada entre Néstor Luján i la nova propietat. Ja hi havia hagut diferències anteriors per tota una colla d'articles, tal com he explicat en l'apartat 2.2.2. *“Els grups polítics”*, però aquest monogràfic sembla que donà l'excusa per fer saltar el conflicte, amb el pretext de barrejar política i sexe, que comportà la dimissió de Luján. En l'apartat següent analitzem les conseqüències d'aquesta marxa.

A partir de 1974 i sobretot el 1975, disminuïren notablement els números monogràfics, com hem pogut comprovar. El règim s'acostava ràpidament cap el seu final, la efervescència política era evident, la inquietud social augmentava al mateix ritme que la repressió. La situació s'havia de fer patent en les pàgines de *Destino*, incrementant els articles i cròniques polítiques. El canvi en la direcció del setmanari, el maig de 1975, accelerà aquesta tendència, i aquests tipus de monogràfics culturals desaparegueren de les pàgines de la revista.

⁸² Destino, 14.05.1975 (1963), pag 35 a 39. Escriuen: Amparo Moreno (*El difícil camino de la liberación de la mujer*); Elisa Lamas (*Betty Friedan, Esther Vilar, dos mujeres hablan de la mujer*); Magda Oranich (*¿Qué ha conseguido la española en el año internacional de la mujer?*).

3.6.- La literatura de viatges (Pla, Porcel, Luján, Vázquez Figueroa,...)

Però *Destino* no només donà a conèixer la gran literatura als seus lectors; també és dedicà a conrear temes, que podríem pensar que son menors, però que, no només no ho son, sinó que en realitat, eren molt apreciats pels seus subscriptors. Per tant, no voldria acabar aquest repàs sobre *Destino*, sense donar una mirada, ni que sigui ràpida, a un dels gèneres que varen conrear col·laboradors de la importància de Josep Pla, Baltasar Porcel, Vázquez-Figueroa, Josep Maria Espinàs o el mateix Néstor Luján, entre d'altres. En refereixo a les *cròniques de viatges*, que feien a diferents destinacions arreu del mon, generalment exòtiques o llunyanes, i que descrivien amb el seu habitual mestratge, apropant aquelles societats que visitaven, als lectors. Eren els començaments del turisme al nostre país, i aquestes acurades descripcions tractaven de satisfer la curiositat creixent del públic sobre països remots, llunyans. La difusió d'imatges no estava tan generalitzada com avui, i el coneixement d'aquests llocs era, en general, rudimentari. Aquestes cròniques de viatges apareixien publicades per capítols, i constituïen veritables sèries d'autor, com he indicat en el capítol corresponent a l'estructura del setmanari. Tenien l'avantatge afegit de no estar vinculades a una data, no eren commemoratives, com molts dels números monogràfics, i per tant el començament de la seva publicació era variable; una vegada iniciada la sèrie, *Destino* procurava no interrompre la publicació successiva, amb l'objectiu de que el lector no perdés interès per la sèrie. De vegades, en un mateix número del setmanari podien aparèixer un capítol de cada viatge, de dos col·laboradors diferents, corresponents, per tant, a dos destinacions diferents.

El motiu del viatge podia ser polític, –informar de la independència d'un país determinat-; cultural –donar a conèixer una àrea geogràfica llunyana o exòtica, i que es pensava que podria interessar-, o simplement conjuntural –aprofitant qualsevol oportunitat que permetia fer el viatge. Josep Pla aprofita la possibilitat de viatjar embarcat en un petrolier, com únic passatger convidat, per explicar-nos tots els avantatges de fer-ho d'aquesta forma tan pausada. “Dado que yo abrigaba desde meses atrás el proyecto de hacer un viaje de reposo en un barco de vida solitaria y silenciosa, la solución del petrolero me pareció providencial. Se me presentaba la ocasión de hacer un viaje de nueve o diez

días, en un barco magnífico, con todas las comodidades, desarrollando una vida de reposo, con un mínimo de obligaciones sociales...”¹ La descripció dels països visitats cobria tots els aspectes possibles d'aquella àrea, com poden ésser el paisatge, la climatologia, la geografia del territori, la història, la població, les ciutats, l'economia, o d'altres àrees que al col·laborador li fossin familiars. Cadascun d'ells, com és natural, incidia més en uns aspectes que en altres, en funció del objectiu final del viatge i també, o més aviat, dels propis interessos. Aquests tipus de cròniques foren una altra de les fórmules recurrents força emprades per *Destino* durant aquest període.

Josep Pla ens va descrivint les seves impressions del viatge, que feu el **1966**, en un petrolier des de Tenerife fins Amèrica, en una sèrie constituïda per dotze capítols.² Sota la imatge de modèstia que vol donar Pla en els seus escrits –la imatge del pagès, com ja he dit i que ell conreava astutament-, s'hi pot endevinar una vasta cultura, que es recolza en multitud de dades. I ens ho demostra en cadascuna d'aquestes cròniques. Els dos primers capítols els titulà *Hacia América*, ja que estava fent la travessa de la mar, i la resta, *Carta de América*, descrivint *Veneçuela* (sis capítols), *Brasil* (tres capítols) i *Argentina* (un capítol). Entremig intercala un article genèric, que afecta a tot Amèrica, dedicat a la subversió. Les descripcions que en fa son precises, minucioses amb la frase ajustada, però també en un llenguatge planer, col·loquial, que fan d'aquestes cròniques una lectura senzilla i agradable, que enganxa al lector des del començament. “A medida que nos fuimos acercando a las Antillas, la caída del viento se acentuó y el mar entró en una calma fabulosa, de oscilaciones casi imperceptibles, de ondulaciones vaguísimas...Desapareció el más pequeño rizado del aire para dar lugar a una bonanza aplastada y pesadísima. La temperatura aumentó...”³ Mentre duraven els articles de viatges, pràcticament no apareixien els articles setmanals de *Calendario sin fecha*.

¹ Pla, José: *Hacia América. Paso del Atlántico*. Destino, 19.02.1966 (1489), pag. 22

² Pla, José: *Carta de América*. Destino, 19.02.1966 (1489), *Hacia América. Paso del Atlántico*; 26.02.1966 (1490), *Paso del Caribe*; 05.03.1966 (1491), *Venezuela: La riqueza*; 12.03.1966 (1492), *Venezuela: El mestizaje*; 19.03.1966 (1493), *Venezuela: Caracas y su formidable vitalidad*; 26.03.1966 (1494), *Venezuela: La situación política*; 02.04.1966 (1495), *Venezuela: Los contrastes*; 09.04.1966 (1496), *Venezuela: País de fundaciones*; 23.04.1966 (1498), *La subversión en Latinoamérica*; 30.04.1966 (1499), *Brasil: Un dictador y un economista*; 07.05.1966 (1500), *Brasil: La estabilización: Se discute*; 14.05.1966 (1501), *Brasil: Brasilia*; 21.05.1966 (1502), *Argentina: ¿Una situación de golpismo?*;

³ Pla, José: *Hacia América. Paso del Caribe*. Destino, 26.02.1966 (1490), pag. 25.

Al juny d'aquell mateix any 1966, acompanyant a un amic seu, inicià un viatge pel Rhin, remuntant el riu des de Rotterdam fins a Basilea, un viatge fluvial del que Pla en farà la crònica en sis capítols⁴. Descripcions de les ciutats que l'escriptor fa des de la seva òptica més personal: "Yo no sé si hay en Europa de nuestros días una ciudad que produzca la impresión de Rotterdam. Amsterdam apenas fue rozada por la guerra...Rotterdam es hoy el primer puerto de Europa, y el año pasado fue el primer puerto del mundo..." Pla també aprofita el paisatge romàntic del riu, amb els seus castells, per recordar la història i la mitologia alemanya, "...entre Coblenza y Maguncia se desarrolla el Rhin romántico. En medio de los castillos, en la ribera izquierda, mirando al sur está Loreley. Este peñasco, de 132 metros sobre el nivel del río, está saturado de leyendas más o menos siniestras...Los poetas cantaron a Loreley y no solamente Heine que produjo la balada más popular..."⁵

El juny de 1967, Pla va a Grècia i des d'allà ens envia una sèrie de cròniques sobre aquell país i sobre la guerra àrab-israeliana d'aquell juny, que acabà amb la victòria més contundent i aclaparadora d'Israel sobre els països àrabs. Pla recupera al cronista polític de la seva joventut. Després entra en una descripció acurada, brillant, detallista com només ell ho fa, de les illes gregues. En total foren un conjunt de quinze articles.⁶ Vet aquí la descripció que fa, quan arriba a Santorini; és digna del millor Pla: "El barco tira sus áncoras al mar frente al acantilado volcánico de casi ciento cincuenta metros, de una verticalidad casi perfecta. Este acantilado tiene una riqueza colorística prodigiosa, predominando las manchas de todos los matices del rojo, sobre todo los colores herrumbrosos y de orín, y una gran abundancia de colores verdes. Con las primeras luces del día –que es el momento en que el barco llegó a la isla- estos colores producen

⁴ Pla, José: *Viaje al Rhin*. Destino, 18.06.1966 (1506), *De Barcelona a Rotterdam*; 02.07.1966 (1508), *De Rotterdam a Düsseldorf*; 09.07.1966 (1509), *De Düsseldorf a Coblenza*; 16.07.1966 (1510), *De Coblenza a Mannheim*; 23.07.1966 (1511), *De Mannheim (Ludwigshaven) a Estrasburgo*; 30.07.1966 (1512), *De Estrasburgo a Basilea*.

⁵ Pla, José: *De Coblenza a Mannheim*. Destino 16.07.1966 (1510), pag 13

⁶ Pla, José: *Calendario sin fecha*, Destino, 17.06.1967 (1558), *Atenas, la Acrópolis: 2500 años de fracasos*; *Desde Grecia: 24.06.1967 (1559), La guerra de Nasser: Algunas noticias*; 01.07.1967 (1560), *Carta de Grecia: Los acontecimientos políticos de Grecia*; 08.07.1967 (1561), *Muchas clases de islas*; 15.07.1967 (1562), *Las islas del golfo Sarónico*; 22.07.1967 (1563), *Las islas griegas: Delos (Dilos)*; 29.07.1967 (1564), *Las islas griegas: Theba y Santorini*; 05.08.1967 (1565), *Las islas griegas: Las islas del círculo*; 12.08.1967 (1566), *Las islas griegas: Llegada a Creta*; 19.08.1967 (1567), *Las islas griegas: Creta, su historia y su leyenda*; 26.08.1967 (1568), *Las islas griegas: El palacio de Cnossos en Creta*; 02.09.1967 (1569), *Las islas griegas: Creta: El museo de Heraclion*; 16.09.1967 (1571), *Las islas griegas: Rodas: La ciudad*; 23.09.1967 (1572), *Las islas griegas: Rodas: La isla*; 30.09.1967 (1573), *Las islas griegas: Algunas del Dodecaneso*.

una escenografía prodigiosa, suntuosa, densa, como si los colores rezumaran de la geología misma. A estas horas, esta escenografía se produce frente a un mar de un azul tan profundo, tan sólido, tan oscuro, de una claridad de terciopelo tan densa, que parece un mar de tinta,...No hay en Santorini prestigio alguno de la antigüedad clásica. El volcán y el terremoto de hace 4000 años –para poner una fecha imprecisa- sin duda mantuvo estos pedazos de geología en una larguísima etapa de soledad y de silencio abrumado por el sol y por el viento”⁷ A continuació segueix viatge cap *Àsia Menor*, de la que en farà una descripció en tres capítols més de la seva crònica.⁸ D’allà visita Samos. Però encara tornarà a Grècia dos vegades més, en els anys 1970, en que fa sis articles, bàsicament dedicats a Atenes i la política grega; i a l’any 1971, en que fa tres articles més.

El març de **1968**, amb motiu de la fira de *Leipzig*, Josep Pla inicia un viatge en cotxe que el portarà des de Barcelona fins aquella ciutat de l’Alemanya, aleshores Oriental o comunista, la qual cosa li permetrà anar descrivint-nos tot el que veu en el seu recorregut. I ens ho descriurà amb deu articles.⁹ “La Feria de Leipzig es muy antigua, es la madre de las ferias. Está en el octavo siglo de su existencia. Son muchos siglos. Fue un lugar donde se reunieron comerciantes del este y del oeste para intercambiar mercancías o comprarlas contra dinero. No creo que los clásicos del comunismo tengan una gran admiración por esta clase de fenómenos, en todo caso tan inherentes a la naturaleza humana.”¹⁰ Pla anava complint anys, però el juliol de **1969** encara farà algun viatge, que podríem qualificar de llarg. Ens l’explicarà en forma de *Diario de un crucero al Báltico*. S’embarcarà a Bilbao i farà un recorregut fins a Londres, Copenhagen, Polònia, Riga, San Petersburg (aleshores Leningrad), Moscou, Estocolm, Hamburg i Berlin. El **1970** viatjarà a Grècia, Iugoslàvia i Itàlia i d’allà ens remetrà les *Cartas de Grecia*, *Cartas de Yugoslavia* i *Cartas de Italia*. I ja en el **1972**, abans de patir un infart del miocardi, escriurà les *Cartas de Andorra*.

⁷ Pla, José: *Las islas griegas: Theba y Santorini*. Destino, 29.07.1967 (1564), pag. 16

⁸ Pla, José: Destino, 07.10.1967 (1574), *Asia Menor: Éfeso*; 14.10.1967 (1575), *Las islas griegas: Samos*; 21.10.1967 (1576), *Las islas griegas: Las Esporadas del Norte*;

⁹ Pla, José: *Hacia la Europa Central*. Destino, 16.03.1968 (1589), *Paso por Francia*; 23.03.1968 (1590), *Paso por Alemania Occidental*; 30.03.1968 (1591), *Cartas de la Alemania comunista: Hacia Leipzig*; 06.04.1968 (1592), *La entrada*; 13.04.1968 (1593), *Paseando por Leipzig*; 20.04.1968 (1594), *La Feria de Leipzig – Características de un país*; 27.04.1968 (1595), *Las incontrovertibles realidades*; 04.05.1968 (1596), *La lucha contra el prusianismo*; 11.05.1968 (1597), *La obra de Federico el Grande, desmantelada*; 18.05.1968 (1598), *El retorno: La situación del comunismo*.

¹⁰ Pla, José: *La Feria de Leipzig – Características de un país*. Destino, 20.04.1968 (1594), pag. 24

Pla fou un viatger bastant infatigable, però abans d'acabar amb les cròniques de Josep Pla, no puc passar sense mencionar un dels articles més significatius, del que en podríem qualificar de literatura costumista. És evident que potser no hauria d'estar ubicat en aquest apartat, però la seva mateixa singularitat el fa inclassificable. És un article que parla d'ell mateix. Al setembre de 1972, Josep Pla pateix un infart de miocardi; els metges l'aconsellen que tracti d'explicar quines foren les seves sensacions la nit en que se li manifestà la malaltia. Seguint aquest consell, Pla elabora un dels articles més singulars i excel·lents de tota la col·laboració amb *Destino*; una descripció detallada i progressiva dels símptomes que va notar, a mesura que anava transcorrent la nit. Els seus pensaments i les seves pors, les seves angoixes i les seves esperances. "El hecho de mi sudor franco y positivo fue acompañado de un pánico creciente. Abandoné rápidamente la cosa de la enfermedad meteorológica, como pensé un momento. Estas dos barras del pecho estaban demasiado cerca del corazón para no dar a ello una importancia decisiva. En mi concepción tan esquemática del cuerpo humano, el corazón es decisivo. La paralización del corazón es la muerte pura y simple. Es lo que yo creo. Sin duda, en todo ello habría mucho que decir. Es una idea personal y por tanto difícil de ser aceptada. Sea como sea, en el corazón está la muerte."¹¹

Canviant d'autor, l'Àfrica negra fou una destinació molt apreciada per **Néstor Luján**. Ja hi havia estat abans de les independències; però ara, l'abril de 1966, hi torna per intentar fer arribar als seus lectors les evolucions d'alguns d'aquests països, amb la seva recent estrenada llibertat. Ho fa amb una sèrie que titula, *Viaje a Costa de Marfil*, i composada per cinc articles. El primer article és introductor i repassa la situació d'onze països "recién estrenados".¹² Aquests països de l'Àfrica Negra Occidental, en l'entorn del golf de Guinea, son: Sierra Leone, Ghana, Nigèria i Libèria (anglòfons); Senegal, Mali, Guinea, Alto Volta, Togo, Dahomey i Costa de Marfil (francòfons). La resta dels articles els dedica a aprofundir en la forma de vida, i l'organització política i econòmica d'un país tan nou com Costa de Marfil. "En África el hombre no responde en cantidad al paisaje. Lo habita, mínimo; pulula por él. África, al contrario de los continentes

¹¹ Pla, José: *Un infarto de miocardio*. Destino, 30.09.1972 (1826), *Calendario sin fecha*, pag. 7

¹² Luján, Néstor: *Viaje a Costa de Marfil*. Destino, 02.04.1966 (1495), *Once países recién estrenados*; 09.04.1966 (1496), *Los problemas de la independencia*; 16.04.1966 (1497), *La situación económica y política*; 23.04.1966 (1498), *El país y su presidente*; 07.05.1966 (1500), *Un bello y sonriente país*.

subdesarrollados, está casi despoblada. La vida que domina no es la del hombre. El desierto, la selva, son seres vivos, independientes. El paisaje no es todavía a la medida humana.”¹³

Amant de la fauna africana, Luján visitarà, el desembre de **1969**, una sèrie de parcs naturals de l'*Àfrica dels Grans Llacs*, es a dir, uns quants parcs situats entre Uganda, Kenya i Tanzània, que organitzaren els anglesos i els governs d'aquestes nacions africanes els conserven escrupolosament.¹⁴ Organitzada la sèrie d'articles per famílies d'animals, és tota una descripció molt acurada de la variada fauna d'aquests paratges de l'Àfrica Central. També fa un repàs a l'aventura colonial, amb la famosa trobada entre Stanley i Livingstone, a la riba del llac Tanganyika, i acaba amb una descripció de la demografia dels habitants d'aquestes zones. Una descripció del paisatge africà, “El camino, a través primero de la inmensa llanura leonada, con unas rutas en las que los automóviles levantan nubes de un polvo amarillento fino, sutil, insidioso, y con la sola vegetación de las acacias, va subiendo por los primeros y escarpados desniveles del cordón de volcanes que cierra al este la depresión del Rift Valley. A medida que se asciende, la vegetación se va convirtiendo en algo más verde, el aire tiene una seca transparencia tonificante...”¹⁵ Un parell d'anys més tard, setembre de **1971**, anirà a les *illes Seychelles*, que les descriurà amb una sèrie de tres articles, titulada *Las islas olvidadas del Índico*.¹⁶

Jorge Marín¹⁷recorrerà el Nil, des del Sudan fins Alexandria, el juliol de **1966**, i ho descriurà amb set capítols, amb motiu de la construcció de la presa d'Assuan. La sèrie portarà el títol de *Grandezas y miserias del Nilo*,¹⁸ i a més de la descripció de la zona, ens dona una explicació detallada del projecte, que es portà a la pràctica, del trasllat del temple d'Abu Simbel, des de la seva ubicació històrica, a una altra més enlairada i protegida de les aigües. Més endavant, un

¹³ Luján, Néstor: *Viaje a Costa de Marfil*. Destino, 23.04.1966 (1498), pag. 16

¹⁴ Luján, Néstor: *En los parques del Este de África*. Destino, 20.12.1969 (1681), *Los grandes herbívoros*; 27.12.1969 (1682), *Los felinos y sus víctimas*; 03.01.1970 (1683), *Las aves*; 10.01.1970 (1684), *Los descubridores y la aventura colonial*; 17.01.1970 (1685), *Pueblos, razas y costumbres*.

¹⁵ Luján, Néstor: *En los parques del Este de África*. Destino, 03.01.1970 (1683), pag. 10.

¹⁶ Luján, Néstor: *Las islas olvidadas del Índico*. Destino, 25.09.1971 (1773), *Las Seychelles y su insólita botánica*; 09.10.1971 (1775), *El atolón de Aldabra y sus cien mil tortugas*; 23.10.1971 (1777), *Las Comores: Perfumes y especias*.

¹⁷ Jorge Marín, pseudònim de Josep Manyé, periodista català de la BBC, i amic personal de Vergés.

¹⁸ Jorge Marín: Destino, 09.07.1966 (1509) i següents,

especialista en viatges d'aventura també s'afegirà a la nòmina d'escriptors que publiquen cròniques de viatges exòtics per capítols a *Destino*. Em refereixo a Alberto Vázquez-Figueroa que, al octubre de **1969**, publica *La ruta de Orellana*¹⁹, la vida i el paisatge al voltant del riu Amazonas, en tres capítols. El març de 1970 empren un llarg viatge, *Viaje al fin del mundo: Galápagos*²⁰, un arxipèlag a uns mil quilòmetres de la costa occidental d'Amèrica del Sud, lluny d'Europa i lluny d'Amèrica, i no tant per la distància, com per la dificultat de les seves comunicacions. Sis capítols explicant un viatge per Amèrica Central. També s'hi afegirà en aquest grup Josep M. Espinàs, amb un viatge a la India i el Nepal, el juny de **1970**, de pas cap el Japó a la fira d'Osaka, i ho descriurà amb una sèrie de set articles, en conjunt. *Primer contacto con la India*²¹, amb quatre capítols; *Aproximación al Nepal*²², amb dos; i un article final amb apunts sobre *Tailàndia, Federació Malaia i Singapur*.

Finalment, no voldria acabar aquest apartat sense citar a un altre col·laborador habitual i gran viatger, com fou **Baltasar Porcel**. Porcel fou un dels col·laboradors més destacats de *Destino*, des que hi començà a escriure, durant aquest període, essent responsable de diverses seccions, i arribant a convertir-se en el director-editor del setmanari, quan Pujol comprà la totalitat de les accions. Intel·ligent i ambiciós, Luján qualificà a Porcel d'inquietant²³. Començà la seva col·laboració amb una secció setmanal d'entrevistes, anomenada *Los encuentros*, en la que conversava amb diferents personatges de la política, la cultura, les arts, els esports o l'espectacle, amb l'objectiu de donar a conèixer la seva vida i la seva obra. El febrer de 1967 comença aquesta secció, en la que entrevistà, amb més de quatre anys, prop de cent cinquanta personatges de la vida espanyola, principalment; la primera fou al poeta català J. V. Foix. Per la seva secció desfilaren personatges tan diferents com José Luis Aranguren, Joaquim Molas, Ramon Serrano Suñer, José M. Castellet, Manuel de Pedrolo, Joaquín Ruiz Jiménez, Antonio Buero Vallejo, Dionisio Ridruejo, Manolo Pertegaz o Sara Montiel. Aquestes entrevistes, a l'estil de les que feia el periodista italià Indro Montanelli (*Gli incontri*), tenien sempre una estructura molt

¹⁹ Vázquez-Figueroa, Alberto: *Destino*, 04.10.1969 (1670), i següents.

²⁰ Vázquez-Figueroa, Alberto: *Destino*, 28.03.1970 (1695), i següents.

²¹ Espinàs, Josep M.: *Destino*, 06.06.1970 (1705), i següents.

²² Espinàs, Josep M.: *Destino*, 18.07.1970 (1711), i següent.

²³ Luján, Néstor: *Baltasar Porcel, inquietante*. *Destino*, 18.05.1968 (1598), *El encuentro de Néstor Luján*, pag. 66.

semblant: Descripció del personatge, descripció de l'entorn físic, lloc de treball, per acabar amb l'exposició del seu pensament, amb preguntes dirigides per l'entrevistador, però donant total llibertat d'exposició al entrevistat, i tractant sempre de posar sobre la taula algun aspecte del personatge, desconegut pel públic. És evident que amb la gran quantitat de persones entrevistades, la diversitat d'opinions és immensa. Per a Vázquez Zamora, "lo que Porcel se propone en cada caso es que el entrevistado diga en lo posible lo que habitualmente calla ante el público...La actitud de Porcel es crítica, bien intencionada y de una agudeza constante...mantenerse entre bastidores mientras sus personajes se expresan..."²⁴ Escriptor molt prolífic, Porcel sempre combinà la seva tasca de periodista i col·laborador de *Destino*, amb la d'escriptor d'obra narrativa en català i en castellà.

Però el motiu d'aparèixer en aquest apartat és per unes sèries de viatge publicades el **1973**. La primera és per una descripció de Los Ángeles i la seva àrea d'influència, que anirà a veure, tractant de transmetre'ns el seu frenètic desenvolupament. La titula *Viaje a U.S.A.: Los Ángeles*,²⁵ "El imperialismo de los USA comenzó con la sujeción de su propio continente. Como todas las grandes gestas, en ésta la brutalidad y la muerte danzaron sobre los espacios dilatados y vacíos, aniquilando a los indios y convirtiendo la vida de los blancos, en los poblados mineros, en los ranchos de las praderas, en insignificantes salones individuales de una magnífica y bárbara colonización colectiva...En términos desde luego heroicos que estos últimos años han comenzado a ser seria y masivamente contestados desde la izquierda. Y lo serán todavía más."²⁶

El juny d'aquest mateix any, *Destino* començà la publicació d'una sèrie d'articles dedicats a la Xina de Mao, escrits per Baltasar Porcel, com a enviat especial, i que titula: *Una revolución en pie: La China de Mao*.²⁷ En els anys

²⁴ Vázquez Zamora, Rafael: *Los encuentros de Baltasar Porcel*. Destino, 21.02.1970 (1690), *La Semana Literaria*, pag. 32

²⁵ Porcel, Baltasar: *Viaje a U.S.A.: Los Ángeles*. Destino, 03.03.1973 (1848), *Del siglo XX a la Edad Media*; 17.03.1973 (1850), *Sueños dorados, fantasías pueriles*; 31.03.1973 (1852), *Negros y chicanos*.

²⁶ Porcel, Baltasar: *Viaje a U.S.A.: Los Ángeles*. Destino, 03.03.1973 (1848), *Del siglo XX a la Edad Media*; pag. 24

²⁷ Porcel, Baltasar: *Una revolución en pie: La China de Mao*. Destino, 30.06.1973 (1865), *Las puertas del imperio*; 07.07.1973 (1866), *Cantón (1): Luces y sombras*; 14.07.1973 (1867), *Cantón (2): Las hormigas azules*; 21.07.1973 (1868), *China: La mujer y el amor*; 28.07.1973 (1869), *El "peligro amarillo"*; 11.08.1973 (1871), *Del Tíbet a Siberia. Una paralela conflictiva*; 18.08.1973 (1872), *La Gran Muralla y los nuevos guerreros*; 25.08.1973 (1873), *Shangai (1): Los "diablos*

setanta, la Xina era un país enorme, força desconegut entre nosaltres, amb moltes contradiccions, en el que havia triomfat la revolució comunista, i exercia una certa fascinació entre determinats sectors progressistes i d'esquerres no només del nostre país, sinó de tot l'Occident. *Destino* hi envià aquest escriptor, tractant de satisfer una demanda d'informació per part d'aquest sectors i de la societat en general. Al tornar del viatge, Porcel composà una sèrie de quinze articles, en els que donà la seva visió personal, esplèndida i molt complerta, de la gran transformació experimentada per aquella antiga societat. Cal recordar que el famós viatge de Nixon a Pekín, que obrí la porta d'aquest país al món el febrer de 1972, feia quelcom més d'un any. "La China de los ochocientos millones de habitantes, una quinta parte de la población mundial. Seres casi desconocidos, entre sus herméticas fronteras y encuadrados dogmáticamente en una larga marcha, para los extranjeros de imprevisibles objetivos. Y el presidente Mao, envuelto entre los inciensos del culto a la personalidad, desatando por un lado la Revolución Cultural Proletaria bajo el signo de la pureza ideológica comunista, y por otro acusando enérgicamente de imperialistas a Estados Unidos y a Rusia, y rechazando también el *revisionismo* de ésta...Y como telón de fondo, el sempiterno mito de la China secular y profunda, velada, tan refinada como cruel, ayer famélica y hoy provista de proyectiles atómicos y enarbolando el Libro Rojo. Éstos eran, en esbozo, los presupuestos que había aceptado yo sobre la China..."²⁸ Porcel fa un repàs a un ventall de temes molt ampli: l'economia i l'exèrcit, el president Mao i la ideologia, l'art i la literatura, els camperols i els obrers, la universitat, la història de la Revolució, i la tradició artística. Porcel intenta seguir a Pla, un dels seus mestres, en les descripcions dels paisatges, ajustades, brillants, poètiques, sempre ben adjectivades: "Shangai es la mayor metrópoli china y la que ofrece una fachada menos oriental. Ciudad enorme, de un color gris oscuro, que parece desprenderse de las espesas y plomizas aguas del Huangpu y flotar pesadamente sobre la población, adherirse a las calles y a los edificios. Su aire es neblinosamente sombrío cuando las precipitadas lluvias tropicales se abaten sobre los tejados. Recuerdo noches de Shangai rezumantes de humedad,

extranjeros"; 01.09.1973 (1874), *Shangai (2): Industrias y obreros*; 15.09.1973 (1876), *Del doctor Sun al general Chiang*; 22.09.1973 (1877), *La ciudad Prohibida y el nuevo emperador*; 29.09.1973 (1878), *El culto a la personalidad*; 06.10.1973 (1879), *La República Popular: oposición y revolución*; 13.10.1973 (1880), *Una comuna popular*; 20.10.1973 (1881), *El frente cultural*.

²⁸ Porcel, Baltasar: *Una revolución en pie: La China de Mao*. Destino, 30.06.1973 (1865), *Las puertas del imperio*, pag. 33

solitarias, las luces brillando con dureza sobre las paredes mojadas, y en el río, como suspendidos en la acuosidad, los lejanos faroles de los barcos anclados...Y los juncos y shampanes, navegando a oscuras, desplegado el alto velamen, grandes y silenciosos fantasmas deslizándose hacia rutas ignoradas...”²⁹ La descripció que fa de la Ciutat Prohibida de Pekín també és força ajustada, “Soberbios murallones de un rojo de sangre de toro, violento y pastoso, coronados por amplios y armoniosos techos amarillos, pulidos, bajo el estallido solar en una atmósfera blanca, hiriente...Penumbrosas y grandes salas, en las que grullas blancas y dragones verdes y porcelanas azules guardan, con su hierática y reluciente policromía, los tronos imperiales, solemnes sofás dorados como vacíos altares, todo frente a amplios portalones que se abren a vastos patios, donde feroces leones de bronce y agazapadas tortugas de hierro y cansinos elefantes de mármol han sido inmovilizados por un expresivo encantamiento artístico...”³⁰

Encara escriurà una altre descripció d'un viatge pel *Sud-est asiàtic*, com a enviat especial, del que ens donarà una pinzellada en dos articles, al desembre de 1973,³¹ i continuarà en el **1974**, amb tres articles més. El viatge comença a *Tailàndia*, que en aquella època estava contaminada per la guerra del Vietnam i la presència dels *marines* americans per la seva capital, Bangkok, que alterava encara més la façana que ofería aquell país al viatger. “Tailandia es la pieza maestra de la estúpida intervención estadounidense en Asia. La pieza de una política que ha contribuido sólo a la corrupción masiva, que ha sembrado la muerte a mansalva, sin conseguir en el menor resultado positivo...Una cosa, no obstante merece ser vista en Bangkok: su mercado flotante. Ahí Asia, el Asia profunda con su exaltado cromatismo, su miseria su vitalidad, su idiosincrasia, florece deslumbrante, a pesar de la turisticación que también ha sufrido.”³² Acaba la sèrie fent un contrapunt entre les dos colònies, una portuguesa *Macao*, l'altra anglesa, *Hong Kong*, que en la dècada dels setanta encara es conservaven en aquella zona, a l'ombra observant de la Xina de Mao. Al març

²⁹ Porcel, Baltasar: *Una revolución en pie: La China de Mao*. Destino, 25.08.1973 (1873), *Shangai (1): Los “diablos extranjeros”*, pag. 6

³⁰ Porcel, Baltasar: *Una revolución en pie: La China de Mao*. Destino, 22.09.1973 (1877), *La ciudad Prohibida y el nuevo emperador*, pag. 23

³¹ Porcel, Baltasar: *Confines de Asia*. Destino, 08.12.1973 (1888), *El drama tailandés*; 15.12.1973 (1889), *Tailandia: Impresiones búdicas*; 23.02.1974 (1899), *Los meos de Tailandia: Opio y guerrillas*; 02.03.1974 (1900), *Macao, al borde del precipicio*; 09.03.1974 (1901), *Hong Kong: La voracidad*;

³² Porcel, Baltasar: *Confines de Asia*. Destino, 08.12.1973 (1888), *El drama tailandés*, pag. 29

anirà a *Grècia*³³, des d'on informarà de la situació política i econòmica d'aquell país. I al maig, viatjarà a *Turquia*³⁴, descrivint la seva capital, Istanbul, en quatre articles.

³³ Porcel, Baltasar: *Viaje a Grecia*. Destino, 16.03.1974 (1902), i següents. (En aquest cas no son consecutius).

³⁴ Porcel, Baltasar: *Viaje a Turquía. La Sublime Puerta*. Destino, 11.05.1974 (1910), i següents (tampoc son consecutius els números del setmanari en el que apareixen aquests articles.)

4.- La decadència i venda de la revista: La polèmica como eina de vendes; el control de l' OJD

El propòsit d'aquest capítol no és tan posar sobre la taula la intencionalitat de la direcció de *Destino* d'emprar les polèmiques, que inicià, o en que es veié envoltada la revista, per augmentar la difusió del setmanari, cosa per altra banda no gens fàcil de demostrar, com introduir una reflexió sobre la influència que tingueren aquells expedients i aquelles polèmiques, amb l'evolució d'aquesta difusió. I una altra cosa és també que, com amb aquells expedients els feien augmentar les vendes del setmanari, i de ben segur també la publicitat en una proporció similar, en principi, aquella situació ja els anava bé. Per altra banda, els anys finals de la dictadura, amb el clima d'efervescència política que es creà, feu que la societat en general demandés més informació sobre els esdeveniments i sobre el futur immediat, la qual cosa comportà una major difusió, però no només de *Destino*, sinó de totes les revistes d'informació general, tal com podem comprovar en el quadre 1 adjunt.

Ja he dit que *Destino* fou una revista d'informació general amb força prestigi dins la nostra societat, especialment la catalana, durant els anys cinquanta i seixanta. Les revistes d'informació general acostumen a recollir en les seves pàgines informacions nacionals i internacionals, continguts redactats de política, esports, ciència, cultura en general, recensions d'obres literàries, economia, encara que en menor mesura, etc. No van dirigides a experts en aquests temes, sinó al públic en general. La periodicitat, habitualment setmanal, permet en aquestes revistes oferir una dosi de reflexió superior que els diaris d'informació general, malgrat assemblar-s'hi en els continguts. Els continguts d'aquestes revistes d'informació general més destacades a Espanya han tingut com a característica principal una atenció especial cap a la política, i en menor mesura, cap a l'economia. En aquest sentit es podria dir que son *especialitzades* en política, circumstància que les ha fet dependents del moment polític concret. Aquesta podria ser una raó per la qual revistes d'informació general dels anys seixanta i setanta varen desaparèixer, per deixar pas a altres títols, nascuts durant la transició o en els primers anys de la democràcia.¹

¹ Cabello, Fernando: *Ibidem*, pag. 113 i següents. El quadre de difusió de les revistes està elaborat, d'acord a les categories establertes pel propi autor del llibre, i a partir de les dades de

Revistes d'informació general ² desaparegudes (1964-1982)

<i>Any</i>	<i>Triunfo</i>	<i>Destino</i>	<i>Act. Esp.</i>	<i>Gacet Ilust.</i>	<i>SP</i>	<i>Mundo</i>	<i>Cuadernos</i>
1964	48.725	36.824	46.588				
1965	47.845	37.527	51.524	69.462			
1966	55238	40.251	57.978	75.977	22.526	33.742	
1967	60.042	42.570	63.901	78.850	21.173	28.223	22.612
1968	69.842	47.080	62.857	70.864	21.579	28.478	28.780
1969		43.767	64.303	74.618	23.062	23.189	30.467
1970	39.380	43.920	79.019	74.394	20.659	21.466	32.566
1971	45.408	42.041	76.125	75.051			32.436
1972	45.497	41.382	78.064	73.866			33.916
1973	54.710	44.532	80.199	83.595			35.657
1974	70.274	45.085	70.816	83.836			36.242
1975	73.599	44.792	58.420	72.398			34.455
1976	87.795	39.454	51.878	81.477			58.146
1977	63.306	33.344		59.632			51.893
1978	45.521			50.755			
1979	43.581			44.547			
1980				44.429			
1981				44.707			
1982				40.140			

Quadre 1

“A diferencia de otros países, la situación de España en cuanto al conocimiento cuantitativo de la prensa se refiere, no varió significativamente hasta 1965. Permanecieron los estudios oficiales y las informaciones facilitadas por los propios editores. Esta situación hacía que continuasen los enfrentamientos entre cabeceras y la desconfianza aumentase entre los anunciantes. No se contó con una entidad de verificación de prensa, de carácter

l'Oficina de Justificación de la Difusión (OJD). Les difusions que s'assenyalen son anys, i son una mitja anyal de les difusions controlades en períodes més curts, però suficients per la nostre anàlisi, per observar les variacions, en funció dels esdeveniments interns, del mitjà; i externs, de l'entorn polític.

² Cabello, Fernando: *El mercado de revistas en España. Concentración informativa*. Editorial Ariel, S.L., Barcelona, 1999 pag. 72. Segons el Reglament de l' OJD, “*Revistas de información general*: Son aquellas publicaciones que, bajo un mismo título, aparecen con una periodicidad regular de hasta un máximo de tres veces por semana, dirigidas a un público lector indeterminado y que insertan informaciones, reportajes o comentarios sobre hechos o temas de actualidad referidos a aspectos varios de la actualidad nacional o internacional.”

privado e independiente, hasta 1964, año en que surgió la Oficina de Justificación de la Difusión. Dicho organismo se constituyó como una entidad privada, independiente y de carácter tripartito, cuya finalidad sería servir a la publicidad.”³ L’octubre de 1964, quedà constituïda l’*Oficina de Justificación de la Difusión, S.A.*, i segons deia la clàusula segona de l’escriptura de constitució, la societat tenia per finalitat comprovar la difusió de les publicacions i distribuir aquesta informació. De la mateixa manera, es podria dedicar a altres activitats, però sempre relacionades, directament o indirectament amb objecte principal. “De esta manera se daba a entender que el campo de acción de la OJD no era exclusivamente verificar cifras de tirada y difusión, sino también justificar aquellos datos o circunstancias que pudieran condicionar dichas cifras. Así no se descartaban las necesidades de control que pudieran surgir como consecuencia de la evolución y cambio en el mercado de la prensa.”⁴ L’ OJD assentà les seves normes de verificació en principis d’auditoria, adoptant el model de l’ OJD francesa, i establí una dinàmica operativa que permetés valorar, amb la major exactitud possible, la veracitat de les dades. En el bolletí zero de l’ OJD es donà a conèixer la llista de les publicacions que sol·licitaren el control, entre elles *Triunfo, Destino, Gaceta Ilustrada* i *La Actualidad Española*. Teòricament, al control de l’ OJD podien tenir accés totes les publicacions que ho sol·licitessin, ja que no era un servei només reservat als socis; tenia voluntat universal, que és un dels punts que li donaven valor.

La dècada més important per a la difusió de les revistes d’informació general son els anys setanta. A les capçaleres clàssiques del segment (*Triunfo, Destino, Actualidad Española, Gaceta Ilustrada* o *Cuadernos para el diálogo*) s’hi afegeixen altres de nova aparició, que constituïran el que s’anomenaran els *newsmagazines* espanyols (*Cambio16, Interviu, Tiempo* o *Época*). Per exemple, *Cambio16*, sorgit amb uns altres plantejaments i ambicions, ja en els anys 1975-1976 tenia una difusió mitja de 280.402 exemplars, molt superior a les que estem considerant. L’actualitat política del moment, el interès informatiu i la relativa llibertat d’expressió de que gaudien aquestes revistes, contribuï notablement a incrementar la seva difusió.

³ Aguado Guadalupe, Guadalupe: *OJD y el control de la difusión de prensa en España*. Editorial Ariel, S.L., Barcelona, 1996, pag. 63. El caràcter tripartit de l’ OJD ve donat per la presència de anunciants, agències de publicitat i els mitjans impresos.

⁴ Aguado Guadalupe, Guadalupe: *Ibidem*, pag. 84

Triunfo, fundada el 1946, fou una de les revistes més actives políticament dels anys finals del franquisme. A partir del 1962 es centrà amb informació general i la defensa de les llibertats, sobretot a partir de la Llei de Premsa de 1966. El 1964 es comença a controlar per l' OJD i restarà d'alta fins el 1979. El 1982 tancarà definitivament. Els períodes de major difusió corresponen als moments de transcendència política, es a dir, el 1968 i el període 1975-1977. L'any 1976 fou l'any de la més alta difusió de tota la seva història.

Destino, nascuda a Burgos el 1937, al principi es mostrarà amb una línia clarament favorable al règim del general Franco. Sánchez Aranda i Barrera el defineixen com un “semanario de política, artes y literatura”⁵, que destacava per les firmes, especialment las de Josep Pla i Miguel Delibes. En la seva obra, Geli i Huertas, distingeixen tres etapes en la vida de *Destino*: La primera, neix com revista de Falange, durant la guerra civil. La segona, que aniria des de la segona meitat de 1939, fins a 1980. “Poco a poco irá tomando un cariz más catalanista y llegará a mantener posturas políticas radicales, en clara oposición al régimen. *Destino* sufrió 12 expedientes entre 1967 y 1969, por el tono creciente de sus críticas...El 2 de julio de 1980 salió a los quioscos el que sería el último número de esa etapa. En 1985 se publican ocho números y la revista cierra definitivamente.”⁶

Com podem observar al quadre 1 precedent, la difusió de *Destino* és força més regular que la d'altres publicacions; la qual cosa indica una fidelitat important per part dels seus lectors. Però també es pot llegir com una impossibilitat de superar una determinada xifra de vendes. La raó, probablement, radicava en el fet que la difusió de *Destino* estava bàsicament sustentada per uns lectors molt fidels als seus postulats (malgrat tenir només unes subscripcions al voltant del 20%), la qual cosa li donava una forta estabilitat, tant pel límit inferior, com per poder superar el seu sostre. Es a dir, tenia una demanda molt poc elàstica. Vergés era conscient de la impossibilitat de trencar el sostre de vendes, i aquest fou un dels motius pels quals prengué les decisions que prengué, mai decidí reformar el setmanari en profunditat, per, al capdavall,

⁵ Cabello, Fernando: *Ibidem*, pag. 114, citant a: J.J. Sánchez Aranda i C. Barrera, *Historia del Periodismo Español. Desde sus orígenes hasta 1975*, Pamplona, Eunsa, 1992, pag. 490.

⁶ Cabello, Fernando: *Ibidem*, pag. 115, citant a C. Geli y J.M. Huertas, *Las tres vidas de “Destino”*, Barcelona, Ed. Anagrama, 1991, pag. 8 i 9.

vendre-se'l. La difusió de les altres revistes prové majoritàriament de la venda al quiosc (les subscripcions estan al voltant del 10%), i per tant sotmesa a més irregularitats.

L'excepció és *Cuadernos para el diálogo*, en el que les subscripcions, de vegades, sobrepassen a la venda al numero, es a dir, sobrepassen el 50% de la difusió total, i també observem una difusió molt regular i estable, excepte els dos últims anys⁷. La totalitat de les subscripcions col·lectives son bonificades i no pagades pel destinatari en tots el casos, la qual cosa ens indica una qüestió d'oferta per part del mitjà, i no pas de demanda del setmanari. El detall d'aquestes categories el podem observar en el quadre 2.

<i>Distribució tipològica de la difusió⁸</i>							
<i>Revista</i>	<i>Any</i>	<i>Tiratge útil</i>	<i>Subscr. Normal</i>	<i>Subscr. Col·lect.</i>	<i>Venda al numero</i>	<i>Serv. regular</i>	<i>DIFUSIÓ TOTAL</i>
<i>Destino</i>	1973	55.067	8.210	3.162	32.287	1.232	44.891
<i>Actd. Española</i>	1973	104.108	6.240	13.188	58.026	1.770	79.224
<i>Gaceta Ilustrada</i>	1975	102.192	7.234	-	64.753	1.719	73.706
<i>Triunfo</i>	1975	99.498	8.925	-	63.392	821	73.138
<i>Cuadernos</i>	1974	45.211	18.459	-	18.806	449	37.714

Quadre 2

El cas de *Triunfo* és força particular en l'any 1975, ja que fou suspesa per resolució del Consell de Ministres, durant els darrers quatre mesos d'aquell any. La represa, el gener de 1976, experimentarà un fort increment de vendes; al

⁷ Dades extretes del *Boletín de la Oficina de la Justificación de la Difusión*, per l'any corresponent. Cal diferenciar entre *tiratge útil*, que és el nombre de exemplars impresos i la *difusió total*, que correspon al nombre d'exemplars en mans del consumidor final. El que interessa és la difusió total d'un mitjà.

⁸ Dades extretes dels butlletins oficials de l' *Oficina de la Justificación de la Difusión* per l'any corresponent. Els controls efectuats a les revistes tenen dates diferents i el període que reflecteixen no es correspon exactament amb l'any natural. Al objecte de homogeneïtzar les dades, i la comparació sigui correcta, he considerat tots el mesos que contempla l'acta del butlletí, encara que abastin dos anys diferents, i sempre que no hagi tingut el setmanari cap incidència important, que pugui incidir, en més o en menys, en la seva difusió. Per exemple: L'acta de *Destino* 1973, comença el gener 1973 fins febrer 1974 (14 mesos); la de *Cuadernos para el diálogo* 1974, comença el setembre 1973 fins agost 1974 (12 mesos). La única excepció és *Triunfo*, en la que només he considerat només quatre mesos de l'acta corresponent a 1975, ja que el setmanari fou suspès per resolució del Consell de Ministres durant els mesos de setembre, octubre, novembre i desembre de 1975, apareixent el gener de 1976 amb un salt molt important en subscripcions, que passaren de 8.900 a 10.900, però sobretot en la venda al numero, que passà de 63.400 a 107.500, tirant bastants mesos en establitzar-se altre cop la seva difusió.

voltant del 20 % en subscripcions, però el salt important es degué a les vendes al numero, en les que gairebé doblà la quantitat.

Un altre aspecte a considerar és la distribució geogràfica de cada una d'aquestes publicacions. Mentre que *Destino* distribuïa al voltant del setanta-cinc per cent de la seva tirada només a Catalunya, la resta de revistes eren de distribució nacional, es a dir, per tota l'àrea de la península. Això feia de *Destino*, la publicació de més penetració en l'àrea geogràfica catalana, es a dir, de més pes, amb quasi el doble d'exemplars que la resta de setmanaris, tal com es pot comprovar en el quadre 3. També hauríem de tenir en compte un altre factor, molt més difícil de quantificar, més intangible, com és la credibilitat dels articles d'opinió de *Destino*, que potenciarà el pes d'aquesta opinió en el sí de la societat catalana.

<i>Distribució geogràfica de la difusió ⁹</i>							
<i>Revista</i>	<i>Any</i>	<i>% Catalunya</i>	<i>% Madrid</i>	<i>%Resta Espanya</i>	<i>% Estranger</i>	<i>Total</i>	<i>Total Catalunya</i>
<i>Destino</i>	1973	74,08	7,94	15,8	2,18	44.891	33.255
<i>Actd. Española</i>	1973	21,99	21,19	55,46	1,36	79.224	17.421
<i>Gaceta Ilustrada</i>	1975	32,45	20,78	45,01	1,76	73.706	23.918
<i>Triunfo</i>	1975	21,24	24,29	52,54	1,93	73.138	15.535
<i>Cuadernos</i>	1974	21,42	22,35	52,23	4	37.714	8.078

Quadre 3

De tota manera és pot constatar que, en el període en que fou auditada per l' OJD, 1964-1977, hi ha dos puntes en les que s'incrementa substancialment aquesta difusió. La primera d'aquestes puntes de difusió, particular de *Destino*, correspon als anys 1966 a 1968, des de la Llei de Premsa fins a la suspensió, per dos mesos, de la revista. La postura més crítica de la revista, i el fet de tensar la corda de la permissivitat, és evident que li donà resultats econòmics, en forma d'increment de vendes i, de ben segur, també amb increment de publicitat.

⁹ Dades extretes dels *Boletín de la Oficina de la Justificación de la Difusión*, per l'any corresponent. Els percentatges per províncies els facilita l' OJD de cada any, una fulla per setmanari; la elaboració per àrees geogràfiques i culturals està feta per l'autor del treball a partir d'aquelles dades.

La represa de la publicació el 3 de febrer de 1968, amb el numero 1583, li comportà a la revista arribar al seu sostre de difusió. És el mateix efecte que he comentat per la revista *Triunfo*; en aquest aspecte segueixen corbes de distribució força similars. El interès per la represa incrementà les vendes; saber quina seria l'actitud de la revista; saber si mantindria o no aquell esperit crític, ajudava a la difusió. La postura adoptada per la direcció, de major prudència en les crítiques al poder, li suposà una lenta i constant davallada, sobrepasant escassament els 40.000 exemplars. Només té una inflexió, per tornar a créixer, a mesura que s'acosta el final del règim, tal com podem observar en el quadre 4. Aquest mateix efecte el podem observar en la resta de publicacions.

<i>Difusió mensual de DESTINO</i> ¹⁰											
<i>Any</i>	<i>1965</i>	<i>1966</i>	<i>1967</i>	<i>1968</i>	<i>1969</i>	<i>1970</i>	<i>1971</i>	<i>1972</i>	<i>1973</i>	<i>1974</i>	<i>1975</i>
<i>Gener</i>	35.377	37.606	39.099		44.051	45.795	42.538	42.969	42.033	47.169	43.175
<i>Febrer</i>	35.736	38.031	39.614	57.720	44.455	44.095	38.781	40.209	42.674	47.361	43.323
<i>Març</i>	36.135	38.254	44.059	45.522	44.176	45.139	44.532	41.026	42.764	44.684	46.683
<i>Abril</i>	35.664	40.895	44.949	46.452	43.277	44.521	44.048	41.026	41.997	43.867	45.850
<i>Maig</i>	37.349	41.310	41.570	44.744	44.241	44.464	43.773	42.139	44.029	44.789	47.238
<i>Juny</i>	37.175	42.975	41.774	49.674	43.142	43.766	41.870	40.685	44.663	45.091	46.652
<i>Juliol</i>	38.019	39.265	42.291	46.312	40.497	43.945	42.741	39.786	44.453	45.181	46.753
<i>Agost</i>	38.706	38.486	41.782	46.242	46.609	43.493	39.695	40.975	44.723	44.856	45.714
<i>Setembre</i>	39.471	39.705	43.244	45.482	43.176	43.140	41.332	41.793	45.350	44.098	46.534
<i>Octubre</i>	38.474	44.207	42.806	44.297	42.357	42.742	40.150	43.067	47.113	46.519	41.795
<i>Novembre</i>	40.248	41.490	44.905	46.953	45.095	42.814	40.952	40.762	47.092	44.218	42.034
<i>Desembre</i>	38.242	40.484	48.515	44.465	42.868	42.910	43.344	41.563	47.062	43.562	41.360
<i>Difusió mitja</i>											
	37.546	40.225	42.884	47.078	43.662	43.902	41.980	41.303	44.891	45.116	44.759

Quadre 4

Una major demanda de informació, davant les expectatives polítiques que s'obrien, impulsava una major difusió de totes aquelles revistes. Els partits polítics a l'ombra, els grups socials, els mitjans de comunicació i les mateixes contradiccions del govern, creaven un clima d'inquietud i impaciència en la

¹⁰ Dades extretes dels *Boletín de la Oficina de Justificación de la Difusión* corresponents a *Destino*. Els mesos en els que la quantitat està ombrejada corresponen als mesos en que el setmanari patí algun expedient.

societat, que es traduïa en una demanda de més informació. La gent volia saber què passava. Entre els anys 1974 i 1976 es donaren les puntes més grans en la difusió de totes les revistes estudiades. (No considerem les que varen aparèixer en aquest període final de la dictadura i els primers anys de la democràcia, com *Cambio16*, *Interviú*, o *Tiempo*). Aquesta situació política i el punt àlgid de la polèmica entre *Destino* i l'*Òmnium Cultural*, per la negativa a concedir el Premi d'Honor a Josep Pla, impulsà la difusió del setmanari fins als 45.116 exemplars de mitjana l'any 1974, i en un màxim de 47.000 exemplars, el maig de 1975, data en que es produeix la dimissió de Luján. A partir del juny de 1975 s'iniciarà una davallada de la que ja no es tornarà a recuperar. Aquestes cotes de difusió no s'havien aconseguit des del tancament administratiu i consegüent reobertura al febrer de 1968.

El canvi de propietat, a finals de 1974, amb la compra de totes les accions restants de Vergés, per part de Jordi Pujol, i sobretot el canvi de direcció de *Destino*, al juny de 1975, en que Baltasar Porcel passa a ocupar el càrrec de director-editor, i Josep Carles Clemente el de director de la publicació, amb la marxa de Néstor Luján, no aconseguiren frenar una ràpida i constant davallada, que portarà la revista a la seva desaparició, al juliol de 1980. La dimissió de Luján, el 20 de maig de 1975, pels motius que ja he detallat en l'apartat 2.2.2, comportarà tota una altra sèrie de fets: "L'endemà, dia 21, un nombrós grup de col·laboradors fixos de la revista, encapçalats per membres del consell de redacció fan pública una carta de solidaritat amb Luján: *Querido Néstor Luján: Con estas líneas queremos expresarte nuestra más absoluta solidaridad hacia tu persona y hacia lo que ella representa en el mundo del periodismo y la cultura. Creemos precisamente que ha sido tu inteligente visión del periodismo y tu capacidad para comprender los complicados fenómenos de hoy – como explicaste hace unos meses en la entrevista de El Correo Catalán- lo que ha originado la diferencia de criterios con la nueva empresa editora de Destino, motivando, inevitablemente, tu dimisión. Al mismo tiempo queremos también expresarte la repulsa que sentimos por los métodos empleados contigo por la citada nueva empresa que, despreciando el papel de director, ha censurado artículos y prohibido otros en una línea muy en contradicción con las exigencias de un periodismo que, alrededor de tu persona, intentábamos cubrir en esta nueva etapa de la revista.* Signen la carta Francesc de Carreras, Carlos Pérez

de Rozas, Xavier Roig, Josep Ramoneda, Agustí Pons, Ramon Herreros, Amparo Moreno, Antonio Franco, Francesc Miralles, Mateo Madrdejós, Juan J. Guillén, M. Eugenia Ibáñez, Joan Castells, Xavier Fàbregas, Álvaro Cunqueiro, Elisa Lamas, Daniel Giralt Miracle, Sempronio, Ivan Tubau, Antonio Álvarez Solís i José Luis Erviti... El dia 27, qui dimiteix és Xavier Montsalvatge, amb la qual cosa la revista es queda sense director. Els diaris segueixen informant de les noves mostres de solidaritat que Néstor va rebent: Josep Maria Espinàs, Rafael Abella, Andrés Mercè Varela, Ramon Terenci Moix.”¹¹

Vergés se sent traït per la marxa de Luján, després de més de trenta anys d'estreta col·laboració amb el seu director, gairebé des del començament, i decideix fer públic el seu malestar. Escriu i publica el primer i únic article a *Destino*, ***El largo camino hacia la libertad***. Vergés de sent abandonat i sol, però encara pensa que, malgrat haver venut totes les accions, *Destino* és ell. Li retreu a Luján el haver oblidat les recomanacions de Vicens Vives, “...lo que fueron aquellos primeros veinte años de *Destino*. Amistad, lucha y a lo lejos la luz –tan remota- de la libertad...Estuvo a nuestro lado siempre y con nosotros vivió la larga cadena de vicisitudes de *Destino*. Afirmaba que debíamos luchar por el liberalismo, una catalanidad sin límites y el retorno a formas democráticas de convivencia.”¹² Li fa apel·lacions als qui el varen acompanyar des del començament i els fets més rellevants, Xavier Montsalvatge, l'empresonament de Santiago Nadal, les gestions de Josep Pla davant l'alcalde Miguel Mateu i el ministre Demetrio Carceller, l'assalt de la redacció per un comando de Falange, els problemes amb la Llei de Premsa, l'insubstituïble Manel Ribes,...Li retreu haver abandonat la direcció de *Destino*, i tot el que Vergés ha fet per ell; li retreu que s'hagi deixat influir pels “joves amics” (marxistes) i la revista se li hagi escapat de les mans. Vergés fa, d'alguna manera, responsable a Luján de la decadència de *Destino*, i de la deriva política en la que, segons Vergés, havia entrat la revista; quan realment ell mateix havia pres la decisió de vendre's el setmanari feia més de dos anys. “Amb aquest article, Josep Vergés i Néstor Luján trenquen la seva relació de tants anys i queden distanciat durant una llarga temporada.”¹³

¹¹ Pons, Agustí: *Ibidem*. pag. 258. Els articles a que es refereix la carta son els que he detallat en el apartat 2.2.2. (pag. 55).

¹² Vergés, Josep: *El largo camino hacia la libertad*. *Destino*, 5.06.1975 (1966), pag. 18 i 19.

¹³ Pons, Agustí: *Ibidem*. pag. 261

“*La Actualidad Española* mantuvo una tendencia monárquica y se volvió más politizada en la etapa 1963-1967. Era una revista eminentemente gráfica, que pronto adoptó el color en sus páginas, y cuya fórmula se basaba principalmente en los reportajes y en la noticias de interés humano.”¹⁴ Amb una fórmula molt similar a *La Actualidad Española*, estava també *Gaceta Ilustrada*, fundada el 1956, arribant a la seva màxima difusió en els primers anys setanta. Fou controlada per l’ OJD fins el 1982, amb la difusió més baixa de la seva història.

SP, fundada un any més tard que *Gaceta Ilustrada*, intentà imitar la fórmula de *Time*. Políticament es situava amb el falangisme no oficial, crític, independent, i una mica a l’esquerra del règim, però dins uns límits. *Mundo* es començà a publicar a Barcelona el 1940, i estava centrada amb la informació sobre política internacional. L’últim de control de l’ OJD fou el 1970, amb la difusió controlada més baixa.

Finalment *Cuadernos para el diálogo* es començà a publicar el 1963. “Originalmente de orientación democristiana, evoluciona hacia posiciones socialdemócratas, proceso que fue parejo a una actitud creciente de oposición al régimen.”¹⁵ La revista tractà de posar les bases de la transició política. De fet, les xifres més altes de la seva difusió es situaren els anys 1976 i 1977; l’any 1978 tancà.

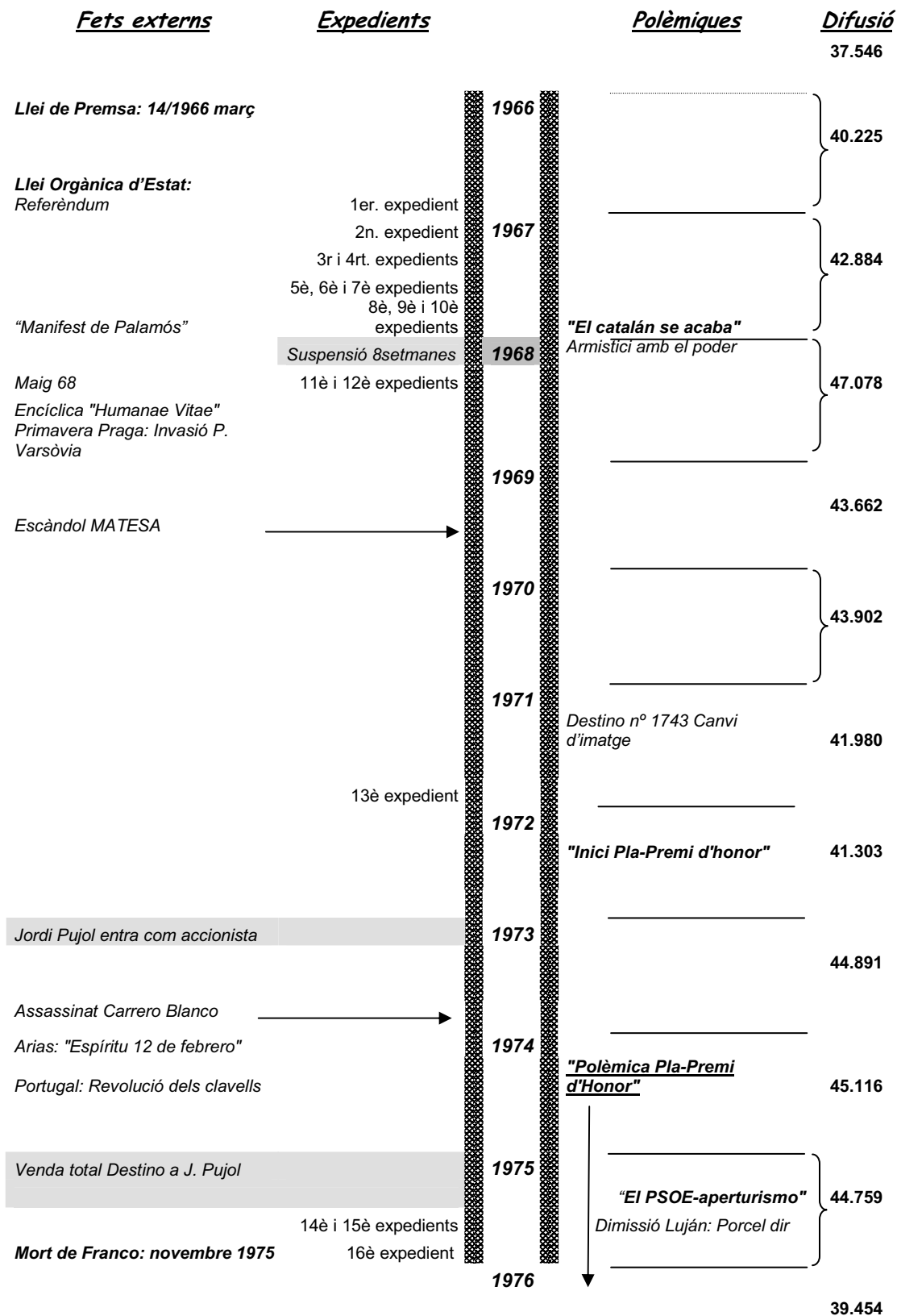
“Estas siete revistas, que estuvieron durante unos años entre los títulos más importantes de la información general, tenían un carácter marcadamente político, con frecuencia de oposición al Gobierno del momento. Cuando desaparecieron las circunstancias a las que se oponían dejaron de editarse. Han dado paso a otras cabeceras, que, aunque menos ideológicas, hacen de la información política ingrediente esencial de sus páginas. La desaparición de unos títulos y la aparición de otros sugiere que el mercado sólo admite alrededor de media docena de revistas de estas características.”¹⁶

¹⁴ Cabello, Fernando: *Ibidem*, pag. 115, citant a: J.J. Sánchez Aranda i C. Barrera, *Historia del Periodismo Español. Desde sus orígenes hasta 1975*, Pamplona, Eunsa, 1992, pag. 492.

¹⁵ Cabello, Fernando: *Ibidem*, pag. 115, citant a: Díaz, Elías, *La revista Triunfo: cultura y democracia en España*, Sistema, 113 (marzo 1993), pag. 112.

¹⁶ Cabello, Fernando: *Ibidem*, pag. 115

La polèmica com eina de vendes

Quadre 5

5.- Conclusions

Ja hem vist com *Destino*, mitjançant una fórmula culta, va protagonitzar un doble debat polític i cultural a l'Espanya dels anys cinquanta, seixanta i bona part dels setanta del segle XX, però sobretot a Catalunya, la qual cosa li va permetre ocupar una posició privilegiada dins del mercat dels setmanaris. I no ho va fer tant pel numero total d'unitats difoses, que venia a ser la meitat de les altres revistes similars, sinó per un valor més intangible en tot mitjà de comunicació, com és la credibilitat. *Destino* fou un setmanari, les informacions i les opinions del qual resultaven molt creïbles; fet del que n'estaven convençuts no només els seus lectors, sinó també l'Administració. Aquesta credibilitat li donava una certa ascendència en la formació de pensament dins la nostra societat. Això no fou fruit de la casualitat, ni de la sort, sinó de la seriositat d'un treball constant i tenaç, per una banda; i la voluntat i la intel·ligència de tots els que feien possible el setmanari, per una altra, fins arribar a convertir-se en una referència, en una icona cultural del nostre país.

Un altre aspecte important que voldria destacar, i que és als fonaments del seu èxit comercial, és l'estructura empresarial adoptada des del començament. *Destino* va emprar sempre una fórmula, si més no, curiosa, que fou la base del seu èxit econòmic, la qual cosa li permeté estar present en el mercat prop de quaranta anys. Tots els seus col·laboradors eren externs, inclòs el mateix Josep Pla, i cobraven per article publicat. *Destino* no tenia una redacció fixa, no tenia gairebé estructura; *Destino* era Vergés. Era l'ànima del setmanari i estava darrere de totes les decisions. Segons el seu fill, Vergés no va creure mai que una revista amb redacció fixa hagués pogut sobreviure, i aquestes filosofia i estructura les mantingué fins al final. *Destino* s'imprimia als tallers de *La Vanguardia*, si més no fins a la suspensió administrativa a finals de 1967. Aquest enfocament li permeté una gran llibertat, amb una estructura fixa de costos mínima. Vergés sempre es resistí a canviar aquest plantejament; de fet no el canvià mai, venent al final el setmanari pràcticament amb aquesta mateixa organització.

Destino no fou mai una publicació dogmàtica, ni va pretendre convèncer de res als seus lectors. *Destino*, a partir d'unes quantes idees generals, liberalisme conservador, interès cosmopolita pel món, sentit de la continuïtat

amb la cultura catalana, esperança a Europa, humor escèptic, etc., va saber construir un teixit de complicitats amb els seus lectors, que donà com a resultat una fidelitat mútua, que es mantingué durant dècades. Tal com he dit a la introducció, *Destino* nasqué com una revista de Falange, al principi més propera als postulats del règim, incloent-hi alguna que altra lloa, i va anar girant de seguida cap a posicions més liberals. Va acabar donant cabuda a col·laboradors de tot l'arc de pensament polític, (des de conservadors fins a socialistes i comunistes), a excepció de l'extrema dreta, que sempre condemnà. Fou una revista molt innovadora en el seu moment, tant en la presentació com en els continguts. Fou la primera publicació periòdica en incorporar una secció fixa de *Cartas al director*; avui tan habitual a la premsa; fou la primera en emprar la fotografia a la portada; la seva classificació de pel·lícules i discs amb estrelles, d'acord amb l'estimació dels seus crítics, avui és corrent en la majoria dels mitjans escrits; les recomanacions i les crítiques de llibres, etc. Tot aquest conjunt d'innovacions varen donar un caràcter únic al setmanari, amb una presentació característica, un format propi i una impressió amb negre i sèpia – jugant amb el positiu i el negatiu en els titulars-, que el singularitzava de la resta de l'oferta. Però al mateix temps, fou una presentació que, a més de caracteritzar-la, a finals dels seixanta es començava a veure antiquada, una mica rànica, més pròpia de dècades anteriors; fet que també acabarà jugant en contra seva.

En les dècades dels quaranta i cinquanta del segle XX, *Destino*, va saber connectar intel·lectualment amb un determinat sector de la societat, majoritàriament catalana, -i no tant per proximitat física, malgrat que l'origen de la publicació era Barcelona, com per les idees que defensava-, interessat en aquella fórmula cultural, i que d'alguna manera se sentia identificat amb les seves idees, pel que suposava d'aire fresc. *Destino* ofería poder sortir del món tancat i claustrofòbic del discurs oficial, triomfalista i grandiloqüent. Quan el règim proclamava que Espanya era el "*faro de Occidente*" i lloava el seu aïllacionisme com un valor de puresa, *Destino* defensava l'acostament a Europa i la construcció d'una unió europea. Pla és un bon exemple de com defensa aferrissadament aquesta construcció europea, des del començament, en el llunyà 1957. Encara que també hem de deixar constància del canvi d'idees. ¡Quina diferència amb els articles finals, amb els que lloa la dictadura de

Salazar! Per Jordi Pujol, aquest canvi considera que son rebequeries de l'escriptor pel canvi de propietat del setmanari.

Però *Destino* sempre condemnà les dictadures, tant de dretes com d'esquerres. Madariaga té una fixació amb la dictadura comunista, i en els seus articles argumenta el per què. Les idees que defensava el setmanari sempre foren inequívokes. Malgrat col·laborar-hi les millors plomes en llengua castellana de l'època, *Destino* tenia molt més ressò a Catalunya. Aquesta societat se sentia geogràficament, cultural i políticament més propera a Europa i a les idees liberals i democràtiques que defensava *Destino*, que la resta d'Espanya, més procliu a la cultura oficial que impulsava el règim. Ja hem vist que *Destino* fou un aparador cultural on varen fer les primeres bases els millor escriptors espanyols, sobretot castellans, des de Cela a Delibes.

Però les societats no son estàtiques i sempre estan en evolució; i a partir dels inicis de la dècada dels seixanta, començaren a accelerar-se aquests canvis al nostre país. La població espanyola, especialment la catalana, varen emprendre un procés de transformació inherent a tota societat. L'economia, sortint de l'autarquia de la postguerra, es començava necessàriament a obrir a l'exterior. L'arribada del turisme de masses, el contacte amb persones amb idees diferents, les incipients manifestacions d'un sentiment nacionalista que renaixia a Catalunya, l'aparició de publicacions en català, i d'institucions més properes a aquest sentiment, feren que l'entorn cultural i polític al que es dirigia *Destino* ja no fos exactament el mateix que en les dècades anteriors. Però *Destino* feia molt temps, de fet des del començament, que havia decidit emprendre el seu propi camí del possibilisme, del catalanisme cultural pragmàtic, segons la definició de Gracia. Va adoptar formes resignades de comportament, emprant el castellà - única llengua de comunicació possible al començar el setmanari l'aventura empresarial-, que el portaren a acollir en les seves pàgines "más la lucha contra la estupidez que rebeldía contra la autoridad", com molt bé definí Pinilla de las Heras. El públic al qual es dirigia *Destino* començava a canviar el seu sentiment i el seu concepte del mon i del seu propi país.

Fruit de la investigació precedent, haig de concloure que *Destino* defensà el català, la cultura catalana i la dignitat del català com a poble, sempre que en

tingué ocasió o cregué que era de justícia fer-ho, per alguna polèmica suscitada. Catalunya era el seu país i el català la llengua del seu poble, i com a tals *Destino* sempre els defensà contra qualsevol agressió del règim, malgrat no fer mai l'esforç de canviar de llengua. Ja he dit que, fou una defensa molt tèbia, per alguns?, o fou el mínim que podien fer, per uns altres? És possible; però afirmar el contrari seria també faltar a la veritat. Varen defensar el català i el varen recolzar, quan ho cregueren oportú. *Destino* sempre s'oposà a qualsevol dogmatisme, vingués del poder o del si del país; tampoc va estar mai d'acord amb els grups que tractaren de concedir patents de catalanitat. Però tampoc en feu bandera d'aquesta defensa, ni l'emprà amb caire reivindicatiu per la reconstrucció nacional del país. De fet només en feu bandera de la llibertat. Fou la seva opció i la seva decisió, sens dubte legítima, i fins i tot recomanable en els moments inicials. Però ara aquella decisió, presa el seu dia, començava a allunyar el setmanari d'un sector emergent, -i que anava adquirint força-, del catalanisme cultural.

La dècada del seixanta fou molt important per als espanyols, i clau per a la nostra revista. Els paradigmes començaven a canviar, i res era igual. La promulgació de la Llei de Premsa de març de 1966, amb la supressió de la censura prèvia, marcà un punt d'inflexió en la forma de comunicació entre la premsa escrita i els seus lectors. I *Destino* començà a fer la travessa d'aquest nou escenari, tibant la corda de la permissivitat, en principi amb força èxit a ulls del seu públic, que celebrava la gosadia del setmanari. I també, per que no dir-ho, amb força èxit comercial, ja que aconseguí incrementar la difusió mitja en uns deu mil exemplars, passant dels quaranta als cinquanta mil; es a dir, un 20% més aproximadament sobre el total. Els expedients administratius i la suspensió per dos mesos, el desembre de 1967, els va fer incrementar les vendes i la publicitat. Aquella situació, malgrat les sancions econòmiques, ja els anava bé; semblava que tot els anés de cara. De ben segur, era una situació secretament desitjada per Vergés. Però, en aquestes mateixes condicions externes i comptant amb difusions inicials ja més elevades, altres setmanaris registraren increments superiors, del 25% i del 30%. L'aparició de publicacions, amb format més modern i amb continguts més d'acord al incipient sentiment nacionalista que es despertava en un determinat sector de la societat catalana, fou un altre factor determinant en l'evolució posterior de *Destino*.

Els esdeveniments al voltant de *Destino* començaven a anar massa de pressa per la lenta evolució del setmanari. Passada la crescuda inicial per aquells expedients i la suspensió administrativa, que crearen una forta expectació entre els seus lectors, la difusió de la revista començà a minvar lentament, fins a tornar a situar-se al voltant dels quaranta mil exemplars. Resultava evident que *Destino* era incapaç de trencar el seu sostre dels cinquanta mil, de forma sostinguda. *Destino* anava perdent pes i ascendent cultural dins la societat, dins el seu públic; anava quedant endarrerit. Era evident que s'havien de prendre decisions. I aquestes decisions no podien passar, ni per forçar més el tema de la permissivitat, ja que aquesta via tenia un límit i es jugaven el futur del setmanari, ni per gir cap al català; decisió desestimada per Vergés anys enrere, quan aconseguí enregistrar el 1966, el nom de *L'Observador* per un possible futur setmanari en català, que mai veié la llum, i deixant *Destino* en castellà. Crec que Vergés mai es plantejà seriosament fer *Destino* en català. És difícil endevinar que hagués passat amb el setmanari, si Vergés hagués pres la decisió de publicar *Destino* en català. El fet és que mai no ho va fer, i aquí només hem de contemplar la seva evolució real. *Destino* era una fórmula amb èxit comercial, i Vergés es resistia a fer canvis en profunditat, amb el raonament de que “de la teoria a la realitat hi ha un pas considerable”, a totes les propostes que li arribaven, fins i tot del seu fill.¹ *Destino* va seguir esprement la seva coneguda fórmula, tant en els continguts com en la presentació.

Com ja he explicat en l'apartat dedicat a l'estructura del setmanari, el febrer de 1971, *Destino* anuncia que vol emprendre una important renovació, acompanyant la informació de l'anunci, amb una fotografia de Vergés, Luján, Montsalvatge i Ribes, potenciant el números monogràfics, que es donen en quasi tots els exemplars a partir d'ara, “ampliant els temes a cinema, literatura, història dels moviments artístics, personalitats destacades de tots els camps culturals...”² Eren conscients d'aquest endarreriment del setmanari i tracten de potenciar la vessant cultural. La potenciació dels números monogràfics i la inclusió d'anuncis publicitaris en color anunciats no semblen innovacions tan espectaculars com ens diuen; més aviat sembla una operació de maquillatge per intentar no perdre posicions davant la competència.

¹ Vergés, Josep C: *Ibidem*, pas. 228

² Pons, Agustí: *Ibidem*, pag. 232

Però les coses no els rodaren com havien pensat. La difusió continuà baixant lentament, situant-se, fins i tot per sota dels quaranta mil exemplars. Segons Pons, *Destino* en aquesta època comença a anar amb el peu canviat i no pot competir amb diaris i setmanaris que llancen edicions especials, amb ocasions excepcionals com l'assassinat de Carrero Blanco. La política va prenen protagonisme sobre la cultura. Vergés, potser convençut que la fórmula *Mirador* estava esgotada o per alguna raó diferent, i malgrat tenir dos fills, Josep i Anna, treballant amb ell, prengué una altra decisió. Probablement feia temps que anava madurant aquesta decisió. A primers de 1973 Jordi Pujol entra, com a soci, en l'accionariat de la revista; fet que és consumarà a finals de 1974, amb la venda a Pujol de la totalitat de les accions que quedaven en mans de Vergés.

Però *Destino* encara fou testimoni d'un fet que adquirí força ressò dins la societat catalana, i si més no, el setmanari li dona tota la cobertura que pogué. Em refereixo a la polèmica desfermada per la no concessió del Premi d'Honor de les Lletres Catalanes a Josep Pla., que he analitzat exhaustivament en el capítol corresponent. Aquest fet i sobretot el proper final del règim feu incrementar la difusió de *Destino*, però ja no era el *Destino* de Vergés i Luján, encara que ambdós romanien a la redacció. El nou grup propietari canvia la direcció del setmanari, substituint Luján per Porcel, i iniciant una davallada, de la que ja no es recuperarà.

Realment la fórmula *Destino* estava definitivament exhaurida. Vergés ho havia previst i se'n sortí a temps?. Es veié Vergés desbordat pels esdeveniments?. Els plantejaments d'altres setmanaris d'actualitat, com *Cambio16*, eren completament diferents. Hagués sobreviscut *Destino*, cas d'haver escomès reformes en profunditat?. És difícil d'endevinar; però m'atreveria a dir que no. *Destino*, com les altres revistes d'informació general, no sobrevisqueren gaire temps més. El temps de *Destino* ja havia passat. Amb aquell format, *Destino* es deixà de publicar l'any 1980.

Respecte a la polèmica per la no concessió a Josep Pla el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, surten de forma natural tot un plegat de conclusions que permeten comprendre que realment les coses no podien haver anat de manera diferent a com varen anar. La tossuderia d'uns i altres va portar a què

l'escriptor de Palafrugell no rebés en vida (mort ho impedié les bases) el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, i que, si aquesta historia fes marxa enrere i es tornés a escriure, m'atreveixo a dir que avui tornaria a passar pràcticament el mateix. Els objectius de les tres parts en litigi, Òmnium Cultural, Josep Pla i *Destino*, eren ben diferents, i no diré divergents, però és clar que cadascun d'ells perseguia els seus interessos, i aquests no marxaven pels mateixos camins.

L'*Òmnium Cultural*, amb el seu Premi, perseguia uns objectius, que confrontats amb els de Josep Pla, ja hem vist que donava lloc a unes diferències importants, que podem resumir en:

a) El guardó anava destinat a premiar "*...a una persona per la seva obra literària o científica, escrita en llengua catalana,...*" Pla en tenia molta d'obra literària, i de molt alta qualitat; en català i en castellà, i en català altra vegada. En aquest punt, fins i tot els més crítics amb ell, li reconeixen la importància i la vàlua literària de la seva obra. El reconeixement als seus mèrits fins aquí es, sinó unànime, sí podem afirmar que és àmpliament general, satisfactori. Pla no té problemes en aquest punt; complia de sobres amb l'exigència d'una obra escrita, i molt ben escrita, a criteri dels crítics. Anava més que "sobrat", diria avui l'escriptor. Podem dir que la voluntat d'Òmnium de premiar a una persona amb una obra escrita en català, i l'obsessiva dedicació de Pla a escriure, marxaven gaire bé del braç, fins aquí.

b) El guardó perseguia a més, "*...la importància i exemplaritat de la seva tasca intel·lectual...*" En paraules de Joan Fuster, "ahí Cristo empieza a padecer". Els interessos es separen de forma clara, determinant; defensen posicions diametralment oposades. L'Òmnium i el seu entorn, és a dir, fundadors i junta consultiva, estan per la lluita, si més no, intel·lectual, contra la dictadura i el seu opressiu ofec contra la cultura catalana; Pla s'hi acomoda per poder seguir fent el que sap i vol fer. Ja no és que en el passat hi hagués pogut col·laborar; d'això feia molts d'anys i es podia, sinó entendre, si al menys arribar a perdonar. És la seva actitud mental continuada de complaença amb aquest poder, la que tampoc pot acceptar l'entitat promotora del guardó. Aquest aspecte configura l'entitat com a intransigent amb el col·laboracionisme, i Pla sembla que hi està immers.

c) L'objectiu del premi era, també, que “...hagi contribuït de manera notable i continuada a la vida cultural dels països catalans.” Se'm pot dir que Josep Pla ha contribuït, i força, a la vida cultural dels països catalans. És cert. Però la frase comporta un significat més profund, i més, en el context en que és va establir. En aquell entorn sociopolític dels anys seixanta, l'Òmnium perseguia la reconstrucció cultural de Catalunya i la recuperació de la dignitat com a poble. El premi buscava compromís; la persona guardonada havia d'estar compromesa amb aquest ideal. És clar que l'escriptor no estava en aquesta sintonia; el seu concepte de país era molt diferent, més local. “El país es para mi exactamente la casa y las tierras que la rodean, y basta. Todo lo que conozco es el país, lo que no conozco... ¡yo que sé lo que es!” li confessava a Montserrat Roig³. Però d'això a pensar que confabulava amb l'enemic, o que en qualsevol moment de la seva vida hagués maquinat polítiques anticatalanes, em sembla un solemne disbarat.

Tots varen cometre els seus errors. Josep Pla es va equivocar moltes vegades; ell mateix ho admet públicament. Ha deixat escrit: “M'he equivocat moltes vegades, certament, però no hi puc fer res: és normal. He estat un dels escriptors més atacats d'aquest país. És indiferent. Molt més m'he atacat jo a mi mateix...He comès molts errors...Sóc contrari a homenatges i premis. Em deixin passar els últims dies en l'oblit i la vaguetat dels creixents i dels minvants”⁴ Però el seu temperament i el seu caràcter no li permetien veure i fer les coses d'una altra manera. I si les veia, no li permetien acceptar-les d'una altra manera.

Però, al meu entendre, també es va equivocar l'Òmnium Cultural al rebutjar sistemàticament la possibilitat de honorar a un escriptor de la talla de Pla. Crec que la gent d'Òmnium o el jurat del premi o tots plegats, haurien d'haver tingut més flexibilitat per trobar una fórmula que els hagués permès encabir la figura de l'escriptor dins aquell context, en lloc d'oposar-s'hi amb intransigència. Un poble com Catalunya no es pot permetre el luxe de postergar a escriptors del nivell de Josep Pla. Això no els fa més grans. Una vegada més a la Història, la ideologia va passar per davant de la immensa obra feta.

³ Dins l'article de Montserrat Roig a *Destino*, del 4 de març de 1972.

⁴ Pla, Josep: Volum 44 de l'Obra Completa. p. 289

I també es van equivocar Vergés i *Destino*, al insistir i fer cada vegada més agra una polèmica, que a mesura que creixia, enquistava les posicions i feia minvar les possibilitats de l'escriptor d'obtenir el premi. O no es van equivocar? Potser, el fet de què Pla obtingués el premi, no era realment l'objectiu de Vergés i la seva revista, sinó que, utilitzant la polèmica, aconseguien incrementar les vendes dels seus llibres, i aquesta era realment l'última finalitat perseguida amb tot aquell rebombori?. Sincerament no puc creure que l'actitud de Vergés fos tan mesquina; crec que estava profundament convençut dels mèrits sobrants de Josep Pla per merèixer el Premi. El temps, el pas del qual tant preocupava Pla, posarà cada cosa al seu lloc. Però, ara com ara, Josep Pla, passats trenta anys de la seva mort, segueix essent un dels escriptors catalans més llegits de tots els temps. I això sí que és un fet inamovible, per ara.

Per acabar diré que *Destino* fou molt més que un setmanari; fou una empresa comercial, sens dubte, i com a tal Vergés la dirigí amb mà ferma i amb prou èxit. Si no hagués estat així, no hagués pogut estar present tant de temps en un mercat tan competitiu. Però no va ser només una empresa comercial, fou també una escola. Una escola on una bona part de la societat catalana, amb inquietuds culturals, aprengué a apreciar les arts, la cultura, la literatura, la música, o el cinema, i a veure el món de la política amb uns altres ulls. Una escola on una bona part dels escriptors espanyols donaren les seves primeres passes i es forjaren en el difícil art d'escriure. Una escola on bona part dels crítics, els millors i més ben preparats de l'època, aprengueren a destriar el grà de la palla. *Destino fou un setmanari insubstituïble per una generació de catalans que visqueren les dècades posteriors a la guerra civil espanyola i aprengueren, amb ell, a estimar la cultura, les arts i les idees liberals, i en definitiva, aprengueren a estimar la llibertat.*

6.- Annex documental:

- 1.- Article de Josep Pla, "La sonrisa española", *Destino*, 30.09.1939 (115), és el primer article amb el que Pla començà a col·laborar amb el setmanari.
- 2.- Article de Santiago Nadal, "Verona y Argel", *Destino*, 25.03.1944 (349), significà l'empresonament de Nadal, en plena postguerra.
- 3.- "Bienvenida al Jefe del Estado", *Destino*, 25.06.1966 (1907), exemple d'informació oficial d'obligada inclusió en els mitjans.
- 4.- Article de Nèstor Luján, "El problema de la Universidad de Barcelona". *Destino*, 22.10.1966 (1524), que comportà el 1er. expedient.
- 5.- Nota informativa sobre: "Picasso: Homenaje de los estudiantes de Barcelona" a *Pulsaciones del observador*, *Destino*, 28.01.1967 (1538). 2on expedient.
- 6.- Article de Pedro Gimferrer, "En la muerte de un gran poeta". *Destino*, 1.04.1967 (1547), 3è. expedient.
- 7.- Articles de Manuel Jiménez de Parga, "La España oficial y la España real". "Un principio general del Derecho". *Destino*. 24.06.1967 (1559), *Noticias con acento*, 4rt. expedient.
- 8.- *Cartas al director*, "Alguien miente". *Destino*, 15.07.1967 (1562), 5è. expedient.
- 9.- Article de Manuel Jiménez de Parga, "El Manifiesto de Palamós", *Destino*, 14.10.1967 (1575), a la secció *Noticias con acento*. Resum del programa polític de J. Ruiz-Giménez.
- 10.- *Cartas al director*. "El catalán se acaba..." *Destino*, 28.10.1967 (1577), Primera edició segrestada, 8è expedient.
- 11.- Article de Francesc de Carreras, "Nuestra universidad, la expulsión de cerebros", *Destino* 30.03.1968, 11è expedient.
- 12.- Nota amb el títol de "Solidaridad", *Destino*, 04.05.1968 (1596), a la secció *Lo que dicen*, reproduint un fragment de la carta dels escriptors i artistes gallecs al rector de la Universitat de Santiago, publicada al diari *La Razón*, 12è expedient.
- 13.- Article de Salvador de Madariaga, "El porvenir del socialismo". *Destino*, 23.11.1968 (1625), a la secció *Tribuna abierta*.
- 14.- *Cartas al director*, "El premio Nobel a Soljenitsin", *Destino*, 21.11.1970 (1729), carta firmada per Teresa P. Bertrán, defensat la qualitat literària i humana de l'escriptor rus.
- 15.- Nota de l'empresa editora en que anuncia que *Destino* vol emprendre una important renovació. *Destino*, 27.02.1971 (1743).

- 16.- “Las novedades literarias del Día del Libro” *Destino*, 15.04.1972 (1802): Recull de les novetats, editorial per editorial, que és presenten cada any al públic català pel “Dia del Llibre”.
- 17.- Article de José Pla, “Un infarto de miocardio”. *Destino*, 30.09.1972 (1826), a la secció *Calendario sin fecha*. És un exemple característic dels escrits de Pla.
- 18.- “*Destino recomienda*”: *Destino*, 13.10.1973 (1880): Recomanacions i crítica que fa habitualment el setmanari sobre llibres, en castellà i en català, pel·lícules i discs, classificats amb estrelles (*) que tingué força èxit, arribant fins avui en altres mitjans.
- 19.- *Carta al director*, *Destino*, de 25 de maig de 1974, signada per E. Pinyol. Amb aquesta carta s’inicien les acusacions i la personalització de la polèmica.
- 20.- *Cartas al director*, *Destino*, de 1 de juny de 1974, a favor i en contra, en resposta a l’anterior, i entre elles la del, aleshores, president de l’Òmnium Cultural.
- 21.- Més *Cartas al director* de *Destino*. Destaca la que clou aquesta secció, signada per Josep C. Vergés.
- 22.- Declaració - entrevista a Joan Triadú, al setmanari *Canigó*, de 8 de juny de 1974.
- 23.- Resposta de Joan Fuster a Joan Triadú, en l’article de *Tele/eXpres*, de 22 de juny de 1974.
- 24.- Resposta de Baltasar Porcel a Joan Triadú, en l’article de *La Vanguardia Española*, de 26 de juny de 1974.
- 25.- Taula rodona - enquesta: “Cataluña, el Premi d’Honor de les Lletres Catalanes y Josep Pla”, amb el subtítol “un debate intelectual, político y literario”, al *Destino*, de 13 de juliol de 1974.
- 26.- Secció “Una mica de tot” de *Serra d’Or*, de setembre de 1974, en que hi figura un manifest signat per un quants membres de la Junta Consultiva d’Òmnium Cultural, recolzant les decisions preses pel jurat del premi i la Junta Directiva.
- 27.- Article de Joan B. Cendrós, “Catalunya, poble decadent?” al diari *Avui*, de 14 de gener de 1978.
- 28.- Article de Teresa Pàmies, “A propòsit de Pla” al diari *Avui*, de 21 de gener de 1978, contestant l’article de Cendrós.
- 29.- Article - entrevista a Josep M. Castellet, al diari *El Noticiero Universal*, de 24 d’abril de 1981, per la mort de Josep Pla.

- 30.- Article de Jaume Miravittles, "El escritor en la política", a *La Vanguardia*, de 24 d'abril de 1981, per la mort de Josep Pla.
- 31.- Carta del President de la Generalitat de Catalunya, en l'exili, Josep Tarradellas, dirigida a Josep Pla, de 12 de març de 1970. De l'arxiu Montserrat Tarradellas i Macià, a Poblet.
- 32.- Carta de Josep Tarradellas a Josep Pla, de 18 de maig de 1974. De l'arxiu Montserrat Tarradellas i Macià, a Poblet.
- 33.- Decret de la Presidència de la Generalitat de Catalunya, de 17 de desembre de 1979, atorgant la medalla d'or, a Josep Pla i Casadevall.
- 34.- Carta de Josep Pla dirigida a Manuel Ortínez, de novembre de 1960. De l'arxiu Montserrat Tarradellas i Macià, a Poblet. Fons "Manuel Ortínez".
- 35.- Carta de Josep Pla dirigida a Manuel Ortínez, de 10 de març de 1961. De l'arxiu Montserrat Tarradellas i Macià, a Poblet. Fons "Manuel Ortínez".
- 36.- Article de Carles Pastor, "Josep Pla no ha sido perdonado" a *El País*, de 21 d'abril de 1991. De l'arxiu Montserrat Tarradellas i Macià, a Poblet. Fons "Carles Sentís".
- 37.- Butlletins oficials de l' *Oficina de la Justificación de la Difusión*, corresponents al setmanari *Destino*, de diversos anys entre 1966 i 1975.
- 38.- Butlletins oficials de l' *OJD*, corresponents als diversos setmanaris *La Actualidad Española* (1973), *Gaceta Ilustrada* (1975), *Triunfo* (1975) i *Cuadernos para el diálogo* (1974).
- 39.- Article de Josep Ramoneda, "El PSOE-aperturismo". *Destino* 12.04.1975 (1958)
- 40.- Article de Josep Pla, "Portugal: Quiebra de la democracia". *Destino*, 14.05.1975 (1963), *Calendario sin fecha*.
- 41.- Article de Josep Vergés, "El largo camino hacia la libertad". *Destino*, 5.06.1975 (1966). Primer i únic article que publicà, quan ja havia venut la totalitat de les accions de Destino.
- 42.- Article de Miquel Roca i Junyent, "¿Terrorismo? ¿Antiterrorismo?: Democracia". *Destino*, 28.08.1975 (1978). Edició segrestada, oficialment no existeix aquest numero; 14é expediente.
- 43.- Secció *Cultura* del diari *La Vanguardia*, del 7.07.2001, amb el títol: "Fallece el editor Josep Vergés".